MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

MAHALLA-OILA-MAKTAB HAMKORLIGI ASOSIDA O‘QUVCHI-YOSHLARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

10- IYUN, 2026 YIL

TOSHKENT

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI
QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI

“MAHALLA-OILA-MAKTAB HAMKORLIGI ASOSIDA O‘QUVCHI-YOSHLARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR” MAVZUSIDA RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI, 2026-YIL 10-IYUN

Toshkent – 2026

“Mahalla-oila-maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish: muammo va yechimlar”, 2026-yil 10-iyun

Mas’ul muharrir

Pedagogika fanlari doktori, O‘zFA haqiqiy a’zosi, akademik Ibraimov Xolboy Ibragimovich

Tahrir hay’ati a’zolari

X.I. Ibraimov	*Pedagogika fanlari doktori, O‘zFA haqiqiy a’zosi, akademik*
H.M.Tojiboyeva	*Pedagogika fanlari doktori, professor*
R.G.Safarova	*Pedagogika fanlari doktori, professor*
Sh.Q.Mardonov	*Pedagogika fanlari doktori, professor*
A.X.Maxmudov	*Pedagogika fanlari doktori, professor*
M.A.Umaraliyeva	*Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*
O.T.Abdug‘aniyev	*Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*
L.M.Qaraxanova	*Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta ilmiy xodim*
A.Jumabayev	*TPMI katta ilmiy xodimi*
S.Sanakulova	*Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, katta ilmiy xodim*
D.Choriyeva	*TPMI tayanch doktorantii, katta ilmiy xodim*

© Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
© Mualliflar

KIRISH SO‘ZI

Hurmatli xalqaro ilmiy-amaliy anjuman ishtirokchilari! Aziz ustozlar, olimlar, mutaxassislar va qadrli mehmonlar!

Sizlarni **“Mahalla–oila–maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish: muammo va yechimlar”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumanda samimiy qutlaymiz va barchangizga xush kelibsiz deymiz!

Bugungi anjuman zamonaviy jamiyat taraqqiyoti va yoshlar tarbiyasining eng dolzarb masalalaridan biri – o‘quvchi-yoshlarni turli ko‘rinishdagi zo‘ravonliklardan himoya qilish, ularda zo‘ravonlikka qarshi barqaror immunitetni shakllantirish hamda bu borada mahalla, oila va maktab hamkorligini kuchaytirish masalalariga bag‘ishlanadi.

Ma’lumki, bugungi globallashuv va axborotlashuv davrida bolalar va yoshlar nafaqat jismoniy, balki ruhiy, ma’naviy va axborot zo‘ravonligi kabi turli tahdidlarga duch kelmoqdalar. Maktabdagi zo‘ravonlik, kiberbulling, oilaviy nizolar, tengdoshlar o‘rtasidagi tajovuzkorlik kabi holatlar yoshlarning ruhiy salomatligi, ta’limdagi muvaffaqiyati va ijtimoiy faolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois yosh avlodni zo‘ravonlikning har qanday shakliga nisbatan murosasiz ruhda tarbiyalash, ularda huquqiy madaniyat, bag‘rikenglik, muloqot va nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifaga aylanmoqda.

Bu jarayonda mahalla, oila va maktabning o‘zaro hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi. Oila bolaning ilk tarbiya maskani sifatida uning shaxsiy fazilatlari, axloqiy qarashlari va xulq-atvorining shakllanishida asosiy o‘rin tutadi. Maktab esa yoshlarni bilim va tarbiya bilan qurollantirib, ularda ijtimoiy hayotga moslashish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Mahalla esa jamiyatning eng yaqin va ta’sirchan ijtimoiy instituti sifatida yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni turli salbiy ta’sirlardan asrash hamda sog‘lom ijtimoiy muhitni yaratishda muhim vazifalarni bajaradi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olish va xavfsiz ta’lim muhitini yaratishda ta’lim muassasalari, ota-onalar va mahalliy hamjamiyatlarning hamkorligi muhim omil hisoblanadi. Masalan, Finlandiya, Singapur, Yaponiya, Germaniya va Janubiy Koreya kabi davlatlarda maktab, oila va jamoatchilikning uzviy hamkorligi asosida bullying va zo‘ravonlikka qarshi kompleks dasturlar joriy etilgan. Ushbu dasturlar yoshlarning psixologik barqarorligini oshirish, konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal etish

madaniyatini shakllantirish hamda ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Mamlakatimizda ham so‘nggi yillarda bolalar huquqlarini himoya qilish, ta’lim muassasalarida xavfsiz muhit yaratish, yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlik va huquqbuzarliklarning oldini olish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, mahalla, oila va ta’lim muassasalari hamkorligini mustahkamlash, psixologik xizmatlar faoliyatini takomillashtirish, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish va yoshlarni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Bugungi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman doirasida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari, ilg‘or xorijiy tajribalar, innovatsion pedagogik yondashuvlar hamda mahalla–oila–maktab hamkorligini rivojlantirish bo‘yicha samarali mexanizmlar yuzasidan fikr almashiladi. Anjuman davomida ilgari suriladigan ilmiy g‘oyalar, amaliy tavsiyalar va innovatsion takliflar yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish hamda zo‘ravonliksiz sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi, deb ishonamiz.

Barchangizga anjuman ishida muvaffaqiyat, samarali muloqotlar, qizg‘in ilmiy bahs-munozaralar va yangi ilmiy yutuqlar tilaymiz!

E’tiboringiz uchun rahmat! Konferensiyaning ishiga ijodiy muvafaqqiyat tilayman!

Kamalov Azamat Jamalovich
Ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy ishlarni va chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlikni muvofiqlashtirish boshqarmasi boshlig‘i

O‘QUVCHILARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH: NAZARIY VA AMALIY YONDASHUVLAR

X.Ibraimov – Qori Niyoziy nomidagi TPMI direktori,
O‘zRFA akademigi, pedagogika fanlari doktori

Bugungi kunda yoshlar tarbiyasida zo‘ravonlikning oldini olish va o‘quvchilarda unga qarshi barqaror immunitetni shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonni samarali tashkil etishda mahalla, oila va maktabning o‘zaro hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bola shaxsi aynan shu uchta ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanadi va rivojlanadi.

Oila bola tarbiyasining birinchi va eng muhim maskani hisoblanadi. Oilada sog‘lom psixologik muhitning yaratilishi, ota-onalarning farzandlar bilan samimiy muloqot qilishi, ularga mehr-e’tibor ko‘rsatishi bolada o‘zini qadrlash hissi va ruhiy barqarorlikni shakllantiradi. Bunday muhitda ulg‘aygan bolalar zo‘ravonlikka moyil bo‘lmaydi hamda turli tazyiq va bosimlarga qarshi turish qobiliyatini rivojlantiradi.

Maktab esa o‘quvchilarga bilim berish bilan bir qatorda, ularning huquqiy, ma’naviy va axloqiy tarbiyasiga ham mas’uldir. Ta’lim muassasalarida inson huquqlari, bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat, nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish madaniyatiga bag‘ishlangan tarbiyaviy tadbirlar, davra suhbatlari va treninglarni muntazam tashkil etish o‘quvchilarda zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatni shakllantiradi. Maktab psixologlari tomonidan olib boriladigan profilaktik ishlar esa o‘quvchilarning emotsional holatini barqarorlashtirish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashga xizmat qiladi.

Mahalla jamiyatning muhim ijtimoiy instituti sifatida yoshlar tarbiyasida faol ishtirok etadi. Mahalla faollari, nuroniylar va jamoat tashkilotlari tomonidan o‘tkaziladigan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, uchrashuvlar va targ‘ibot ishlari yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhini mustahkamlaydi. Shuningdek, mahalla oilalar va maktab bilan hamkorlikda xavf guruhiga kiruvchi bolalarni aniqlash va ular bilan individual ishlash imkoniyatiga ega.

Mahalla–oila–maktab hamkorligi doirasida o‘zaro axborot almashinuvini yo‘lga qo‘yish, ota-onalar uchun pedagogik va psixologik seminarlar tashkil etish, o‘quvchilar ishtirokida profilaktik tadbirlar o‘tkazish muhim ahamiyatga ega. Bu hamkorlik natijasida bolalarning muammolari erta aniqlanadi, ularga o‘z vaqtida psixologik va ijtimoiy yordam ko‘rsatish imkoniyati yaratiladi.

Zo‘ravonlik — insonning huquq va erkinliklarini buzuvchi, uning jismoniy yoki ruhiy holatiga zarar yetkazuvchi harakatlar majmuasidir. U jamiyatdagi eng dolzarb muammolardan biri bo‘lib, inson hayoti, sog‘lig‘i va farovonligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Zo‘ravonlik oilada, ta’lim muassasalarida, ish joylarida va jamoatchilik orasida turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishi mumkin.

Zo‘ravonlikning jismoniy, psixologik, iqtisodiy va kiberzo‘ravonlik kabi turlari mavjud. Jismoniy zo‘ravonlik inson tanasiga zarar yetkazish bilan bog‘liq bo‘lsa, psixologik zo‘ravonlik haqorat qilish, qo‘rqitish, tahdid qilish va kamsitish orqali amalga oshiriladi. Iqtisodiy zo‘ravonlik insonning moliyaviy mustaqilligini cheklashga qaratilgan bo‘lsa, kiberzo‘ravonlik internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali sodir etiladi.

Zo‘ravonlikning salbiy oqibatlari juda keng qamrovlidir. Avvalo, u insonning jismoniy sog‘lig‘iga zarar yetkazib, turli jarohatlar va kasalliklarga sabab bo‘ladi. Ruhiy jihatdan esa qo‘rquv, xavotir, tushkunlik va stress holatlarini keltirib chiqaradi. Zo‘ravonlikka uchragan shaxslarda o‘zini qadrlash hissi pasayadi, atrofdagilarga nisbatan ishonchsizlik paydo bo‘ladi.

Jamiyat miqyosida zo‘ravonlik oilaviy munosabatlarning buzilishiga, yoshlar tarbiyasidagi muammolarning kuchayishiga va jinoyatchilikning ortishiga olib keladi. Shuningdek, mehnat unumdorligining pasayishi va iqtisodiy yo‘qotishlarga ham sabab bo‘ladi. Zo‘ravonlik muhitida ulg‘aygan bolalar kelajakda ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Zo‘ravonlikning oldini olish uchun aholi o‘rtasida huquqiy savodxonlikni oshirish, inson huquqlariga hurmat ruhida tarbiyalash, oila institutini mustahkamlash va psixologik yordam xizmatlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, har bir inson zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatda bo‘lishi va uning har qanday ko‘rinishiga qarshi kurashishi lozim.

O‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish — ularning zo‘ravonlik holatlarini anglashi, unga nisbatan murosasiz munosabatda bo‘lishi va o‘z huquqlarini himoya qila olish qobiliyatini rivojlantirish demakdir. Bu jarayon oila, maktab va jamiyatning o‘zaro hamkorligi asosida amalga oshiriladi.

Avvalo, o‘quvchilarning huquqiy savodxonligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Ular inson huquqlari, bolalar huquqlari va zo‘ravonlikning turli shakllari haqida yetarli bilimga ega bo‘lishlari lozim. Bu bilimlar o‘quvchilarga zo‘ravonlik holatlarini tanib olish va zarur hollarda yordam so‘rash imkonini beradi.

Shuningdek, o‘quvchilarda muloqot madaniyati va nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur. Dars va tarbiyaviy mashg‘ulotlar davomida o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik, hamjihatlik va hamkorlik kabi qadriyatlarni targ‘ib qilish orqali agressiv xatti-harakatlarning oldi olinadi.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishda emotsional intellektni rivojlantirish ham muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilar o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, boshqalarning hissiyotlarini tushunish va hamdardlik ko‘rsatishni o‘rganishlari kerak. Bu esa nizolarning kuchayib ketishining oldini oladi.

Maktab psixologlari tomonidan o‘tkaziladigan treninglar, suhbatlar va profilaktik tadbirlar ham o‘quvchilarning psixologik barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday tadbirlar orqali o‘quvchilar o‘zlariga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydilar va bosim hamda tahdidlarga qarshi turish ko‘nikmalarini shakllantiradilar.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar keng tarqalgan bugungi kunda o‘quvchilarni kiberzo‘ravonlikdan himoya qilish muhim vazifadir. Ularga internetdan xavfsiz foydalanish qoidalari, shaxsiy ma’lumotlarni muhofaza qilish va onlayn tahdidlarga to‘g‘ri munosabat bildirish yo‘llari o‘rgatilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitet huquqiy bilimlar, ma’naviy tarbiya, emotsional intellekt, muloqot madaniyati va psixologik barqarorlikni rivojlantirish orqali shakllantiriladi. Bu jarayonda ota-ona, o‘qituvchi va jamoatchilikning hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitet – shaxsning zo‘ravonlik holatlarini anglash, baholash, ularga nisbatan munosib munosabat bildirish va o‘zini himoya qilish qobiliyatini ifodalovchi ijtimoiy-psixologik xususiyatlar majmuasidir. U quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

- zo‘ravonlik shakllari haqidagi bilimlar;
- huquq va majburiyatlarni anglash;
- emotsional barqarorlik;
- muloqot va nizolarni hal qilish ko‘nikmalari;
- mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati.

Ta’lim tizimida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish o‘quvchilarda zo‘ravonlikning har qanday ko‘rinishini tanib olish, unga nisbatan murosasiz munosabatda bo‘lish va o‘z huquqlarini himoya qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz pedagogik jarayondir. Bu jarayon o‘quvchilarning huquqiy ongi, ma’naviy-axloqiy fazilatlari, psixologik barqarorligi va ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi.

Avvalo, ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning huquqiy savodxonligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Dars va tarbiyaviy mashg‘ulotlar jarayonida inson huquqlari, bolalar huquqlari, zo‘ravonlikning turlari va uning oqibatlari haqida tushunchalar beriladi. Bu esa o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini yuksaltirib, ularda o‘z huquq va manfaatlarini himoya qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Shu bilan birga, ta’lim jarayonida o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik, hamjihatlik va insoniylik kabi qadriyatlarni targ‘ib qilish muhim hisoblanadi. Sinf va maktab jamoasida sog‘lom psixologik muhitni yaratish, o‘quvchilar o‘rtasida do‘stona munosabatlarni qaror toptirish orqali tajovuzkorlik va nizolarning oldi olinadi.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishda psixologik xizmatning o‘rni ham beqiyosdir. Maktab psixologlari tomonidan o‘quvchilarning emotsional holatini o‘rganish, stress va xavotirlarni bartaraf etishga qaratilgan treninglar, maslahatlar va profilaktik tadbirlarni tashkil etish ularning ruhiy barqarorligini mustahkamlaydi. Bu esa o‘quvchilarning turli bosim va tazyiqlarga qarshi turish qobiliyatini oshiradi.

Bugungi raqamli davrda kiberzo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish ham dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. O‘quvchilarga internetdan xavfsiz

foydalanish, shaxsiy ma’lumotlarni muhofaza qilish, onlayn muloqot madaniyati va kiberbulling holatlarida to‘g‘ri harakat qilish bo‘yicha bilimlar berilishi lozim.

Shuningdek, ta’lim muassasalarida ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar uchun seminarlar, davra suhbatlari va targ‘ibot tadbirlarini tashkil etish orqali ularning farzand tarbiyasidagi mas’uliyati va pedagogik madaniyati oshiriladi. Bu esa bolaning oila va maktabda bir xil tarbiyaviy ta’sir olishiga xizmat qiladi.

Bu borada quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalarni amaliyotga joriy etishni taklif etamiz:

- Zo‘ravonlik profilaktikasiga oid maxsus dasturlarni joriy etish.
- Huquqiy savodxonlikni oshirish
- Psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish
- Mahalla–oila–maktab hamkorligini takomillashtirish
- Muloqot va nizolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish
- Kiberzo‘ravonlikning oldini olish
- Monitoring va diagnostika tizimini joriy etish

Umumiy xulosa

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish bir martalik tadbir emas, balki uzluksiz va tizimli jarayondir. U huquqiy ta’lim, psixologik qo‘llab-quvvatlash, ma’naviy-axloqiy tarbiya hamda mahalla–oila–maktab hamkorligi uyg‘unligida amalga oshirilganda yuqori samara beradi. Natijada o‘quvchilarda zo‘ravonlikning har qanday ko‘rinishini rad etish, o‘z huquqlarini himoya qilish va jamiyatda sog‘lom munosabatlar o‘rnatish kompetensiyalari shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.:”O‘zbekiston” – 2017-y. 295 – 297 b.
2. Sh. Mirziyoev. Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkonyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – T.: O‘qituvchi MU MChJ, 2021. 7 b.
3. Ota-ona - murabbiy [Matn] / X.Ibraimov, M.Kuronov, J.Fozilov, F.Zaripov; - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2024. - 220 b.
4. X.Ibraimov va boshqalar. Najot tarbiyada. -T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. -2025. – 60 b.
5. Ota-ona - murabbiy [Matn] / X.Ibraimov, M.Kuronov, J.Fozilov, F.Zaripov; - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2024. - 220 b.
6. X.Ibraimov va boshqalar. Go‘zal hulq modellari. – Toshkent.: “Ilm ziyo zakovat” nashriyoti. -2025-y. 80-b.

7. X.Ibraimov va boshqalar. Ma’naviy-axloqiy tarbiya metodlari. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2025. - 68 b.
8. Bandura, A. *Social Learning Theory*. New York: General Learning Press, 1977.
9. Goleman, D. *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books, 1995.
10. Krug, E. G. et al. *World Report on Violence and Health*. Geneva: World Health Organization, 2002.
11. UNICEF. *Ending Violence Against Children: Global Status Report*. New York, 2020.

YOSHLAR O‘RTASIDA ZO‘RAVONLIKNING OLDINI OLISHDA OILA–MAKTAB–MAHALLA HAMKORLIGI

R.X.Djurayev – Qori Niyoziy nomidagi TMPI bo‘lim mudiri,
p.f.d., O‘zRFA akademigi

Bugungi kunda yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning turli shakllari – jismoniy tazyiq, ruhiy bosim, tengdoshlar o‘rtasidagi bulling, kiberzo‘ravonlik va boshqa salbiy holatlar jamiyat oldidagi muhim muammolardan biriga aylanmoqda. Zo‘ravonlik nafaqat yoshlarning jismoniy va ruhiy salomatligiga, balki ularning ma’naviy kamoloti, ijtimoiy munosabatlari va kelajak hayotiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli uning oldini olishda profilaktik chora-tadbirlarni tizimli tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlar tarbiyasida oila, maktab va mahalla asosiy ijtimoiy institutlar hisoblanadi. Ularning o‘zaro hamkorligi yoshlarni salbiy ta’sirlardan muhofaza qilish, huquqiy va ma’naviy immunitetni shakllantirish hamda sog‘lom ijtimoiy muhitni yaratishda muhim omil hisoblanadi.

Oila bola tarbiyasining birinchi va eng muhim bo‘g‘ini hisoblanadi. Farzandning xulq-atvori, qadriyatlarga munosabati va atrofdagilar bilan muloqot madaniyati avvalo oilada shakllanadi. Oiladagi sog‘lom psixologik muhit, mehr-oqibat va o‘zaro hurmat munosabatlari yoshlarda agressiv xulq-atvorning oldini olishga xizmat qiladi. Shuningdek, ota-onalarning farzand hayotiga befarq bo‘lmasligi va ular bilan doimiy muloqot qilishi zo‘ravonlikka moyillikni kamaytiradi.

Maktab yoshlarning bilim olishi bilan birga ularning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi uchun ham mas’ul hisoblanadi. Ta’lim muassasalarida o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik, hamjihatlik va tinch-totuvlik muhitini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Sinf rahbarlari, pedagoglar va psixologlar tomonidan o‘tkaziladigan tarbiyaviy soatlar, treninglar va profilaktik tadbirlar o‘quvchilarda zo‘ravonlikning salbiy oqibatlari haqida tushuncha hosil qilib, ularni nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilishga o‘rgatadi.

Mahalla instituti esa jamiyatning muhim tarbiyaviy mexanizmi sifatida yoshlar bilan ishlashda keng imkoniyatlarga ega. Mahalla faollari, yoshlar yetakchilari va nuroniylar ishtirokida tashkil etiladigan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, sport musobaqalari va targ‘ibot ishlari yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga xizmat qiladi. Bu esa ularning turli salbiy ta’sirlarga berilib ketishining oldini oladi.

Oila–maktab–mahalla hamkorligi asosida amalga oshiriladigan profilaktik ishlar yoshlarda huquqiy madaniyat, ijtimoiy mas’uliyat va zo‘ravonlikka qarshi murosasiz munosabatni shakllantirishga yordam beradi. Ushbu hamkorlik doirasida xavf guruhiga mansub yoshlarni aniqlash, ular bilan individual ishlash va psixologik qo‘llab-quvvatlash choralarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda yosh avlodni har tomonlama barkamol, ma’nan yetuk va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalash davlat va jamiyat oldida turgan ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda turli ma’naviy tahdidlarning kuchayishi sharoitida yoshlar o‘rtasida huquqbuzarlik, zo‘ravonlik, internet qaramligi, deviant xulq-atvor va boshqa salbiy holatlarning oldini olish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa profilaktik faoliyatni tizimli va samarali tashkil etishni talab qiladi.

Profilaktika – bu muayyan muammo yoki salbiy holatning yuzaga kelishidan avval uning sabab va omillarini bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuasidir. Yoshlar bilan ishlash amaliyotida profilaktikaning samaradorligi ko‘p jihatdan oila, ta’lim muassasasi va mahalla o‘rtasidagi hamkorlik darajasiga bog‘liq bo‘ladi. Chunki ushbu uch institut bola shaxsining shakllanishiga eng kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy muhit hisoblanadi.

Oila farzand tarbiyasining dastlabki va asosiy bo‘g‘ini bo‘lsa, ta’lim muassasasi uning intellektual va ma’naviy rivojlanishini ta’minlaydi. Mahalla esa jamiyatning muhim ijtimoiy instituti sifatida yoshlarning ijtimoiylashuvi, milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalanishi va jamoatchilik nazoratini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Ushbu institutlar o‘rtasidagi samarali hamkorlik yoshlar hayotida uchrashi mumkin bo‘lgan turli xavf-xatarlarni erta aniqlash, ularning oldini olish va bartaraf etish imkonini yaratadi.

Shu nuqtayi nazardan, mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalar hamkorligining profilaktik ahamiyatini o‘rganish, mazkur hamkorlikning samarali mexanizmlarini takomillashtirish hamda amaliyotga tatbiq etish bugungi kundagi dolzarb pedagogik va ijtimoiy vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada ushbu hamkorlikning profilaktik ahamiyati, uning yoshlar tarbiyasidagi o‘rni va samaradorligini oshirish yo‘llari tahlil qilinadi. Yuqoridagi muammolar yuzasidan quyidagi ilmiy amaliy tavsiyalarni keltirish o‘rinli bo‘ladi:

1. Oila–maktab–mahalla hamkorligining kompleks modelini joriy etish, ya’ni yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olishda profilaktik ishlar tizimli va uzluksiz tashkil etilishi lozim. Shu maqsadda oila, maktab va mahalla

hamkorligining yagona kompleks modelini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish tavsiya etiladi. Ushbu modelda har bir subyektning vazifalari, mas’uliyati va hamkorlik mexanizmlari aniq belgilab qo‘yilishi kerak. Bu profilaktik ishlar samaradorligini oshirish va tarbiyaviy ta’sirning uzviyligini ta’minlash imkonini beradi.

2. Yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi huquqiy va psixologik immunitetni shakllantirish, bunda zo‘ravonlikning oldini olishda yoshlarning huquqiy bilimlari va psixologik barqarorligini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan ta’lim muassasalarida huquqiy savodxonlik darslari, psixologik treninglar va muloqot madaniyatiga bag‘ishlangan mashg‘ulotlarni muntazam tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunday tadbirlar yoshlarda o‘z huquqlarini bilish, zo‘ravonlik holatlarini tanish va ularga nisbatan to‘g‘ri munosabat bildirish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

3. Xavf guruhiga mansub yoshlar bilan manzilli profilaktik ishlarni kuchaytirish, ya’ni tadqiqotlar ko‘rsatishicha, zo‘ravonlik holatlari ko‘proq ijtimoiy-psixologik muammolarga ega bo‘lgan yoshlar orasida kuzatiladi. Shu sababli mahalla faollari, maktab psixologlari va ota-onalar hamkorligida xavf guruhiga kiruvchi yoshlarni erta aniqlash va ular bilan individual ishlash tizimini takomillashtirish lozim. Bunda psixologik maslahatlar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va shaxsiy rivojlanish dasturlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

4. Ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligini oshirish, bunda Oiladagi nosog‘lom muhit va tarbiyadagi kamchiliklar ko‘p hollarda zo‘ravonlikka moyillikni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ota-onalar uchun “Zo‘ravonliksiz muloqot”, “Farzand tarbiyasida ijobiy yondashuv”, “O‘smirlar psixologiyasi” kabi mavzularda muntazam seminar va treninglar tashkil etish tavsiya etiladi. Bu ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish va farzandlar bilan samarali munosabat o‘rnatishiga xizmat qiladi.

5. Maktablarda xavfsiz va inklyuziv muhitni shakllantirishda ta’lim muassasalarida bulling, diskriminatsiya va boshqa zo‘ravonlik holatlarining oldini olish maqsadida xavfsiz psixologik muhit yaratish muhim vazifa hisoblanadi. Buning uchun o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat, hamjihatlik va bag‘rikenglik tamoyillarini targ‘ib qilish, mediatsiya texnologiyalarini qo‘llash va maktab psixologlari faoliyatini kuchaytirish lozim.

Xulosa. Yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olishda oila, maktab va mahalla hamkorligi muhim profilaktik mexanizm hisoblanadi. Mazkur institutlarning o‘zaro muvofiqlashtirilgan faoliyati yoshlarda sog‘lom turmush tarzi, yuksak ma’naviyat, huquqiy ong va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun oila–maktab–mahalla hamkorligini yanada takomillashtirish va uning profilaktik imkoniyatlaridan samarali foydalanish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-139-son, 7-yanvar 2008-yil.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-561-son, 2-sentyabr 2019-yil.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-371-son, 14-may 2014-yil.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. PF–60-son, 28-yanvar 2022-yil.
5. UNICEF. Violence Against Children: Global Status Report. New York, 2020.
6. World Health Organization. World Report on Violence and Health. Geneva, 2002.

O‘QUVCHILARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA MAHALLA–OILA–MAKTAB HAMKORLIGI MEXANIZMLARINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Tojiboyeva Hilolaxon Maxmutovna – Qori Niyoziy nomidagi TPMI ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha direktor o‘rinbosari, pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishning nazariy-pedagogik asoslari hamda bu jarayonda mahalla–oila–maktab hamkorligi mexanizmlarining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Zo‘ravonlikning turli ko‘rinishlari, uning yoshlar rivojlanishiga salbiy ta’siri, profilaktik faoliyatni tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari yoritilgan. Shuningdek, mahalla, oila va maktabning o‘zaro hamkorligini takomillashtirish orqali o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyat, huquqiy madaniyat, bag‘rikenglik va zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, zo‘ravonlikka qarshi immunitet, o‘quvchi, mahalla, oila, maktab, hamkorlik, tarbiya, pedagogik imkoniyatlar, profilaktika, kiberbulling.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv davrida yoshlar tarbiyasi bilan bog‘liq masalalar tobora murakkablashib bormoqda. Ayniqsa, o‘quvchilar o‘rtasida uchrayotgan zo‘ravonlik, tajovuzkorlik, kiberbulling, ruhiy bosim va turli ko‘rinishdagi salbiy ijtimoiy ta’sirlar ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Bunday holatlar nafaqat bolaning jismoniy xavfsizligiga, balki uning psixologik holati, ma’naviy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuviga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, o‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Zo‘ravonlikka qarshi immunitet deganda shaxsning zo‘ravonlikning har qanday ko‘rinishini anglash, unga tanqidiy munosabat bildirish, salbiy ta’sirlarga berilmaslik hamda nizolarni tinch yo‘l bilan hal etishga tayyorligi tushuniladi.

Mazkur jarayonda mahalla, oila va maktabning hamkorligi muhim tarbiyaviy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki bolaning shaxs sifatida shakllanishi aynan ushbu uch ijtimoiy institut ta’siri ostida kechadi.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitet tushunchasining pedagogik mohiyati

Zamonaviy pedagogika fanida “immunitet” tushunchasi nafaqat biologik himoya vositasi, balki shaxsning turli salbiy ta’sirlar, g‘oyaviy tahdidlar, axloqiy og‘ishlar va ijtimoiy xavf-xatarlarga qarshi ichki himoya tizimi sifatida ham talqin qilinadi. Shu nuqtai nazardan, zo‘ravonlikka qarshi immunitet o‘quvchilarning zo‘ravonlikning turli shakllarini anglash, ularga nisbatan tanqidiy munosabat bildirish, salbiy ta’sirlarga berilmaslik hamda nizoli vaziyatlarda konstruktiv xulq-atvorni namoyon etishga qaratilgan shaxsiy sifatlar, bilimlar, ko‘nikmalar va qadriyatlar tizimini ifodalaydi.

Bugungi kunda zo‘ravonlik nafaqat jismoniy tajovuz, balki psixologik bosim, haqoratlash, tahqirlash, kamsitish, majburlash, internet tarmoqlari orqali amalga oshiriladigan kiberbulling kabi ko‘rinishlarda ham namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, o‘smirlik davridagi o‘quvchilar hissiy jihatdan ta’sirchan bo‘lgani sababli bunday salbiy holatlarga nisbatan ko‘proq himoyaga muhtoj bo‘ladilar. Shu bois ularda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish ta’lim-tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zo‘ravonlikka qarshi immunitetning shakllanishi tasodifiy yoki qisqa muddatli pedagogik ta’sir natijasida yuzaga kelmaydi. Bu uzoq muddatli, maqsadli va tizimli tarbiyaviy faoliyat mahsulidir. Mazkur jarayonda oila, maktab va mahalla kabi ijtimoiy institutlarning o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Chunki o‘quvchi shaxsining shakllanishi aynan ushbu muhitlar ta’siri ostida kechadi.

Zo‘ravonlik profilaktikasida faqat ma’muriy nazorat yoki jazolash choralariga tayanish yetarli samara bermaydi. Aksincha, tarbiyaviy ishlar, psixologik qo‘llab-quvvatlash, huquqiy targ‘ibot, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar va ijtimoiy hamkorlik mexanizmlarining uyg‘unligi yuqori natijalarni ta’minlaydi. Shu sababli zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish kompleks pedagogik jarayon sifatida qaralishi zarur.

Mahalla–oila–maktab hamkorligining nazariy asoslari

Yosh avlodni har tomonlama barkamol inson etib tarbiyalash, ularda yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlar, ijtimoiy mas’uliyat va sog‘lom turmush tarziga oid qadriyatlarni shakllantirish uzluksiz tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Ushbu vazifalarni samarali amalga oshirishda mahalla, oila va maktabning o‘zaro hamkorligi muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki bola

shaxsining shakllanishi bir vaqtning o‘zida bir nechta ijtimoiy muhitlar ta’sirida kechadi. Shaxs rivojlanishiga oid pedagogik va psixologik nazariyalarda ham bolaning kamoloti uning yashash muhiti, ijtimoiy munosabatlari va tarbiyaviy ta’sirlar tizimi bilan uzviy bog‘liqligi ta’kidlanadi.

Mahalla–oila–maktab hamkorligi o‘quvchilarning intellektual, ma’naviy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan yagona tarbiyaviy tizim sifatida qaraladi. Mazkur hamkorlikning samaradorligi ushbu institutlarning maqsad birligi, o‘zaro mas’uliyati va hamjihat faoliyatiga bog‘liqdir. Ayniqsa, o‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish jarayonida ushbu uch subyektning tarbiyaviy imkoniyatlarini birlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Oilaning pedagogik imkoniyatlari

Oila insonning birinchi va eng muhim tarbiya maskani hisoblanadi. Bolaning dunyoqarashi, qadriyatlari, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlari avvalo oilada shakllanadi. Ota-onalarning pedagogik savodxonligi, oiladagi sog‘lom psixologik muhit hamda farzand tarbiyasiga mas’uliyatli yondashuvi bolaning shaxs sifatida rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biridir.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oiladagi nizolar, tajovuzkor munosabatlar, e’tiborsizlik va beparvolik bolalarda zo‘ravonlikka moyillik yoki aksincha, zo‘ravonlik qurboniga aylanish xavfini oshiradi. Shu sababli oilada mehr-muhabbat, o‘zaro hurmat va ishonchga asoslangan munosabatlarni qaror toptirish zo‘ravonlik profilaktikasining eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Oilaning zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- bolada xavfsizlik va himoyalanganlik hissini shakllantirish;
- mehr va ishonchga asoslangan oilaviy muhitni yaratish;
- empatiya, bag‘rikenglik va insonparvarlik fazilatlarini rivojlantirish;
- nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish madaniyatini singdirish;
- bolani mustaqil fikrlash va to‘g‘ri qaror qabul qilishga o‘rgatish;
- internet va ommaviy axborot vositalaridan foydalanish madaniyatini shakllantirish;
- huquqiy va axloqiy tarbiyani kuchaytirish.

Shunday qilib, oila o‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetning dastlabki poydevorini yaratadigan eng muhim ijtimoiy institut hisoblanadi.

Maktabning pedagogik imkoniyatlari

Maktab yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalash bilan shug‘ullanuvchi asosiy ijtimoiy institutlardan biridir. Maktab nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy, huquqiy va fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish vazifasini ham bajaradi. Aynan maktab muhitida bolalar tengdoshlari bilan muloqotga kirishadi, jamoada ishlashni o‘rganadi va ijtimoiy munosabatlarning turli shakllarini o‘zlashtiradi.

Zo‘ravonlikning ko‘plab ko‘rinishlari aynan ta’lim muassasalari muhitida namoyon bo‘lishi mumkinligi sababli maktab zo‘ravonlik profilaktikasida alohida o‘rin egallaydi. Maktabda tashkil etiladigan tarbiyaviy tadbirlar, psixologik xizmat faoliyati, sinf rahbarlari bilan olib boriladigan ishlar hamda o‘quvchilar jamoasidagi sog‘lom muhit zo‘ravonlikning oldini olishda muhim vosita hisoblanadi.

Maktabning zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlari quyidagilar bilan belgilanadi:

- xavfsiz va inklyuziv ta’lim muhitini yaratish;
- bullying va kiberbulling holatlarini erta aniqlash;
- psixologik-pedagogik yordam tizimini yo‘lga qo‘yish;
- huquqiy ta’lim va tarbiyani kuchaytirish;
- kommunikativ va konfliktologik kompetensiyalarni rivojlantirish;
- o‘quvchilarda tolerantlik va hamkorlik madaniyatini shakllantirish;
- sog‘lom turmush tarzi va ijtimoiy mas’uliyatga oid qadriyatlarni targ‘ib qilish.

Shuningdek, maktab oila va mahalla bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish orqali tarbiyaviy ta’sirning uzviyligini ta’minlaydi.

Mahallaning pedagogik imkoniyatlari

Mahalla o‘zbek xalqining ko‘p asrlik ijtimoiy institutlaridan biri bo‘lib, yoshlar tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Mahalla nafaqat fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi, balki yoshlarni ma’naviy qo‘llab-quvvatlovchi, ularning ijtimoiy faolligini rivojlantiruvchi va sog‘lom muhitni ta’minlovchi tarbiyaviy makon ham hisoblanadi.

Mahalla yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni turli salbiy ta’sirlardan himoya qilish hamda oilalar bilan manzilli ishlash imkoniyatlariga ega. Ayniqsa, xavf guruhiga kiruvchi o‘quvchilar bilan individual ishlash, oiladagi muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha mahallaning imkoniyatlari katta hisoblanadi.

Mahallaning zo‘ravonlik profilaktikasidagi pedagogik imkoniyatlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- xavf guruhidagi oila va o‘quvchilar bilan individual ishlash;
- yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish;
- sport, madaniy-ma’rifiy va tarbiyaviy tadbirlarni muntazam o‘tkazish;
- ota-onalar bilan profilaktik suhbatlar va maslahatlar tashkil etish;
- yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish;
- ta’lim muassasalari va jamoatchilik bilan hamkorlikni rivojlantirish;
- ijtimoiy nazorat va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini amalga oshirish.

Mahalla–oila–maktab hamkorligining o‘zaro integrativ ahamiyati

Mahalla, oila va maktabning har biri alohida tarbiyaviy imkoniyatlarga ega bo‘lsa-da, ularning integratsiyalashgan faoliyati yanada yuqori samaradorlikni

ta’minlaydi. Ushbu hamkorlik natijasida o‘quvchiga nisbatan yagona pedagogik yondashuv shakllanadi, tarbiyaviy ishlarning uzviyligi ta’minlanadi hamda zo‘ravonlikka olib keluvchi omillarni erta aniqlash imkoniyati yuzaga keladi.

Shu bois o‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishda mahalla–oila–maktab hamkorligini tizimli ravishda tashkil etish, hamkorlikning innovatsion shakl va mexanizmlarini joriy etish hamda barcha tarbiyaviy subyektlarning mas’uliyatini oshirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Mahalla–oila–maktab hamkorligi mexanizmlarining pedagogik imkoniyatlari

O‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish ko‘p omilli va murakkab pedagogik jarayon bo‘lib, ushbu jarayonning muvaffaqiyati tarbiya subyektlari o‘rtasidagi hamkorlikning samaradorligiga bog‘liqdir. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, zo‘ravonlikning oldini olish faqat ta’lim muassasasining vazifasi emas, balki oila, mahalla va maktabning uzviy hamkorligi asosida amalga oshiriladigan kompleks faoliyat hisoblanadi. Bunday hamkorlik o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishini ta’minlash, ularda ijtimoiy mas’uliyat hissini shakllantirish hamda turli salbiy ta’sirlarga qarshi barqaror pozitsiyani rivojlantirish imkonini beradi.

Mahalla–oila–maktab hamkorligi mexanizmlari o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadigan pedagogik, psixologik, ijtimoiy va ma’naviy omillarni o‘zaro uyg‘unlashtiradi. Ushbu mexanizmlar orqali zo‘ravonlikning sabab va omillarini erta aniqlash, profilaktik choralarni amalga oshirish hamda sog‘lom tarbiyaviy muhitni shakllantirish mumkin.

Pedagogik-ma’rifiy hamkorlik

Pedagogik-ma’rifiy hamkorlik mahalla, oila va maktab o‘rtasidagi ta’limiy hamda tarbiyaviy faoliyatning uzviyligini ta’minlashga qaratilgan. Ushbu mexanizmning asosiy maqsadi ota-onalarning pedagogik madaniyati va tarbiyaviy kompetentligini oshirishdan iborat.

Amaliyotda ota-onalar universitetlari, pedagogik seminarlar, treninglar, davra suhbatlari, mahorat darslari hamda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar orqali ota-onalar farzand tarbiyasining zamonaviy metodlari bilan tanishtiriladi. Natijada ota-onalarda bolalar psixologiyasi, yosh xususiyatlari, konfliktlarni boshqarish va zo‘ravonlik profilaktikasi bo‘yicha zarur bilim hamda ko‘nikmalar shakllanadi.
Mazkur hamkorlik shakli oiladagi tarbiya va maktabdagi tarbiyaviy faoliyat o‘rtasida uzviylikni ta’minlab, o‘quvchilarda zo‘ravonlikka nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Psixologik hamkorlik

Zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishda psixologik qo‘llab-quvvatlash alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli maktab psixologi, sinf rahbari, mahalla faollari va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmi muhim pedagogik vositalardan biri hisoblanadi.

Mazkur hamkorlik orqali o‘quvchilarning psixologik holati muntazam monitoring qilinadi, emotsional muammolar, agressiv xulq-atvor, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar hamda zo‘ravonlikka moyillik omillari aniqlanadi. Zarurat tug‘ilganda individual suhbatlar, psixologik maslahatlar, korreksion mashg‘ulotlar va treninglar tashkil etiladi.

Psixologik hamkorlik o‘quvchilarda o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, stressga bardoshlilik, empatiya va konstruktiv muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali zo‘ravonlikka qarshi barqaror psixologik himoya tizimini shakllantirishga yordam beradi.

Ijtimoiy-profilaktik hamkorlik

Ijtimoiy-profilaktik hamkorlik zo‘ravonlikning kelib chiqishiga sabab bo‘luvchi omillarni erta aniqlash va bartaraf etishga qaratilgan faoliyatni o‘z ichiga oladi. Ushbu mexanizm doirasida maktab, mahalla va ota-onalar tomonidan xavf guruhiga mansub o‘quvchilar bilan individual ishlar olib boriladi.

Bunda oilaviy muammolarni aniqlash, o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini nazorat qilish, huquqbuzarliklarning oldini olish, salbiy ijtimoiy muhit ta’sirini kamaytirish hamda manzilli profilaktik choralarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy-profilaktik faoliyat natijasida o‘quvchilarning zo‘ravonlikka moyilligi pasayadi, ularning ijtimoiy faolligi va jamiyatga moslashuv darajasi ortadi.

Axborot-kommunikativ hamkorlik

Raqamli texnologiyalar rivojlangan hozirgi davrda mahalla–oila–maktab hamkorligining samaradorligini oshirishda axborot-kommunikativ mexanizmlar muhim o‘rin tutadi. Turli elektron platformalar, messenjerlar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn muloqot vositalari orqali ota-onalar, pedagoglar va mahalla faollari o‘rtasida tezkor axborot almashinuvi yo‘lga qo‘yiladi.

Mazkur mexanizm o‘quvchilarning ta’lim-tarbiyasi bilan bog‘liq muammolarni tezkor aniqlash, zarur tavsiyalar berish va profilaktik ishlarni muvofiqlashtirish imkonini yaratadi. Ayniqsa, kiberbulling va internet orqali amalga oshiriladigan zo‘ravonlik holatlarining oldini olishda axborot-kommunikativ hamkorlikning ahamiyati beqiyosdir.

Ma’naviy-axloqiy hamkorlik

Ma’naviy-axloqiy hamkorlik o‘quvchilarda yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiluvchi eng muhim mexanizmlardan biridir. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar, xalq pedagogikasi an’analari, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar va tarbiyaviy loyihalar orqali yosh avlodda insonparvarlik, mehr-oqibat, bag‘rikenglik, vatanparvarlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi fazilatlar rivojlantiriladi.

Aynan mazkur qadriyatlar zo‘ravonlikka qarshi immunitetning ma’naviy asosini tashkil etadi. Chunki ma’naviy barkamol shaxs zo‘ravonlikning har qanday ko‘rinishini rad etadi va inson huquqlari hamda qadr-qimmatini hurmat qilishga intiladi.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishning pedagogik modeli

Mahalla–oila–maktab hamkorligiga asoslangan zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish modeli tizimli va kompleks xarakterga ega bo‘lib, o‘zaro bog‘liq bir necha tarkibiy qismlardan tashkil topadi. Ushbu model o‘quvchilarning bilim, munosabat va xulq-atvorini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maqsadli komponent

Modelning asosiy maqsadi o‘quvchilarda zo‘ravonlikning har qanday shakliga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish, ularda huquqiy ong, ijtimoiy mas’uliyat va konstruktiv muloqot madaniyatini rivojlantirishdan iboratdir. Mazkur komponent barcha tarbiyaviy faoliyatning strategik yo‘nalishini belgilaydi.

Mazmuniy komponent

Mazmuniy komponent zo‘ravonlik profilaktikasiga oid bilimlar tizimini o‘z ichiga oladi. U quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

- huquqiy savodxonlik;
- ma’naviy-axloqiy tarbiya;
- psixologik bilimlar;
- konfliktologik madaniyat;
- media va axborot savodxonligi;
- kiberxavfsizlik asoslari.

Mazkur bilimlar o‘quvchilarning zo‘ravonlikning mohiyati va oqibatlarini chuqur anglashiga yordam beradi.

Xulosa

O‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish zamonaviy pedagogikaning ustuvor vazifalaridan biridir. Mazkur jarayonning samaradorligi ko‘p jihatdan mahalla, oila va maktabning uzviy hamkorligiga bog‘liq.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mahalla–oila–maktab hamkorligi asosida tashkil etilgan tarbiyaviy faoliyat o‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi barqaror hayotiy pozitsiyani shakllantirish, ularning psixologik himoyalanganlik darajasini oshirish va sog‘lom ijtimoiy muhitni yaratishda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega.

Shu bois ta’lim muassasalari, mahalla fuqarolar yig‘inlari va ota-onalar hamkorligini tizimli ravishda takomillashtirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda zo‘ravonlik profilaktikasiga oid kompleks dasturlarni ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2024.
4. Musurmonova O. Oila ma’naviyati va tarbiya masalalari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
5. Mavlonova R., To‘rayeva O. Tarbiya pedagogikasi. – Toshkent, 2022.
6. UNESCO. School Violence and Bullying: Global Status Report. – Paris, 2022.
7. UNICEF. Violence Prevention and Child Protection Report. – New York, 2023.
8. WHO. Global Status Report on Preventing Violence Against Children. – Geneva, 2024.

DIDAKTIKTIKADA QONUN VA QONUNIYAT TUSHUNCHALARI TO‘G‘RISIDA

Mardonov Shukurullo Kuldashevich – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti b/b, p.f.d., professor

Mardonova Mohigul Baxodirovna – birinchi bosqich magistri

“**Qonuniyat**” va “**qonun**” tushunchalarini eslatib o‘tamiz, **qonuniyat** - muayyan sharoitlarda ob’ektiv, muhim, zaruriy, umumiy, barqaror va takrorlanadigan munosabatlarni aks ettiradi.

Qat’iy belgilangan qonuniyatlar **- qonunlardir**.

Qonuniyatlar ilmiy qonunlar sifatida faqat quyidagi hollarda aniqlanadi:

-aloqa o‘rnatilgan ob’ektlar aniq qayd etilganda;

-bu bog‘lanishning turi, shakli va xarakteri o‘rganilganda;

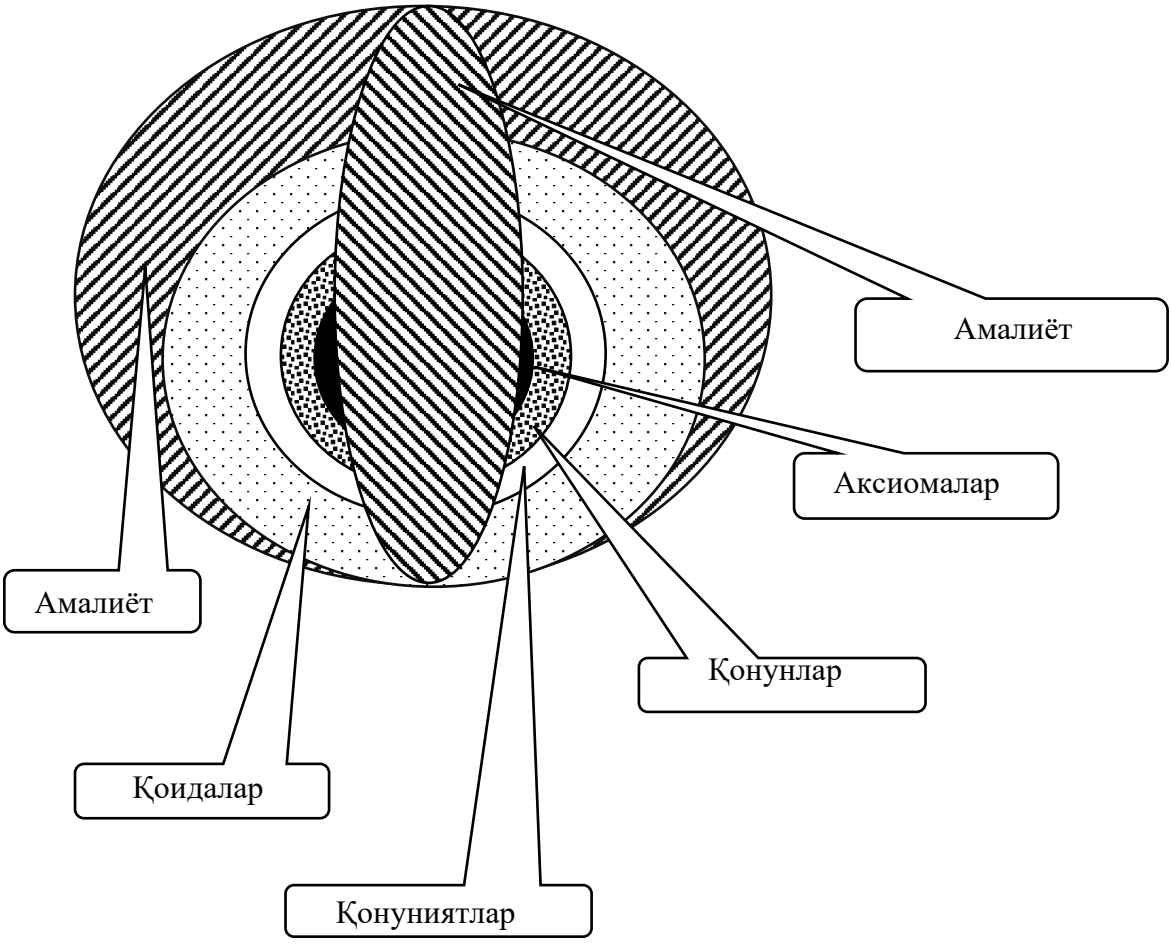
-bog‘lanish harakati (ko‘rinishi) chegaralari o‘rnatilganda.

Qonuniyatlar va qonuniyatlar ilmiy nazariyaning asosiy tarkibiy qismidir. 1-rasmda ko‘rsatilgan didaktik nazariya tuzilishining vizual-majoziy modeli qonuniyatlar va qonunlarning nazariyaning boshqa tarkibiy qismlari - **aksiomalar, tamoyillar va qoidalar** bilan aloqasini aks ettiradi, ular orqali nazariya amaliyot bilan bog‘lanadi.

Didaktik qonuniyatlar va qonunlar sohasidagi uzoq muddatli izlanishlar natijalarini ko‘rib chiqamiz. Bu, bir tomondan, qimmatli o‘quv tajribasidan to‘plagan, umumlashtirgan va tizimlashtirgan zohid o‘qituvchilarning ulkan mehnatiga hurmat bajo keltirish, ikkinchi tomondan, tarixiy ilmiy asoslarni ko‘rib chiqish imkonini beradi hamda zamonaviy nazariyaning asoslarini tashkil qiladi.

Ibtidoiy jamiyatda insoniyat asta-sekin yosh avlodlarga ta’lim berish bo‘yicha amaliy bilimlarni to‘pladi. Ko‘rinib turibdiki, bu davrda ta’limning amaliy qoidalari ishlab chiqilgan va avloddan-avlodga o‘tib ketgan, bu esa yoshlarni hayotga tayyorlash muammolarini tobora ko‘proq muvaffaqiyatli hal

qilishga imkon beradi. Bu qoidalardan biri, shubhasiz, qadimgi davrlarga borib taqaladi, ya’ni hayot amaliyoti orqali o‘rganish, oqsoqollar tajribasini meros qilib olish.

1-rasm

Qadimgi dunyo davlatlarida, birinchi navbatda, an’analarga - oldingi avlodlarning umumlashtirilgan tajribasiga asoslangan amaliy mashg‘ulotlar muammolari juda muvaffaqiyatli hal qilingan.

Qadimgi olimlar Aflatun (Platon), Arastu (Aristotel) va ayniqsa Kvintilian tavsiyalar va qoidalar to‘plami shaklida o‘qitish amaliyotini umumlashtirishga birinchi urinishlar qilganlar. Bu qoidalar ular tomonidan hayot donoligini umumlashtiruvchi bir qator umumiy falsafiy qoidalarda shakllantirilgan. Qadimgi faylasuflar ta’lim masalalari bilan alohida va chuqur shug‘ullanmaganlar va ularning asosan to‘g‘ri falsafiy qarashlari didaktik nazariya tamoyillarini yaratishga olib kelmaydi, ular, jumladan, mantiq tamoyillarini yaratishga olib keladi.

Aflatun (Platon) va Arastu (Aristotel) qonunni kashf qilish uchun bevosita sezgilar olamini tark etish va hodisalarning haqiqiy tartibi bilan tanishish

kerakligini to‘g‘ri tushunishgan. Biroq ular o‘rganishni fan sifatida emas, balki boshqa fanlarni o‘rgatish san’ati, bilimga ega bo‘lgan kishilarning amaliy faoliyati sifatida tushunganlar. San’at qonunlarga bo‘ysunmaydi. Biz faqat har bir o‘qituvchi bilishi kerak bo‘lgan o‘qitishni bajarish qoidalari haqida gapirishimiz mumkin. Qadim zamonlarda shakllantirilgan ko‘pgina qoidalar zamonaviy maktablarda ham amal qiladi, jumladan: “Kimki gimnastika mashqlarini musiqa san’ati (aqliy tarbiya) bilan eng yaxshi tarzda almashtirib, ularni ruhga munosib darajada taqdim etsa, biz uni haqli ravishda mukammallikka erishdilar deb hisoblaymiz” (Aflatun). Suqrot ta’limning zamonaviy ruhiga to‘liq mos keladigan ajoyib g‘oyani ilgari suradi: o‘qituvchining maqsadi o‘quvchining boshida fikrlar tug‘ilishiga yordam berishdir. Suqrot o‘zini “tafakkur akusheri” deb atagan. Kvintilian o‘zining “Notiqlik san’ati bo‘yicha ko‘rsatmalar” asarida hamma ham ta’lim bera olmaydi, balki buning uchun zarur bo‘lgan texnikani, shuningdek, o‘quvchining ruhiy hayoti sharoitlarini yaxshi biladiganlargina ta’lim bera olishini chuqur ta’kidlaydi.

Qadimda shakllangan qoidalarni ilmiy qonuniyatlar va hatto qonunlar deb hisoblashga urinishlar bo‘lgan. Bu noto‘g‘ri, chunki ular ikkinchisi ham o‘ziga xos xususiyatlariga ega emas. Aksincha, bu o‘rganish hodisalari o‘rtasidagi ba’zi muhim munosabatlarni ta’kidlaydigan amaliy umumlashmalardir. Ularni didaktikaning aksiomasi qoidalarini tashkil etuvchi qonuniyatlar sifatida tasniflash mumkin.

O‘rta asrlar pedagogik fikrning rivojlanishidagi murakkab davrni anglatadi. Katexumenlar maktablari, katexizm maktablari, monastir hayoti, qoidalar, tasavvuf, sxolastika, mendikant buyruqlari - pedagogika tarixidagi qorong‘u sahifalar bu so‘zlar bilan bog‘liq. Bu davrlarda ta’lim qoidalari ham amalda bo‘lgan, ammo antik davrdan farqli o‘laroq, odamlarning tabiiy hayoti va faoliyatidan kelib chiqqan holda, ular ko‘pincha iyezuit uydirmalari, asketlarning mistik tasavvurlari va abadiy urushuvchi ota-boshliqlarining mevalari edi.

XVIII asrda Pedagogika amaliy tabiiy fan sifatida qaraladi va u biologiya qonunlariga bo‘ysunadi, deb hisoblanadi. Pedagogikni naturalistik asosda butunlay qayta qurish Ya.A. Komenskiy va D. Lokklar tomonidan amalga oshirildi. Ularning ta’siri ostida pedagogika qonunlari (ular ham tamoyil, ham qoidalar sifatida harakat qilgan) uchta jihatda aniqlanadi: ijtimoiy-tarixiy, tabiiy-tarixiy va psixologik. Keyinchalik Pestalossi, Russo, Disterveg, Ushinskiy va boshqa o‘qituvchi-tadqiqotchilar endi umumiy tamoyillar bilan cheklanib qolmadilar, balki o‘ziga xos qonuniyatlarni o‘rnatishga harakat qildilar, buning natijasida - pedagogikani aniq ko‘rsatmalar yig‘indisiga aylantirish istagi paydo bo‘ldi.

Qonun, prinsip va qoida kategoriyalarini zamonaviy tushunishga muvofiq, bu davr pedagogik merosida biz didaktik hodisalar o‘rtasidagi munosabatlar va o‘zaro bog‘liqlikni qat’iy aniqlashga urinishlarni uchratmaymiz. O‘sha birlamchi umumlashmalarni, ba’zan juda keng, jasur, tushunish tajribasiga asoslangan holda, qonuniyatlarga, ulardan kelib chiqadigan harakatlar uchun amaliy ko‘rsatmalarni

o‘rganish qoidalariga tasniflash mumkin. Biroq, o‘tmishning buyuk o‘qituvchilari buni tushunib, kamtarlik bilan pedagogikani qoidalar va amaliy ko‘rsatmalar tizimi shaklida taqdim etishga harakat qilishadi. Shunday qilib, jumladan, ushbu yo‘nalishda birinchi urinish bo‘lgan Ya.A. Komenskiy didaktikani tematik mezonlarga ko‘ra guruhlangan qoidalar tizimi shaklida taqdim etadi: “Ta’lim va o‘rganish qulayligining asosiy qoidalari” (“Buyuk didaktika”, XVII bob); “Tabiiy ta’lim va o‘qitishning asosiy qoidalari”, “Fanni o‘rgatish san’atining to‘qqiz qoidasi” (XX bob) va boshqalar. Disterveg qoidalar sonini 33 taga etkazgan holda, ularni tegishli bo‘lgan ob’ektlarga ko‘ra guruhlarga ajratadi:

birinchi guruh - o‘qituvchiga nisbatan qoidalar;

ikkinchisi - o‘qitish mavzusiga oid qoidalar;

uchinchisi - o‘quvchi bilan bog‘liq qoidalar. Shu bilan birga, Disterveg ba’zi qoidalarni bir vaqtning o‘zida qonunlar, deb ataydi. Quyida biz zamonaviy maktablarda ham amal qiladiganlarni eslaymiz.

Komenskiy va Distervegning ko‘plab izdoshlari bor edi, ular didaktikani juda tor mavzular atrofida guruhlangan bir qator qoidalardan iborat ko‘rsatmalar shaklida taqdim etishga harakat qiladilar: darslarga qanday tayyorgarlik ko‘rish kerak; o‘quvchilarga qanday savol berish kerak; mashqlarni qanday bajarish kerak; materialni qanday himoya qilish kerak; uy vazifalarini qanday berish kerak va hokazo.

O‘tmishdagi ko‘plab o‘qituvchilar o‘zlari kashf etgan pedagogik qonunlar haqida maqtanib gapirardilar. Bu haqda birinchilardan biri Pestalossi edi. U bolaning aqliy rivojlanishi qonunini shakllantirdi - noaniq tafakkurdan aniq - g‘oyalarga va ulardan aniq tushunchalargacha. Bilish jarayonida, Pestalossi aytganidek, buyuk qonun ham o‘zini namoyon qiladi: “Har bir ob’ekt jismoniy yaqinlik yoki masofa darajasiga qarab bizning hislarimizga ta’sir qiladi”. Ushbu qonunlarga asoslanib, Pestalossi prinsipni shakllantiradi: haqiqatni bilish insonda o‘zini o‘zi bilishdan kelib chiqadi.

Pestalossining pedagogik dahosiga va uning dono amaliy tavsiyalariga hurmat bajo keltirgan holda shuni ta’kidlash kerakki, u ishlab chiqqan barcha qonunlar ham tabiiy bog‘liqlikning zarur va etarli belgilariga ega emas. Bu amaliyotning juda muhim umumlashmalari bo‘lib, ular tadqiqotchining o‘quv jarayonlarining mohiyati va rivojlanishi haqidagi sub’ektiv g‘oyalaridan xoli emas.

Pedagogika tarixidagi ilmiy xatoliklarning eng yorqin misollaridan biri fransuz olimi Sellerening pedagogik qonuniyatlarning kashf etilishi haqidagi bayonoti bo‘lishi mumkin. Uning “Ilmiy pedagogika ocherklari”. “Pedagogikaning faktlari va qonunlari” kitoblari, aytgancha, Fransiya axloqiy va siyosiy fanlar akademiyasining oltin medali bilan taqdirlangan. “Pedagogikaning faktlari va qonunlari” kitobida u ikkita asosiy qonunni shakllantiradi:

1. Har bir harakat o‘quvchining tabiati bilan shartlanadi.

2. Har qanday darsda nafaqat umumiy ma’noda atrof-muhitga moslashish, balki, iloji boricha, maxsus muhitga moslashish ham hisobga olinishi kerak.

Bu erda Sellere keng tarqalgan xatoni takrorlaydi: u huquq va prinsip, huquq va amaliy vaziyat tushunchalarini farqlamaydi. Shuning uchun u tomonidan shakllantirilgan qonunlar nafaqat turli darajadagi umumiylik qoidalari, balki turlicha tushunchalardir. Birinchi holda, huquq tushunchasi o‘quvchining tabiati va unga ta’sir qilish o‘rtasida juda aniq bo‘lmasa-da, qandaydir bog‘liqlikni o‘rnatadi, ikkinchi holatda esa hech qanday tabiiy bog‘liqlik aniqlanmaydi. Ushbu qonunlarning mazmuni ta’limning bog‘liq bo‘lgan omillarini umuman aks ettirmaydi.

K.D. Ushinskiyning pedagogik merosi jahon va ayniqsa rus pedagogikasi tarixida alohida o‘rin tutadi. Uni tahlil qilar ekanmiz, muallifning asosiy asarlari mazmunini tashkil etuvchi yorqin fikrlar va umumlashmalardan hayratda qolishdan to‘xtamaymiz. K.D. Ushinskiy “qonuniyat”, “qonun” so‘zlarini deyarli ishlatmaydi, kamtarlik bilan ularning ko‘p sonli umumlashtirish va xulosalarini qoidalar va ko‘rsatmalar, deb ataydi. Ulardan biri: “Aql qanchalik ko‘p faktik bilimga ega bo‘lsa va uni qanchalik yaxshi qayta ishlasa, u shunchalik rivojlangan va kuchliroq bo‘ladi”. Ta’limning eng umumiy qonunlaridan biri bo‘lmasa, bu nima? Biz muallifga u o‘zi aytmagan narsani ishonch bilan aytishimiz mumkinki, didaktikaning asosiy umumiy tamoyillari K.D. Ushinskiy asarlarida o‘z aksini topgan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi eksperimental pedagogika bor umidini tajriba, o‘lchov va statistikaga qaratgan, tabiat fanlarining bu usullari bilan pedagogik jarayon qonuniyatlarini ochib bera olishiga ishongan. Eksperimentalistlarning uslubiy pozitsiyalarini adolatli tanqid qilgan holda, shuni ta’kidlash mumkinki, aynan o‘sha paytda va bu usullar yordamida ba’zi muhim o‘ziga xos psixologik va didaktik qonuniyatlarni o‘rnatish mumkin edi.

1885 yilda Ebbingauz o‘zining “unutish egri chizig‘i”ni yaratadi, bu esa vaqt o‘tishi bilan unutilgan materialning nisbati o‘rganish boshlanganidan beri o‘tgan vaqt logarifmi sifatida ortib borishini ko‘rsatdi. O‘sha vaqtdan boshlab didaktika va psixologiyada o‘quv eksperimentlari natijalarini tavsiflashning eng keng tarqalgan usuli ma’lum bir tajriba sharoitida bir qiymat boshqasiga (boshqalarga) nisbatan qanday o‘zgarishini tasvirlaydigan grafik bo‘ldi.

Dyui, Torndik, Meyman va Kilpatrikda ta’lim qonunlarini shakllantirishga urinishlarni topamiz. E. Meyman uchta qonunni shakllantirdi. **Birinchisi**: shaxsning rivojlanishi boshidanoq, asosan, tabiiy moyillik bilan belgilanadi. **Ikkinchidan**: birinchi navbatda, bolaning hayoti va asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun eng muhim bo‘lgan funksiyalar doimo rivojlanadi. **Uchinchi** qonun bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishining notekisligini tasdiqlaydi. Qayd etilganlarga qo‘shimcha ravishda, E. Meiman bola rivojlanishining omillari haqida yana ikkita qonunni shakllantiradi: **o‘zgartirish qonuni va takrorlash** qonuni. E. Mayman bu qonunlarning barchasini kontekstga, tamoyillarga va hatto qoidalarga qarab chaqiradi.

Sobiq sovet pedagogikasida eng omadsiz narsa amerikalik buyuk pedagoglar Dyui va Torndik tomonidan ishlab chiqilgan qonunlar edi. Amerika va boshqa davlatlar ularga ergashib, katta muvaffaqiyatlarga erishganiga qaramay Amerika maktabi, ular jahon didaktik taraqqiyotiga kuchli turtki bo‘ldi, bizning mamlakatimizda bu qonunlar ishlamadi, buzib tashlandi, inkor etildi. Bu qanday qonunlar edi?

Torndikda biz o‘qiymiz: “Umumiy assotsiasiya qonuni va qo‘shimcha - analogiya yoki assimilyatsiya qonuni shuni ko‘rsatadiki, har bir vaziyatda bolaning fikrlari, his-tuyg‘ulari va harakatlari uning o‘tmishda qanday o‘ylagani, his qilgani va harakat qilganiga hamda hozirgi paytda uning ongining holati va yo‘nalishiga bog‘liq. Uning ma’lum bir tashqi ogohlantirishlarga bo‘lgan reaksiyasi, o‘tmishdagi natijalari uni qoniqtirgandek bo‘ladi”. Qayd etilganlarga qo‘shimcha ravishda Torndik **ta’sir qonunini, saqlanish, tayyorlik, takrorlash** va hokazolarni shakllantirdi.

Ta’sir qonuni: vaziyat va javob o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rnatish jarayoni qoniqish holati bilan birga kelganda yoki almashtirilganda, ulanishning mustahkamligi oshadi.

Saqlanish qonuni: agar birmuncha vaqt o‘zgaruvchan xarakterga ega bo‘lgan vaziyat va javob o‘rtasidagi bog‘liqlik yangilanmasa, bu bog‘liqlikning intensivligi zaiflashadi va shuning uchun boshqa narsalar teng bo‘lganda, bu hodisaning yuzaga kelish ehtimoli vaziyat bilan bog‘liq javob kamayadi. Qonun sifatida shakllantirilgan bu aloqalar samarali ta’lim faoliyatining chuqur mexanizmlarini ochib beradi, bu esa bizni ularga alohida e’tibor bilan qarashga majbur qiladi.

Ishbilarmon, faol, ozodlikka erishgan amerikaliklarning bir necha avlodi Torndik qonunlari asosida tarbiyalangan. Bu qonuniyatlar hanuzgacha ta’lim jarayonining texnologik tuzilishini belgilab beradi. Ularga ko‘plab tushuntirishlar berildi. 40-50-yillarda professor Lado Torndik qonunlariga amaliyotchi o‘qituvchilar uchun osonroq va tushunarli shakl berdi va shu bilan ularning rahbarlik rolini yanada kuchaytirdi. Amerikalik o‘qituvchilar beshta asosiy qonun talablarini qat’iy o‘zlashtirib oldilar.

1. **O‘zaro bog‘liqlik qonuni**: agar ikkita psixik harakat o‘zaro munosabatda rivojlansa, ulardan birining takrorlanishi ikkinchisining paydo bo‘lishiga yoki mustahkamlanishiga olib keladi.

2. **Mashg‘ulot qonuni**: mashg‘ulotning intensivligi qanchalik yuqori bo‘lsa, fikr-mulohazalar shunchalik yaxshi singdiriladi va xotirada shunchalik uzoq saqlanadi.

3. **Intensivlik qonuni**: javobni tayyorlash qanchalik intensiv bo‘lsa, u shunchalik yaxshi o‘zlashtiriladi va xotirada uzoqroq qoladi.

4. **Assimilyatsiya qonuni**: o‘tmishda xuddi shu stimul bilan bog‘liq bo‘lgan reaksiyani keltirib chiqarish qobiliyatiga ega.

5. **Samaradorlik qonuni**: yoqimli oqibatlar bilan birga keladigan reaksiya kuchayadi; agar u noxush oqibatlar bilan birga bo‘lsa, ular uni bostirishga yoki undan qochishga harakat qilishadi. Ushbu umumiy qonuniyatlarning harakati ko‘p sonli xususiy (juftlik) bog‘lanishlarni ajratish orqali konkretlashtiriladi.

Biz barcha yirik pedagogik nazariyotchilarda tabiiy aloqani yoki hech bo‘lmaganda uning boshlanishini o‘rnatishga urinishlarni topamiz. Jumladan, mashhur o‘qituvchi S.T. Shasskiy quyidagi qonuniyatni keltirib chiqardi: **o‘quvchilar mehnat jarayonida o‘z kuchlarini sarflaydilar, ammo ta’limotning mohiyati shundan iboratki, ular kuchini qancha ko‘p sarflasa, shuncha ko‘p foyda oladi**. Shuningdek, **u o‘quv jarayonida o‘quvchilar aql-zakovati va his-tuyg‘ularining birligi to‘g‘risida ilmiy qonunni - shakllantirishga yaqin keldi**. O‘quvchilarning ongi va his-tuyg‘ulari uyg‘un bo‘lishi kerak, intellektual va hissiy sohalar bir-biriga yordam berishi kerak.

O‘tgan asrning 40-50-yillarida amalga oshirilgan ta’lim qonuniyatlarini matematik jihatdan o‘rganishga urinishlar qatorida biz A. Tarston va K. Xalllarning ishlarini ajratib ko‘rsatamiz. Ular nazariyaga keyingi “***ta’lim funksiyalari***” ni kiritdilar, ularning parametrlariga psixologik va didaktik ma’no berildi.

Rasmiy ta’lim nazariyalarining eng nufuzli tarafdori K. Xall edi. U o‘zining “Xulq-atvor tamoyillari” nomli asosiy asarida eksperimentlarda to‘plangan faktlarga asoslangan postulatlar tizimini ilgari surdi. Ularning muhim qismi, qat’iy matematik shakllariga qaramay, tajribaning oddiy umumlashmalari edi. Mahalliy psixologik-didaktik tadqiqotlarda K.Xall nazariyalari bixevioristik mazmuni bilan bir necha bor tanqid qilingan. K. Xall asarlarida o‘quv jarayoni eng oddiy ko‘rinishlarda ko‘rib chiqiladi, lekin o‘zgaruvchilar juda qat’iy belgilanadi. Bu ilmiy qonunning barcha talablariga javob beradigan turli xil o‘quv parametrlari o‘rtasida bir qator bog‘lanishlarni o‘rnatish imkonini berdi.

Rus didaktikasida 70-yillarga qadar ular “qonun” tushunchasini ishlatishdan qochishgan va qonunning o‘ziga xos ko‘rinishi sifatida talqin qilingan “qonuniyat” tushunchasi faqat o‘qitishning eng umumiy muammolarini ko‘rib chiqishda ishlatilgan.

So‘nggi bir necha yil ichida olib borilgan tadqiqotlar o‘tmishdagi namunaviy tadqiqotlarning umumiy namunasidan unchalik farq qilmaydi. Ba’zi o‘qituvchilar haligacha o‘zlariga “Pedagogikada qonuniyat va qonuniyatlar mavjudmi?” deb so‘rab, salbiy xulosaga kelishadi va hali ham pedagogikani fan sifatida tan olmaydilar.

Adabiyotlar:

1. Brunner Dj. Protsess obucheniya. - M., 1962.
2. BrunnerDj. Psixologiya poznaniya. - M., 1977.
3. Davыdov V.V. Vidы obobщyeniya v obuchenii. - M., 1972.
4. Danilov M.L. Protsess obucheniya v sovetskoy shkole. - M., 1960.
5. Dreer A.M. Prepodavaniye v sredney shkole SSHA. - M., 1983.
6. Pingart I. Protsess i struktura chelovecheskogo ucheniya. - M., 1970.

7. Okon V. Protsess obucheniya. - M., 1962.
8. Podlasыy I.P. Issledovaniye zakonomernostey didakticheskogo protsessa. - Kiyev, 1991.
9. Stoune E. Psixopedagogika. - M., 1984.
10. Teoreticheskiye osnovы protsessa obucheniya v sovetskoy shkole / Pod red. V.V. Krayevskogo, I.L. Lernera. - M., 1989.

BARQAROR AXLOQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHDA OILAVIY QADRIYATLAR, TA’LIM VA MAHALLA INSTITUTINING INTEGRATSIYASI

F.X.Ibragimova – TDIU, p.f.d(DSc) dotsent

Har qanday jamiyatning kelajagi uning yosh avlodiga berilayotgan tarbiya sifati bilan belgilanadi. Insonning ma’naviy kamoloti, axloqiy qiyofasi va fuqarolik mas’uliyati avvalo tarbiya jarayonida shakllanadi. Zamonaviy taraqqiyot sharoitida yoshlarni turli axborot xurujlari, ma’naviy tahdidlar va salbiy ijtimoiy ta’sirlardan muhofaza qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bunday sharoitda barqaror axloqiy tarbiyani shakllantirish faqatgina bitta ijtimoiy institutning emas, balki oila, ta’lim muassasasi va mahalla kabi tarbiya subyektlarining o‘zaro hamkorligi asosida amalga oshirilishi lozim.

Axloqiy tarbiya shaxsda ezgulik, adolat, mehr-oqibat, mas’uliyat, vatanparvarlik va insonparvarlik kabi fazilatlarni qaror toptirishga qaratilgan uzluksiz jarayondir. Uning samaradorligi esa tarbiya muhitini tashkil etuvchi ijtimoiy institutlarning o‘zaro muvofiq faoliyatiga bog‘liq.

Oila inson hayotidagi birinchi ijtimoiy muhit bo‘lib, shaxsning ma’naviy va axloqiy shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bolaning dunyoqarashi, xulq-atvori, qadriyatlarga munosabati dastlab oila muhitida shakllanadi. Oiladagi o‘zaro hurmat, mehr-muruvvat, samimiyat va mas’uliyat kabi munosabatlar farzandning kelgusi hayoti uchun muhim ma’naviy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Milliy qadriyatlarimizda ota-onani hurmat qilish, kattalarga ehtirom, kichiklarga g‘amxo‘rlik qilish, halollik va mehnatsevarlik kabi fazilatlar muhim o‘rin tutadi. Bu qadriyatlarning farzand tarbiyasida qo‘llanilishi ularning ma’naviy barkamol inson bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, oiladagi nosog‘lom muhit, e’tiborsizlik yoki tarbiyaviy nazoratning sustligi yoshlarda turli axloqiy muammolarning kelib chiqishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ham ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish va ularni tarbiya jarayoniga faol jalb etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Ta’lim muassasasi shaxsni har tomonlama rivojlantiruvchi muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Maktab nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarni ma’naviy va axloqiy jihatdan tarbiyalash vazifasini ham bajaradi.

Dars jarayoni va sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar orqali o‘quvchilarda milliy g‘oya, ma’naviy meros, umuminsoniy qadriyatlar, bag‘rikenglik va

fuqarolik mas’uliyati kabi tushunchalar shakllantiriladi. O‘qituvchining shaxsiy namunasi, kasbiy mahorati va pedagogik madaniyati ham tarbiya samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi kunda ta’lim muassasalarida kitobxonlikni targ‘ib qilish, vatanparvarlik tadbirlari, ma’naviyat soatlari, ijtimoiy loyihalar va ko‘ngillilik harakatlari yoshlarning axloqiy kamolotini ta’minlashga xizmat qilmoqda. Bu tadbirlar o‘quvchilarda ijtimoiy faollik va jamoatchilik mas’uliyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda mahalla azaldan jamiyatning muhim ijtimoiy instituti sifatida e’tirof etilgan. Mahalla nafaqat aholining o‘zini o‘zi boshqarish organi, balki ma’naviy-ma’rifiy tarbiya markazi ham hisoblanadi.

Mahalla faollari, nuroniylar, xotin-qizlar faollari va yoshlar yetakchilari tomonidan amalga oshiriladigan tarbiyaviy ishlar yoshlarning ma’naviy tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Turli ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, milliy bayramlar, kitobxonlik kechalari va uchrashuvlar yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Mahalla shuningdek, oila va maktab bilan hamkorlikda tarbiyasi og‘ir yoki ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan yoshlar bilan individual ishlash imkoniyatiga ega. Bu esa profilaktik ishlar samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Barqaror axloqiy tarbiyani ta’minlash uchun mazkur uch institut faoliyatining o‘zaro uyg‘unligi muhim ahamiyatga ega. Agar oilada berilgan tarbiya maktabda mustahkamlansa, mahallada esa qo‘llab-quvvatlansa, tarbiya jarayonining samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Bu integratsiya quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

- ota-onalar universitetlari va tarbiyaviy seminarlar tashkil etish;
- mahalla, maktab va ota-onalar hamkorligida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkazish;
- yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish;
- ijtimoiy xavf guruhiga kiruvchi o‘quvchilar bilan manzilli ishlash;
- milliy qadriyatlar va ma’naviy merosni targ‘ib qilishga qaratilgan qo‘shma loyihalarni amalga oshirish.

Ushbu hamkorlik orqali yoshlarda mas’uliyat, mehr-oqibat, bag‘rikenglik, vatanparvarlik va fuqarolik ongi kabi muhim axloqiy sifatlar shakllanadi. Bu borada quyidagi tavsiyalarni keltirish o‘rinli bulardi:

1-tavsiya. Oila, maktab va mahalla o‘rtasida uzviy hamkorlik tizimini yo‘lga qo‘yish;

2-tavsiya. *Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaviy muhit yaratish;*

3-tavsiya. O‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish va bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish;

4-tavsiya. Ota-onalar va pedagoglarning tarbiyaviy kompetensiyalarini

rivojlantirish.

Xulosa. Barqaror axloqiy tarbiyani shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda oilaviy qadriyatlar, ta’lim muassasalari va mahalla institutining o‘zaro integratsiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oila shaxs ma’naviyatining asosini yaratsa, ta’lim muassasasi uni rivojlantiradi, mahalla esa ijtimoiy muhitda mustahkamlaydi. Mazkur institutlar hamkorligining kuchaytirilishi yosh avlodning ma’naviy barkamol, ijtimoiy faol va yuksak axloqiy fazilatlarga ega insonlar bo‘lib kamol topishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston” – 2017 y. 295 – 297 b.
2. Sh. Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkonyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – T.: O‘qituvchi MU MChJ, 2021. 7 b.
3. Ota-ona – murabbiy [Matn] / X.Ibraimov, M.Quronov, J.Fozilov, F.Zaripov; – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2024. - 220 b.
4. X.Ibraimov va boshqalar. Najot tarbiyada. –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. -2025. – 60 b.
5. X.Ibraimov va boshqalar. Go‘zal hulq modellari. – Toshkent.: “Ilm ziyo zakovat” nashriyoti. –2025 y. 80-b.
6. X.Ibraimov va boshqalar. Ma’naviy-axloqiy tarbiya metodlari. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2025. - 68 b.
7. Bandura, A. *Social Learning Theory*. New York: General Learning Press, 1977.
8. Goleman, D. *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books, 1995.
9. Krug, E. G. et al. *World Report on Violence and Health*. Geneva: World Health Organization, 2002.
10. UNICEF. *Ending Violence Against Children: Global Status Report*. New York, 2020.

MAHALLA–OILA–MAKTAB HAMKORLIGI ASOSIDA O‘QUVCHI-YOSHLARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH

L.M.Qaraxonova – Qori Niyoziy nomidagi TPMI bo‘lim mudiri,
p.f.d., katta ilmiy xodim

Globallashuv sharoitida yoshlar orasida uchrayotgan zo‘ravonlik, tajovuzkorlik va turli salbiy xatti-harakatlar jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta’sir

ko‘rsatadigan muhim muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktab muhitida tengdoshlar o‘rtasidagi zo‘ravonlik, kiberzo‘ravonlik va psixologik bosim holatlarining ko‘payishi o‘quvchilarning ruhiy salomatligi hamda ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Mazkur muammoning oldini olishda o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda mahalla, oila va maktabning o‘zaro hamkorligi tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshiruvchi asosiy omil hisoblanadi.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitet — bu o‘quvchi-yoshlarning jismoniy, ruhiy, ma’naviy yoki axborot ko‘rinishidagi zo‘ravonliklarni anglash, ularga tanqidiy baho berish, salbiy ta’sirlarga qarshi turish hamda nizolarni tinch va konstruktiv yo‘l bilan hal etish qobiliyatidir.

Bugungi kunda globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va turli ijtimoiy omillar yoshlar orasida zo‘ravonlikning yangi ko‘rinishlarini yuzaga keltirmoqda. Jumladan, maktabdagi zo‘ravonlik (bullying), kiberzo‘ravonlik, psixologik bosim va kamsitish holatlari o‘quvchilarning ruhiy salomatligi, o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasi hamda ijtimoiy faolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish ta’lim-tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitetni rivojlantirishda bir qator pedagogik va psixologik omillar muhim ahamiyatga ega. Avvalo, o‘quvchilarda huquqiy bilim va madaniyatni shakllantirish, inson huquqlari va shaxs daxlsizligi haqidagi tushunchalarni mustahkamlash zarur. Shuningdek, ularda bag‘rikenglik, empatiya, muloqot madaniyati va nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Mazkur jarayonda oila, maktab va mahalla hamkorligi alohida o‘rin tutadi. Oila farzand tarbiyasining birlamchi muhitidir. Oilada sog‘lom ma’naviy-psixologik muhitning mavjudligi, ota-onalarning shaxsiy namunasi va farzand bilan samarali muloqoti zo‘ravonlikka qarshi barqaror munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Maktab esa o‘quvchilarning ijtimoiylashuv jarayonini tashkil etuvchi muhim institut sifatida tarbiyaviy tadbirlar, treninglar, davra suhbatlari va psixologik xizmatlar orqali zo‘ravonlikning oldini olishga ko‘maklashadi. Mahalla esa yoshlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va profilaktik tadbirlarni amalga oshirish orqali ushbu jarayonning samaradorligini oshiradi.

O‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishning asosiy mezonlari sifatida zo‘ravonlikning mohiyatini anglash darajasi, salbiy ta’sirlarga nisbatan tanqidiy yondashuv, nizolarni konstruktiv hal etish qobiliyati, huquqiy savodxonlik va ijtimoiy mas’uliyat ko‘rsatkichlari e’tiborga olinadi.

Zo‘ravonlikning oldini olish va yoshlarda ijtimoiy immunitetni shakllantirish masalalari xorijiy hamda mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Xususan,

zo‘ravonlikning psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillari, uning oldini olish mexanizmlari hamda profilaktik faoliyat usullari ilmiy jihatdan asoslangan.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning xulq-atvori va ijtimoiylashuv jarayonida oila muhitining ta’siri yuqori bo‘lib, ota-onalar va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikning mustahkamligi salbiy holatlarning kamayishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mahalla institutining tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish yoshlarni turli tahdidlardan himoya qilishda muhim omil sanaladi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv, pedagogik kuzatish, suhbat, anketa, qiyosiy tahlil hamda ilmiy manbalarni o‘rganish metodlaridan foydalanildi. Olingan ma’lumotlar statistik va pedagogik tahlil asosida umumlashtirildi.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitet deganda shaxsning zo‘ravonlikning har qanday ko‘rinishlarini anglay olish, ularga nisbatan tanqidiy munosabat bildirish, qarshilik ko‘rsatish va konstruktiv xulq-atvorni namoyon etish qobiliyati tushuniladi.

Mazkur immunitetni shakllantirishda quyidagi hamkorlik yo‘nalishlari muhim ahamiyatga ega:

Oilaning vazifalari

- Farzandlarda insonparvarlik va bag‘rikenglik qadriyatlarini shakllantirish;
- Sog‘lom psixologik muhit yaratish;
- Mojarolarni tinch yo‘l bilan hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- Ota-onalarning pedagogik va psixologik savodxonligini oshirish.

Maktabning vazifalari

- Tarbiyaviy tadbirlar va treninglar tashkil etish;
- Zo‘ravonlikning oldini olishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish;
- Psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish;
- O‘quvchilarda huquqiy madaniyatni shakllantirish.

Mahallaning vazifalari

- Yoshlar bilan manzilli ishlash;
- Profilaktik tadbirlarni tashkil etish;
- Oila va maktab faoliyatini muvofiqlashtirish;
- Yoshlarni ijtimoiy foydali faoliyatlarga jalb etish.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, mahalla–oila–maktab hamkorligi asosida olib borilgan kompleks pedagogik faoliyat o‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitet darajasini sezilarli oshiradi. Bunday yondashuv yoshlarda empatiya, mas’uliyat, o‘zini nazorat qilish va ijtimoiy faollik kabi sifatlarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Quyida mavzu doirasida ilmiy-amaliy tavsiyalar keltirildi. Ular maktab, oila va mahalla hamkorligini kuchaytirish hamda tarbiyaviy jarayon samaradorligini oshirishga qaratilgan.

“Mahalla–oila–maktab” hamkorligini kuchaytirish

O‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishda uchta

ijtimoiy institutning (oila, maktab va mahalla) uzviy hamkorligini tizimli yo‘lga qo‘yish zarur.

Tarbiya jarayoniga profilaktik dasturlarni joriy etish Maktablarda zo‘ravonlikning oldini olishga qaratilgan treninglar, tarbiyaviy tadbirlar va maxsus profilaktik dasturlar doimiy ravishda tashkil etilishi kerak.

Ota-onalarning pedagogik va psixologik savodxonligini oshirish Oilalarda bola tarbiyasi, muloqot madaniyati va nizolarni tinch hal etish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

O‘quvchilarda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish Bolalarda empatiya, o‘zini boshqarish, tanqidiy fikrlash va muammoni tinch yo‘l bilan hal qilish kompetensiyalarini shakllantirish lozim.

Xavfsiz va ijobiy ijtimoiy muhitni ta’minlash Maktab va mahallada sog‘lom psixologik muhit yaratish, kiberzo‘ravonlik va salbiy ta’sirlarga qarshi mediasavodxonlikni oshirish muhim hisoblanadi.

Xulosa. O‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish bugungi kunning dolzarb pedagogik vazifalaridan biridir. Ushbu jarayonda mahalla, oila va maktabning uzviy hamkorligi muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Hamkorlik asosida tashkil etilgan maqsadli tarbiyaviy faoliyat yoshlarni zo‘ravonlikning turli ko‘rinishlaridan himoya qilish, ularda sog‘lom dunyoqarash va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.:”O‘zbekiston” – 2017 y. 295 – 297 b.
2. Sh. Mirziyoev. Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkonyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – T.: O‘qituvchi MU MChJ, 2021. 7 b.
3. Ota-ona - murabbiy [Matn] / X.Ibraimov, M.Kuronov, J.Fozilov, F.Zaripov; - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2024. - 220 b.
4. X.Ibraimov va boshqalar.Najot tarbiyada. -T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. -2025. – 60 b.
5. L.M.Qaraxonova. Tarbiyani shakllarini maktab-oila-mahalla hamkorligida tashkil etish mexanizmlari // “Uzluksiz ta’lim” j. –T.: O‘zPFITI. 2025. № 2. –B.70-74.
6. L.M.Qaraxonova. Maktab-oila-mahalla hamkorligi asosida o‘quvchilarda vatanparvarlik va axloqiy sifatlarni tarbiyalash// BELARUS-O‘ZBEK ilmiy-metodik jurnal. 2025 y. № 3. https://gri-journal.uz -B.34-38.

ФОРМИРОВАНИЕ ИММУНИТЕТА К СТОЙКОСТИ И САМООБЛАДАНИЮ У УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА «НАЧАЛЬНАЯ ДОПРИЗЫВНАЯ ПОДГОТОВКА» НА ОСНОВЕ СОТРУДНИЧЕСТВА СЕМЬИ-ШКОЛЫ-МАХАЛЛИ

Медетова Раушан Мамадияровна – заведующая отделом Национального института педагогики воспитания, доктор педагогических наук,
Азимов Кобул Эргашевич – преподаватель Учебного центра военной подготовки Национального университета Узбекистана, подполковник

В современных условиях глобализации образования одной из актуальных задач остаётся обеспечение духовной стойкости учащихся и воспитание их как личности с крепким духовным иммунитетом, способной защищать себя от идеологических угроз различного спектра.

В современном мире цифровое информационное пространство стало неотъемлемой частью жизни учащихся. В связи с этим, важно развивать у учащихся информационную культуру, навыки анализа источников и умение различать манипулятивную информацию. Эти навыки составляют когнитивную основу иммунитета и играют важную роль в защите учащегося от воздействия вредоносной информации. Ученик, обладающий сильными психологическими качествами, такими как личная рефлексия, самопознание, эмоциональная устойчивость и управление эмоциями, реже поддаётся чуждым идеям.

На наш взгляд, этот процесс важен ещё и потому, что различные деструктивные системы стремятся нанести угрозу учащейся молодёжи посредством включения их в диалог и оказания социально-психологического давления. Ведь каждому из нас известно то, что социальные сети, средства массовой коммуникации и различные идеологические потоки, оказывающие прямое влияние на сознание учащихся, играют значительную роль в формировании мировоззрения учащихся, что требует организации данного процесса на научно-педагогической основе.

Указы и постановления Президента Республики Узбекистан, а также государственные программы, направленные на усиление духовно просветительской работы, воспитание молодёжи в духе преданности национальным и общечеловеческим ценностям и защиту от информационных атак, формируют нормативно-правовую базу по данному вопросу. В этих документах определены конкретные задачи по защите молодёжи от вредоносных информационных потоков, развитию культуры информационной безопасности и организации образовательного процесса на основе современных педагогических подходов, что согласуется с теоретическими идеями, представленными в научной литературе.

В нашей стране проводится широкий комплекс мероприятий, направленных на воспитание учащихся в патриотическом духе. Об этом подробно описано в Постановлении Кабинета Министров Республики Узбекистан № 34 от 28 января 2026 года, в котором определены приоритетные направления: защита молодёжи от воздействия вредоносной информации, развитие культуры информационной безопасности, поддержка критического и самостоятельного мышления, воспитание личностей, преданных национальным и общечеловеческим ценностям. Вот почему формирование иммунитета к стойкости и самообладанию у учащихся в процессе изучения предмета «Начальная допризывная подготовка» является одной из стратегических задач системы образования. Этот процесс должен осуществляться не только в рамках педагогической деятельности учителей, но и во взаимодействии с семьёй, махаллёй и обществом в целом. Формирование у учащихся крепкого иммунитета к стойкости и самообладанию способствует развитию их осознанного отношения к информации, укреплению стойкости к различным идеологическим угрозам и формированию их как социально и духовно устойчивой личности.

Развитие патриотического воспитания учащихся считается одним из наиболее актуальных направлений современного образовательного процесса. Глобализация, развитие интернет-технологий и резкое увеличение потоков информации способствуют усилению различного рода социальных, идеологических и психологических воздействий на сознание молодёжи.

Особенно важно, что учащиеся проводят значительную часть времени в цифровом пространстве, а их психологическая подготовка не всегда достаточно развита, что требует организации процесса формирования иммунитета на научной основе.

Иммунитет представляет собой сложную психолого-педагогическую систему, отражающую способность личности к психологической устойчивости и защите от вредоносной информации, идеологических угроз, потоков, противоречащих морально-гуманистическим нормам общества, социального давления и различных негативных внешних воздействий.

Содержание этой системы определяется критическим отношением учащегося к информации, устойчивостью системы ценностей, личной позицией, уровнем стойкости, самопознания, самообладания, аффективно-волевой готовностью и коммуникативной культурой.

Значит, формирование иммунитета у учащихся к стойкости и самообладанию в образовательных учреждениях является не только воспитательным направлением, но и стратегической педагогической задачей. Иммунитет учащихся формируется под влиянием нескольких факторов. Прежде всего, в семейной среде формируются моральные взгляды ученика, его отношение к ценностям и социальный опыт поведения.

Педагогическая грамотность родителей, дружелюбная атмосфера в семье и культура семейного диалога создают фундамент иммунитета у учащихся к стойкости и самообладанию. Учащиеся общей средней школы в процессе изучения предмета «Начальная допризывная подготовка» укрепляют свой иммунитет, развивают свои знания и интеллектуальный потенциал, учатся критически мыслить. Личный пример учителя, его культура общения и воспитательная направленность педагогической деятельности являются непосредственными факторами, влияющими на формирование у учащихся иммунитета к стойкости и самообладанию.

В формировании иммунитета у учащихся к стойкости и самообладанию важную роль играет укрепление системы ценностей. Национальные ценности, историческое наследие, просветительские идеи и общечеловеческие добродетели создают духовную опору в сознании учащегося. С этой точки зрения, урочные и внеурочные мероприятия, встречи, круглые столы, уроки патриотизма укрепляют эмоционально аксиологическую основу иммунитета у учащихся к стойкости и самообладанию.

В педагогическом процессе эффективными механизмами формирования иммунитета к стойкости и самообладанию являются развитие критического мышления, использование творческих заданий и ситуационного анализа, применение интерактивных методов, вовлечение учащихся в социальную деятельность, усиление сотрудничества с общественностью, а также установление тесного взаимодействия в системе семья-школа-махалля. Эти механизмы не только укрепляют духовный иммунитет учащихся, но и повышают их социальную активность, развивают личную ответственность и формируют устойчивую жизненную позицию.

В последние годы в научных исследованиях широко применяются комплексные подходы к формированию духовного иммунитета учащихся. В частности, в качестве эффективных механизмов духовно-иммунологического воспитания рекомендуются интегративное обучение, компетентностно ориентированный подход, активные и интерактивные методы, рефлексивно педагогические практики, сотрудничество «семья-школа-общество», а также технологии психологической профилактики. Большинство этих подходов направлены на развитие у учащихся навыков критического мышления, принятия моральных решений, формирования личной позиции и осознанного отношения к информации. Методологическая основа данного исследования представляет собой совокупность научных концепций, теоретических подходов и методов, направленных на системное изучение духовно-нравственного воспитания, развития личности, информационной культуры и педагогических механизмов воздействия.

Концептуальной основой исследования является системный подход: личность учащегося рассматривается как сложный социальный объект,

развивающийся под влиянием внутренних (психологических, духовных, аксиологических) и внешних (семья, школа, махалля, общество, цифровое пространство) факторов.

Формирование стойкости и самообладания у учащихся является многогранным процессом, который осуществляется через влияние внутренних психологических, нравственных и аксиологических характеристик личности.

Сотрудничество семьи, школы и махалли, применение интерактивных методов обучения, развитие информационной культуры эффективно способствуют формированию стойкости и самообладания у учащихся. Следовательно, в педагогической практике крайне важно организовать патриотическое воспитание учащихся на основе системного подхода, регулярно применять рефлексивные занятия и интерактивные методы, а также выстраивать тесное сотрудничество «семья-школа-махалля».

Литература

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2026 йил 28 январодаги ВМ-34сонли “Узлуксиз таълим тизимида ёшларни миллий қадриятларга садоқат ва ватанпарварлик руҳида тарбиялаш самарадорлигини ошириш дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори.

2. Медетова Р.М. Научно-педагогические основы патриотического воспитания учащихся на материалах краеведения: Дис. … канд. пед. наук. – Т., 2005.

3. Boboyev X.Yu. Bo‘lajak zaxiradagi ofitserlarni milliy va jangovar ruhda tarbiyalash metodikasini takomillashtirish: Ped. fanl. bo‘yicha fals. d-ri (PhD) dis. Avtoref. – T., 2026.

TYUTORLIK FAOLIYATI ASOSIDA TARBIYA JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Abduraxmanov Rustam Maxmudovich – Mirzo Ulug`bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti, Ijtimoiy fanlar fakulteti, Ta’lim-tarbiya maslahatchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida tyutorlik faoliyati asosida tarbiya jarayonini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Talabalar uchun tyutorlikka asoslangan tarbiya metodikasini ishlab chiqish, tarbiyaviy tadbirlarni samarali tashkil etish hamda talabalarning axloqiy, ijtimoiy va shaxsiy fazilatlarini shakllantirishda tyutorning o‘rni yoritiladi. Shuningdek, tyutorlik faoliyatining tarbiyaviy samaradorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tyutor, tarbiya, talaba, tarbiyaviy faoliyat, metodika, ijtimoiy rivojlanish, shaxsiy rivojlanish, ma’naviy tarbiya, oliy ta’lim.

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы совершенствования воспитательного процесса в высших учебных заведениях на основе тьюторской деятельности. Освещаются особенности разработки методики воспитания студентов на основе тьюторства, организации воспитательных мероприятий и формирования нравственных, социальных и личностных качеств студентов. Предлагаются рекомендации по повышению эффективности воспитательной работы.

Ключевые слова: тьютор, воспитание, студент, воспитательная деятельность, методика, социальное развитие, личностное развитие.

Abstract: this article examines the improvement of educational processes in higher education institutions through tutoring activities. Particular attention is paid to the development of tutoring-based educational methodology, organization of educational activities, and the formation of students’ moral, social, and personal qualities. Recommendations aimed at increasing the effectiveness of educational work are also proposed.

Keywords: tutor, education, student, educational activity, methodology, social development, personal development.

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish sharoitida oliy ta’lim tizimi oldida nafaqat malakali mutaxassislarni tayyorlash, balki har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish vazifasi ham turibdi. Talabalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi, ijtimoiy faolligi va shaxsiy rivojlanishini ta’minlash zamonaviy ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, tyutorlik faoliyati ta’lim va tarbiya jarayonini integratsiyalashgan holda tashkil etishning samarali vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tyutor talabaning ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatini qo‘llab-quvvatlovchi, uning qiziqishlari va ehtiyojlarini aniqlovchi, individual rivojlanish yo‘lini belgilashga yordam beruvchi mutaxassis hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasalarida tyutorlik faoliyatining joriy etilishi talabalar bilan individual ishlash imkoniyatlarini kengaytirib, ularning ijtimoiy moslashuvi va ma’naviy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Hozirgi vaqtda talabalarning ma’naviy qiyofasini shakllantirish, ularda fuqarolik mas’uliyati, vatanparvarlik, bag‘rikenglik va ijtimoiy faollik kabi sifatlarni rivojlantirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda tyutorlar muhim pedagogik subyekt sifatida ishtirok etadi. Ular talabalar bilan muntazam muloqot olib borish, tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish va individual maslahatlar berish orqali tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradilar.

Maqolaning maqsadi oliy ta’lim muassasalarida tyutorlik faoliyati asosida tarbiya jarayonini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilishdan iborat.

2.1. Talabalar uchun tyutorlikka asoslangan tarbiya metodikasini ishlab chiqish

Oliy ta’lim muassasalarida tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish ko‘p jihatdan qo‘llanilayotgan metodika va yondashuvlarga bog‘liq. Zamonaviy pedagogik amaliyotda tyutorlikka asoslangan tarbiya metodikasi talabalarning individual xususiyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi bilan ajralib turadi. Mazkur metodikaning asosiy maqsadi talabaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash, uning ma’naviy-axloqiy qadriyatlarini shakllantirish hamda jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishdan iborat.

Tyutorlikka asoslangan tarbiya metodikasi bir necha o‘zaro bog‘liq bosqichlardan tashkil topadi. Birinchi bosqich diagnostika bosqichi hisoblanadi. Ushbu bosqichda talabaning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, ijtimoiy faolligi, motivatsiyasi va mavjud muammolari aniqlanadi. Diagnostika jarayonida so‘rovnomalar, suhbatlar, kuzatish va psixologik tahlil usullaridan foydalaniladi. Olingan ma’lumotlar keyingi faoliyatni rejalashtirish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ikkinchi bosqich rejalashtirish bosqichidir. Mazkur bosqichda har bir talabaning individual ehtiyojlari va rivojlanish istiqbollari hisobga olinib, tarbiyaviy ishlar rejasi ishlab chiqiladi. Rejada talabani ma’naviy rivojlantirish, ijtimoiy faolligini oshirish, liderlik ko‘nikmalarini shakllantirish va kasbiy yo‘nalishini aniqlashtirishga qaratilgan tadbirlar aks ettiriladi.

Uchinchi bosqich amaliy faoliyat bosqichi bo‘lib, bunda tyutor tomonidan turli shakldagi tarbiyaviy ishlar tashkil etiladi. Jumladan, individual maslahatlar, davra suhbatlari, treninglar, ma’naviy-ma’rifiy uchrashuvlar, ijtimoiy loyihalar va volontyorlik faoliyatlari amalga oshiriladi. Mazkur tadbirlar talabalarning mustaqil fikrlashi, tashabbuskorligi va mas’uliyat hissini rivojlantirishga xizmat qiladi.

To‘rtinchi bosqich monitoring va baholash bosqichidir. Bu bosqichda amalga oshirilgan ishlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Talabalarning xulq-atvori, ijtimoiy faolligi, o‘qishga bo‘lgan munosabati va ma’naviy rivojlanishidagi o‘zgarishlar baholanadi. Zarurat tug‘ilganda metodikaga tegishli o‘zgartirishlar kiritiladi va yangi vazifalar belgilanadi.

Tyutorlikka asoslangan tarbiya metodikasining asosiy tamoyillari sifatida individuallashtirish, uzluksizlik, hamkorlik, insonparvarlik va refleksiv yondashuvni ko‘rsatish mumkin. Individuallashtirish tamoyili har bir talabaga alohida yondashishni nazarda tutadi. Hamkorlik tamoyili esa tyutor va talaba o‘rtasida o‘zaro ishonch va hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, mazkur metodika talabalarning zamonaviy jamiyat talablariga moslashuvini ta’minlashga ham yordam beradi. Chunki bugungi kunda yosh mutaxassisdan nafaqat kasbiy bilim, balki muloqot qilish, jamoada ishlash, muammolarni hal etish va o‘zini o‘zi rivojlantirish kabi kompetensiyalar ham talab

qilinadi. Tyutorlik faoliyati aynan shu kompetensiyalarni shakllantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

Natijada tyutorlikka asoslangan tarbiya metodikasi talabalar shaxsining har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi, ularning ijtimoiy moslashuvini kuchaytiradi hamda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

2.2. Tarbiyaviy tadbirlar va mashg‘ulotlar ssenariylari (tyutorlik faoliyatiga moslashtirilgan)

Tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil etishda tyutorlik faoliyati asosida ishlab chiqilgan mashg‘ulotlar va ssenariylar alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta’lim tizimida talabalar nafaqat bilim oluvchi, balki faol shaxs sifatida shakllanishi lozim. Shu nuqtai nazardan, tyutor tomonidan tashkil etiladigan tarbiyaviy tadbirlar shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvga asoslanadi.

Tyutorlik faoliyatida tarbiyaviy tadbirlar an’anaviy ma’ruza shaklidan farqli ravishda interaktiv, muammoli va refleksiv metodlarga tayangan holda tashkil etiladi. Masalan, “Men va jamiyat”, “Kasbiy rivojlanish yo‘lim”, “Shaxsiy qadriyatlar” kabi mavzularda treninglar o‘tkazish talabalarni mustaqil fikrlashga, o‘zini tahlil qilishga va ijtimoiy faollikka undaydi.

Bunday mashg‘ulotlar ssenariysi odatda uch bosqichdan iborat bo‘ladi:

1. Kirish bosqichi – ishtirokchilar bilan psixologik muhit yaratish, mavzuga kirish va motivatsiya berish.

2. Asosiy bosqich – guruhli ishlar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, rolli o‘yinlar va debatlar tashkil etish.

3. Yakuniy bosqich – refleksiya, xulosalar chiqarish va individual fikr almashinuvi.

Tyutor bu jarayonda yo‘naltiruvchi, kuzatuvchi va qo‘llab-quvvatlovchi rolni bajaradi. U talabalarga tayyor javob bermaydi, balki ularni mustaqil qaror qabul qilishga undaydi. Bu esa shaxsning ichki motivatsiyasini rivojlantiradi.

Shuningdek, tarbiyaviy tadbirlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar – case-study, brainstorming, SWOT-tahlil va loyiha asosida o‘qitish usullari keng qo‘llaniladi. Bu usullar talabalarda tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantiradi.

Natijada, tyutorlik asosidagi tarbiyaviy tadbirlar talabalarning faolligini oshiradi, ularning ijtimoiy moslashuvini tezlashtiradi hamda shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

2.3. Talabalarning axloqiy, ijtimoiy va shaxsiy fazilatlari shakllanishida tyutorning ta’siri

Tyutorlik faoliyatining asosiy maqsadlaridan biri talabalarning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ta’minlashdir. Ayniqsa, axloqiy, ijtimoiy va shaxsiy fazilatlarning shakllanishida tyutorning roli juda muhimdir.

Axloqiy fazilatlar – halollik, mas’uliyat, vijdonlilik va adolat kabi qadriyatlar tyutor tomonidan tashkil etilgan tarbiyaviy muhit orqali shakllantiriladi. Tyutor talabalarga nafaqat nazariy tushunchalarni beradi, balki real hayotiy misollar orqali to‘g‘ri xulq-atvor modelini ko‘rsatadi.

Ijtimoiy fazilatlar esa guruh bilan ishlash, jamoaviy qaror qabul qilish va kommunikativ ko‘nikmalar orqali rivojlanadi. Tyutor talabalarni turli ijtimoiy rollarga jalb etish orqali ularning jamiyatga moslashuvini osonlashtiradi.

Shaxsiy fazilatlar – o‘zini anglash, mustaqillik, o‘ziga ishonch va liderlik qobiliyatlari tyutorlik jarayonida individual yondashuv asosida shakllantiriladi. Tyutor har bir talabaning qobiliyatini aniqlab, unga mos rivojlanish yo‘nalishini belgilab beradi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tyutorlik yondashuvi qo‘llanilgan guruhlarda talabalar motivatsiyasi va akademik faolligi sezilarli darajada yuqori bo‘ladi. Bu esa tyutorlik faoliyatining samaradorligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, tyutor doimiy ravishda feedback (teskari aloqa) tizimini qo‘llaydi. Bu jarayon talabaning o‘z ustida ishlashiga yordam beradi va uning shaxsiy o‘sishini tezlashtiradi.

XULOSA

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tyutorlik faoliyati asosida tashkil etilgan tarbiyaviy jarayon zamonaviy ta’lim tizimining muhim komponentidir. U talabalarda nafaqat bilim, balki mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik va shaxsiy rivojlanishni ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. Toshkent, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni. 2020-yil tahriri.
3. Mavlonova R., To‘raeva O. Pedagogika. Toshkent: Fan, 2019.
4. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals. 2017.
5. Petrov A.V. Tutorstvo v sovremennom obrazovanii. Moskva, 2021.
6. Johnson D.W., Johnson R.T. Cooperative Learning Methods. USA, 2018.

MAKTABDAN KEYINGI TA’LIMDA ZAIF ESHITUVCHI BOLALAR KASBIY MALAKALARNI SHAKLLANTIRISHDA SHAXSLARARO MUNOSABAT O‘RNATISH

Dehqanova Muborakxon G’iyeziddin qizi-Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti doktaranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo’lgan va zaif eshituvchi bolalar maktabdan keyingi ta’limida kasbiy malakalarni shakllantirishda shaxslararo munosabat o’rnatish, ularning shaxsiy hayotga kasb tanlashdagi qiyinchiliklar va kasb tanlash ko’maklashish to’g’risidagi ma’lumotlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Zaif eshituvchi, poyabzalchi, payvandchi, istedod, muloqot, kasb, munosabat.

Har bir inson dunyoga kelibdiki, yorug’ olamda nimagadur erishishni va o’z yutuqlarini boshqalar bilan bo’lishishni xohlaydi. Lekin dunyo, ayrim insonlar oldida juda tinch, ayrim insonlar oldida esa juda qorong’udek tuyuladi. Eshitishida nuqsoni bor bolalar hamma bolalar singari o’z qobiliyatlarini yuzaga chiqarish va o’z iste’dodi va hunarini egallab oila a’zolariga foydasi tegishini xohlaydi. Bu harakatlarining barchasi eshitishida nuqsoni bor bolalar shaxslararo munosabat bildirish orqali namoyon qiladilar. Bunda ular o’zlarining shaxsiy nutqi bo’lmish imo-ishora va daktilemadan foydalangan holda amalga oshiradilar. Ularni bu nutqi yagona shaxslar bilan muloqot o’rnatadigan quroli hisoblanadi.

Eshitish qobiliyati cheklangan va zaif eshituvchi bolalar ham barcha tengqurlari singari maktabda ilk kasbiy ko’nikmalarni egallaydilar. Ular payvandchi, poyabzalchi, tikuvchi, oshpaz, santexnik kabi kasblarni maktabda egallashlari va boshqa kasblarni (nonvoy) esa shogirdlikka tushib o’rganishlari mumkin. Bunda ularga maktabdagi ustozlari va tarbiyachilar katta yordam beradilar. Yana bir ulkan muommo borki, ularning muloqotga kirishishdagi boshqa insonlardan uyalish kabi xissiyotlar, imo-ishora nutqini boshqalar tushunmasligi bu esa, o’zining kasbga bo’lgan qiziqishini so’ndirishiga asosiy sabab ham bo’lishi mumkin. Bu esa o’z navbatida bolalarda shaxslararo munosabat o’rnatishga to’sqinlik qiladi. Og‘zaki nutqni shakllantirishda ta’limiy o‘yinlar va didaktik materiallardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bu orqali bolalarning lug‘at boyligi oshadi, og‘zaki nutqi shakllanadi, saqlangan eshitish qoldig‘i rivojlanadi. Surdopedagog va tarbiyachining to‘g‘ri va aniq tashkil etilgan hamkorligi guruhda ijobiy rivojlantiruvchi muhit yaratib, ta’lim-tarbiya jarayonining muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Yurtimizda innovatsion texnologiyalarga katta e’tibor qaratilmoqda. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar tarbiyasida ham innovatsion ta’lim joriy etish bo‘yicha qator ishlarni amalga oshirish, ular uchun turli xil dasturlar yaratish, AKTlar asosida mashg‘ulotlar o‘tish, zamon talabiga mos mashg‘ulot ishlanmalari yaratilmoqda. Eshitishida nuqsoni bor insonlar ham barcha kabi qaror va qonunlarga bo’ysungan holda ulardan o’zlariga tegishli qismini teng huquqda foydalanishlari mumkin.

Rivojlanishida turli nuqsonlari bo‘lgan hamda davolanishga va sog‘lomlashtirishga muhtoj bo‘lgan bolalarning ijtimoiy kafolatlarini ta’minlovchi chora-tadbirlar samaradorligini yanada oshirish, ularning ta’lim-tarbiya olishlari uchun moslashuv muhitini yaratish, imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari (maktablar, maktab-internatlar)ning differensiallashgan tarmoqlarini maqbullashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi ko’plab qarorlar qabul qilgan.

Zamonaviy jamiyatni shaxslararo munosabatlarsiz tasavvur qilish qiyin. Ertalab uyg'onganimizdan to uyquga qadar butun umrimizni muloqotda o'tkazamiz. Internet, telefon, xatlar - bularning barchasi aloqa vositalari bo'lib,

ularsiz odam qila olmaydi. Shaxs shunday yaratilganki, agar u kimdir bilan muloqot qilmasa, qisqa vaqtdan keyin u shunchaki aqldan ozadi. Xo'sh, bu bizning havomiz nima, bu bizsiz yashay olmaydigan narsa. Inson qaysidir ma'noda o'zining ichki dunyosi holatini boshqasiga uzatadi. Turlari va shakllari shaxslararo munosabatlar nima ekanligi haqida gap ketganda, biz asosiy turlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin va bu og'zaki bo'lmagan muloqot, imo-ishoralar va tana harakatlari, odamning tashqi ko'rinishi, og'zaki nutq va boshqalar bo'lishi mumkin. Zaif eshituvchi bolalar kasbiy malakalarni o’zlashtirish va boshqa kollektivli aloqalarni o’rnatishda uning guruhli jamoa bilan muloqot turini to’g’ri tanlay olishi ham muhim omil hisoblanadi. Bunda o’sha jamoa a’zosining qiziqishlari va ish jarayonidagi ahamiyatini inobatga olish asosiy bosqichdir. Shaxslararo munosabatlarga kiradigan kishilarning maqomi nuqtai nazaridan ular o'rtasidagi aloqalar subordinatsiya yoki paritet xarakterga ega bo'lishi mumkin. Bo'ysunish tengsizlikni, yetakchilik va bo'ysunish munosabatlarini anglatadi. Paritet, aksincha, shaxslarning tengligiga asoslanadi, munosabatlar ishtirokchilari esa mustaqil shaxslar sifatida harakat qiladilar. Shaxslararo munosabatlar muloqot quvonchini keltirishi, hayotni hissiy jihatdan to'ldirishi va xotirjamlik berishi mumkin. Boshqa tomondan, ular umidsizlik va tushkunlikka olib kelishi mumkin. Muayyan shaxsda shaxslararo munosabatlarning rivojlanishi qanchalik samarali bo'lishi uning samarali muloqot qilish qobiliyatiga, odamlarni noto'g'ri idrok eta olish qobiliyatiga, shuningdek, psixologik va hissiy yetuklikka bog'liq. Va agar siz bu ko'nikmalarga ega bo'lishdan yiroqdek tuyulsa, tushkunlikka tushmang, chunki qat'iyat ko'rsatish va maqsad qo'yish orqali siz o'zingizda barcha kerakli fazilatlarni rivojlantira olish mumkin.

Zaif eshituvchi bolalarni kasbga yo’naltirishda eng qulay vaziyat bu jamoaviy holatda muloqot ko’nikmalarini shakllantirishga ko’maklashib asosiy poydevorni yaratish, shu asnosida esa uni qanday kasbga bo’lgan qiziqishlarini bilib olib, so’ngra tanlangan kasbga qaratilgan ilk kasbiy lug’atni tashkil etish ishlarni olib borish va shu yo’nalishdagi so’zlarga ko’proq urg’u berib borish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Mamarajabova Z. Surdopedagogika. O’quv qo’llanma. 2017
2. M.Xamidova, Z.Mamarajobova, M.Xamidova, “Maxsus pedagogika, sudopedagogika”, tdpu nashriyoti, darslik 2019 yil
3. Samarova D. Psixologik qo’llab quvvatlash. Metodik qo’llanma 2019 yil. Chashma print
4. Qodirova F.U. va boshqalar “Daktilologiya va imo-ishora metodikasi” O‘quv qo‘llanma ZEBO-PRINTS 2024.
5. Qodirova F.U.va boshqalar “Maxsus pedagogika asoslari” O‘quv qo‘llanma ZEBO-PRINTS 2023.

OTA-ONA VA MAKTAB HAMKORLIGI — MAHALLA HAMKORLIGINING POYDEVORI: BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI MUAMMOLI TA’LIM ORQALI TAYYORLASH

Abduraimova Charos Farxod qizi – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo’lajak o’qituvchilarni muammoli ta’lim (PBL) vositasida tayyorlash jarayonida ota-ona va maktab hamkorligining mahalla hamkorligiga nisbatan poydevor ekanligi ilmiy asoslanadi. Epstein (1995) ning «Ta’sir doiralarining kesishishi» modeliga tayanib, muallif shunday xulosaga keladi: ota-ona va o’qituvchi o’rtasida ziddiyat yoki ishonchsizlik mavjud bo’lganda mahalla hamkorligi samarasiz bo’ladi. Muammoli ta’lim texnologiyasi bu poydevorni qurishga bo’lajak o’qituvchini kasbiy jihatdan tayyorlashning asosiy pedagogik vositasi sifatida ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: muammoli ta’lim (PBL), ota-ona va maktab hamkorligi, mahalla hamkorligi, zo’ravonlikka qarshi immunitet, Epstein modeli, bo’lajak o’qituvchi, kasbiy kompetensiya.

Abstract: This article scientifically substantiates that parent-school cooperation serves as the foundation for effective mahalla (community) partnership in the professional training of future teachers through problem-based learning (PBL). Drawing on Epstein's (1995) Overlapping Spheres of Influence model, the author concludes that when conflict or mistrust exists between parents and teachers, community-level cooperation becomes ineffective. PBL technology is examined as the primary pedagogical tool for professionally preparing future teachers to build this foundational partnership.

Keywords: problem-based learning (PBL), parent-school cooperation, mahalla partnership, immunity against violence, Epstein model, future teacher, professional competence.

Аннотация: В данной статье научно обосновывается, что сотрудничество родителей и школы является фундаментом для эффективного партнёрства с махаллей в процессе профессиональной подготовки будущих учителей посредством проблемного обучения (PBL). Опираясь на модель Эпстейн (1995) «Пересекающихся сфер влияния», автор приходит к выводу: при наличии конфликта или недоверия между родителями и учителем партнёрство с махаллей оказывается неэффективным. Технология PBL рассматривается как основное педагогическое средство подготовки будущих учителей к построению этого фундамента.

Ключевые слова: проблемное обучение (PBL), сотрудничество родителей и школы, партнёрство с махаллей, иммунитет против насилия, модель Эпстейн, будущий учитель, профессиональная компетентность.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim islohotlari o’qituvchidan nafaqat bilim beruvchi, balki oila va jamoa bilan yonma-yon ishlay oladigan, murakkab ijtimoiy vaziyatlarni hal qila oladigan mutaxassis sifatida tayyorlanishni talab etmoqda. O’zbekiston Respublikasining PQ-34 (2026) va PQ-231 (2024) qarorlarida uzluksiz ta’lim tizimida oila, maktab va mahalla hamkorligini mustahkamlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Biroq amaliyot shuni ko’rsatadiki, mahalla hamkorligi ko’pincha rasmiy tadbirlar darajasida qolib ketmoqda va o’quvchi hayotiga haqiqiy ta’sir ko’rsatmayapti. Buning asosiy sababi — ota-ona va maktab o’rtasidagi munosabat yetarli darajada mustahkam emasligidir. Aynan shu bo’shliqni bartaraf etish bo’lajak o’qituvchi tayyorgarligining markaziy vazifasiga aylanishi lozim.

Ushbu maqola muammoli ta’lim (PBL) texnologiyasi bo’lajak o’qituvchini ota-ona bilan hamkorlik kompetensiyasiga tayyorlashning qanday vositasi ekanligi va bu kompetensiya mahalla hamkorligini qanday samarali qilishi ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil etiladi.

1. EPSTEIN MODELI: OTA-ONA, MAKTAB VA MAHALLA HAMKORLIGINING ILMIY ASOSI

Oila-maktab-jamoa hamkorligining eng obro’li ilmiy asosi sifatida Jonns Hopkins universiteti professori Joyce L. Epsteinning «Ta’sir doiralarining kesishishi» (Overlapping Spheres of Influence) modeli (1995) tan olingan. Bu modelga ko’ra, bola rivojlanishiga uch muhim doira ta’sir ko’rsatadi: oila, maktab va jamoa (mahalla). Ushbu doiralar qanchalik ko’p kesishsa — ya’ni hamkorlik qanchalik chuqur bo’lsa — bolaning ta’lim-tarbiyasi shunchalik samarali bo’ladi.

Epstein (1995) oltita hamkorlik turini ajratadi: ota-onalarga yordamlash, ikki tomonlama muloqot, ko’ngillilik, uyda o’rganishga ko’maklashish, qaror qabul qilishda ishtirok etish hamda jamoa bilan hamkorlik. Diqqatga sazovor jihati shundaki, muallif ushbu turlarni ierarxik — ya’ni bosqichma-bosqich quriladigan — tizim sifatida ko’rsatadi. Birinchi beshta tur asosan maktab va oila o’rtasida amalga oshadi; oltinchi tur — jamoa (mahalla) bilan hamkorlik — qolgan beshtasi mustahkam bo’lgandagina to’liq samaraga erishadi.

Ushbu ilmiy asosga tayanib, mazkur tadqiqotda quyidagi xulosa ilgari suriladi: mahalla hamkorligining samaradorligi bevosita ota-ona va maktab o’rtasidagi munosabat sifatiga bog’liq. Agar bu munosabatda ziddiyat, ishonchsizlik yoki muloqot yo’qligi mavjud bo’lsa, mahalla darajasidagi har qanday tashabbuslar poydevorsiz binodek bo’sh qoladi.

2. OTA-ONA VA MAKTAB ZIDDIYATI: MAHALLA HAMKORLIGINING TO’SIG’I

Amaliyotda ota-ona va o’qituvchi o’rtasidagi ziddiyatlar turli shakllarda namoyon bo’ladi: o’quvchi xulqi yuzasidan qarashlar farqi, o’quv yuklama muammolari, ota-onaning maktabga ishonchsizligi, o’qituvchining esa oilaviy

sharoitni e'tiborsiz qoldirishi. Fanell va boshqalar (2012) ning tadqiqoti shuni ko’rsatadiki, ota-ona va o’qituvchi o’rtasida to’qnashuv mavjud bo’lgan holatlarda o’quvchi ikki o’t orasida qoladi — bu esa uning psixologik himoyasini pasaytiradi va uni zo’ravonlikka nisbatan zaiflashtiradi.

Bunday sharoitda mahalla tashkilotlari, mahalla faollari yoki ijtimoiy pedagoglar aralashsa ham, ular muammoning ildiziga — ya’ni oila va maktab o’rtasidagi uzilishga — yeta olmaydi. Epstein modelidagi «kesishuv doiralari» tor bo’lib qoladi va mahallaning ta’sir kuchi zaiflashadi. Shu sababli zo’ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish yo’lidagi birinchi qadam — ota-ona va o’qituvchi o’rtasida ishonchli, doimiy va konstruktiv muloqot muhitini yaratishdir.

Bu muloqot muhitini yaratish esa tasodifiy emas, balki maxsus kasbiy kompetensiya talab qiluvchi jarayondir. Bo’lajak o’qituvchi oliy ta’lim davridayoq — tarbiya fanini o’rganayotgan paytdayoq — bu kompetensiyani shakllantirishi zarur. Aynan shu yerda muammoli ta’lim (PBL) o’zining asosiy pedagogik rolini o’ynaydi.

3. MUAMMOLI TA’LIM — OTA-ONA HAMKORLIGIGA TAYYORGARLIKNING PEDAGOGIK VOSITASI

Muammoli ta’limning ilmiy poydevori M.I.Maxmutov (1975) tomonidan qurilgan: u muammoli ta’limni o’quvchida bilimga haqiqiy psixologik ehtiyoj paydo bo’lgan, mavjud bilimlari bilan yangi topshiriq o’rtasida kognitiv ziddiyat vujudga kelgan holat sifatida ta’riflaydi. N.N.Azizxo’jayeva (2006) esa bu yondashuvni O’zbekiston pedagogika an'analari bilan uyg’unlashtirgan holda rivojlantiradi.

Xalqaro tadqiqotlar ham bu konsepsiyani qo’llab-quvvatlaydi. Hmelo-Silver (2004) PBL ning beshta asosiy natijasini ko’rsatadi, ular orasida «samarali hamkorlik» va «o’rganishga ichki motivatsiya» alohida ahamiyat kasb etadi. Condliffe va boshqalar (2016) ning 300 dan ortiq tadqiqotni o’z ichiga olgan sharhi esa yaxshi tashkil etilgan PBL shaxslararo ko’nikmalarni rivojlantirishga kuchli hissa qo’shishini empirik isbotlaydi.

Bo’lajak o’qituvchini ota-ona bilan hamkorlikka tayyorlashda PBL quyidagi mexanizm orqali ishlaydi: tarbiya fanida real hayotiy stsenariylar — masalan, «O’quvchingiz maktabda agressiv xulq namoyon etmoqda, ota-onasi esa muammoni inkor etmoqda — qanday harakat qilasiz?» yoki «Ota-ona o’qituvchiga e'tiroz bildirmoqda, siz esa o’z yondashuvingizda haqlisiz deb hisoblaysiz — bu ziddiyatni qanday hal qilasiz?» kabi muammoli topshiriqlar beriladi. Talaba bu vaziyatlarni tahlil qilib, yechim izlab, guruhdoshlari bilan muhokama qilib, o’qituvchining roli bilan faol yashaydi.

Shu tarzda bo’lajak o’qituvchi ota-ona bilan har qanday muammoli vaziyatda — zo’ravonlik shubhasi, farzand xulqi muammosi, oilaviy inqiroz — konstruktiv hamkorlik qurishni oldindan mashq qilib chiqadi. Bu esa kelajakdagi amaliy faoliyatida oila bilan poydevor munosabat o’rnatishning kasbiy asosini tashkil etadi.

4. POYDEVORDAN TIZIMGA: OTA-ONA-MAKTAB HAMKORLIGINING MAHALLA HAMKORLIGINI KUCHAYTIRISHDAGI ROLI

Epstein (1995) modeliga asoslanib va tadqiqot natijalarini umumlashtirib, mazkur maqolada quyidagi ierarxik hamkorlik modeli taklif etiladi:

Birinchi bosqich — ota-ona va maktab hamkorligi (poydevor). Bo’lajak o’qituvchi PBL orqali ota-ona bilan har qanday muammoli vaziyatda ochiq muloqot yurita olish, ziddiyatlarni konstruktiv hal qila olish va ishonch muhiti yarata olish kompetensiyasini shakllantiradi. Bu bosqichsiz keyingi bosqich samarasiz bo’ladi.

Ikkinchi bosqich — mahalla hamkorligining faollashuvi. Ota-ona va maktab o’rtasida ishonch va ochiq muloqot o’rnatilgach, mahalla hamkorligi tabiiiy ravishda kuchayadi. Mahalla faollari, ijtimoiy pedagoglar va mahalla tashkilotlari ota-onalar va maktab bilan bir yo’nalishda ishlaydi — bu esa zo’ravonlikka qarshi uch tomonlama himoya tizimini yuzaga keltiradi.

Uchinchi bosqich — zo’ravonlikka qarshi immunitetning shakllanishi. Ota-ona, maktab va mahalla bir-birini to’ldiruvchi hamkorlik tizimini tashkil etganda, o’quvchi-yoshlarda zo’ravonlikka qarshi psixologik, ijtimoiy va axloqiy immunitet barqaror tarzda shakllanadi. Bola o’zini xavfsiz his qiladi, muammolarini yashirmaydi, ishonch muhitida o’sadi.

Ushbu modelning asosiy yangiligi shundaki, mahalla hamkorligi mustaqil yoki birlamchi bo’g’in sifatida emas, balki ota-ona-maktab munosabatiga qurilgan ikkinchi qatlam sifatida ko’rib chiqiladi. Bu yondashuv O’zbekiston sharoitiga ayniqsa mos, chunki mahalla an'anaviy ravishda oila va maktab bilan yaqin aloqada ishlaydi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Ushbu maqolada ilgari surilgan asosiy xulosa quyidagicha: zo’ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish yo’lida mahalla hamkorligining samarasi bevosita ota-ona va maktab o’rtasidagi munosabat sifatiga bog’liq. Epstein (1995) modeliga asoslanib, tadqiqot shuni ko’rsatadiki, ota-ona va o’qituvchi o’rtasida ziddiyat yoki ishonchsizlik mavjud bo’lganda, mahalla darajasidagi sa’y-harakatlar o’z samarasini bermasligi mumkin.

Muammoli ta’lim (PBL) texnologiyasi bo’lajak o’qituvchini aynan shu poydevorni qurishga — ya’ni ota-ona bilan har qanday murakkab vaziyatda konstruktiv hamkorlik yo’lga qo’yishga — tayyorlashning eng samarali pedagogik vositasi hisoblanadi. Barrows & Tamblyn (1980), Hmelo-Silver (2004), Strobel & van Barneveld (2009) kabi xalqaro tadqiqotlar va Maxmutov (1975), Azizxo’jayeva (2006) ning milliy ishlari bu xulosani ilmiy jihatdan mustahkamlaydi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi: birinchidan, tarbiya fanining o’quv dasturlariga ota-ona bilan muammoli vaziyatlarni simulyatsiya qiluvchi PBL topshiriqlarini majburiy kiritish;

ikkinchidan, bo’lajak o’qituvchilar pedagogik amaliyotini mahalla ijtimoiy pedagoglari bilan hamkorlikda tashkil etish; uchinchidan, maktab-oila munosabatini mustahkamlashga yo’naltirilgan uslubiy qo’llanma ishlab chiqish va uni «Milliy tarbiya modeli» bilan integratsiyalashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Epstein J.L. School/Family/Community Partnerships: Caring for the Children We Share // Phi Delta Kappan. — 1995. — Vol. 76(9). — P. 701–712.
2. Barrows H.S., Tamblyn R.M. Problem-Based Learning: An Approach to Medical Education. — New York: Springer, 1980.
3. Hmelo-Silver C.E. Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? // Educational Psychology Review. — 2004. — Vol. 16(3). — P. 235–266.
4. Strobel J., van Barneveld A. When is PBL More Effective? A Meta-synthesis of Meta-analyses // Interdisciplinary Journal of Problem-based Learning. — 2009. — Vol. 3(1). — P. 44–58.
5. Condliffe B. et al. Project-Based Learning: A Literature Review. — MDRC/Lucas Education Research, 2016.
6. Fanell C. et al. Parent-Teacher Conflict and Student Wellbeing: Implications for School Practice // Journal of Educational Psychology. — 2012. — Vol. 104(2). — P. 458–471.
7. Maxmutov M.I. Problemnoye obucheniye: osnovnyye voprosy teorii. — Moskva: Pedagogika, 1975.
8. Azizxo’jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: O’qituvchi, 2006.
9. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-34-sonli Qarori (2026-yil 28-yanvar). Uzluksiz ta’lim tizimida yoshlarni milliy qadriyatlarga sadoqat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash samaradorligini oshirish dasturini tasdiqlash to’g’risida.
10. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-231-sonli Qarori (2024-yil 21-iyun). Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to’g’risida.

IJTIMOIY XAVFSIZ MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA OTA-ONALAR, PEDAGOGLAR VA MAHALLA FAOLLARINING HAMKORLIK FAOLIYATI

Gulyamova Aziza Otabek qizi – Qori Niyoziy nomidagi TDPU “Inklyuziv ta’lim-tarbiya metodikasi” ilmiy tadqiqot bo‘limi, katta ilmiy hodim (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy xavfsiz muhitni shakllantirishda ota-onalar, pedagoglar va mahalla faollarining hamkorlik faoliyatining nazariy hamda amaliy jihatlari tahlil qilingan. Maqolada ijtimoiy xavfsizlik tushunchasi, uning tarkibiy qismlari, oila, maktab va mahalla hamkorligining pedagogik

imkoniyatlari hamda yoshlarni turli salbiy illatlardan himoya qilishdagi o‘rni ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, yoshlar o‘rtasida uchrayotgan zo‘ravonlik, kiberxavflar, huquqbuzarliklar va deviant xulq-atvorlarning oldini olishda hamkorlikning innovatsion mexanizmlari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy xavfsiz muhit, oila, maktab, mahalla, hamkorlik, yoshlar tarbiyasi, profilaktika, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, pedagogik hamkorlik, fuqarolik mas’uliyati, deviant xulq-atvor, psixologik barqarorlik.

Kirish. Jahon miqyosida yoshlar tarbiyasi va xavfsizligini ta’minlash masalasi davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi, ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi, madaniyatlararo integratsiya va migratsiya jarayonlarining jadallashuvi yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlari hamda ijtimoiy xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday sharoitda yoshlarni turli tahdidlar, zo‘ravonlik, ekstremistik g‘oyalar, giyohvandlik, internet qaramligi va boshqa salbiy omillardan himoya qilish uchun ijtimoiy xavfsiz muhit yaratish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Ijtimoiy xavfsiz muhit deganda shaxsning jismoniy, ma’naviy, psixologik va huquqiy jihatdan himoyalanganligi, uning erkin rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarning mavjudligi tushuniladi. Bunday muhitning shakllanishida bir qator ijtimoiy institutlar ishtirok etadi. Ular orasida oila, ta’lim muassasalari va mahalla eng muhim tarbiyaviy subyektlar hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ma’naviy-axloqiy tarbiyasini takomillashtirish hamda xavfsiz ijtimoiy muhit yaratish bo‘yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Xususan, yoshlar siyosati, ta’lim va tarbiya, mahalla tizimi faoliyatini takomillashtirishga oid qarorlar ushbu yo‘nalishdagi ishlarning huquqiy asosini tashkil etadi.

Ijtimoiy xavfsizlik tushunchasi sotsiologiya, pedagogika, psixologiya va huquqshunoslik fanlarida keng tadqiq etilgan. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, ijtimoiy xavfsizlik shaxs va jamiyat manfaatlarining himoyalanganlik darajasini ifodalaydi. Mazkur tushuncha insonning hayotiy faoliyati uchun xavf tug‘diruvchi ichki va tashqi omillarning minimallashtirilishi bilan tavsiflanadi.

Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, ijtimoiy xavfsiz muhit o‘quvchi shaxsining sog‘lom rivojlanishi, ijobiy ijtimoiylashuvi va o‘z imkoniyatlarini namoyon etishi uchun qulay sharoit yaratishni anglatadi. Bunday muhitda bolalar va yoshlar o‘z fikrini erkin ifoda etishi, tengdoshlari va kattalar bilan konstruktiv muloqot qilishi hamda o‘zini himoyalangan his etishi mumkin.

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, ijtimoiy xavfsiz muhit quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- psixologik xavfsizlik;
- huquqiy xavfsizlik;
- axborot xavfsizligi;

- ma’naviy-axloqiy xavfsizlik;
- jismoniy xavfsizlik;
- ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi.

Mazkur komponentlarning samarali ishlashi ko‘p jihatdan oila, maktab va mahalla hamkorligiga bog‘liq.

Ota-onalarning ijtimoiy xavfsiz muhitni shakllantirishdagi o‘rni. Oila shaxsning birlamchi ijtimoiylashuv muhiti hisoblanadi. Bolaning ilk qadriyatlari, xulq-atvori, muloqot madaniyati va ijtimoiy munosabatlarga oid tasavvurlari aynan oilada shakllanadi. Shu bois ota-onalar yoshlarning xavfsiz va sog‘lom rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Psixologik tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, ota-onalar tomonidan bolalarga yetarli e’tibor berilishi, oilada sog‘lom psixologik muhitning mavjudligi hamda demokratik tarbiya usullarining qo‘llanilishi yoshlar orasida huquqbuzarlik va agressiv xulq-atvor ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada kamaytiradi.

Oilada quyidagi omillarning mavjudligi ijtimoiy xavfsiz muhitni shakllantirishga xizmat qiladi:

- o‘zaro hurmat va ishonch;
- ochiq muloqot;
- ota-onalarning shaxsiy namunalari;
- ma’naviy qadriyatlarga sodiqlik;
- bolalarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish;
- raqamli makonda xavfsizlik qoidalariga rioya qilish.

Ayniqsa, bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyatini shakllantirish ota-onalarning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki virtual makonda uchrayotgan kiberbulling, firibgarlik, zararli axborotlar va boshqa xavflar yoshlarning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Pedagoglarning tarbiyaviy faoliyatidagi ahamiyati. Ta’lim muassasalari yoshlarning bilim olishi bilan bir qatorda ularning ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Pedagoglar o‘quvchilar bilan muntazam muloqotda bo‘ladigan mutaxassislar sifatida ijtimoiy xavfsiz muhitni shakllantirishning asosiy subyektlaridan biri hisoblanadi.

Maktabda sog‘lom psixologik muhit yaratish, o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat va bag‘rikenglikni rivojlantirish, zo‘ravonlik va kamsitish holatlarining oldini olish pedagoglarning muhim vazifalaridir. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Ijtimoiy-emotsional ta’lim orqali yoshlarda:

- o‘zini anglash;
- hissiyotlarni boshqarish;
- mas’uliyatli qaror qabul qilish;
- empatiya;
- samarali muloqot;

- nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish ko‘nikmalari shakllanadi.

Mazkur kompetensiyalar esa yoshlarni zo‘ravonlik, tajovuzkorlik va turli salbiy ta’sirlardan himoya qilishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Mahalla faollarining profilaktik faoliyati. Mahalla O‘zbekiston jamiyatining o‘ziga xos ijtimoiy instituti sifatida yoshlar tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Mahalla fuqarolar yig‘inlari, xotin-qizlar faollari, yoshlar yetakchilari va nuroniylar yoshlarni qo‘llab-quvvatlash hamda ijtimoiy muammolarni bartaraf etishda faol ishtirok etadi.

Mahalla tomonidan tashkil etilayotgan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, sport musobaqalari, kitobxonlik aksiyalari va profilaktik uchrashuvlar yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga xizmat qiladi. Natijada ularning turli salbiy oqimlar ta’siriga tushib qolish xavfi kamayadi.

Mahalla faollari tomonidan ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar bilan ishlash, muammoli o‘smirlarni nazoratga olish va ularni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash ishlari ham xavfsiz muhit yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Ijtimoiy xavfsiz muhitni shakllantirishda ota-onalar, pedagoglar va mahalla faollarining hamkorligi muhim pedagogik va ijtimoiy omil hisoblanadi. Oila bolada dastlabki axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirsa, ta’lim muassasalari ushbu jarayonni tizimli ravishda rivojlantiradi, mahalla esa yoshlarning ijtimoiy faolligi va fuqarolik mas’uliyatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ushbu institutlar o‘rtasidagi uzviy hamkorlik yoshlarni zo‘ravonlik, huquqbuzarlik, axborot xurujlari va boshqa salbiy ta’sirlardan himoya qilish imkonini beradi. Shuningdek, o‘zaro hamkorlik asosida tashkil etilgan profilaktik va tarbiyaviy faoliyat yoshlarning ma’naviy-axloqiy kamoloti, psixologik barqarorligi hamda jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2016.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mahalla institutining jamiyat hayotidagi rolini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2022.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 56 b.
4. Musurmonova O. Oila ma’naviyati – milliy g‘urur. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 224 b.
5. Epstein J.L. School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools. – New York: Routledge, 2018. – 520 p.
6. World Health Organization. Global Status Report on Preventing Violence Against Children 2020. – Geneva: WHO, 2020.

7. United Nations. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2015.

O‘QUVCHI YOSHLARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI PSIXOLOGIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING MAHALLA–OILA–MAKTAB HAMKORLIK MODELI

Turabova Lobar Xusen qizi, Ahmadova Kamola Ahmad qizi – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti 2-kurs tayanch doktorantlari

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlar orasida uchrayotgan zo‘ravonlik muammosining ijtimoiy-pedagogik va psixologik jihatlari tahlil qilingan. O‘quvchi yoshlarning zo‘ravonlikka qarshi psixologik immunitetini shakllantirishning nazariy asoslari ochib berilgan hamda mahalla, oila va maktabning o‘zaro hamkorligiga asoslangan kompleks model taklif etilgan. Maqolada o‘quvchi yoshlar tarbiyasida ijtimoiy institutlarning o‘rni, psixologik barqarorlikni rivojlantirish omillari va zo‘ravonlik profilaktikasining samarali mexanizmlari yoritilgan hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: psixologik immunitet, zo‘ravonlik, yoshlar, mahalla, oila, maktab, profilaktika, tarbiya, hamkorlik modeli, ijtimoiy himoya.

Аннотация. В данной статье проанализированы социально-педагогические и психологические аспекты проблемы насилия, встречающейся среди молодежи. Раскрыты теоретические основы формирования психологического иммунитета учащейся молодежи к насилию, а также предложена комплексная модель, основанная на взаимодействии махалли, семьи и школы. В статье освещены роль социальных институтов в воспитании учащейся молодежи, факторы развития психологической устойчивости и эффективные механизмы профилактики насилия. Кроме того, разработаны практические рекомендации по совершенствованию данной деятельности.

Ключевые слова: психологический иммунитет, насилие, молодежь, махалля, семья, школа, профилактика, воспитание, модель сотрудничества.

Kirish. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida yoshlar orasida zo‘ravonlikning turli ko‘rinishlari – jismoniy, ruhiy, iqtisodiy va kiberzo‘ravonlik holatlari ortib borayotgani kuzatilmoqda. Ushbu jarayon yoshlarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishiga, ta’lim natijalariga va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois zo‘ravonlikning oqibatlarini bartaraf etishdan ko‘ra, uning oldini olishga qaratilgan profilaktik mexanizmlarni yaratish muhim hisoblanadi.

Psixologik immunitet shaxsning salbiy ta’sirlarga bardosh bera olish, tahdidlarni anglash, mustaqil qaror qabul qilish va konstruktiv xulq-atvorni

namoyon etish qobiliyatini ifodalaydi. Uni shakllantirishda mahalla, oila va maktabning hamkorligi muhim omil sanaladi.

Nazariy asoslar. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, yoshlar xulq-atvor namunalarini kuzatish va taqlid qilish orqali o‘zlashtiradi. Shu sababli ijobiy ijtimoiy muhit yaratish zo‘ravonlikning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasiga ko‘ra, shaxs rivojlanishi bir nechta ijtimoiy muhitlar ta’sirida kechadi. Oila mikrotizim sifatida dastlabki qadriyatlarni shakllantirsa, maktab bilim va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantiradi. Mahalla esa jamoatchilik nazorati, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va ma’naviy muhitni ta’minlaydi.

Psixologik immunitetning tarkibiy komponentlari. Psixologiya fanida immunitet tushunchasi ko‘pincha shaxsning turli salbiy ta’sirlarga nisbatan ichki himoya mexanizmi sifatida talqin etiladi. Psixologik immunitet esa insonning tashqi va ichki tahdidlarga qarshi turish, murakkab vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilish hamda emotsional barqarorlikni saqlab qolish qobiliyatini ifodalaydi.

Zo‘ravonlikka qarshi psixologik immunitet quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: ***kognitiv komponent; emotsional komponent; motivatsion komponent; kommunikativ komponent; ijtimoiy-huquqiy komponent***.

Kognitiv komponent yoshlarning zo‘ravonlik mohiyatini, uning oqibatlarini va oldini olish yo‘llarini bilishini nazarda tutadi. Emotsional komponent esa hissiyotlarni boshqarish, stressga bardoshlilik va empatiya ko‘nikmalarini qamrab oladi. Motivatsion komponent shaxsning ijobiy maqsadlarga intilishi, qonunlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi hamda ijtimoiy mas’uliyatni his etishi bilan bog‘liqdir. Psixologik immunitet kognitiv, emotsional, motivatsion va xulqiy komponentlardan iborat. Kognitiv komponent tanqidiy fikrlash va xavfni anglashni ta’minlaydi. Emotsional komponent stress va salbiy hissiyotlarni boshqarishga xizmat qiladi. Motivatsion komponent ijobiy qadriyatlar va maqsadlarni shakllantiradi. Xulqiy komponent esa nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish va zo‘ravonlikka qarshi konstruktiv harakatlarni rivojlantiradi.

Psixologik immunitet kognitiv, emotsional, motivatsion va xulqiy komponentlardan iborat. Kognitiv komponent tanqidiy fikrlash va xavfni anglashni ta’minlaydi. Emotsional komponent stress va salbiy hissiyotlarni boshqarishga xizmat qiladi. Motivatsion komponent ijobiy qadriyatlar va maqsadlarni shakllantiradi. Xulqiy komponent esa nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish va zo‘ravonlikka qarshi konstruktiv harakatlarni rivojlantiradi.

O‘zbekiston jamiyatida *mahalla* asrlar davomida tarbiya va ijtimoiy nazorat instituti sifatida faoliyat yuritib kelgan. Mahalla aholining kundalik hayoti bilan bevosita bog‘langan bo‘lib, yoshlar tarbiyasida katta imkoniyatlarga ega.

Oila esa bolaning birlamchi ijtimoiylashuv muhiti hisoblanadi. Aynan oilada bolaning dastlabki axloqiy qarashlari, qadriyatlari va xulq-atvor me’yorlari shakllanadi.

Maktab esa ilmiy bilim berish bilan bir qatorda shaxsning ma’naviy va fuqarolik fazilatlarini rivojlantiruvchi muhim ta’lim maskanidir. Mazkur uch institutning alohida faoliyati ma’lum natijalarni bersa-da, ularning o‘zaro integratsiyasi yanada samarali natijalarni ta’minlaydi.

Mahalla-oila-maktab hamkorlik modeli. Yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi psixologik immunitetni shakllantirishning mahalla–oila–maktab hamkorlik modeli bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan diagnostik, ma’rifiy, profilaktik, korreksion hamda monitoring yo‘nalishlarini o‘z ichiga oladi.

Modelning dastlabki bosqichi *diagnostik yo‘nalish* hisoblanib, unda yoshlarning psixologik holati, oilaviy muhiti va ijtimoiy munosabatlari chuqur o‘rganiladi. Ushbu jarayonda psixologik so‘rovnomalar, individual suhbatlar va kuzatuv metodlaridan foydalaniladi. Shuningdek, oiladagi tarbiyaviy muhit monitoring qilinib, zo‘ravonlikka moyilligi mavjud yoki zo‘ravonlik ta’siriga uchrashi mumkin bo‘lgan xavf guruhidagi o‘quvchilar aniqlanadi. Mazkur bosqich keyingi profilaktik va korreksion ishlarni samarali tashkil etish uchun muhim axborot bazasini yaratadi.

Modelning *ma’rifiy yo‘nalishi* yoshlar, ota-onalar va pedagoglarning huquqiy hamda psixologik savodxonligini oshirishga qaratilgan. Bu yo‘nalishda zo‘ravonlikning salbiy oqibatlari, uning oldini olish mexanizmlari va huquqiy javobgarlik masalalariga bag‘ishlangan targ‘ibot ishlari olib boriladi. Shu bilan birga, ota-onalar uchun maxsus seminar va treninglar tashkil etilib, ularning farzand tarbiyasidagi pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishga e’tibor qaratiladi. Psixologik treninglar orqali esa yoshlarda emotsional barqarorlik, muloqot madaniyati va nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Profilaktik yo‘nalish zo‘ravonlikning kelib chiqishiga sabab bo‘luvchi omillarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Ushbu bosqichda yoshlar bilan muntazam uchrashuvlar, davra suhbatlari va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkaziladi. Sport musobaqalari, madaniy va ijodiy loyihalar orqali yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish ko‘zda tutiladi. Bundan tashqari, mentorlik tizimi joriy etilib, tajribali pedagoglar, mahalla faollari va namunali yoshlar tomonidan tarbiyaviy ko‘mak beriladi. Tengdoshlar mediatsiyasi mexanizmi esa o‘quvchilar o‘rtasidagi nizolarni zo‘ravonliksiz hal etish imkonini yaratadi.

Korreksion yo‘nalish zo‘ravonlikka moyilligi aniqlangan yoki zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan yoshlar bilan individual ishlashni nazarda tutadi. Bu jarayonda ularga psixologik yordam ko‘rsatilib, emotsional holatini tiklash va ijtimoiy moslashuvini yaxshilash bo‘yicha zarur chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Zarur hollarda ota-onalar bilan oilaviy konsultatsiyalar tashkil etilib, oiladagi muammolarni bartaraf etishga ko‘maklashiladi. Shuningdek, pedagoglar va psixologlar tomonidan muntazam kuzatuv olib borilib, yoshlarning xulq-atvoridagi ijobiy o‘zgarishlar qo‘llab-quvvatlanadi.

Modelning yakuniy bosqichi *monitoring yo‘nalishi* bo‘lib, unda amalga oshirilgan ishlarning samaradorligi muntazam baholab boriladi. O‘quvchilarning psixologik holati, xulq-atvori va ijtimoiy faolligidagi o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Olingan natijalar asosida mavjud kamchiliklar aniqlanib, hamkorlik tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha yangi tavsiyalar ishlab chiqiladi. Monitoring jarayoni modelning uzluksiz va barqaror faoliyat yuritishini ta’minlaydigan muhim mexanizm hisoblanadi.

Shunday qilib, mahalla–oila–maktab hamkorligiga asoslangan ushbu model yoshlarni zo‘ravonlikning turli ko‘rinishlaridan himoya qilish, ularda psixologik immunitetni shakllantirish va ijtimoiy mas’uliyat hissini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida xizmat qiladi.

Yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish uchun quyidagi mexanizmlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

1. Emotsional intellektni rivojlantirish.
2. Konfliktologik kompetensiyalarni shakllantirish.
3. Huquqiy madaniyatni oshirish.
4. Kiberxavfsizlik ko‘nikmalarini rivojlantirish.
5. Ijtimoiy loyihalarda yoshlarning ishtirokini kengaytirish.
6. Ota-onalarning pedagogik kompetentligini oshirish.
7. Mahallada yoshlar bilan ishlashning innovatsion shakllarini joriy etish.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yoshlar bilan ishlashda faqat maktab yoki faqat oilaning sa’y-harakatlari yetarli samara bermaydi. Zo‘ravonlikning oldini olishda barcha ijtimoiy institutlarning hamkorligi zarur.

Xulosa. Yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi psixologik immunitetni shakllantirish bugungi kunda dolzarb ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Psixologik immunitet shaxsning salbiy ta’sirlarga qarshi ichki himoya tizimi sifatida uning ma’naviy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zo‘ravonlik profilaktikasida mahalla, oila va maktabning uzviy hamkorligi eng samarali mexanizmlardan biridir. Ushbu hamkorlik modeli yoshlarning psixologik barqarorligini mustahkamlash, ularda ijtimoiy mas’uliyat hissini rivojlantirish hamda sog‘lom turmush tarzini qaror toptirishga xizmat qiladi. Shu bois mahalla–oila–maktab hamkorligini institutsional jihatdan takomillashtirish, profilaktik tadbirlarni tizimli tashkil etish va psixologik xizmatlar sifatini oshirish yoshlarni zo‘ravonlikdan himoya qilishning muhim omili bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Munavvarov A.K. “Oila pedagogikasi” T -1994-y.
2. Omarova P.O., Shaxova R.M. “Maktabdagi zo‘ravonlik muammosining zamonaviy psixologik-pedagogik tadqiqotlari” // Fan va ta‘limning zamonaviy muammolari. 2013, 2-son

3. Kamilov, Sh. “O‘quvchilarda psixologik zo‘ravonlikni kamaytirishning usullari.” Psixologik ta’lim - 2021, (3), 78-92-b
4. Turabova L.X. “Oila, maktab va mahalla hamkorligida “Tarbiya ekotizimi” ni shakllantirishda xalqaro tajribalar” “Ota-onalarning farzand tarbiyasiga oid metodik bilimlarini rivojlantirish mexanizmlari: muammolar va yechimlar” Respublika ilmiy-amaliy anjumani 2025-yil 6-may, 363-366-b.

MEHNAT BOZORI TALABLARIGA MOS RAVISHDA BITIRUVCHILAR KARYERASI MONITORINGI ASOSIDA TA’LIM SIFATINI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdug‘aniyev Shahobiddin Baxtiyor o‘g‘li – Oriental universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim tizimida bitiruvchilar karyerasi monitoringining ahamiyati, uning mehnat bozori ehtiyojlari bilan uyg‘unligi hamda ta’lim sifatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot sharoitida oliy ta’lim muassasalari faoliyatining samaradorligi nafaqat ta’lim jarayonining sifati, balki bitiruvchilarning bandligi, ularning kasbiy rivojlanishi va mehnat bozoridagi muvaffaqiyati orqali ham baholanmoqda. Shu nuqtai nazardan, bitiruvchilar karyerasi monitoringi natijalarini oliy ta’limni boshqarish tizimiga integratsiya qilish, ta’lim dasturlarini ish beruvchilar ehtiyojlariga moslashtirish hamda zamonaviy kompetensiyalarga ega mutaxassislarni tayyorlashning ustuvor yo‘nalishlari yoritilgan.

Аннотация: В данной статье анализируется важность мониторинга карьеры выпускников в системе высшего образования, его соответствие потребностям рынка труда и роль в совершенствовании механизмов управления качеством образования. Сегодня, в условиях цифровой экономики, эффективность высших учебных заведений оценивается не только по качеству образовательного процесса, но и по трудоустройству выпускников, их профессиональному развитию и успеху на рынке труда. В этой связи выделены приоритетные направления интеграции результатов мониторинга карьеры выпускников в систему управления высшим образованием, адаптации образовательных программ к потребностям работодателей и подготовки специалистов с современными компетенциями.

Abstract: This article analyzes the importance of monitoring the career of graduates in the higher education system, its compatibility with the needs of the labor market, and its role in improving the mechanisms for managing the quality of education. Today, in the digital economy, the effectiveness of higher education institutions is assessed not only by the quality of the educational process, but also by the employment of graduates, their professional development, and success in the labor market. In this regard, the priority areas of integrating the results of

monitoring the career of graduates into the higher education management system, adapting educational programs to the needs of employers, and training specialists with modern competencies are highlighted.

Kalit so‘zlar: mehnat bozori, bitiruvchilar karyerasi, monitoring, ta’lim sifati, oliy ta’lim, bandlik, kompetensiya, raqamli platforma, karyera markazi, innovatsion boshqaruv.

Ключевые слова: рынок труда, карьера выпускника, мониторинг, качество образования, высшее образование, занятость, компетентность, цифровая платформа, центр карьеры, инновационное управление.

Keywords: labor market, graduate career, monitoring, quality of education, higher education, employment, competence, digital platform, career center, innovative management.

Kirish

Bugungi kunda dunyo iqtisodiyotida yuz berayotgan globallashuv jarayonlari, raqamli transformatsiya va innovatsion rivojlanish mehnat bozori tarkibi hamda mutaxassislarga qo‘yilayotgan talablarni tubdan o‘zgartirib bormoqda. Natijada oliy ta’lim tizimi oldida zamonaviy kasbiy kompetensiyalarga ega, tez o‘zgarayotgan iqtisodiy muhitga moslasha oladigan va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash vazifasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ta’lim sifatini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish hamda bitiruvchilar bandligini ta’minlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Mazkur muammoning samarali yechimlaridan biri sifatida bitiruvchilar karyerasi monitoringi tizimini rivojlantirish va uning natijalaridan ta’lim sifatini boshqarishda foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan bitiruvchilarning ishga joylashish darajasi, egallayotgan lavozimlari, kasbiy o‘sishi hamda ish beruvchilarning qoniqish darajasi oliy ta’lim muassasalari faoliyatining real natijasini aks ettiradi.

Asosiy qism. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda bitiruvchilar karyerasi monitoringi oliy ta’lim sifatini baholashning muhim indikatorlaridan biri sifatida qaralmoqda. An’anaviy yondashuvlarda ta’lim sifati professor-o‘qituvchilar salohiyati, o‘quv-uslubiy ta’minot yoki moddiy-texnik baza orqali baholangan bo‘lsa, bugungi kunda asosiy e’tibor bitiruvchilarning mehnat bozoridagi muvaffaqiyatiga qaratilmoqda. Mehnat bozori talablarining muntazam o‘zgarib borishi oliy ta’lim muassasalaridan o‘quv dasturlarini doimiy ravishda yangilab borishni talab etadi. Ayniqsa, axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt, ma’lumotlar tahlili, raqamli marketing, loyiha boshqaruvi kabi yo‘nalishlarda yangi kompetensiyalarga ehtiyoj keskin ortmoqda. Bu esa bitiruvchilar faoliyati monitoringi orqali aniqlanadigan ma’lumotlarni o‘quv dasturlarini takomillashtirish jarayoniga tatbiq etishni zarur etadi.

Bitiruvchilar karyerasi monitoringi quyidagi asosiy ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi:

- bitiruvchilarning ishga joylashish darajasi;
- mutaxassisligi bo‘yicha bandlik ko‘rsatkichi;
- o‘rtacha ish haqi dinamikasi;
- ish beruvchilarning bitiruvchilar tayyorgarligidan qoniqish darajasi;
- bitiruvchilarning kasbiy rivojlanish va martaba o‘sishi.

Mazkur ko‘rsatkichlar asosida oliy ta’lim muassasalari o‘z faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada ta’lim sifatini boshqarishning zamonaviy mexanizmlari shakllanadi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, AQSH, Germaniya, Janubiy Koreya va Singapur kabi rivojlangan davlatlarda Graduate Tracking System platformalari muvaffaqiyatli faoliyat yuritmoqda. Ushbu tizimlar orqali bitiruvchilar faoliyati muntazam monitoring qilinib, olingan natijalar asosida universitetlar reytingi va ta’lim dasturlari takomillashtiriladi.

O‘zbekiston sharoitida ham Yagona milliy mehnat tizimi, oliy ta’lim muassasalaridagi karyera markazlari hamda elektron bandlik platformalarini o‘zaro integratsiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu orqali bitiruvchilarning real vaqt rejimidagi bandlik holatini kuzatish, mehnat bozori ehtiyojlarini tahlil qilish hamda ta’lim dasturlarini tezkor ravishda yangilash imkoniyati yaratiladi. Bundan tashqari, ish beruvchilar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirish ta’lim sifatini boshqarishning muhim omillaridan biridir.

Korxonalar, tashkilotlar va davlat muassasalari ishtirokida dual ta’lim elementlarini keng joriy etish, amaliyot bazalarini rivojlantirish hamda mutaxassislarni tayyorlash jarayoniga ish beruvchilarni jalb etish bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshiradi. Zamonaviy mehnat bozori nafaqat kasbiy bilimlarni, balki “soft skills” deb ataluvchi kommunikativlik, liderlik, tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash va muammolarni mustaqil hal etish kabi ko‘nikmalarni ham talab qilmoqda. Shu sababli oliy ta’lim dasturlariga ushbu kompetensiyalarni rivojlantiruvchi modullarni keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Bitiruvchilar karyerasi monitoringi asosida ta’lim sifatini boshqarishni takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari sifatida quyidagilarni taklif etish mumkin:

- yagona raqamli karyera monitoringi platformasini yaratish;
- ish beruvchilar ishtirokida ta’lim dasturlarini muntazam yangilash;
- karyera markazlari faoliyatini kuchaytirish;
- bitiruvchilar va ish beruvchilar o‘rtasida elektron aloqa tizimini rivojlantirish;
- ta’lim sifati indikatorlari tarkibiga bitiruvchilar bandligi ko‘rsatkichlarini kiritish.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bitiruvchilar karyerasi monitoringi mehnat bozori va oliy ta’lim tizimi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlovchi samarali boshqaruv instrumenti hisoblanadi. Monitoring natijalaridan foydalanish orqali ta’lim

dasturlarini zamonaviy iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashtirish, ish beruvchilar bilan hamkorlikni rivojlantirish va bitiruvchilarning bandlik darajasini oshirish imkoniyati yaratiladi.

Shuningdek, raqamli monitoring tizimlarini joriy etish, karyera markazlari faoliyatini takomillashtirish hamda mehnat bozori tahlillarini ta’lim sifatini baholash mezonlariga integratsiya qilish oliy ta’lim tizimining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan yuqori malakali va zamonaviy kompetensiyalarga ega inson kapitalini shakllantirish imkoniyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni.
2. “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”. – Toshkent, 2022.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
4. World Employment and Social Outlook: Trends 2024. – Geneva: ILO.
5. OECD Skills Outlook: Skills for a Resilient Future. – Paris: OECD Publishing.
6. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action. – Paris, UNESCO.
7. To‘xtaxodjayeva M.X. Ta’lim sifatini boshqarish asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya.
8. Abduqodirov A.A. Oliy ta’lim menejmenti va sifat nazorati. – Toshkent.

O‘SMIRLARDA MADANIY QADRIYATLAR ASOSIDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

Bazarova Gulnoza Ziyodulla qizi – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu dissertatsiya o‘smirlarda madaniy qadriyatlar asosida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish muammolarini o‘rganishga qaratilgan. O‘smirlik davri, shaxsning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu davrda o‘z-o‘zini anglash, ijtimoiy munosabatlar va madaniy qadriyatlar bilan bog‘liq ko‘plab jarayonlar yuzaga keladi. Madaniy qadriyatlar, o‘smirlarning shaxsiyati va ularning jamiyatdagi o‘rni shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tadqiqotda, madaniy qadriyatlar va zo‘ravonlik o‘rtasidagi bog‘liqlik, shuningdek, o‘smirlarning zo‘ravonlikka qarshi immunitetini shakllantirishda madaniy qadriyatlarning ahamiyati tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: O‘smirlar, madaniy qadriyatlar, zo‘ravonlik, immunitet, ijtimoiy muhit, psixologik rivojlanish, ijtimoiy o‘rganish, madaniy ta'sir, O‘zbekiston, yoshlar dasturlari, shaxsiy rivojlanish.

Annotation: This dissertation is aimed at studying the problems of forming immunity against violence in adolescents on the basis of cultural values. The period of adolescence is of great importance in the social and psychological development of a person, during which many processes related to self-awareness, social relations and cultural values occur. Cultural values play an important role in the formation of the personality of adolescents and their place in society. This study analyzes the relationship between cultural values and violence, as well as the importance of cultural values in the formation of adolescents' immunity against violence.

Keywords: Adolescents, cultural values, violence, immunity, social environment, psychological development, social learning, cultural influence, Uzbekistan, youth programs, personal development.

Аннотация: Данная диссертация посвящена изучению проблем формирования иммунитета против насилия у подростков на основе культурных ценностей. Подростковый период имеет большое значение в социально-психологическом развитии личности, в течение которого происходит множество процессов, связанных с самосознанием, социальными отношениями и культурными ценностями. Культурные ценности играют важную роль в формировании личности подростков и их места в обществе. В данном исследовании анализируется взаимосвязь между культурными ценностями и насилием, а также значение культурных ценностей в формировании иммунитета подростков против насилия.

Ключевые слова: подростки, культурные ценности, насилие, иммунитет, социальная среда, психологическое развитие, социальное обучение, культурное влияние, Узбекистан, молодежные программы, личностное развитие.

O‘smirlar orasida zo‘ravonlik muammosi tarixan mavjud bo‘lib, bu masala ko‘plab mamlakatlarda ijtimoiy va psixologik tadqiqotlar markazida turadi. XX asrning o‘rtalaridan boshlab, o‘smirlar orasida zo‘ravonlikning oshishi, ijtimoiy tarmoqlar va madaniy ta'sirlar bilan bog‘liq holda ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, AQShda o‘smirlar orasida zo‘ravonlik va jinoyatchilikning oshishi, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy muhitning o‘zgarishi bilan bog‘liq holda o‘rganilgan.

Ushbu tadqiqotda, madaniy qadriyatlar nazariyasi, ijtimoiy o‘rganish nazariyasi va psixologik immunitet nazariyasi kabi bir qator nazariy asoslar qo‘llaniladi. Madaniy qadriyatlar nazariyasi, o‘smirlarning ijtimoiy muhitda qanday qilib o‘z qadriyatlarini shakllantirishi va bu qadriyatlarning zo‘ravonlikka qarshi immunitetni qanday ta'sir qilishi haqida chuqur tahlil olib boradi. Ijtimoiy

o‘rganish nazariyasi esa, o‘smirlarning o‘z atrofidagi ijtimoiy muhitdan qanday qilib ta'sirlanishi va o‘rganishi haqida ma'lumot beradi.

O‘zbekiston misolida, o‘smirlar orasida madaniy qadriyatlarni rivojlantirish va zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish uchun turli dasturlar va loyihalar amalga oshirilmoqda. Masalan, "Yoshlar o‘rtasida madaniy qadriyatlarni rivojlantirish" dasturi, o‘smirlarning madaniy qadriyatlar asosida ijtimoiy munosabatlarini yaxshilashga qaratilgan. Ushbu dasturlar orqali o‘smirlar o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va ijtimoiy mas'uliyat kabi qadriyatlarni o‘rganishlari mumkin.

O‘smirlarda madaniy qadriyatlar asosida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish muammolari zamonaviy jamiyatda dolzarb masalalardan biridir. O‘smirlik davri inson hayotining muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda shaxsning shaxsiyati, ijtimoiy munosabatlari va madaniy qadriyatlari shakllanadi. O‘smirlar, o'z navbatida, jamiyatning kelajagini belgilovchi avlod sifatida, ularning madaniy qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlari zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Tarixan, madaniy qadriyatlar har bir jamiyatning asosiy poydevori sifatida qabul qilingan. O‘zbekistonda madaniy qadriyatlar, asosan, an'anaviy oilaviy qadriyatlar, milliy urf-odatlar va diniy e'tiqodlar bilan bog'liq. O‘smirlar orasida zo‘ravonlikning oldini olishda, madaniy qadriyatlar va an'anaviy ta'limotlar muhim ahamiyatga ega. Masalan, o'zbek xalqining "Ota-ona hurmati" kabi qadriyatlari, o'smirlarni bir-biriga nisbatan mehr-muhabbat va hurmatga o'rgatadi.

Dunyo bo'ylab olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, madaniy qadriyatlar asosida shakllangan ijtimoiy immunitet, zo‘ravonlikka qarshi kurashda samarali bo'lishi mumkin. Misol uchun, Janubiy Koreyada o'smirlar o'rtasida madaniy ta'lim dasturlari orqali zo‘ravonlikni kamaytirish maqsadida amalga oshirilgan tadbirlar, ijtimoiy munosabatlarni yaxshilash va zo‘ravonlikni kamaytirishda muhim natijalarga erishgan.

Nazariy jihatdan, madaniy qadriyatlar va zo‘ravonlik o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish uchun bir nechta psixologik va sotsiologik nazariyalar mavjud. Masalan, Albert Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasi, o'smirlar o'rtasida zo‘ravonlikning tarqalishi va madaniy qadriyatlarning ta'siri haqida muhim tushunchalarni taqdim etadi. O'smirlar, ular atrofida ko'rgan ijtimoiy xatti-harakatlarni o'zlashtirib, o'zlarining xulq-atvorlarini shakllantiradilar.

O‘smirlarda madaniy qadriyatlar asosida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish muammolari zamonaviy ijtimoiy fanlar doirasida muhim tadqiqot mavzusi hisoblanadi. Ushbu bo‘limda, o‘smirlarning madaniy qadriyatlari, zo‘ravonlik tushunchasi va ularning o‘zaro bog‘liqligi haqida mavjud adabiyotlar tahlil qilinadi.

Madaniy qadriyatlar, biror jamiyatning asosiy tamoyillari va an'analarini ifodalaydi. Ular shaxsning shaxsiyati va ijtimoiy munosabatlariga ta'sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017 yilda qabul

qilingan "O‘zbekiston Respublikasida madaniy qadriyatlarni rivojlantirish to‘g‘risida"gi qarori, bu sohadagi davlat siyosatining ahamiyatini ko‘rsatadi. Madaniy qadriyatlar o‘smirlar orasida ijtimoiy mas'uliyat, o‘zaro hurmat va hamjihatlikni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Zo‘ravonlik, ijtimoiy munosabatlarda kuch ishlatish yoki tahdid qilish orqali boshqalarni nazorat qilish yoki ularga zarar yetkazish holatini anglatadi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan "Zo‘ravonlikka qarshi kurash to‘g‘risida"gi qonun, bu muammoning jiddiyligini tasdiqlaydi. Zo‘ravonlikning sabablari ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ularning ichida madaniy qadriyatlar, iqtisodiy sharoitlar va ijtimoiy muhit muhim o‘rin tutadi.

O‘smirlar orasida madaniy qadriyatlar asosida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishda, ijtimoiy va psixologik omillar muhim ahamiyatga ega. Masalan, Shahrisabz shahrida o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, o‘smirlar orasida o‘zaro hurmat va do‘stlik qadriyatlari rivojlangan joylarda zo‘ravonlik holatlari kamroq uchraydi. Bunday holatlar, o‘smirlarning ijtimoiy muhitda o‘zaro munosabatlarini yaxshilashga yordam beradi.

Madaniy qadriyatlar va zo‘ravonlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish uchun, sotsiologik va psixologik nazariyalar muhim ahamiyatga ega. Masalan, Albert Bandura tomonidan ishlab chiqilgan "Ijtimoiy o‘rganish nazariyasi" o‘smirlarning ijtimoiy muhitdan o‘rganish jarayonini tushuntiradi. Ushbu nazariya asosida, o‘smirlar o‘z atrofidagi shaxslar va ularning xatti-harakatlarini kuzatib, o‘zlariga xos munosabatlarni shakllantiradilar.

O‘smirlarda madaniy qadriyatlar asosida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish jarayoni ko‘plab omillarga bog‘liq. Tarixiy kontekstda, madaniy qadriyatlar o‘zgarishi bilan o‘sib kelayotgan avlodlar orasida zo‘ravonlik holatlari ko‘payishi kuzatilmoqda. Masalan, 20-asrning oxiridan boshlab, globalizatsiya jarayonlari natijasida madaniy qadriyatlarning bir-biriga ta’siri kuchayib, o‘smirlar orasida o‘ziga xos ijtimoiy muammolar paydo bo‘ldi.

O‘smirlarning madaniy qadriyatlari ularning ijtimoiy muhitidan, oilaviy tarbiyadan va ta’lim tizimidan shakllanadi. O‘zbekistonda, masalan, an’anaviy qadriyatlar, oilaviy hurmat va do‘stlik kabi tushunchalar o‘sib kelayotgan avlodlar uchun muhim ahamiyatga ega. Biroq, zamonaviy texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilayotgan zararli axborotlar o‘smirlarning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishda bir nechta teoretik asoslar mavjud. Masalan, Albert Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o‘rganish nazariyasi o‘smirlarning o‘zaro ta’sirida muhim rol o‘ynaydi. O‘smirlar o‘z atrofidagi ijtimoiy muhitdan o‘rganib, o‘z xulq-atvorlarini shakllantiradilar. Shuning uchun, madaniy qadriyatlar asosida ijtimoiy o‘rganish jarayonini kuchaytirish zarur.

O‘zbekistonning ayrim hududlarida o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, madaniy qadriyatlar asosida tashkil etilgan ijtimoiy dasturlar o‘smirlar

orasida zo‘ravonlik holatlarini kamaytirishga yordam beradi. Masalan, “Yoshlar o‘rtasida do‘stlik va hamjihatlikni rivojlantirish” dasturi doirasida o‘tkazilgan treninglar natijasida o‘smirlar o‘rtasida ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga erishildi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlarda madaniy qadriyatlar asosida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish jarayoni murakkab va ko‘p qirrali. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun madaniy qadriyatlarni mustahkamlash, ijtimoiy muhitni yaxshilash va o‘smirlar orasida ijtimoiy o‘rganishni kuchaytirish zarur. Bunday yondashuvlar o‘smirlarning psixologik barqarorligini ta’minlash va zo‘ravonlik holatlarini kamaytirishga yordam beradi.

O‘smirlarda madaniy qadriyatlar asosida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish muammolari bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir. O‘smirlik davri, shaxsning ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni qabul qilishida muhim rol o'ynaydi. O‘smirlar, o'zlarining shaxsiy va ijtimoiy identitlarini shakllantirish jarayonida, turli xil madaniy ta'sirlarga duch keladilar. Ushbu jarayonda, madaniy qadriyatlar asosida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish, o'z navbatida, o'smirlarning ijtimoiy muhitda sog'lom va barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

O‘smirlar orasida madaniy qadriyatlarni rivojlantirish uchun ta'lim tizimida yangi dasturlarni joriy etish zarur. Masalan, o'zbek xalqining an'anaviy qadriyatlari, mehmondo'stlik, bag'rikenglik va bir-biriga yordam berish kabi tushunchalarni o'quv dasturlariga kiritish, o'smirlarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirishga yordam beradi. Bu jarayonda, o'zbek adabiyoti va san'atining ahamiyatini ta'kidlash, o'smirlar orasida madaniy o'ziga xoslikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘smirlar orasida ijtimoiy faollikni oshirish maqsadida, turli xil ijtimoiy loyihalar va tadbirlar tashkil etilishi lozim. Masalan, o'smirlar uchun ijtimoiy xizmatlar, ko'ngilli ishlar va madaniy tadbirlar orqali o'zaro hamkorlik va jamoaviy ruhni rivojlantirish mumkin. Bu jarayon, o'smirlarning o'zaro hurmat va bag'rikenglikni qabul qilishlariga yordam beradi.

Oila va jamiyat, o'smirlarning madaniy qadriyatlarni qabul qilishida muhim rol o'ynaydi. Oila ichida sog'lom muhit yaratish, o'zaro muloqotni rivojlantirish va o'smirlarni qo'llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni qabul qilishiga yordam beradi. Jamiyat esa, o'smirlar uchun ijtimoiy muhitni yaratishda, ularga o'z fikrlarini ifoda etish imkoniyatini berishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi tomonidan nashr etilgan "O‘smirlar psixologiyasi" (2020) .

2.. M. A. Abdurahmonov ."Zo‘ravonlik va uning ijtimoiy sabablari" (2019)

3. A. S. Qodirov. "Tarbiya va madaniyat: nazariy va amaliy jihatlar" (2021)

4. O. T. Murodov. "Psixologik immunitet: nazariy asoslar va amaliyot" (2022)

5. X. A. Rahmonov. "O‘zbekiston o'smirlarida madaniy qadriyatlar va zo‘ravonlik" (2023).

TALABA-YOSHLAR MADANIY IMMUNITETINI RIVOJLANTIRISHNING INDIVIDUAL YONDASHUVGA ASOSLANGAN IJTIMOIY-PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

Begmatova Dilnoza Muxtarovna – SamDCHTI, Pedagogika, psixologiya va jismoniy madaniyat kafedrasi mudiri, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Maqolada globallashuv va raqamli axborotlashuv sharoitida talaba-yoshlar madaniy immunitetini rivojlantirishning dolzarbligi, uning nazariy-metodologik asoslari hamda mahalla–oila–oliy ta’lim muassasasi hamkorligining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda madaniy immunitet shaxsning turli madaniy, mafkuraviy va axboriy tahdidlarga nisbatan ongli munosabat bildirish, ularni tanqidiy baholash va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini ifodalovchi integrativ sifat sifatida tavsiflangan. Talaba-yoshlar madaniy immunitetini rivojlantirishning kognitiv-rivojlantiruvchi, aksiologik-yo‘naltiruvchi, refleksiv-tahliliy va faoliyatga yo‘naltirilgan ijtimoiy-pedagogik strategiyalari yoritilgan. Mahalla, oila va oliy ta’lim muassasasi hamkorligi yoshlarning madaniy xavfsizligi, ma’naviy barqarorligi va ijtimoiy mas’uliyatini ta’minlovchi muhim omil sifatida asoslangan.

Kalit so‘zlar: madaniy immunitet, talaba-yoshlar, individual yondashuv, ijtimoiy-pedagogik strategiyalar, mahalla, oila, oliy ta’lim muassasasi, ma’naviy xavfsizlik, madaniy profil, madaniy immunitetni rivojlantirish xaritasi.

Kirish

Bugungi kunda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi va axborot oqimlarining keskin ortishi yoshlar ongiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar ko‘lamini kengaytirmoqda. Bir tomondan, mazkur jarayonlar shaxs rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlarni yaratayotgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, turli mafkuraviy, madaniy va axboriy tahdidlarning kuchayishiga ham sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, talaba-yoshlarning hayotiy pozitsiyasi, qadriyatlar tizimi va madaniy identiteti shakllanayotgan davrda bunday ta’sirlar ularning ma’naviy barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, talaba-yoshlarda madaniy immunitetni rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Madaniy immunitet shaxsning turli salbiy ta’sirlarga nisbatan ichki barqarorligini ta’minlaydigan, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ongli tanlov qilishga xizmat qiladigan muhim sifatdir. Mazkur sifatni shakllantirishda mahalla, oila va oliy ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi.

Madaniy immunitetning pedagogik mohiyati shundan iboratki, u shaxsning ma’naviy-axloqiy barqarorligini ta’minlaydigan, turli madaniy, mafkuraviy va axboriy ta’sirlarga nisbatan ongli munosabat bildirish imkonini beradigan integrativ sifat sifatida namoyon bo‘ladi. Pedagogik nuqtai nazardan madaniy immunitet yoshlarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash, ularni shaxsiy e’tiqod darajasida qabul qilish hamda kundalik faoliyatida namoyon etish qobiliyatini ifodalaydi.

Madaniy immunitet shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida shakllanib, uning madaniy identifikatsiyasi, ma’naviy ehtiyojlari, qadriyatli yo‘nalishlari va ijtimoiy tajribasi bilan chambarchas bog‘liqdir. U yoshlarning turli salbiy g‘oyalar, destruktiv axborotlar, ommaviy madaniyatning zararli ko‘rinishlari hamda ma’naviy tahdidlarga nisbatan tanqidiy yondashuvini rivojlantiradi. Shu jihatdan madaniy immunitet nafaqat himoya mexanizmi, balki shaxsning o‘zini o‘zi rivojlantirish, o‘z madaniy pozitsiyasini anglash va ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishini ta’minlovchi pedagogik hodisa hisoblanadi.

Madaniy immunitetning tarkibiy tuzilmasi quyidagi komponentlarni qamrab oladi:

Kognitiv komponent – madaniyat, qadriyatlar va zamonaviy tahdidlar haqidagi bilimlar tizimi;

Aksiologik komponent – shaxsning qadriyatli munosabatlari va e’tiqodlari;

Refleksiv komponent – o‘z faoliyati va xatti-harakatlarini tahlil qila olish qobiliyati;

Emotsional komponent – ma’naviy barqarorlik va hissiy muvozanat;

Faoliyatli komponent – real hayotiy vaziyatlarda madaniy qadriyatlarni namoyon eta olish ko‘nikmalari.

Mazkur komponentlarning o‘zaro integratsiyasi talabaning madaniy xavfsizligini ta’minlaydi.

Shu bois madaniy immunitetni rivojlantirish pedagogik jarayonning muhim vazifalaridan biri bo‘lib, yoshlarni ma’naviy tahdidlardan himoyalash, ularda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, ijtimoiy mas’uliyat va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, globallashuv va raqamli axborotlashuv sharoitida madaniy immunitet yoshlarning ma’naviy xavfsizligini ta’minlovchi muhim pedagogik resurs sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Mahalla–oila–oliy ta’lim muassasasi hamkorligining pedagogik imkoniyatlari. Talaba-yoshlar madaniy immunitetini rivojlantirish ko‘p omilli pedagogik jarayon bo‘lib, unda bir nechta ijtimoiy institutlarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Oilaning o‘rni. Oila shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv muhiti hisoblanadi. Aynan oilada yoshlarning qadriyatlari, dunyoqarashi va xulq-atvorining asoslari shakllanadi. Ota-onalarning ma’naviy madaniyati, oiladagi sog‘lom psixologik muhit va tarbiya uslubi talabaning madaniy immunitet darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Mahallaning o‘rni. Mahalla yoshlarning ijtimoiy faolligini rivojlantiruvchi, fuqarolik mas’uliyatini shakllantiruvchi va milliy qadriyatlarni avloddan-avlodga yetkazuvchi muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Mahalla tomonidan tashkil etiladigan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, yoshlar bilan ishlash dasturlari va ijtimoiy loyihalar madaniy immunitetni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Oliy ta’lim muassasasining o‘rni. Oliy ta’lim muassasasi yoshlarning tanqidiy fikrlash, media savodxonlik, madaniyatlararo muloqot va refleksiv faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarga ega. Ta’lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish talabalarning madaniy immunitetini rivojlantirish samaradorligini oshiradi.

Tadqiqot davomida talaba-yoshlar madaniy immunitetini rivojlantirishga qaratilgan to‘rtta asosiy strategiya ishlab chiqildi:

Kognitiv-rivojlantiruvchi strategiya. Mazkur strategiya talabalarning madaniyat, qadriyatlar, axborot xavfsizligi va zamonaviy tahdidlar haqidagi bilimlarini boyitishga qaratilgan. Bunda muammoli ta’lim, media tahlil, loyiha ishlari va munozara metodlaridan foydalaniladi.

Aksiologik-yo‘naltiruvchi strategiya. Strategiya talabalarda insonparvarlik, bag‘rikenglik, vatanparvarlik, ijtimoiy mas’uliyat va fuqarolik pozitsiyasi kabi qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur jarayonda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, ijtimoiy loyihalar va madaniy muloqot texnologiyalaridan foydalaniladi.

Refleksiv-tahliliy strategiya. Ushbu strategiya talabalarning o‘z faoliyatini baholash, xulosa chiqarish va o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Refleksiv kundaliklar, esse yozish, SWOT tahlil va o‘z-o‘zini baholash metodlari asosiy vosita sifatida qo‘llaniladi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan strategiya. Strategiya talabalarning ijtimoiy va madaniy faoliyatdagi ishtirokini kuchaytirishga xizmat qiladi. Volontyorlik, mentorlik, loyiha faoliyati va hamkorlikdagi ta’lim texnologiyalari orqali talabalarda madaniy immunitetning amaliy ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Madaniy immunitetni rivojlantirishda individual yondashuv muhim metodologik asos hisoblanadi. Chunki har bir talabaning hayotiy tajribasi, qadriyatlar tizimi, madaniy ehtiyojlari, ijtimoiy faolligi, axborotni qabul qilish va baholash darajasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Shu sababli madaniy immunitetni shakllantirish jarayonida barcha talabalarga bir xil pedagogik ta’sir ko‘rsatish kutilgan natijani bermaydi. Individual yondashuv esa talabaning shaxsiy imkoniyatlari, qiziqishlari va rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olgan holda maqsadli pedagogik faoliyatni tashkil etish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida talabalarning individual xususiyatlarini aniqlash va rivojlantirish maqsadida “Talaba shaxsining madaniy profili” hamda “Madaniy immunitetni rivojlantirish xaritasi” ishlab chiqildi. “Talaba shaxsining madaniy profili” diagnostik vosita sifatida talabaning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabati, madaniy ehtiyojlari, axborot madaniyati, refleksiv qobiliyati,

kommunikativ faolligi va ijtimoiy pozitsiyasini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu profil asosida har bir talabaning kuchli va rivojlantirilishi lozim bo‘lgan jihatlari belgilab olinadi.

“Madaniy immunitetni rivojlantirish xaritasi” esa talabaning individual rivojlanish dinamikasini muntazam monitoring qilish, uning madaniy immunitet komponentlaridagi o‘zgarishlarni kuzatish hamda pedagogik ta’sir mazmunini individuallashtirish imkonini beradi. Mazkur xarita orqali talabaning kognitiv, aksiologik, refleksiv, emotsional va faoliyatli rivojlanish ko‘rsatkichlari bosqichma-bosqich tahlil qilinadi.

Natijada individual yondashuv talaba-yoshlarning shaxsiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish, ularda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, madaniy tahdidlarga nisbatan ongli munosabat bildirish va barqaror madaniy pozitsiyani shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa madaniy immunitetni rivojlantirish samaradorligini oshirishning muhim pedagogik omili hisoblanadi.

Xulosa

Talaba-yoshlar madaniy immunitetini rivojlantirish zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Madaniy immunitet yoshlarning ma’naviy barqarorligini ta’minlash, turli madaniy va axboriy tahdidlarga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish hamda ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirishning muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari mahalla-oila-oliy ta’lim muassasasi hamkorligi talaba-yoshlar madaniy immunitetini rivojlantirishning samarali pedagogik mexanizmi ekanligini ko‘rsatdi. Individual yondashuv asosida ishlab chiqilgan kognitiv-rivojlantiruvchi, aksiologik-yo‘naltiruvchi, refleksiv-tahliliy va faoliyatga yo‘naltirilgan strategiyalarni kompleks qo‘llash talabalarning madaniy xavfsizligi, ma’naviy barqarorligi va fuqarolik mas’uliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois ta’lim amaliyotida mahalla-oila-oliy ta’lim muassasasi hamkorligiga asoslangan pedagogik tizimni takomillashtirish va keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Yoshlar – bizning kelajagimiz: nutqlar va maqolalar to'plami. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020. – 320 b.

2. Mirziyoev Sh.M. Yoshlar – bizning kelajagimiz: nutqlar va maqolalar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – 320 b.

3. Muslimova N.X. Talaba yoshlarda madaniy identifikatsiyani shakllantirish: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 184 b.

4. Ibraimov X.I. Yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik asoslari. – Toshkent: Musiqa, 2019. – 256 b.

5. Xasanova G.R., Yo‘ldosheva M.T. Oliy ta'lim muassasalarida madaniy immunitetni diagnostika qilish metodikasi // Pedagogika va psixologiya. – 2023. – № 3. – B. 44–51.

6. Rogers C.R. Freedom to Learn: A View of What Education Might Become. – Columbus: Charles E. Merrill, 1969. – 358 p.

7. Bennett C.I. Comprehensive Multicultural Education: Theory and Practice. 8th ed. – Boston: Pearson, 2015. – 480 p.

BO‘LAJAK TASVIRIY SANAT O‘QITUVCHILARINING KASBIY-ESTETIK TAYYORGARLIGIGA QO‘YILADIGAN ZAMONAVIY PARADIGMALARNING TAHLILI

Ziyotova Umida Otabek qizi – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogika milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy-estetik tayyorgarligini shakllantirishga qaratilgan zamonaviy paradigmalarning tahlili berilgan. Pedagogik ta'limning bugungi kun talablaridan kelib chiqqan holda, mazkur tayyorgarlikning muhimligini va unga qo'yiladigan yangicha yondashuvlarni ko'rib chiqish tadqiqotning asosiy maqsadi hisoblanadi. Turli ilmiy-metodik manbalar tahlili asosida kasbiy-estetik tayyorgarlikning nazariy va amaliy jihatlari ochib beriladi.

Аннотация: В данной статье представлен анализ современных парадигм, направленных на формирование профессионально-эстетической подготовки будущих учителей изобразительного искусства. Основной целью исследования является рассмотрение важности данной подготовки и новых подходов к ней, исходя из современных требований педагогического образования. На основе анализа различных научно-методических источников раскрываются теоретические и практические аспекты профессионально-эстетической подготовки.

Annotation: This article presents an analysis of modern paradigms aimed at forming the professional-aesthetic training of future fine arts teachers. The main purpose of the research is to examine the importance of this training and new approaches to it, based on the current requirements of pedagogical education. Based on the analysis of various scientific and methodological sources, the theoretical and practical aspects of professional-aesthetic training are revealed.

Kalit so‘zlar: kasbiy-estetik tayyorgarlik; tasviriy san'at o'qituvchisi; zamonaviy paradigma; pedagogik ta'lim; ijodiy salohiyat; metodika

Mustaqillik yillarida O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan tub islohotlar umumiy ta'lim maktablarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o'qituvchi kadrlar

tayyorlash sifatini oshirish kabi muhim yo'nalishlarni o'z ichiga oladi1. Xususan, tasviriy san'at darslarining mazmunini yangilash, o'quvchilarda estetik didni, ijodiy tafakkurni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy-estetik tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarni qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi2. Zamonaviy sharoitda o'qituvchi shaxsiga, uning kasbiy kompetensiyalariga bo'lgan ehtiyojlar o'zgarib bormoqda. Agar avvallari o'qituvchidan faqatgina o'quv materialini yetkazib beruvchi sifatida qaralsa, hozirda u o'quvchini erkin fikrlashga, ijodiy qobiliyatlarini namoyon etishga undovchi, shaxsiy salohiyatini ochishga ko'maklashuvchi rol kasb etishi lozim3. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari nafaqat fanni o'qituvchi, balki o'z shogirdlarining estetik olamini boyituvchi, ularda go'zallikni anglash va yaratish layoqatini shakllantiruvchi murabbiy bo'lishlari kerak. Shu bois tadqiqotimizda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy-estetik tayyorgarligiga qo'yiladigan zamonaviy paradigmalarni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish hamda shu asosda takomillashtirish yo'llarini aniqlash asosiy maqsad qilib belgilandi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy-estetik tayyorgarligini tahlil qilish bir qator ilmiy-metodik tadqiqotlarga ega bo'lib, bu borada turli yondashuvlar mavjud4. Zamonaviy ta'lim paradigmalari o'qituvchining ijodiy faolligini, tadqiqotchilik salohiyatini va kasbiy kompetentligini oshirishga yo'naltirilgan. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillari asosida o'qituvchining shaxsiy kasbiy rivojlanishini rag'batlantirish, uning ijodiy salohiyatini ochish muhim vazifalardan biridir.

Kasbiy-estetik tayyorgarlik deganda, shaxsning ijodiy faolligini, san'at asarlarini anglash va baholash qobiliyatini, estetik didini, shuningdek, o'z kasbiy faoliyatida ijodiy usullarni qo'llay olish layoqatini nazarda tutamiz. Bu tayyorgarlikning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

1. Nazariy bilimlar: Tasviriy san'at tarixi, nazariyasi, turli uslublari, rangshunoslik asoslari, kompozitsiya qonun-qoidalari bo'yicha puxta bilimga ega bo'lish.

2. Amaliy ko'nikmalar: Turli tasviriy materiallar (qalam, bo'yoq, ko'mir va boshqalar) bilan ishlash, turli texnikalar va usullarni qo'llay olish, o'z ijodiy ishlarini mazmunli yaratish.

3. Estetik did va tafakkur: San'at asarlarining g'oyaviy-badiiy mohiyatini tushunish, ularda gavdalantirilgan estetik qadriyatlarni anglash va baholay olish, go'zallikni his etish va uni talqin qilish.

1 Eshonqulov N. Ta'lim tizimida investitsiya va uning ahamiyati // Xalq ta'limi. – 2022. – №3. – B. 15-20.

2 Aliyev A.A. Zamonaviy o'qituvchi kasbiy kompetensiyalarining shakllanishi // O'zbekistonda ijtimoiy fanlar. – 2023. – №2. – B. 88-95.

3 Karimova F.R. Pedagogik ta'limda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 140 b.

4 Razzoqova G.Z. Tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy-pedagogik tayyorlashning nazariy-metodik asoslari: Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2022. – 248 b.

4. Ijodiy faollik va mustaqillik: Yangi g'oyalarni shakllantira olish, ijodiy muammolarni hal qila olish, o'z ishida yangilik va o'ziga xoslikni aks ettirish.

5. Kasbiy-pedagogik kompetensiyalar: Topshirilgan vazifani samarali bajarish, o'quvchilarda tasviriy san'atga qiziqish uyg'otish, ularning ijodiy rivojlanishiga ko'maklashish, darslarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak o'qituvchilarning tayyorgarligida quyidagi zamonaviy paradigmalarni ajratib ko'rsatish mumkin: Shaxs-faoliyat paradigmasi: Shaxsning faol va ijodiy faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Bu paradigma bo'yicha o'qituvchi o'quv jarayonida faol ishtirokchi, ijodkor va tadqiqotchi sifatida shakllanadi. U o'z tajribasidan kelib chiqqan holda, o'quv jarayonini takomillashtirishda faol qatnashadi. Toshkent davlat pedagogika universiteti tasviriy san'at yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning kasbiy ijodiy salohiyatini rivojlantirishda ushbu yondashuv muhim o'rin tutadi[5]. Kompetent yondashuv: O'qituvchining kasbiy mahoratini uning muayyan kompetensiyalar (bilim, ko'nikma, malaka, shaxsiy fazilatlar) tizimi orqali baholashga asoslanadi. Bo'lajak o'qituvchi uchun estetika va pedagogik mahoratni o'z ichiga olgan kompetentlik zarur[6]. Misol uchun, talabaga mavzu bo'yicha ijodiy topshiriq berilganda, uning nafaqat tasviriy ko'nikmalari, balki topshiriqni tushunish, uni ijodiy yechish usullarini izlash, natijani baholash va o'z ishini himoya qilish kabi kompetensiyalari namoyon bo'ladi. Rivojlantiruvchi ta'lim paradigmasi: Ta'lim jarayonining asosiy maqsadi – shaxsni har tomonlama rivojlantirish. Bo'lajak o'qituvchilar ham o'zlarining nazariy va amaliy bilimlarini doimiy muttasil oshirib borishlari, ijodiy salohiyatlarini kengaytirishlari talab qilinadi. Bunda "Rivojlantiruvchi ta'lim" konsepsiyasida ta'kidlanganidek, o'qituvchi o'quvchini faol harakatga undaydi, uning o'rganish jarayonidagi muvaffaqiyatlarini ta'minlaydi[7]. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKTT) integratsiyasi: Zamonaviy ta'lim jarayonida AKTT dan samarali foydalanish muhim o'rin tutadi. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi turli elektron resurslardan, multimedia vositalaridan foydalanishni, ularni o'z mashg'ulotlarida qo'llashni bilishi kerak. Interfaol doskalar, onlayn galereyalar, virtual muzeylar, dizaynerlik dasturlari (Photoshop, Corel Draw va hokazo) o'quv jarayonini boyitishga xizmat qiladi[8]. Masalan, qadimiy san'at yodgorliklarini o'rganishda virtual sayohatlar yoki o'quvchilarning ijodiy ishlarini raqamli formatda to'plash va namoyish etish mumkin. Muzey pedagogikasi va ko'rgazmalar o'tkazish: San'at muzeylari va ko'rgazmalarini o'quv jarayoniga faol jalb etish, bo'lajak o'qituvchilarda san'at asarlarini tahlil qilish va shogirdlariga izohlash ko'nikmalarini shakllantirish

5 Abdullayeva N.R. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining ijodiy salohiyatini rivojlantirish. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2023. – 112 b.

6 Yo'ldosheva M.T. Zamonaviy o'qituvchi kompetentligi va uning shakllanishi // Ilmiy xabar nomli jurnali. – 2021. – №4. – B. 78-85.

7 Mamatqulov I.R., Do'smatov E.A. Pedagogika: o'qituvchilar uchun darslik. – Toshkent: Ilm-ziyo, 2019. – 360 b.

8 Fayzullayev I.O'. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'quv jarayoniga integratsiyalash tendensiyalari // Xalq ta'limi. – 2022. – №1. – B. 55-61.

muhim. Muzey eksponatlari, badiiy asarlar bilan ishlash o'quvchilarda estetik tuyg'u va ijodiy ilhomni shakllantirishda asosiy vosita bo'lishi mumkin. Bu borada O'zbekiston Badiiy Akademiyasi va uning tarkibidagi ilmiy-ijodiy muassasalar ish tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonini tashkil etishda ushbu paradigmalarning uyg'unlashuvi bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy-estetik tayyorgarligini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'taradi. Shu sababli, talabalar bilan individual ishlash, ularning ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirish, turli ijodiy tadbirlar (ko'rgazmalar, tanlovlar, plenerlar)da faol ishtirokini ta'minlash muhimdir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy-estetik tayyorgarligi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, zamonaviy ta'lim paradigmalari talablaridan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi lozim. Shaxsga yo'naltirilganlik, kompetentlik va rivojlantiruvchi ta'lim tamoyillarini tatbiq etish, shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini va muzey pedagogikasini o'quv jarayoniga keng jalb etish bo'lajak o'qituvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy ko'nikmalarini, ijodiy salohiyatini va kasbiy mahoratini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy o'qituvchi nafaqat fanni yaxshi bilishi, balki o'quvchilarda estetik didni, go'zallikni his etish va yaratish layoqatini shakllantira oladigan ijodkor shaxs bo'lishi talab etiladi. Kelgusida ushbu yo'nalishda tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish, talabalar uchun zamonaviy kasbiy-estetik tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1 Eshonqulov N. Ta'lim tizimida investitsiya va uning ahamiyati // Xalq ta'limi. – 2022. – №3. – B. 15-20.

2. Zamonaviy o'qituvchi kasbiy kompetensiyalarining shakllanishi // O'zbekistonda ijtimoiy fanlar. – 2023. – №2. – B. 88-95.

3. Karimova F.R. Pedagogik ta'limda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 140 b.

4. Razzoqova G.Z. Tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy-pedagogik tayyorlashning nazariy-metodik asoslari: Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2022. – 248 b.

5. Abdullayeva N.R. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining ijodiy salohiyatini rivojlantirish. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2023. – 112 b.

6. Yo'ldosheva M.T. Zamonaviy o'qituvchi kompetentligi va uning shakllanishi // Ilmiy xabar nomli jurnali. – 2021. – №4. – B. 78-85.

7. Mamatqulov I.R., Do'smatov E.A. Pedagogika: o'qituvchilar uchun darslik. – Toshkent: Ilm-ziyo, 2019. – 360 b.

8. Fayzullayev I.O'. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'quv jarayoniga integratsiyalash tendensiyalari // Xalq ta'limi. – 2022. – №1. – B. 55-61.

THE EFFECTS OF GENERATIVE AI TECHNOLOGIES ON CYBERSECURITY SYSTEMS

Bobomukhamedova Shoira Agzamdjan kizi- PhD,
Qori Niyoziy national institute of pedagogical education

The integration of large language models and generative systems into cybersecurity operations has improved threat detection, malware analysis, vulnerability assessment, and automated incident response. However, the same technologies have also enabled sophisticated cyberattacks, including AI-generated phishing campaigns, deepfake-based social engineering, prompt injection attacks, and automated malware development. This paper examines the dual role of Generative AI in modern cybersecurity by analyzing both its benefits and associated risks. The study adopts a conceptual and analytical approach based on recent developments in artificial intelligence and cybersecurity research.

Keywords: Generative Artificial Intelligence, Cybersecurity, Large Language Models, Threat Detection, AI Governance, Deepfake, Prompt Injection, Security Automation.

The rapid evolution of Artificial Intelligence (AI) has fundamentally changed the way organizations manage information security and digital risk. Among recent technological advancements, Generative Artificial Intelligence (GAI) has gained significant attention due to its ability to generate human-like text, images, code, and other forms of digital content. Systems based on large language models have demonstrated remarkable performance across a wide range of tasks, creating new opportunities for automation and decision support.

Cybersecurity has become one of the most important application domains of Generative AI. Modern organizations face increasingly sophisticated cyber threats, including ransomware, phishing attacks, insider threats, and advanced persistent threats. Traditional security approaches often struggle to process the enormous volume of security-related data generated by modern digital infrastructures. Generative AI provides powerful capabilities for analyzing security logs, identifying attack patterns, generating threat intelligence reports, and supporting security analysts in real time.

The growing dependence on AI-driven technologies has raised important questions regarding trust, transparency, accountability, and governance. Security professionals and policymakers must understand how to maximize the benefits of Generative AI while minimizing its risks. This issue has become particularly relevant as organizations continue integrating AI systems into critical infrastructure, financial services, healthcare, education, and government operations.

The objective of this paper is to examine the impact of Generative AI on modern cybersecurity, identify key opportunities and emerging risks, and propose recommendations for responsible implementation. The study contributes to the

existing body of knowledge by presenting a balanced perspective on the role of Generative AI in cybersecurity and highlighting future research directions.

The integration of Generative AI into cybersecurity operations has introduced several innovative applications. One of the most important applications is threat intelligence generation. Security teams can use AI-powered systems to analyze threat reports, identify attack patterns, and produce actionable security recommendations.

Furthermore, Generative AI contributes to malware analysis by interpreting malicious code and generating understandable explanations for security professionals. This capability reduces investigation time and improves overall operational efficiency. Vulnerability assessment and penetration testing processes can also benefit from AI-generated recommendations that support proactive risk management.

Deepfake technology represents another growing threat. By generating realistic audio and video content, attackers may impersonate executives, government officials, or trusted individuals to manipulate victims and gain unauthorized access to sensitive information.

Prompt injection attacks have also emerged as a significant challenge. These attacks manipulate AI systems through carefully crafted inputs that alter model behavior or bypass security restrictions. Additionally, data leakage remains a concern when sensitive information is inadvertently exposed through interactions with AI systems.

The increasing sophistication of adversarial attacks further demonstrates the need for robust security mechanisms. Attackers may exploit weaknesses in AI models to manipulate outputs, reduce model accuracy, or compromise system integrity.

Although existing studies have explored the opportunities and risks associated with Generative AI, many investigations focus on either defensive applications or offensive threats separately. Limited attention has been given to comprehensive governance approaches that address both technological benefits and security challenges simultaneously. Furthermore, there remains a need for practical frameworks that support secure AI adoption while maintaining operational effectiveness and regulatory compliance.

This study employs a qualitative analytical approach based on a comprehensive review of recent research publications, industry reports, and cybersecurity frameworks. The methodology focuses on identifying the major opportunities and risks associated with the application of Generative AI in cybersecurity environments.

Relevant literature was selected according to three criteria. First, publications had to address Generative AI technologies, including large language models and related generative architectures. Second, studies were required to discuss cybersecurity implications, either from a defensive or offensive

perspective. Third, the selected sources needed to provide practical insights into AI governance, risk management, or security implementation.

The collected information was analyzed using thematic analysis techniques. Key themes were categorized into opportunities, risks, governance considerations, and future research directions. This approach enables a balanced assessment of the current state of Generative AI within cybersecurity ecosystems.

The analysis indicates that Generative AI is transforming cybersecurity practices in several important ways. On the defensive side, organizations benefit from enhanced automation, improved threat detection capabilities, and more efficient incident response processes. Security analysts can leverage AI-generated insights to make faster and more informed decisions.

However, the findings also reveal a significant increase in AI-enabled threats. Cybercriminals are adopting Generative AI tools to automate attack campaigns, improve social engineering techniques, and develop increasingly sophisticated malicious content. As a result, the technological advantage previously held by defenders is becoming less pronounced.

The findings of this study demonstrate that Generative AI functions as both a cybersecurity enabler and a threat amplifier. Consequently, organizations must adopt comprehensive governance strategies that address technical, operational, and ethical considerations simultaneously.

Future research should focus on developing trustworthy AI architectures, improving explainability mechanisms, strengthening defenses against AI-powered attacks, and establishing international standards for responsible AI governance. By combining technological innovation with effective security controls, organizations can maximize the benefits of Generative AI while minimizing associated risks.

References

1. T. Swetha, U. Kumaran, V. P. Meena, and I. A. Hameed, “Leveraging AI for Enhanced Cybersecurity: A Comprehensive Review,” *Discover Applied Sciences*, vol. 7, 2025.

2. D. Xu, I. Gondal, X. Yi, T. Susnjak, P. Watters, and T. R. McIntosh, “The Erosion of Cybersecurity Zero-Trust Principles Through Generative AI: A Survey on the Challenges and Future Directions,” *Journal of Cybersecurity and Privacy*, vol. 5, no. 4, 2025.

3. A. Sharma and R. Gupta, “Artificial Intelligence in Threat Detection and Response Systems,” *IEEE Access*, vol. 13, pp. 11234–11250, 2025.

KREATIV TAFAKKURNING AVLODLARARO TRANSFORMATSIYASI RIVOJLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI TENDENSIYALAR VA PSIXOLOGIK OMILLAR

Yusupova Gulbahor – O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi metodisti

Annotatsiya. Mazkur maqolada kreativ tafakkurning avlodlararo transformatsiyasi rivojlanishiga ta’sir etuvchi zamonaviy tendensiyalar va psixologik omillar tahlil qilinadi. Xususan, Z va Alfa avlodlari misolida raqamli muhit, ta’lim texnologiyalarining rivojlanishi, ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar hamda kognitiv jarayonlarning kreativlik shakllanishiga ko‘rsatadigan ta’siri yoritilgan. Shuningdek, kreativ tafakkurning rivojlanish dinamikasi, uning psixologik mexanizmlari va ta’lim jarayonida qo‘llanilishi bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Kreativ tafakkur, avlodlararo transformatsiya, Z avlod, Alfa avlod, kreativlik, divergent tafakkur, konvergent tafakkur, raqamli muhit, innovatsion ta’lim, kognitiv rivojlanish, psixologik omillar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные тенденции и психологические факторы, влияющие на развитие межпоколенческой трансформации креативного мышления. На примере поколений Z и Альфа анализируется влияние цифровой среды, развития образовательных технологий, социокультурных изменений и когнитивных процессов на формирование креативности. Кроме того, представлены научно-практические рекомендации по развитию креативного мышления, раскрываются его психологические механизмы и особенности применения в образовательном процессе.

Ключевые слова: Креативное мышление, межпоколенческая трансформация, поколение Z, поколение Альфа, креативность, дивергентное мышление, конвергентное мышление, цифровая среда, инновационное образование, когнитивное развитие, психологические факторы.

Abstract. This article examines the modern trends and psychological factors influencing the development of the intergenerational transformation of creative thinking. Using Generation Z and Generation Alpha as examples, the study analyzes the impact of the digital environment, advances in educational technologies, socio-cultural changes, and cognitive processes on the formation of creativity. Furthermore, scientific and practical recommendations are provided for fostering creative thinking, highlighting its psychological mechanisms and its application within educational settings.

Keywords: Creative thinking, intergenerational transformation, Generation Z, Generation Alpha, creativity, divergent thinking, convergent

thinking, digital environment, innovative education, cognitive development, psychological factors.

Kirish

Jahondagi globallashuv va ta’limning integratsiyalashuvi jarayonlarida bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy-ijtimoiy tayyorgarligini rivojlantirish masalasi dolzarb vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda. Xususan, AQSHning Garvard universitetida tashkil etilgan Careyer Servicyes markazi tomonidan ish beruvchilar o‘rtasida o‘tkazilgan ijtimoiy so‘rov natijalariga ko‘ra ishtirokchilarning 74,8% qismi malakali mutaxassisning kasbiy kompetentligini belgilovchi muhim mezon sifatida kreativlik va nostandart tafakkur tarzi bilan bog‘liq sifatlarni belgilagan. Singapurdagi Nan’yan texnologiya universiteti Biznes maktabida ham aynan shunga o‘xshash so‘rovnoma natijasida 62,5% ish beruvchilar bitiruvchining kreativlik sifatlarini muhim sifatlar qatoridagi uchlikka kiritishgan.[9]

Kreativ tafakkurning avlodlararo transformatsiyasi zamonaviy jamiyatdagi texnologik va ijtimoiy o‘zgarishlar ta’sirida shakllanmoqda. Raqamlashtirish, axborot oqimining ortishi va ta’limdagi innovatsion yondashuvlar turli avlod vakillarining fikrlash uslubi hamda ijodiy faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Kreativ tafakkur rivojlanishida kognitiv xususiyatlar, motivatsiya, ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya va ta’lim jarayoni muhim psixologik omillar hisoblanadi. Ayniqsa, Z va Alfa avlodlarida raqamli muhitga moslashuvchanlik va tezkor axborot almashinuvi kreativlikning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Shu bois kreativ tafakkurning avlodlararo transformatsiyasiga ta’sir etuvchi tendensiyalar va psixologik omillarni o‘rganish, kreativ salohiyatni rivojlantirishning samarali yo‘llarini aniqlash muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Z avlodi:

- Raqamli texnologiyalar bilan o‘sib ulg‘aygan, ammo analog muhitni ham qisman biladi;
- Mustaqil axborot izlashga moyil;
- Multitasking (bir vaqtning o‘zida bir nechta vazifa bajarish) xususiyati kuchli;
- Kreativlik ko‘proq individual va vizual shaklda namoyon bo‘ladi.

Alfa avlodi:

- To‘liq raqamli muhitda tug‘ilib o‘sayotgan avlod;
- Sun’iy intellekt, algoritmik tafakkur bilan erta tanishadi;
- Interaktivlik va tezkor natijaga yuqori ehtiyoj sezadi;
- Kreativlik ko‘proq texnologik va kollaborativ shaklda rivojlanadi.

XXI asr axborotlar oqimi davrida ijtimoiy hayotimizning barcha jabhalariga, shu jumladan ta’lim-tarbiya sohasiga ham ko‘plab yangiliklar kirib

[9] Ibragimova Gulsanam Nematovna. Interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. Aftoreferat, Toshkent: 2017

kelmoqda. Ushbu yangiliklar bilan bir qatorda ularni yorituvchi yangi tushunchalar ham bizning ilmiy tilimizda qo‘llanilishi kuzatilmoqda. So‘nggi vaqtlarda ichida quyidagi tushunchalar qo‘llanilib, ilmiy tilimiz iste’molida keng ishlatilmoqda:

- pedagogik texnologiya;
- ilg‘or texnologiya;
- ilg‘or tajribalar;
- innovatsiya va innovator;
- interaktivlik;
- kreativlik;
- strategiyalar.

Biz shular orasida “kreativlik” tushunchasiga alohida to‘xtalib o‘tmoqchimiz. Bu tushuncha so‘nggi yillarda ta’lim-tarbiya jarayonlarida ma’lum darajada qo‘llanilmoqda. Lekin bu tushunchaning mazmun va ma’nosini tahlil etishga hamda insonlarda kreativlikning shakllanganlik darajasini aniqlashga doir qator tadqiqotlar olib borilgan. Ayniqsa bunday izlanishlar psixologiya sohasida keng rivojlangan.

Ma’lumki, “tafakkur” mafkura so‘zining arabchadagi “fa – ka – ra” (afkor) so‘zidan olingan bo‘lib, “o‘ylamoq, fikrlamoq” degan mazmunni ifodalasa, “kreativ” so‘zi inglizchadan olingan bo‘lib, “kreativ” tom ma’noda esa “yangi ijod, kreativ yaratish” singari ma’nolarni ham anglatadi. Kreativ (lotincha - kreativ) tafakkur murakkab bilish faoliyatidan biri bo‘lib tadrijiy ravishda, izchil o‘zaro bog‘langan jarayonlardan tashkil topadi. Bu tushunchalar uyg‘unlashtirilgan holatda quyidagi tarifni keltirib chiqaradi: kreativ tafakkur – aqlning peshqadamligi, tezlikda qarorlar qabul qilish va bundan cho‘chimaslik, ish vazifasi va sohasiga sodiqlik, tafakkurning moslanuvchanligi, egiluvchanligi, noananaviyligi, nostandart qarorlar va yechimlar qabul qilishdan hayiqmaslik, ong, tafakkur va aqlni barcha yo‘nalishlarda istiqbolini ko‘rish va anglashga o‘rgatish, bashorat qila olish kabi xususiyatlarning maqsadli tarbiyalanishi va shakllantirilishiga bog‘liq bo‘lgan jarayondir.

Shu o‘rinda savol tug‘iladi: kreativlik avlodlar o‘rtasida qay darajada rivojlanadi? Quyidagi jadval asosida mazkur savolga javob topishga harakat qilamiz:

Kreativ tafakkurning avlodlar o‘rtasidagi rivojlanishida asosiy farqlar

Ko‘rsatkich	Z avlodi	Alfa avlodi
Axborotni qayta ishlash	Tahliliy + vizual	Tezkor + fragmentar
Kreativ ifoda	Individual	Jamoaviy va raqamli
Diqqat xususiyati	Nisbatan barqaror	Qisqa muddatli, tez chalg‘uvchi
Muammo yechish	Mantiqiy va izchil	Intuitiv va eksperimental

Tadqiqotlar (OECD, 2021; World Economic Forum, 2023) shuni ko‘rsatadiki, raqamli muhitda o‘sgan bolalarda divergent tafakkur (turli g‘oyalar ishlab chiqish qobiliyati) kuchli, ammo chuqur konsentratsiya nisbatan past bo‘ladi.

Kreativ tafakkurga ta’sir etuvchi omillar

- ✓ **Raqamli muhit** – interaktivlikni oshiradi, lekin diqqatni fragmentatsiyalaydi;
- ✓ **Ta’lim metodlari** – an’anaviy yondashuv kreativlikni cheklashi mumkin;
- ✓ **Ijtimoiy tarmoqlar** – o‘zini ifoda qilish imkonini beradi, ammo taqlidni kuchaytiradi;
- ✓ **Oila va maktab muhiti** – qo‘llab-quvvatlovchi muhit kreativlikni rag‘batlantiradi.

Yuqoridagi fikr-mulohazalardan kelib chiqqan holda ta’lim jarayoni samaradorligini oshirish maqsadida maktab psixologlari va pedagoglar uchun uchun quyidagi yechim va takliflarni taqdim etish mumkin:

1. **Kombinatsiyalangan ta’lim yondashuvi** – an’anaviy va raqamli metodlarni uyg‘unlashtirish;
2. **Problem-based learning (muammoli o‘qitish)** – real hayotiy vaziyatlar asosida fikrlashni rivojlantirish;
3. **STEAM yondashuvi** – fanlararo integratsiya orqali kreativlikni oshirish;
4. **Psixologik treninglar:**
   - ✓ “Divergent fikrlashni rivojlantirish” mashqlari;
   - ✓ “Erkin assotsiatsiya” texnikalari;
   - ✓ Rol o‘yinlari va kreativ vazifalar.
5. **Raqamli gigiyena ko‘nikmalarini shakllantirish** – diqqatni boshqarish va ongli foydalanishni o‘rgatish.

Xulosa

Z va Alfa avlodlari kreativ tafakkuri rivojlanishida umumiylik bilan birga sezilarli farqlar ham mavjud. Z avlodi ko‘proq individual va tahliliy kreativlikka ega bo‘lsa, Alfa avlodi texnologik va tezkor kreativlik bilan ajralib turadi. Ta’lim tizimi ushbu farqlarni inobatga olgan holda moslashuvchan, innovatsion va psixologik jihatdan asoslangan yondashuvlarni joriy etishi zarur. Bu esa kelajak avlodning ijodiy salohiyatini to‘liq namoyon etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ibragimova Gulsanam Nematovna. Interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. Aftoreferat, Toshkent: 2017 .
2. Ivanov P.I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya” T., 2008.
3. Ishmuhammedov R., Abdulqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovasion texnologiyalar. Toshkent, 2008. Robinson, K. (2011). Out of Our Minds: Learning to be Creative.
4. Sternberg, R. J. (2018). The Nature of Human Creativity.
5. Vygotsky, L.S. (1987). Thinking and Speech.

6. Runco, M. A. (2014). Creativity: Theories and Themes.

PROFESSIONAL TA’LIMDA AMALIY KO‘NIKMALARNI MEHNAT BOZORI TALABLARIGA INTEGRATSIYALASHNING SAMARALI BOSHQARUV MEXANIZMLARI

Salimova Komola Baxtiyor qizi – Oriental universiteti “Ta’lim menejmenti” yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada professional ta’lim tizimida amaliy ko‘nikmalarni mehnat bozori talablariga integratsiyalashning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ish beruvchilarning malakali va amaliy tayyorgarlikka ega kadrlarga bo‘lgan talabi ortib borayotgani, bu esa professional ta’lim mazmunini yangilash va uni mehnat bozori ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirish zaruratini yuzaga keltirayotgani asoslab berilgan. Shuningdek, amaliy ta’lim, dual ta’lim elementlari, ishlab chiqarish amaliyotlari va ish beruvchilar bilan hamkorlikni rivojlantirish orqali raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashning samarali boshqaruv mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: professional ta’lim, amaliy ko‘nikma, mehnat bozori, kompetensiya, dual ta’lim, ish beruvchi, ta’lim sifati, innovatsion boshqaruv.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы интеграции практических навыков в системе профессионального образования с требованиями современного рынка труда. Обоснована необходимость совершенствования содержания профессионального образования на основе потребностей работодателей, а также раскрыта роль дуального образования и производственной практики в подготовке конкурентоспособных специалистов.

Ключевые слова: профессиональное образование, практические навыки, рынок труда, компетенции, дуальное образование, работодатель, качество образования.

Abstract: This article analyzes the integration of practical skills in vocational education with the requirements of the modern labor market. It highlights the growing demand for specialists with strong practical competencies and emphasizes the importance of aligning educational programs with employers expectations.

The study also examines the role of dual education, industrial internships, and employer cooperation in improving the quality of professional education.

Keywords: vocational education, practical skills, labor market, competencies, dual education, employer, education quality.

Kirish

Bugungi kunda iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi mehnat bozorida mutaxassislarga nisbatan yangi talablarni shakllantirmoqda. Ish beruvchilar nafaqat nazariy bilimga ega, balki amaliy ko‘nikmalarni puxta egallagan, ishlab chiqarish jarayonlariga tez moslasha oladigan mutaxassislarga ehtiyoj sezmoqda. Shu sababli professional

ta’lim tizimida amaliy tayyorgarlik sifatini oshirish va uni mehnat bozori talablariga moslashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Professional ta’limning samaradorligi ko‘p jihatdan ta’lim jarayonining amaliyot bilan integratsiyalashuv darajasiga bog‘liq. Mazkur jarayonda ta’lim muassasalari, ishlab chiqarish korxonalari va ish beruvchilar o‘rtasidagi hamkorlik muhim o‘rin tutadi.

Asosiy qism

Professional ta’lim tizimida amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonining samaradorligi ta’lim mazmuni bilan ishlab chiqarish ehtiyojlari o‘rtasidagi uyg‘unlik darajasiga bevosita bog‘liq. Bugungi kunda ko‘plab ish beruvchilar mutaxassislarni ishga qabul qilishda diplomdan ko‘ra amaliy tajriba va kasbiy kompetensiyalarga ko‘proq e’tibor qaratmoqda. Shu sababli professional ta’lim muassasalari o‘quv dasturlarini mehnat bozori ehtiyojlari asosida muntazam ravishda yangilab borishi zarur.

Birinchidan, ta’lim jarayoniga ish beruvchilarni keng jalb etish amaliy tayyorgarlik sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. O‘quv rejalari va fan dasturlarini ishlab chiqishda korxona hamda tashkilotlar vakillarining ishtiroki bitiruvchilarning real ishlab chiqarish talablariga mos kompetensiyalarni egallashiga xizmat qiladi.

Bu esa bitiruvchilarning mehnat bozoriga moslashuv davrini sezilarli darajada qisqartiradi. Ikkinchidan, dual ta’lim tizimini rivojlantirish professional ta’lim samaradorligini oshirishning eng maqbul usullaridan biri hisoblanadi. Dual ta’lim nazariy bilimlarni korxonalardagi amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Natijada o‘quvchilar ta’lim olish jarayonidayoq zamonaviy texnologiyalar va ishlab chiqarish jarayonlari bilan yaqindan tanishadi hamda mustaqil mehnat faoliyatiga tayyor bo‘lib yetishadi.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi professional ta’lim tizimida amaliy ko‘nikmalarni boshqarishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Elektron ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar va simulyatsion dasturlar yordamida murakkab ishlab chiqarish jarayonlarini modellashtirish hamda o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasini monitoring qilish mumkin. Bu esa ta’lim sifatini oshirish bilan birga o‘quv jarayonining shaffofligini ham ta’minlaydi.

To‘rtinchidan, zamonaviy mehnat bozori mutaxassislardan kasbiy bilimlar bilan bir qatorda kommunikativlik, liderlik, tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash va muammolarni mustaqil hal etish kabi universal kompetensiyalarni ham talab qilmoqda. Shu sababli professional ta’lim dasturlariga “soft skills” elementlarini keng joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Beshinchidan, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonlarini samarali boshqarish uchun bitiruvchilar bandligi monitoringi tizimini yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyat kasb etadi. Bitiruvchilarning ishga joylashish darajasi, mutaxassisligi bo‘yicha faoliyat yuritishi va ish beruvchilarning qoniqish ko‘rsatkichlari ta’lim

dasturlarining samaradorligini baholash imkonini beradi. Monitoring natijalari asosida o‘quv dasturlarini takomillashtirish, yangi modullarni joriy etish va amaliyot bazalarini kengaytirish mumkin. Shunday qilib, professional ta’limda amaliy ko‘nikmalarni mehnat bozori talablariga integratsiyalash ta’lim sifati va bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, professional ta’limda amaliy ko‘nikmalarni mehnat bozori talablariga integratsiyalash zamonaviy ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Ta’lim muassasalari va ish beruvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, dual ta’lim tizimini kengaytirish hamda amaliy tayyorgarlik sifatini oshirish orqali raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash imkoniyati yaratiladi.

Shuningdek, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonlarini zamonaviy boshqaruv mexanizmlari asosida tashkil etish professional ta’lim tizimining samaradorligini oshirishga, bitiruvchilarning bandlik darajasini yuksaltirishga hamda mehnat bozori ehtiyojlarini sifatli qondirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni.
3. UNESCO. Technical and Vocational Education and Training Strategy 2022–2029.
4. OECD Skills Outlook: Skills for a Resilient Future. Paris: OECD Publishing.
5. International Labour Organization. World Employment and Social Outlook: Trends 2024.
6. Abduqodirov A.A. Ta’lim menejmenti va sifat nazorati. – Toshkent.
7. To‘xtaxodjayeva M.X. Ta’lim sifatini boshqarish asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya.

O‘QUVCHILAR O‘RTASIDA HUQUQBUZARLIKNING OLDINI OLISHDA MUTOLAANING O‘RNI

Dilfuza Kamoljonova Xoldorovna – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti matbuot kotibi, p.f.b.f.d.

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchilar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishda mutolaaning o‘rni, uning shaxs kamoloti va huquqiy ong shakllanishiga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Yosh avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasida kitobxonlik madaniyatining ahamiyati, mutolaaning huquqiy madaniyatni rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari hamda ta’lim muassasalarida kitobxonlik faoliyatini tashkil etishning samarali mexanizmlari

yoritilgan. Tadqiqot davomida mutolaaning o‘quvchilarning ijtimoiy xulqi, huquqiy mas’uliyati va deviant xatti-harakatlarning oldini olishdagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, huquqbuzarliklarning kelib chiqish sabablari hamda ularni bartaraf etishda kitobxonlik muhitini rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mutolaa, kitobxonlik, huquqbuzarlik, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, o‘quvchi, tarbiya, profilaktika, ma’naviyat, deviant xulq.

Kitobxonlik ko‘nikmasi – deb kitob o‘qish qoidalaridan boxabar bo‘lish, mutolaaga qiziqish, kitobxonning ehtiyojidan kelib chiqqan holda kitob (badiiy asarni) tanlash, kitob o‘qishga odatlanish, bu harakatning izchil va uzluksiz davom etishi, o‘qigan kitobning mazmunini anglash, kitob mutolaasidan keyin taassurotlarni ifoda etish ko‘nikmalarning malakaga aylanishini ta’minlashga qaratilgan pedagogik faoliyat natijasiga aytiladi.

Bugungi globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasi har bir davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti, avvalo, yosh avlodning ma’naviy barkamolligi, huquqiy savodxonligi va ijtimoiy faolligi bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan o‘quvchilar o‘rtasida uchrayotgan huquqbuzarlik holatlarining oldini olish muhim pedagogik va ijtimoiy muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

So‘nggi yillarda yoshlar orasida internet va ommaviy axborot vositalarining keng tarqalishi natijasida turli axborot oqimlari kuchayib bormoqda. Bunday sharoitda o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni kitob mutolaasiga jalb etish hamda ma’naviy immunitetini mustahkamlash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mutolaa inson tafakkurini boyitadi, axloqiy fazilatlarni shakllantiradi va huquqiy ong rivojlanishiga xizmat qiladi.

Mutolaa jarayonida o‘quvchi turli hayotiy voqealar, qahramonlar taqdiri va jamiyatdagi munosabatlar bilan tanishadi. Bu esa uning yaxshilik va yomonlik, qonuniylik va noqonuniylik haqidagi tasavvurlarini boyitadi. Natijada shaxsda qonunga hurmat, mas’uliyat hissi va ijtimoiy me’yorlarga rioya qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

O‘quvchilarining kitobxonlik ko‘nikmlarini rivojlantirishning ijtimoiy texnologiyasini ishlab chiqish tadqiqotning asosini tashkil etadi. Mazkur jarayonni milliy sharoitda samarali tashkil etishda milliy kontent alohida ahamiyat kasb etadi. Demak, ilmiy tadqiqot ishlarining tahlili “milliy kontent xalqning ertaklari, rivoyatlari, maqollari, dostonlari, tarixiy va adabiy manbalari bo‘lib, o‘quvchilarni ma’naviy, axloqiy va intellektual jihatdan kamol toptiruvchi ta’limiy resurslar majmui hisoblanadi” deb ta’kidlashga asos bo‘ldi.

Milliy kontent vositasida kitobxonlikni rivojlantirish, bir tomondan, o‘quvchilarning so‘z boyligini kengaytirish, sabab-oqibat bog‘lanishlarini anglash kabi kognitiv jarayonlarni mustahkamlaydi, ikkinchi tomondan esa, vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga hurmat, mehr-oqibat kabi ma’naviy fazilatlarni shakllantiradi. Shuningdek, milliy ertak va hikoyalarni sahnalashtirish, “Qahramonni tanla”,

“Rolli o‘yin”, “Insert” kabi interaktiv metodlar, “Muloqot”, “Tushunchalar tahlili” (Insert), “Kvest” pedagogik texnologiyasidan foydalanish o‘quvchilarda kitob mutolaasini qiziqarli va mazmunli faoliyatga aylantiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘rtasida kitobxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda maktab, oila, jamiyatdagi muhit muhim rol o‘ynaydi.

Oilada ota-ona, bobo-buvi, opa-singil, aka-uka kitob mutolaasiga qiziqsa, o‘qigan adabiyotlarini oilaviy tahlil qilsa, o‘quvchida mutolaaga refleksiya hissi paydo bo‘ladi va bu oilaviy an’anaga aylanadi. Dars jarayonida o‘qituvchi darslikdagi materialga qo‘shimcha tarzda badiiy va ilmiy kitoblardan ijodiy topshiriqlar bersa, sinfda kitobxonlik muhiti shakllanadi.

Bolalar kitiobxonligini rivojlantirish bugungi kunda bolalar ta’limi va tarbiyasidagi eng dolzarb va rivojlantirish muhim bo‘lgan masalalardan biri hisoblanadi. Bolalar kitobxonligini rivojlantiruvchi milliy kontent vositalariga an’anaviy kitoblar, 3 D (suratlari bo‘rtib chiqqan), 4D formatdagi (QR kodga ega) kitoblar, audio (ovozli) kitoblar va e-booklar (internet tarmog‘idagi) kitoblar kiradi. O‘quvchilarida kitobxonlik ko‘nikmalarini ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlari folklor namunalari, milliy qahramonlar haqidagi asarlar, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan tarkib topgan bolalar kontenti vositasida rivojlantirish, ushbu badiiy adabiyot namunalarini “O‘qish savodxonligi” darsligi, “Tarbiya” fanlariga integratsiyalash, oila, mahalla va maktabda kitobxonlik muhitini tashkil qilish, kitobxonlikni targ‘ib etuvchi ijodiy-badiiy kechalar tashkil etish, yozuvchi-shoirlar bilan uchrashuv, kitob do‘konlari, kutubxonalarga muntazam va davomli borish, mutolaani tashkil etish orqali o‘quvchilarni mutolaaga qiziqtirish, ijtimoiy qadiriyatlarga sodiqlik hissini tarbiyalash vazifasini maqsad qilib qo‘ymoqda. O‘quvchilarining kitobxonlik ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi tadqiqot ishi mazmuni quyidagilardan tarkib topadi. Badiiy adabiyot va folklor namunalari vositasida, zamonaviy kontentlar orqali o‘quvchilarining kitobxonlik ko‘nikmalarini oila, mahalla va maktab muhitida rivojlantirish, ularning hamkorlikdagi faoliyatida zanjir mexanizmini ishlab chiqish, kichik yoshdagi o‘quvchilarida o‘qigan kitoblari yuzasidan tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirish kitobxonlikni rivojlantirishning ijtimoiy ehtiyojlarini keltirib chiqaradi.

Mutolaaning nazariy-pedagogik asoslari:

Mutolaa insonning ma’naviy, intellektual va axloqiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim faoliyat turi hisoblanadi. Pedagogik adabiyotlarda mutolaa shaxsning bilim olish, dunyoqarashini kengaytirish hamda ijtimoiy tajribalarni o‘zlashtirish vositasi sifatida talqin qilinadi.

Psixologik tadqiqotlar kitob o‘qish inson tafakkurining analitik va tanqidiy jihatlarini rivojlantirishini ko‘rsatadi. Kitobxon o‘qish jarayonida voqealarni tahlil qiladi, qahramonlarning harakatlariga baho beradi va mustaqil xulosalar chiqaradi. Bu esa o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyat hissining shakllanishiga yordam beradi.

Mutolaaning tarbiyaviy funksiyasi ayniqsa muhimdir. Badiiy asarlar orqali o‘quvchilar vatanparvarlik, insonparvarlik, halollik, adolat va qonunlarga hurmat kabi fazilatlarni o‘zlashtiradilar. Natijada ularning xulq-atvori ijobiy tomonga o‘zgaradi.

Mutolaa yoshlarni salbiy ta’sirlardan himoya qiluvchi ma’naviy vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi. Kitob o‘qishga qiziqqan o‘quvchi bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazadi, zararli odatlardan uzoqlashadi va o‘zini o‘zi rivojlantirishga intiladi.

Mutolaaning shaxs tarbiyasiga ta’siri:

Mutolaa shaxs tarbiyasining muhim omillaridan biridir. Kitob o‘qish jarayonida o‘quvchilar hayotiy tajribalarni bilvosita o‘zlashtiradilar. Badiiy qahramonlarning xatti-harakatlari va hayot yo‘li yoshlar uchun tarbiyaviy namuna vazifasini bajaradi.

Mutolaa quyidagi tarbiyaviy natijalarga olib keladi:

1. Axloqiy qadriyatlarni shakllantiradi.
2. Mas’uliyat hissini rivojlantiradi.
3. Empatiya va bag‘rikenglikni kuchaytiradi.
4. Mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.
5. Huquqiy madaniyatni yuksaltiradi.
6. Salbiy xulq-atvorning oldini oladi.

Kitob mutolaasi davomida o‘quvchi voqealar rivojini kuzatib, qahramonlarning qarorlarini tahlil qiladi. Natijada o‘z hayotida ham oqibatlarni oldindan baholash ko‘nikmasi shakllanadi. Bu esa huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim omil hisoblanadi.

Kitobxonlik va huquqbuzarlik profilaktikasi

Huquqbuzarlik profilaktikasi tizimida mutolaa samarali pedagogik vosita sifatida qaraladi. Kitobxonlik yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish imkonini yaratadi. Natijada ular turli salbiy ta’sirlardan himoyalanadi.

Maktablarda tashkil etiladigan:

“Eng faol kitobxon” tanlovlari;
Kitobxonlik haftaliklari;
Adabiy kechalar;
Mualliflar bilan uchrashuvlar;
Kitob taqdimotlari;

o‘quvchilarning mutolaaga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Mutolaa bilan muntazam shug‘ullanuvchi o‘quvchilarda ijtimoiy moslashuv darajasi yuqori bo‘ladi. Ular nizoli vaziyatlarni tinch yo‘l bilan hal qilishga moyil bo‘ladilar va huquqbuzarliklarga kamroq yo‘l qo‘yadilar.

O‘quvchilar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonda mutolaa samarali pedagogik va ma’naviy vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Kitobxonlik o‘quvchilarning huquqiy ongini rivojlantiradi, axloqiy qadriyatlarini mustahkamlaydi, mustaqil fikrlash va mas’uliyat hissini shakllantiradi.

Mutolaa orqali yoshlar qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalanadi, salbiy ta’sirlardan himoyalanadi hamda huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiluvchi ma’naviy immunitetga ega bo‘ladi. Shu sababli ta’lim muassasalari, oila va jamoatchilik hamkorligida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish huquqbuzarliklar profilaktikasining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

O‘quvchilarning kitobxonlik vositasida ijtimoiylashuvining asosiy omilidan biri o‘zi o‘qigan yoki o‘qiyotgan kitobidan chuqur ta’sirlana olishi va o‘zidagi taassurotlarni muloqot, munozara jarayonlariga tatbiq eta olishidir. O‘quvchi o‘zi o‘qigan kitob qahramonlari, ular amalga oshirgan ishlar, ular duch kelgan vaziyatlarni oilada, jamiyatda, sinfda o‘z yaqinlari, tanishlari, do‘stlari bilan muhokama qilishi o‘quvchini ijtimoiylashuviga jadal ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchi o‘zi o‘qigan kitob mazmunini anglab etsagina, unda munosabat, muhokama, baho, xulosa kabi fikrlar amaliyoti vujudga keladi. U kitobning asosiy mazmunini, g‘oyasini, natijasini o‘z atrofidagilar, sinfdoshlari, tengdoshlari, oila a’zolariga targ‘ib qila oladi, so‘zlab beradi, targ‘ibotchiga aylanadi va o‘zining ijtimoiy faolligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulazizov A.H. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarida mutolaa madaniyatini shakllantirish jarayoning sotsiologik tahlili sots.f.nom. dissertatsiya Avtoreferati. – Toshkent: 2010.30 b.
2. Chinniyeva S.A. O‘quvchilarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari. – Toshkent: TDMI, 2007. – 48 b. https: //phoenixpublication.
3. Egamberdiyeva N. Ijtimoiy pedagogika: darslik. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Respublika kutubxonasi, 2009. – 323 b.
4. Ibraimov X.I., Quronov M.Q. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Shaffof. 2023. – 415 b.
5. Musurmonova O. Oila ma’naviyati va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent, 2018.
6. Hasanboyev J. Pedagogika. – Toshkent: Fan, 2020.
7. To‘xtaxodjayeva M. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent, 2019.
8. G‘oziyev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2017.
9. Davletshin M.G. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent, 2018.

YOSHLARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI PSIXOLOGIK BARQARORLIK VA IJTIMOIY MAS’ULIYATNI RIVOJLANTIRISHNING MAHALLA-OILA-MAKTAB HAMKORLIK MODELI

Karimov Komiljon Abduraximovich – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institute “Inklyuziv ta’lim-tarbiya metodikasi ilmiy-tadqiqot” bo‘limi boshlig‘i, Pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada globallashuv sharoitida o‘quvchi-yoshlar orasida uchrayotgan zo‘ravonlik holatlarining ijtimoiy-pedagogik omillari, ularning shaxs rivojlanishiga salbiy ta’siri hamda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Mahalla, oila va maktab hamkorligiga asoslangan integrativ model ishlab chiqilgan hamda yoshlarning psixologik barqarorligi, ijtimoiy mas’uliyati va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning samarali mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqotda profilaktik faoliyatni tizimli tashkil etish, milliy qadriyatlarga tayangan tarbiyaviy yondashuvlarni kuchaytirish hamda ijtimoiy xavfsiz muhit yaratish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, zo‘ravonlikka qarshi immunitet, psixologik barqarorlik, ijtimoiy mas’uliyat, mahalla, oila, maktab, hamkorlik modeli, profilaktika, tarbiya, yoshlar siyosati, ijtimoiy xavfsizlik.

Bugungi kunda dunyo miqyosida yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlik, agressiv xatti-harakatlar, kiberzo‘ravonlik, ruhiy tazyiq va turli destruktiv ta’sirlarning ortib borishi ta’lim hamda tarbiya tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, har yili millionlab bolalar va o‘smirlar jismoniy, psixologik yoki ijtimoiy zo‘ravonlikning turli shakllariga duch kelmoqda. Bunday holatlar nafaqat yoshlarning ruhiy salomatligiga, balki ularning ta’lim natijalari, ijtimoiy moslashuvi va kelajakdagi fuqarolik faolligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularni turli salbiy ta’sirlardan himoya qilish hamda sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda oila, mahalla va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi uzviy hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagogik amaliyot shuni ko‘rsatadiki, zo‘ravonlikka qarshi kurashish faqat ma’muriy yoki huquqiy choralar bilan emas, balki yoshlarning ichki immunitetini, psixologik barqarorligini va ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirish orqali samarali natija beradi. Shu sababli zo‘ravonlikning oldini olishda profilaktik va tarbiyaviy mexanizmlarni takomillashtirish bugungi kunning dolzarb ilmiy-pedagogik muammolaridan biri hisoblanadi.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitetning pedagogik mohiyati Pedagogik nuqtai nazardan zo‘ravonlikka qarshi immunitet shaxsning salbiy ta’sirlar, agressiv xatti-harakatlar, bosim va tahdidlarga nisbatan ongli qarshilik ko‘rsatish qobiliyati sifatida tavsiflanadi. Ushbu sifat quyidagi komponentlardan tashkil topadi: - axloqiy qadriyatlar tizimi; - huquqiy madaniyat;- emotsional intellekt; - ijtimoiy mas’uliyat; - konfliktologik kompetensiyalar; - kommunikativ madaniyat; - stressga bardoshlilik.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitet biologik emas, balki ijtimoiy-pedagogik mexanizmlar asosida shakllanadigan murakkab shaxsiy sifat hisoblanadi. Uning rivojlanishida tarbiya muhiti hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oilaviy muhitdagi nizolar, ota-onalarning pedagogik savodxonligi yetarli emasligi, tengdoshlar bosimi, internetdagi destruktiv kontent hamda ijtimoiy nazoratning sustligi zo‘ravonlik xavfini oshiruvchi asosiy omillardandir.

Yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlik kelib chiqishining ijtimoiy-pedagogik omillari

Yoshlar orasida zo‘ravonlikning paydo bo‘lishiga ta’sir etuvchi omillarni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

Birinchi guruh - oilaviy omillar. Oiladagi nosog‘lom muhit, ota-onalar o‘rtasidagi nizolar, bolaga e’tibor yetishmasligi, tarbiyadagi beparvolik yoki haddan tashqari qat’iylik agressiv xulq-atvorning shakllanishiga sabab bo‘ladi.

Ikkinchi guruh - ta’lim muassasasi bilan bog‘liq omillar. O‘quvchilar o‘rtasidagi bullying, diskriminatsiya, pedagogik nazoratning yetarli emasligi hamda ijtimoiy-psixologik xizmatlarning samaradorligi pastligi zo‘ravonlik holatlarining ko‘payishiga olib keladi.

Uchinchi guruh - mahalla va ijtimoiy muhit omillari. Bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish imkoniyatlarining cheklanganligi, yoshlar bilan manzilli ishlashning sustligi hamda jamoatchilik nazoratining pasayishi xavf omili sifatida namoyon bo‘ladi.

To‘rtinchi guruh - raqamli makon omillari. Kiberzo‘ravonlik, internet orqali ruhiy tazyiq, virtual tahdid va agressiv kontentlar yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Mahalla-oila-maktab hamkorligining konseptual modeli Yoshlarni zo‘ravonlikdan himoya qilishning eng samarali yo‘li profilaktik faoliyatni yagona tizim sifatida tashkil etishdir. Bunda mahalla, oila va maktabning o‘zaro integratsiyasi muhim ahamiyatga ega.

Taklif etilayotgan hamkorlik modeli quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. Diagnostik komponent. Yoshlarning psixologik holatini o‘rganish, xavf guruhlarini aniqlash, oilaviy muhit monitoringini olib borish va zo‘ravonlikka moyillik indikatorlarini baholash.

2. Profilaktik komponent. Tarbiyaviy tadbirlar, psixologik treninglar, ota-onalar universitetlari, mahalla faollari ishtirokidagi davra suhbatlari va huquqiy targ‘ibot ishlarini tashkil etish.

3. Rivojlantiruvchi komponent. O‘quvchilarning emotsional intellekti, liderlik sifatlari, konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalari hamda ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirish.

4. Korreksion komponent. Muammoli o‘quvchilar bilan individual ishlash, psixologik maslahatlar berish, mentorlik va mediatsiya texnologiyalarini joriy etish.

5. Monitoring komponenti. Natijalarni muntazam baholash, indikatorlar asosida tahlil qilish va zarur hollarda profilaktik dasturlarni takomillashtirish.

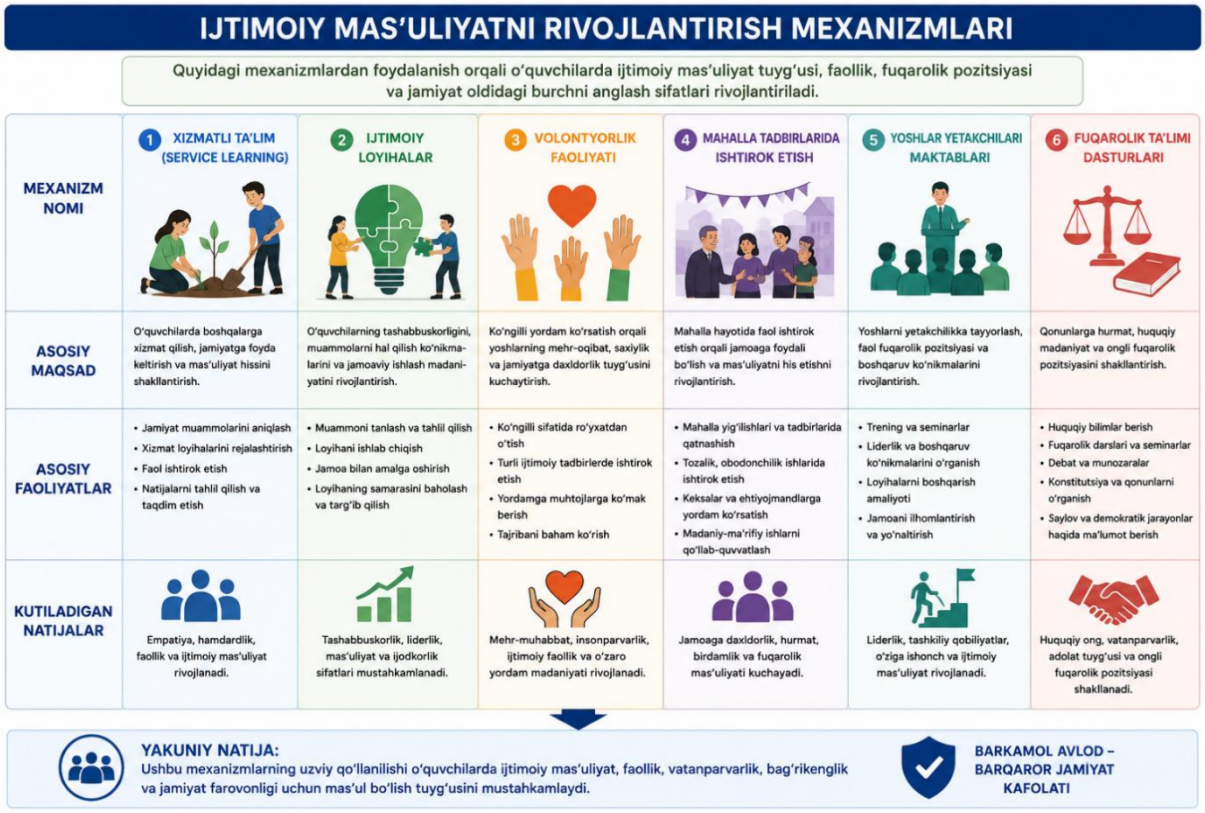

Psixologik barqarorlikni shakllantirish texnologiyalari Psixologik barqarorlik yoshlarning zo‘ravonlikka qarshi immunitetini shakllantirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Psixologik barqarorlikni rivojlantirish uchun quyidagi texnologiyalar samarali hisoblanadi: emotsional intellektni rivojlantirish treninglari; konfliktologik mashg‘ulotlar; stress-menejment dasturlari; kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish; ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish; volontyorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash; tengdoshlar mediatsiyasi.

Mazkur texnologiyalar o‘quvchilarda empatiya, bag‘rikenglik va konstruktiv muloqot madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari Ijtimoiy mas’uliyat yoshlarning jamiyat oldidagi burchini anglash, qonunlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish va fuqarolik pozitsiyasini namoyon etishida muhim omil hisoblanadi. Ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish uchun: xizmatli ta’lim (service learning); ijtimoiy loyihalar; volontyorlik faoliyati; mahalla tadbirlarida ishtirok etish; yoshlar yetakchilari maktablari; fuqarolik ta’limi dasturlari; kabi mexanizmlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jamoatchilik faoliyatida muntazam ishtirok etuvchi yoshlar zo‘ravonlikka kamroq moyil bo‘ladi hamda konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal etishga intiladi.

Mahalla institutining tarbiyaviy imkoniyatlari Mahalla o‘zbek xalqining noyob ijtimoiy instituti sifatida yoshlar tarbiyasida katta imkoniyatlarga ega.

Mahalla quyidagi vazifalarni amalga oshirishi mumkin: xavf guruhidagi yoshlarni aniqlash; oilalar bilan manzilli ishlash; sport va madaniy tadbirlarni tashkil etish; ijtimoiy mentorlik tizimini joriy etish; profilaktik suhbatlar o‘tkazish; yoshlar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish.

Mahallaning ushbu imkoniyatlari ta’lim muassasalari va ota-onalar bilan uyg‘unlashgandagina yuqori samaradorlikka erishiladi.

Oila tarbiyasining ustuvor ahamiyati Oila shaxs kamolotining birlamchi ijtimoiylashuv instituti hisoblanadi. Bolaning ilk axloqiy qarashlari, qadriyatlari va xulq-atvori oilada shakllanadi. Zo‘ravonlikka qarshi immunitetni rivojlantirishda oilaning vazifalari: mehr-muhabbatga asoslangan muhit yaratish; - bolani tinglash madaniyatini shakllantirish; konstruktiv muloqotni yo‘lga qo‘yish; milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish; internet xavfsizligini nazorat qilish; maktab bilan muntazam hamkorlik qilishdan iborat.

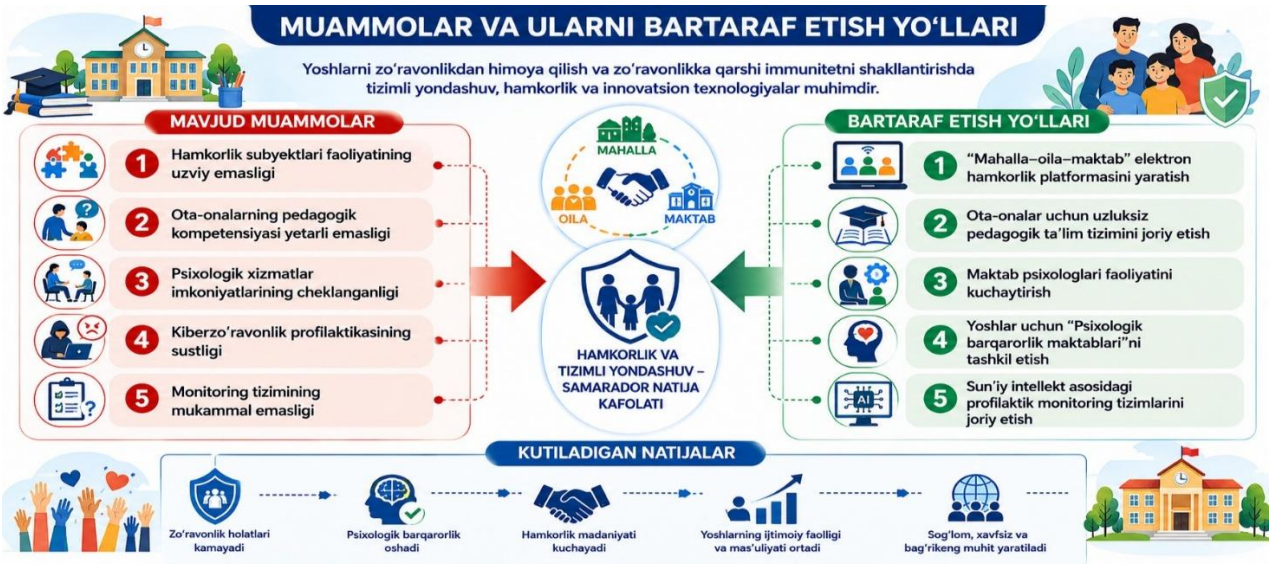
Maktabning profilaktik faoliyatdagi o‘rni Maktab nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyaviy institut sifatida ham muhim rol o‘ynaydi.

Maktabda: anti-bullying dasturlari; psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish; mediator-o‘quvchilar tayyorlash; huquqiy savodxonlik mashg‘ulotlari; ijtimoiy-emotsional ta’lim texnologiyalarini joriy etish; orqali zo‘ravonlikning oldini olish mumkin.

Muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari Tahlillar quyidagi muammolar mavjudligini ko‘rsatmoqda: hamkorlik subyektlari faoliyatining uzviy emasligi; ota-onalarning pedagogik kompetensiyasi yetarli emasligi; psixologik xizmatlar imkoniyatlarining cheklanganligi; kiberzo‘ravonlik profilaktikasining sustligi; monitoring tizimining mukammal emasligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun: “Mahalla-oila-maktab” elektron hamkorlik platformasini yaratish; ota-onalar uchun uzluksiz pedagogik ta’lim tizimini joriy etish; maktab psixologlari faoliyatini kuchaytirish; yoshlar uchun “Psixologik barqarorlik maktablari”ni tashkil etish; sun’iy intellekt asosidagi profilaktik monitoring tizimlarini joriy etish tavsiya etiladi.

Yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olish bugungi kunning muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalaridan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish faqat alohida institut faoliyati bilan emas, balki mahalla, oila va maktabning tizimli hamkorligi orqali amalga oshiriladi.

Taklif etilgan hamkorlik modeli yoshlarning psixologik barqarorligi, ijtimoiy mas’uliyati va fuqarolik faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur modelning amaliyotga joriy etilishi ijtimoiy xavfsiz muhitni shakllantirish, zo‘ravonlik holatlarini kamaytirish hamda barkamol avlodni tarbiyalashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. - Toshkent, 2022.
5. Quronov M. Milliy tarbiya va yoshlar ma’naviyati. - Toshkent, 2021.
6. Ibraimov X.I. Umumiy pedagogika. - Toshkent, 2023.
7. Xitryuk V.V. Inclusive Education and Social Adaptation. - Minsk, 2019.
8. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. - Moskva, 1991.
9. Bandura A. Social Learning Theory. - New York, 1977.
10. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. - Harvard University Press, 1979.
11. Goleman D. Emotional Intelligence. - New York, 1995.
12. UNESCO. Safe Learning Environment Framework. - Paris, 2023.
13. UNICEF. Violence Prevention in Schools. - New York, 2022.
14. WHO. Global Status Report on Violence Prevention. - Geneva, 2024.
15. OECD. Social and Emotional Skills for Better Lives. - Paris, 2023.
16. Yadov V.A. Social Behavior Regulation Theory. - Moscow, 2013.
17. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. - Toshkent, 2020.
18. Mavlonova R. Tarbiya nazariyasi. - Toshkent, 2021.
19. Musurmonova O. Oila pedagogikasi. - Toshkent, 2022.
20. Ismoilov A. Yoshlar tarbiyasining zamonaviy texnologiyalari. - Toshkent, 2024.

YOSHLAR O‘RTASIDA KIBERXAVFSIZLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY HAMKORLIK MEXANIZMLARI

Tayirova Muhabbat Ataxanovna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti katta ilmiy xodimi, p.f.b.f.d., PhD

Annotatsiya. Maqolada yoshlar o‘rtasida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning dolzarb masalalari hamda ushbu jarayonda ijtimoiy hamkorlik mexanizmlarining o‘rni tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar va internet tarmog‘ining jadal rivojlanishi yoshlarning axborot makonidagi faolligini oshirayotgan bir paytda, ularni turli kiberxavf va tahdidlardan himoya qilish zarurati kuchaymoqda. Tadqiqotda oila, ta’lim muassasalari, mahalla, davlat va jamoat tashkilotlari hamkorligining nazariy hamda amaliy jihatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kiberxavfsizlik, kiberxavfsizlik madaniyati, yoshlar, ijtimoiy hamkorlik, raqamli savodxonlik, axborot xavfsizligi, internet madaniyati, media savodxonlik, mahalla, ta’lim muassasalari.

Kirish

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Internet tarmog‘i, ijtimoiy media platformalari, sun’iy intellekt va raqamli xizmatlarning keng ommalashuvi yoshlar uchun ulkan imkoniyatlar yaratish bilan birga, yangi turdagi xavf va tahdidlarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, kiberjinoyatchilik, shaxsiy ma’lumotlarning o‘g‘irlanishi, internet firibgarligi, kiberbulling, zararli axborotlar ta’siri hamda virtual qaramlik kabi holatlar yoshlar xavfsizligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli yoshlarda kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta’lim va tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Kiberxavfsizlik madaniyati shaxsning axborot resurslaridan xavfsiz foydalanish, kiberxavflarni anglash, ulardan himoyalanish va mas’uliyatli raqamli xulq-atvorni namoyon etish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Mazkur madaniyatni shakllantirish faqat ta’lim muassasalari zimmasidagi vazifa bo‘lib qolmay, balki oila, mahalla, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari hamda ommaviy axborot vositalarining hamkorligini talab etuvchi murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayon hisoblanadi.

Asosiy qism

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida internet texnologiyalari yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ta’lim olish, muloqot qilish, axborot izlash, masofaviy xizmatlardan foydalanish va bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish jarayonlarida internetning ahamiyati tobora ortmoqda. Statistik ma’lumotlar ham dunyo bo‘yicha internet foydalanuvchilarining asosiy qismini yoshlar tashkil etayotganini ko‘rsatadi. Internet tarmog‘ining keng imkoniyatlari bilan bir qatorda kiberbulling, internet firibgarligi, zararli dasturlar, shaxsiy ma’lumotlarning o‘g‘irlanishi, noqonuniy axborotlar tarqalishi, radikal g‘oyalar targ‘iboti hamda psixologik manipulyatsiya kabi xavf-xatarlar ham ortib bormoqda. Mazkur holat yoshlarning kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish masalasini zamonaviy pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tarbiya tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylantirmoqda.

Kiberxavfsizlik madaniyati shaxsning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish jarayonida xavfsizlik qoidalariga rioya qilishi,

o‘zining va boshqalarning axborot resurslarini himoya qilishi, raqamli makondagi xavf va tahdidlarni anglay olishi hamda ularga nisbatan mas’uliyatli munosabatda bo‘lishini ifodalovchi ijtimoiy-pedagogik hodisadir. Ushbu madaniyat nafaqat texnik bilim va ko‘nikmalarni, balki axloqiy me’yorlar, huquqiy savodxonlik, media savodxonlik va raqamli etikani ham o‘z ichiga oladi. Kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirish kompleks yondashuvni hamda turli ijtimoiy institutlarning o‘zaro hamkorligini talab etadi.

Yoshlarda kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning birlamchi va eng muhim subyekti oila hisoblanadi. Oila farzandning ilk ijtimoiylashuv muhiti sifatida uning axborotdan foydalanish odatlari, internetdagi xulq-atvori va xavfsizlikka bo‘lgan munosabatining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalar tomonidan internetdan foydalanish qoidalarining belgilanishi, farzandlarning virtual faoliyatini monitoring qilish, ularga shaxsiy ma’lumotlarni oshkor etishning salbiy oqibatlarini tushuntirish hamda internetdagi xavfli vaziyatlarda qanday harakat qilish bo‘yicha tavsiyalar berilishi kiberxavfsizlik madaniyatining rivojlanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, zamonaviy sharoitda ota-onalarning o‘zlari ham raqamli kompetensiyalarni egallashi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki raqamli savodxonligi past bo‘lgan ota-onalar farzandlarini virtual tahdidlardan yetarli darajada himoya qila olmaydi. Shu nuqtai nazardan, ota-onalar uchun maxsus o‘quv kurslari, seminar-treninglar va onlayn maslahat xizmatlarini tashkil etish kiberxavfsizlik bo‘yicha profilaktik ishlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ta’lim muassasalari yoshlarning kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishda markaziy o‘rin egallaydi. Maktab va oliy ta’lim tizimida axborot xavfsizligi, media savodxonlik, raqamli etika va internet madaniyati bo‘yicha bilimlarni uzluksiz ta’lim mazmuniga integratsiya qilish zarur. O‘quvchilar va talabalar internet resurslaridan oqilona foydalanish, kuchli va murakkab parollar yaratish, ikki bosqichli autentifikatsiyadan foydalanish, phishing hujumlarini aniqlash, zararli havolalardan ehtiyot bo‘lish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish hamda kiberbulling holatlariga qarshi kurashish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari lozim. Pedagogik amaliyotda keys-stadi, muammoli ta’lim, loyiha faoliyati, treninglar, simulyatsion mashg‘ulotlar va interaktiv o‘yinlardan foydalanish yoshlarning mazkur sohadagi kompetensiyalarini samarali rivojlantirish imkonini beradi.

Ta’lim muassasalarida “Kiberxavfsizlik haftaligi”, “Xavfsiz internet kuni”, “Raqamli madaniyat festivali” kabi ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni muntazam tashkil etish o‘quvchilarning mavzuga bo‘lgan qiziqishini oshirish bilan birga, ularda xavfsiz raqamli xulq-atvor ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Pedagoglar va psixologlarning hamkorligida olib boriladigan profilaktik ishlar esa internet qaramligi, kiberbulling va virtual zo‘ravonlikning oldini olishga xizmat qiladi.

Yoshlar tarbiyasida muhim ijtimoiy institutlardan biri bo‘lgan mahalla ham kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishda faol ishtirok etishi lozim. Mahalla

fuqarolar yig‘inlari, yoshlar yetakchilari, xotin-qizlar faollari, profilaktika inspektorlari hamda nuroniylar ishtirokida internet xavfsizligi bo‘yicha davra suhbatlari, targ‘ibot tadbirlari va profilaktik uchrashuvlarni tashkil etish mumkin. Mahalla tizimi orqali yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni sport, madaniyat va ijodiy faoliyatga jalb etish zararli internet resurslari ta’sirini kamaytirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, mahallalarda tashkil etiladigan raqamli savodxonlik kurslari yoshlar bilan bir qatorda ota-onalar va keng jamoatchilikning ham kiberxavfsizlik bo‘yicha bilimlarini oshirishga imkon yaratadi.

Kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishda davlat va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligi alohida ahamiyatga ega. Davlat tomonidan axborot xavfsizligi sohasidagi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish mexanizmlarini kuchaytirish, milliy axborot makonining xavfsizligini ta’minlash va raqamli savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, nodavlat notijorat tashkilotlari, yoshlar tashkilotlari, ilmiy markazlar hamda ommaviy axborot vositalari kiberxavfsizlik bo‘yicha ijtimoiy loyihalar, targ‘ibot kampaniyalari va o‘quv dasturlarini amalga oshirish orqali yoshlarning raqamli madaniyatini yuksaltirishga munosib hissa qo‘shadi.

Kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishda ijtimoiy hamkorlik mexanizmlarining samaradorligi barcha manfaatdor subyektlarning o‘zaro integratsiyasi va uzviy hamkorligiga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, “Oila – Ta’lim muassasasi – Mahalla” hamkorlik modeli eng samarali ijtimoiy-pedagogik mexanizmlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur model doirasida axborot almashinuvi, qo‘shma profilaktik tadbirlar, ota-onalar universitetlari, psixologik va huquqiy maslahat xizmatlari hamda raqamli xavfsizlik bo‘yicha amaliy treninglarni tashkil etish mumkin. Hamkorlikning tizimli yo‘lga qo‘yilishi yoshlarning kiberxavflarga nisbatan immunitetini kuchaytiradi, ularning raqamli makondagi mas’uliyatli xulq-atvorini shakllantiradi hamda axborot xavfsizligi bo‘yicha barqaror kompetensiyalarni rivojlantiradi.

Kiberxavfsizlik madaniyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri media savodxonlik hisoblanadi. Media savodxonlik shaxsning turli axborot manbalarini tanqidiy tahlil qilish, yolg‘on va manipulyativ axborotlarni aniqlash, dezinformatsiya va feyk xabarlardan himoyalanish, axborotning ishonchlilik darajasini baholash hamda media mahsulotlardan ongli foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. Raqamli axborot oqimining keskin ortib borayotganligi sharoitida yoshlarda media savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish axborot xavfsizligining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli media ta’lim elementlarini barcha fanlar mazmuniga integratsiya qilish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlardan foydalanish hamda o‘quvchilarning mustaqil axborot tahlili ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb pedagogik vazifa sifatida namoyon bo‘lmoqda. Yoshlar o‘rtasida kiberxavfsizlik madaniyatini

shakllantirish ko‘p bosqichli va uzluksiz jarayon bo‘lib, uning samaradorligi oila, ta’lim muassasalari, mahalla, davlat va fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasidagi samarali ijtimoiy hamkorlikka bog‘liqdir. Mazkur hamkorlik asosida tashkil etilgan kompleks pedagogik va profilaktik faoliyat yoshlarning raqamli makondagi xavfsizligini ta’minlash, ularni turli kiberxavflardan himoya qilish hamda zamonaviy axborot jamiyatida faol va mas’uliyatli fuqarolar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, yoshlar o‘rtasida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish zamonaviy axborotlashgan jamiyatning muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalaridan biridir. Ushbu jarayonning samaradorligi oila, ta’lim muassasalari, mahalla, davlat va jamoat tashkilotlarining uzviy hamkorligiga bog‘liq. Ijtimoiy hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish, raqamli va media savodxonlikni rivojlantirish, profilaktik hamda tarbiyaviy ishlarni tizimli tashkil etish orqali yoshlarni kiberxavflardan himoya qilish va ularda mas’uliyatli raqamli xulq-atvorni shakllantirish mumkin. Natijada axborot makonida xavfsiz, ongli va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalashga erishiladi. Bu esa jamiyatning axborot xavfsizligini ta’minlash va barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ergashev N., Xolmatov B. Axborot xavfsizligi asoslari. – Toshkent: Fan, 2022.
2. Musurmonova O. Oila pedagogikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
3. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, 2020.
4. M.A.Tayirova. Multimedia technologies in the context of educational informatization role and importance / International Scientific and Practical Conference: “The role of science and innovation in the modern world” London, United Kingdom 28.02.2023. 111-117 page
5. M.A.Tayirova. Possibilities of using multimedia technologies in the educational system / Current research journal of pedagogics. / SJIF(Impact Factor) 2023- 7.266 DOI-10.37547/crjp Volume 04 Issue 02, 2023 ISSN 2767-3278 February 28, 2023. Pages: 21-28

RAQAMLI MAKONDA O‘QUVCHILAR XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDA MAHALLA, MAKTAB VA OTA-ONALAR HAMKORLIGI

Umaraliyeva Muxayo Abdugaparovna
Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi milliy instituti bo‘lim boshlig‘i

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli makonda o‘quvchilar xavfsizligini ta’minlashda mahalla, maktab va ota-onalar hamkorligining pedagogik, ijtimoiy hamda tarbiyaviy ahamiyati yoritilgan. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida bolalar va o‘smirlarning internetdan foydalanish ko‘lami kengayib borayotganligi, bu esa turli xavf-xatarlar, jumladan, kiberzo‘ravonlik, zararli axborotlar ta’siri, internetga qaramlik va shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi bilan bog‘liq muammolarni yuzaga keltirayotgani tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: raqamli makon, o‘quvchi xavfsizligi, kiberxavfsizlik, mahalla, maktab, ota-onalar hamkorligi, media savodxonlik, internet xavfsizligi, tarbiya, profilaktika, raqamli madaniyat.

XXI asr axborot texnologiyalari asri sifatida inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bordi. Raqamli texnologiyalar ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish va yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Bugungi kunda o‘quvchilar internet, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn ta’lim platformalari va mobil ilovalardan faol foydalanmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhitning kengayishi o‘quvchilar xavfsizligiga tahdid soluvchi yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Kiberjinoyatchilik, kiberbulling, soxta axborotlar, internetga qaramlik, shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi kabi holatlar yoshlar tarbiyasi va psixologik salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda bu esa o‘quvchilar xavfsizligini ta’minlash masalasi bugungi kunda faqat ta’lim muassasalari zimmasidagi vazifa bo‘lib qolmay, balki mahalla, maktab va ota-onalarning o‘zaro hamkorligini talab etuvchi dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammoga aylanmoqda.

O‘quvchilar uchun raqamli xavfsizlik bir qator muhim yo‘nalishlarni qamrab oladi. Jumladan, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, zararli va noqonuniy axborotlardan himoyalanish, kiberzo‘ravonlikning oldini olish, internet etikasi va madaniyatiga rioya qilish, raqamli qurilmalardan me’yorida foydalanish hamda internetda tarqatilayotgan axborotlarni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur ko‘nikmalar o‘quvchilarning nafaqat virtual muhitdagi xavfsizligini, balki ularning intellektual va ma’naviy rivojlanishini ham ta’minlaydi. Bugungi kunda o‘quvchilar duch kelayotgan asosiy raqamli tahdidlar orasida kiberbulling alohida o‘rin tutadi. Kiberbulling internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali shaxsga nisbatan haqorat qilish, tahdid solish, kamsitish yoki ruhiy bosim o‘tkazish kabi salbiy harakatlarni anglatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kiberbulling qurbonlari orasida depressiya, xavotirlik, o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishi, ijtimoiy faollikning susayishi hamda akademik o‘zlashtirishning yomonlashuvi holatlari ko‘proq kuzatiladi. Shu sababli maktab, oila va mahalla tomonidan kiberbulling holatlarini erta aniqlash hamda profilaktik choralarni kuchaytirish muhim hisoblanadi.

Raqamli makondagi yana bir jiddiy muammo zararli axborotlarning yoshlar ongiga ta’siri bilan bog‘liqdir. Internet tarmog‘ida zo‘ravonlik, ekstremizm, radikalizm, axloqiy me’yorlarga zid bo‘lgan materiallar hamda noqonuniy faoliyatni targ‘ib qiluvchi kontentlarning mavjudligi o‘quvchilarning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayniqsa, o‘smirlik davrida shaxsning psixologik jihatdan ta’sirchanligi yuqori bo‘lgani sababli, ular bunday axborotlarning ta’siriga tez berilishi ehtimoli mavjud. Shu bois media savodxonlik va axborotni tanqidiy baholash kompetensiyalarini rivojlantirish zarurdir. Shuningdek, internet va gadjetlardan ortiqcha foydalanish natijasida internetga qaramlik muammosi ham keng tarqalmoqda. Internetga qaramlik o‘quvchilarning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan qiziqishini pasaytiradi, jismoniy faollikni cheklaydi, uyqu rejimining buzilishiga olib keladi hamda oilaviy va ijtimoiy munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Psixologlarning ta’kidlashicha, internetga qaramlikning oldini olishda vaqtni samarali boshqarish, sport va madaniy tadbirlarga jalb qilish, ota-onalar nazorati hamda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish muhim omillar hisoblanadi.

Raqamli makonda uchraydigan xavflardan yana biri firibgarlik va shaxsiy ma’lumotlarning o‘g‘irlanishi bilan bog‘liqdir. Bugungi kunda internet firibgarlari turli soxta saytlar, fishing havolalari, yolg‘on aksiyalar va aldov sxemalari orqali foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini qo‘lga kiritishga harakat qilmoqda. O‘quvchilarning axborot xavfsizligi bo‘yicha bilimlari yetarli bo‘lmaganligi sababli ular bunday tahdidlarga nisbatan zaif hisoblanadi. O‘quvchilarga xavfsiz parollar yaratish, shaxsiy ma’lumotlarni oshkor etmaslik va shubhali havolalardan foydalanmaslik bo‘yicha muntazam tushuntirish ishlari olib borilishi lozim. Soxta axborotlar va dezinformatsiya ham yoshlar uchun jiddiy xavf tug‘diradi. Raqamli makonda tarqatilayotgan barcha ma’lumotlar ham ishonchli emas. Ayrim hollarda noto‘g‘ri yoki ataylab buzib ko‘rsatilgan axborotlar yoshlarning qarashlari va xulosalariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Raqamli makonda o‘quvchilar xavfsizligini ta’minlash kompleks va tizimli yondashuvni talab etadi. Mazkur jarayonning samaradorligi maktab, oila va mahalla o‘rtasidagi uzviy hamkorlik, media savodxonlikni rivojlantirish, ma’naviy-tarbiyaviy ishlarni takomillashtirish hamda zamonaviy axborot xavfsizligi ko‘nikmalarini shakllantirish bilan chambarchas bog‘liqdir. Natijada o‘quvchilarning raqamli madaniyati yuksaladi, ular turli tahdidlarga nisbatan barqaror immunitetga ega bo‘ladi va raqamli jamiyatning faol hamda mas’uliyatli a’zolari sifatida shakllanadilar.

Raqamli makonda o‘quvchilar xavfsizligini ta’minlashda ta’lim muassasalari, oila va mahalla hamkorligi tizimli yondashuv asosida tashkil etilishi zarur. Mazkur jarayonda maktab o‘quvchilarda axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy-pedagogik institut sifatida muhim o‘rin egallaydi. Shu bois ta’lim muassasalari tomonidan axborot xavfsizligi bo‘yicha bilimlarni o‘quv dasturlariga integratsiya qilish, media savodxonlik kompetensiyalarini

rivojlantirish, internet etikasi va raqamli madaniyatni shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatni tizimli ravishda amalga oshirish talab etiladi. Bundan tashqari, o‘quvchilar o‘rtasida profilaktik seminarlar, treninglar va ma’rifiy tadbirlarni tashkil etish, shuningdek, psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish orqali raqamli xavfsizlikka oid bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlash mumkin.

O‘quvchilar xavfsizligini ta’minlashda maktabning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Maktab o‘quvchilarni raqamli makonda xavfsiz va mas’uliyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydigan asosiy ijtimoiy institutlardan biri hisoblanadi. Ta’lim jarayonida raqamli xavfsizlik bo‘yicha maxsus mashg‘ulotlar, seminar-treninglar, davra suhbatlari va amaliy tadbirlarni tashkil etish orqali o‘quvchilarning media va axborot savodxonligini rivojlantirish mumkin. Pedagoglarning o‘zlari ham raqamli xavfsizlik bo‘yicha zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari, o‘quvchilarga internetdan samarali va xavfsiz foydalanish madaniyatini singdirishlari lozim. Maktabning bu boradagi faoliyati ota-onalar va mahalla bilan hamkorlikda olib borilgandagina yuqori samaradorlikka erishiladi. Ota-onalar farzandlarining internetdan foydalanish faoliyatini nazorat qilish, ular bilan ochiq muloqot olib borish va raqamli xavfsizlik qoidalarini tushuntirish orqali profilaktik ishlarning muhim subyekti sifatida namoyon bo‘ladi. Mahalla esa jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etish hamda oilalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish orqali yoshlarni turli axborot tahdidlaridan himoya qilishga xizmat qiladi.

Raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi natijasida o‘quvchilarning internet va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darajasi sezilarli ravishda oshib bormoqda. Bu esa bir tomondan ta’lim olish, axborot izlash va muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan turli kiberxavflar, zararli axborotlar, kiberbulling, internet qaramligi, shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi kabi salbiy holatlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda. Shu nuqtai nazardan o‘quvchilarning raqamli makondagi xavfsizligini ta’minlashda faqatgina ta’lim muassasasining sa’y-harakatlari yetarli bo‘lmay, ushbu jarayonga ota-onalar va mahalla institutlarini ham faol jalb etish zarur hisoblanadi. Mazkur vazifalarni samarali amalga oshirish uchun maktab, ota-ona va mahalla hamkorligiga asoslangan integrativ modelni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli makonda o‘quvchilar xavfsizligini ta’minlashning samarali modeli uch tomonlama hamkorlik tizimiga asoslanadi. Ushbu modelda maktab ta’limiy va tarbiyaviy faoliyatni tashkil etuvchi markaziy subyekt sifatida maydonga chiqsa, ota-onalar farzandlarning raqamli faoliyatini nazorat qiluvchi va yo‘naltiruvchi muhim institut vazifasini bajaradi. Mahalla esa ijtimoiy nazorat, profilaktik ishlar va jamoatchilik qo‘llab-quvvatlovini ta’minlovchi institut sifatida ishtirok etadi. Bunday hamkorlik tizimi o‘quvchilarning raqamli makondagi faoliyatini kompleks

nazorat qilish, xavflarning oldini olish hamda sog‘lom raqamli madaniyatni shakllantirish imkonini beradi.

Mazkur modelning samaradorligi bir qator pedagogik va ijtimoiy tamoyillarga asoslanadi. Avvalo, hamkorlik tamoyili muhim o‘rin tutadi. Ushbu tamoyilga ko‘ra, maktab, ota-ona va mahalla vakillari yagona maqsad – o‘quvchilarning raqamli xavfsizligini ta’minlash yo‘lida o‘zaro hamkorlikda faoliyat olib boradilar. Hamkorlikning yo‘lga qo‘yilishi mas’uliyatning taqsimlanishiga, muammolarni birgalikda aniqlash va hal etishga xizmat qiladi. Modelning yana bir muhim asosi uzluksizlik tamoyili hisoblanadi. Raqamli xavfsizlik bo‘yicha tarbiyaviy va profilaktik tadbirlar epizodik xarakterga ega bo‘lmasligi, balki muntazam va tizimli ravishda olib borilishi zarur. Chunki internet texnologiyalari va ular bilan bog‘liq xavflar doimiy ravishda yangilanib bormoqda. Shu sababli o‘quvchilarda raqamli xavfsizlik ko‘nikmalarini shakllantirish uzluksiz ta’lim va tarbiya jarayonining tarkibiy qismi bo‘lishi lozim.

Profilaktika tamoyili ham mazkur modelning asosiy komponentlaridan biri sanaladi. Ushbu tamoyilga muvofiq, kiberxavflarning salbiy oqibatlarini bartaraf etishdan ko‘ra, ularning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish ustuvor vazifa sifatida qaraladi. Buning uchun o‘quvchilarga xavfsiz internet qoidalari, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish usullari hamda internet etikasi bo‘yicha muntazam tushuntirish ishlari olib borilishi talab etiladi. Shuningdek, ochiqlik tamoyili ham hamkorlik modelining samarali ishlashini ta’minlaydi. Maktab, ota-ona va mahalla o‘rtasida axborot almashinuvi, maslahatlashuv va muloqot mexanizmlarining mavjudligi yuzaga kelayotgan muammolarni tezkor aniqlash va ularni bartaraf etishga imkon yaratadi. Ochiq muloqot muhitining shakllanishi o‘quvchilarning muammolarini yashirmasdan ma’lum qilishlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Modelning zamonaviy talablarga mosligini ta’minlovchi omil sifatida innovatsion yondashuv tamoyili alohida ahamiyatga ega. Mazkur tamoyil asosida raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt vositalari, interaktiv platformalar, onlayn treninglar va media resurslardan samarali foydalanish ko‘zda tutiladi. Natijada o‘quvchilarning axborot xavfsizligi bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish jarayoni yanada samarali tashkil etiladi. Mazkur tamoyillar asosida raqamli xavfsizlikni ta’minlashning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy etish zarur. Tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, birinchi navbatda ta’lim muassasalarida “Raqamli xavfsizlik haftaligi” tadbirlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Ushbu haftalik doirasida seminarlar, davra suhbatlari, treninglar, tanlovlar va amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazilib, o‘quvchilarning kiberxavfsizlik bo‘yicha bilimlari mustahkamlanadi.

Shu bilan birga, ota-onalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Buning uchun media savodxonlik kurslarini tashkil etish zarur. Mazkur kurslar ota-onalarga internet xavflarini aniqlash, farzandlarining onlayn faoliyatini nazorat qilish va raqamli vositalardan xavfsiz

foydalanish bo‘yicha amaliy bilimlar beradi. Mahalla institutlari faoliyatida esa “Xavfsiz internet klublari”ni tashkil etish samarali natija berishi mumkin. Ushbu klublar yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularga internetdan oqilona foydalanish madaniyatini singdirish hamda kiberxavfsizlik bo‘yicha jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Raqamli makonda uchraydigan dolzarb muammolardan biri bo‘lgan kiberbullingning oldini olish maqsadida anonim xabar berish tizimlarini yaratish ham muhim hisoblanadi. Bunday tizimlar orqali o‘quvchilar o‘zlariga nisbatan sodir etilgan yoki kuzatilgan salbiy holatlar haqida xavfsiz tarzda ma’lumot bera oladilar.

Raqamli makonda yuzaga keladigan psixologik muammolarni bartaraf etishda psixologik maslahat xizmatlarini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Malakali psixologlar tomonidan ko‘rsatiladigan maslahat va yordam xizmatlari internet qaramligi, kiberbulling va virtual zo‘ravonlik oqibatlarini kamaytirishga xizmat qiladi. Yoshlar orasida raqamli madaniyat targ‘ibotini kuchaytirish ham dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bunda internet etikasi, mas’uliyatli onlayn xulq-atvor, mualliflik huquqlariga hurmat va axborotlardan tanqidiy foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilishi lozim.

Nihoyat, maktab va mahalla hamkorligida profilaktik monitoring tizimini joriy etish o‘quvchilarning raqamli muhitdagi faoliyatini muntazam tahlil qilish, xavf guruhiga mansub yoshlarni aniqlash va ularga o‘z vaqtida pedagogik hamda psixologik yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli makonda o‘quvchilar xavfsizligini ta’minlashning samarali modeli maktab, ota-ona va mahalla hamkorligiga asoslangan kompleks tizimni nazarda tutadi. Ushbu modelning amaliyotga joriy etilishi o‘quvchilarda raqamli madaniyatni shakllantirish, kiberxavflarning oldini olish, internetdan ongli va mas’uliyatli foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda yoshlarning axborot xavfsizligini ta’minlashga xizmat qiladi. Natijada ta’lim muassasalari va mahallalarda xavfsiz, sog‘lom hamda barqaror raqamli muhitni yaratish imkoniyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.05.2023 yildagi PQ-162-son qarori

2. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023-yildagi PF-158-son Farmoni.

3. M.A.Tayirova. Possibilities of using multimedia technologies in the educational system / Current research journal of pedagogics. / SJIF(Impact Factor) 2023- 7.266 DOI-10.37547/crjp Volume 04 Issue 02, 2023 ISSN 2767-3278 February 28, 2023. Pages: 21-28

4. Barman, N. (n.d.). An evaluation of the effectiveness of the Khan Academy videos for teaching mathematics at Menzi High School. SIT Digital Collections. Available at: https://digitalcollections.sit.edu/isp_collection/1501/

MAHALLADA TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISH

Alimov Mirsarsor Soatovich – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti “Tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarish ilmiy-tadqiqot” bo`limi yetakchi ilmiy xodimi, Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

Kundalik hayotimizda, ayniksa, O‘zbekiston sharoitida ijtimoiy fikrning asosiy barometri, o‘lchovi - bu mahallalar. Mahalla ahli xar bir oilada ro‘y berayotgan xodisalarni biladi, insonlar taqdiriga befarq bula olmaydi, faollar orqali ijtimoiy hayotdagi xar bir uzgarish, odamlar ongi va qalbidagi his-tuyg‘ular o‘rganiladi. Shu ma’noda, O‘zbekiston sharoitida mahallaning haqiqiy demokratiya darsxonasi ekanligi uning ijtimoiy fikrni boshqarish imkoniyatlarida ham o‘z tasdig‘ini topadi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan barcha islohotlar dunyoning qator taniqli siyosatchilari, olimlar, iqtisodchilar, oddiy fuqarolar tomonidan ijobiy baholanib, islohotlarning birinchi navbatda “inson qadri uchun” xizmat qilayotganligi e’tirof etilmoqda

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 21-dekabrdagi “Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-209-sonli Farmonining qabul qilishi bilan noyob tuzilma “mahalla” institutining jamiyatimizdagi rolini oshirishga qaratilgan yana bir muhim islohotlarga qadam tashlandi. Bundan buyon aholi muammolari, masalalari birinchi bo‘g‘in sifatida mahallaning o‘zida hal etilishiga e’tibor qaratilmoqda.

Mazkur Farmon bilan “mahalla yettiligi” joriy etilib, ularning asosiy vazifalari belgilab berildi. “Mahalla yettiligi” oldida turgan eng muhim masala Hurmatli Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev tomonidan yaratib berilgan imkoniyatlardan samarali foydalanib, majburiyat va mas’uliyatni his qilgan holda mehnat qilib, tom

ma’noda aholi muammolari, masalalari birinchi bo‘g‘in sifatida mahallaning o‘zida hal etishdan iboratdir.

Inson hayotda o‘z o‘rnini topishi, yurtining taraqqiyotiga hissa qo‘shishi va shu vatanga munosib bir farzand bo‘lishini ta’lim-tarbiyasiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Buni biz qushning ikki qanoti bo‘lmasa osmonga ko‘tarilib, ko‘klarga parvoz qila olmaganiga qiyoslasak bo‘ladi.

Ta’lim-tarbiyaning o‘rtasida ochiq-oydin farq bor. Ta’lim, tarbiyaning bir juz’i. Tarbiya esa ta’limni o‘z ichiga oladi, aksincha emas. Demak, tarbiya o‘z-o‘zidan ta’limga nisbatan komil va keng qamrovlidir. Tarbiyaning ma’nosi esa jamiyatda har taraflama komil inson shaxsiyatini barpo qilish va albatta, bu tarbiya ruhiy, aqliy va jismoniy taraflarni o‘z ichiga oladi.

Azaliy ma’naviyatimiz va milliy qadriyatlarimiz maskani bo‘lgan mahalla bugun kuchli tarbiya o‘chog‘i sifatida milliy istiqlol g‘oyasi va mafkurasi bilan boyib, yangilanib jamiyat taraqqiètiga tobora samarali, xolisaona xizmat qiluvchi haèt dorilfununiga aylanib bormoqda. Mahallada ahli avvalombor èshlar qalbini, ongini “G‘oyaga qarshi faqat g‘oya, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi faqat ma’rifat bilan bahsga kirisha olish” orqali zabt etishga, ezgu-amallarni ruebga chikarishda baxslar utgazilsa maxallalarda farzandlarimiz tarbiyasida ularni fikrlashlari, onglari rivojlanishida, xalk ichida uz fikrlarini ifoda etishlariga yerdam beradi va tarbiyaviy axamiyati kupdir.

Mahalla O‘zbekiston hududida ming yillar davomida insonlarning buyuk daholari tomonidan e’tirof etilgan, demokratiyaning asosiy tamoyillariga va jamoa fikriga asoslangan, xaliqimizning an’anaviy urf-odatlarni, tarixiy, milliy davlat boshqaruvi, madaniyati va xalqchil jamiyat tizimini shakllantirishga xizmat qladigan, yuridik maqomga ega bo‘lgan, o‘zini-o‘zi boshqarishni tashkil etishga asoslangan birlamchi hududiy maskan Vatan ichra vatan vazifasini o‘tab kelmoqda.

Xa, mahalla O‘zbrkistonga xos milliy , tarixiy, an’anaviy, mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish institutidir. Uning demokratik tuzum sifatida asosoiy mohiyati avvalo uzluksiz ekanligida, bu tuzumda jamiyatni boshqarishning demokratlashib borishida, keng xalq ommasining davlat va jamiyatni boshqarishda erkin, ixtièriy ishtrok etishidadir.

Mahalla-aholini jipslashtrish va safarbar etish, jamiyatini taraqqiy ettirish, shuningdek, o‘z hududida poklik, to‘g‘rilik, xolislik, beg‘arazlikni qaror toptirish, jamiyatning korupsiyaga qarshi kurashishni kuchaytirishda ham oqil va zabardast kuchdir. Mahalla milliy urf-odat va an’analar, hashar va boshqa tadbirlarni amalga oshirish vositasi hamdur.

Shuningdek, mahalla odamlar bir-birini issiq-sovug‘idan, g‘am-tashvishidan habar topib turadigan eng tabarruk maskan hamdur.

Mahallada istiqomat qilaètgan aholi ixtièriylik asosida fuqorolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlarini shakillantiradi va ularning rahbar hodimlarini saylaydi. Fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish orgonlari faoliyatini tashkil qilish masalalari, ularni davlat boshqaruvi tizmidan ajratilganligi, yuridik shaxs maqomiga ega ekanligi, o‘z hududidagi masalalar bo‘yicha mustaqil, erkin qarorlar qabul qilish huquqlari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarda kafolatlangan. Shu boisdan ham mahallalar joylardagi o‘zini-o‘zi boshqarish tizimining tayanchi sifatida faoliyat ko‘rsatib kelmoqoda va yangi mazmun bilan boyib bormoqda. U jamiyatimiz haètining eng samarali, aynu paytda milliy va xalqchil ko‘rinishidir. Zero, Prezidendimizning yuqorida zikr etilgan farmonlarida inson omilini ko‘tarish, erkinligi va aholi turmush tarzini izga solib turishda ularning kundalik muommolarini hal etishda mahallalar faoliyatini kuchaytirish, ularga har tomonlama èrdam berishni pastdan yuqorigacha muvofiqlashtiruvchi tizim sifatida shakllantirishga alohida e’tibor qaratilganligi bejiz emas.

Bugundi kunda mahalla joylarda davlat sièsatini keng xalq ommasiga yetkazuvchi, fuqarolarni istak va manfaatlarini ko‘zlovchi, ularning sièsiy ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-madaniy huquqlarini muhofaza qilish, aholini jamoat ishlariga ongli va faol qatnashishini ta’minlovchi kuchli jamoa sifatida shakillanmoqda. Shu maqsad yo‘lida mahallalarda xalq ommasi umumiy salohiyatini ongli ravishda birlashtirish orqali o‘z havfsizliklarini ta’minlaydilar, iqtisodiy farovonlikka erishish tadbirlarini ko‘radilar, oila, xotin-qizlar masalasiga oid muammollarni hal etadilar va maxalla yeshlarni tarbiyasida katta axamiyatga egadir.

O‘zini o‘zi boshqarishning milliy modeli bo‘lgan mahalla xalqimizning azaliy udumlari, urf-odatlari va an’analariga tayangan holda ulkan tarbiyaviy vazifani bajaradi. Zotan, mahallalarda keksalarning pandnasihatlari, kattalarning shaxsiy ibrati, jamoaning hamjihatligi misolida odamlar ongiga ezgulik g‘oyalari singdirib boriladi.

Mahalla, avvalo, sog‘lom ijtimoiy muhitdir. Bu yerda kuchli ta’sirga ega bo‘lgan jamoatchilik fikri mahalla ahlining xulq-atvori, o‘zaro munosabatlarini adolat va ma’naviy mezonlar asosida tartibga solib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. ZAMON_ZAMIN _TARBIYA monografiya M.Alimov

O‘QUVCHILARNING KASBIY-MA’NAVIY TARBIYASIDA OILA–MAKTAB–MAHALLA HAMKORLIGINING O‘RNI

Mutallibjonov Ma’rufjon – Qori Niyoziy nomli Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda o‘quvchilarning kasbiy-ma’naviy tarbiyasini shakllantirishda oila, maktab va mahalla hamkorligining nazariy-pedagogik asoslari tahlil etiladi. U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi, J. Epsteinning oila–maktab–jamoa hamkorlik modeli va milliy pedagogik an'analar asosida uchta tarbiyaviy muhit o‘rtasidagi uyg‘un hamkorlikni ta'minlovchi pedagogik shartlar asoslanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tizimli hamkorlik o‘quvchida kasbiy ongli munosabat, ijtimoiy mas'uliyat va ma’naviy etuklikni samarali shakllantiradi.

Kalit so‘zlar: kasbiy-ma’naviy tarbiya, oila–maktab–mahalla hamkorligi, tarbiyaviy muhit, ekologik tizimlar nazariyasi, ijtimoiy kapital, pedagogik hamkorlik.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchi shaxsini yaxlit rivojlantirish - faqat maktab devorlari ichida emas, balki oila va mahalla muhitida ham shakllanadigan murakkab pedagogik jarayondir. Jahon pedagogikasi va psixologiyasida insonning rivojlanishi uning ijtimoiy muhiti, atrofdagilar bilan munosabatlari va o‘sib ulg‘ayayotgan tizimlar bilan chambarchas bog‘liqligi isbot qilingan. Aynan shu nuqtada oila, maktab va mahalla hamkorligi kasbiy-ma’naviy tarbiyaning asosiy omili sifatida namoyon bo‘ladi. [1.]

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yildagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida [2.] ta’limning maqsadi “shaxsning intellektual, ma’naviy-axloqiy, ijodiy va jismoniy rivojlanishini ta'minlash” sifatida belgilangan. Mazkur qonuniy talab tarbiya jarayonida oila, maktab va mahalla o‘rtasidagi izchil hamkorlikni

zaruriyatga aylantiradi, chunki ushbu uchta tarbiyaviy muhitdan birortasining zaiflashuvi ham o‘quvchining kasbiy-ma’naviy kamolotiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin.

Kasbiy-ma’naviy tarbiya o‘quvchining kelajak mehnat faoliyatiga ongli munosabati, kasb va ijtimoiy mas'uliyatning o‘zaro uyg‘unligini, halollik, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi qadriyatlarni faoliyat orqali namoyon etishni nazarda tutadi. Bunday tarbiya hech qachon birgina maktabning majburiy tashabbusi orqali yuzaga kelmaydi - u oila muhitida boshlangan, mahalla an'analarida davom etgan va maktab jarayonida tizimlashtirılgan holda kamol topadi.

Oila, maktab va mahallaning tarbiyaviy vazifalari: nazariy asoslar

Amerika psixologi Uri Bronfenbrenner (1979) tomonidan ishlab chiqilgan ekologik tizimlar nazariyasiga [3.] ko‘ra, bola bir vaqtning o‘zida bir nechta tizimlar - mikrotizim (oila, sinfdoshlar), mezotizim (oila va maktab o‘rtasidagi munosabat), ekzotizim (ota-onaning ish muhiti) va makrotizim (madaniy qadriyatlar) – ta’sirida rivojlanadi. Bu nazariya bo‘yicha tarbiyaviy ta’sir eng samarali bo‘lishi uchun ushbu tizimlar o‘rtasida izchillik va uyg‘unlik zarur. Aynan mezotizim darajasida - oila va maktab o‘rtasida - hamkorlik qanchalik mustahkam bo‘lsa, o‘quvchining kasbiy-ma’naviy dunyoqarashi shunchalik barqaror shakllanadi.

Oila tarbiyaviy munosabatlarning birlamchi manbayidir. Robert Havighurstning (1972) rivojlanish vazifalari nazariyasida [4.] ta’kidlanganidek, o‘smirlik davrida shaxsning kasbiy identifikatsiyasi, qadriyat tizimlari va axloqiy pozitsiyasi asosan oila muhitida - ota-onaning namunasi, oilaviy an’analar, mehnatga munosabat va muloqot madaniyati orqali - shakllanadi. Oilada mustahkam ma’naviy poydevorga ega bo‘lgan o‘quvchi maktabda ham, mahallada ham ijobiy ijtimoiy rolni muvaffaqiyatli egallaydi.

Sotsiolog Jeyms Koulman (1988) oilaning ta’limdagi rolini “ijtimoiy kapital” tushunchasi orqali izohlaydi [5.]: oilada yuzaga keladigan ishonch, muloqot sifati va o‘zaro yordam - bular o‘quvchini ijtimoiy jihatdan “boyitadigan” resurslar. Oilada shakllanmagan ijtimoiy kapital maktab va mahalla vositasida qisman to‘ldirilishi mumkin. Bu xulosaning pedagogik ahamiyati shundaki, maktab va mahalla birgalikda oilaviy muhitdagi bo‘shliqlarni tuzatuvchi muqobil tarbiyaviy makon vazifasini bajarishi zarur.

Maktab esa kasbiy-ma’naviy tarbiyani tizimlashtiruvchi va yo‘naltiruvchi markaziy makondir. Pol Epsteinning (2002) oila–maktab–jamoa hamkorligi modeli [6.] olti turli hamkorlik shaklini ajratadi: ota-onalarni tarbiyalash, ikki tomonlama muloqot, ko‘ngillilik, uyda o‘qishni qo‘llab-quvvatlash, maktab qarorlarida ishtirok etish va jamoaviy hamkorlik. Ushbu model O‘zbekiston ta’lim tizimiga tatbiq etilganda, mahalla tashkiloti oltinchi - jamoaviy hamkorlik - komponentni mustahkamlovchi muhim ishtirokchi sifatida namoyon bo‘ladi.

Mahalla esa O‘zbekistonning o‘ziga xos ijtimoiy-madaniy instituti sifatida oila va maktabni birlashtiruvchi “ko‘prik” vazifasini bajaradi. O.Musurmonova (1996) ta’kidlaganidek, [7.] mahalla qadriyatlari - jamoaviylik, kattalarni hurmat qilish, halol mehnat, o‘zaro yordam - o‘quvchining ma’naviy dunyosini oiladan tashqarida ham mustahkamlaydigan ijtimoiy muhitni yaratadi. Mahallada ustoz-hunarmandlar, faollar va tajribali kishilar bilan muloqot o‘quvchiga kasbiy idealni jonli ko‘rsata oladi - bu esa hech qaysi darslikda berilishi mumkin bo‘lmagan tarbiyaviy ta'sir hisoblanadi.

Hamkorlikning pedagogik mexanizmlari va amaliy shakllari

Oila–maktab–mahalla hamkorligining kasbiy-ma’naviy tarbiyaga ta'siri uchta asosiy pedagogik mexanizm orqali amalga oshiriladi: qadriyatlarning izchilligi, namuna ta'siri va amaliy faoliyat.

Birinchi mexanizm - **qadriyatlar izchilligi** - oila, maktab va mahalla bir xil ma’naviy mezonlarni - halollik, mehnatsevarlik, mas’uliyat, vatanparvarlik - o‘quvchiga turli muhitlarda izchil ko‘rsatganida namoyon bo‘ladi. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” (2019) [8.] da belgilangan asosiy qadriyatlar aynan shu uchta muhitda birlashgandagina o‘quvchi shaxsida barqaror tizimni tashkil etadi. Agar oilada halollik, maktabda akademik vijdonlilik, mahallada ijtimoiy adolat birgalikda ta'kidlansa - o‘quvchida bu qadriyatlar kasbiy identifikatsiyaning ma’naviy poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

Ikkinchi mexanizm - **namuna ta’siri** - Albert Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga [9.] ko‘ra, o‘quvchi o‘ziga model qilib olgan shaxslar xulq-atvorini kuzatish, taqlid qilish va o‘zlashtirish yo‘li bilan kasbiy-ma’naviy sifatlarni egallaydi. Oilada ota-onaning mehnatga munosabati, maktabda o‘qituvchining kasbiy etikasi, mahallada hunarmandning mahorat namoyishi - bularning har biri o‘quvchida kasbiy ideal shakllantirishning haqiqiy manbalaridir. Bu mexanizm ayniqsa “ustoz-shogird” an'anasi doirasida mahallada eng chuqur namoyon bo‘ladi.

Uchinchi mexanizm - **amaliy faoliyat** - Jon Dyui ta’kidlaganidek, [10.] ta’lim hayotiy faoliyat bilan qo‘shilgandagina chuqur ma'no kasb etadi. Maktab, oila va mahalla birgalikda tashkil etadigan loyihalar - ijtimoiy foydali mehnat, kasb egalari bilan uchrashuvlar, mahallani obodonlashtirish aksiyalari, “Ustoz kasbim” tadbirlari - o‘quvchida faqat bilim emas, balki faoliyat orqali kasbiy-ma’naviy dunyoqarash shakllantiradi. Bu mexanizm kompetentlilik yondashuvining eng samarali amaliy ko‘rinishidir.

O‘zbek ma’rifatparvari Abdulla Avloniy (1913) [11.] ham tarbiyaning uchta asosini - oila, muallim va jamiyat - bir-biridan ajratib bo‘lmasligini ta'kidlagan. Uning pedagogik qarashlarida halol mehnat, ilmga intilish va insonparvarlik - bular oilada ekib, maktabda o‘stirib, jamiyatda mevasini beradigan fazilatlar sifatida talqin etiladi. Bu milliy pedagogik tafakkurimizda hamkorlik tarbiyasining qadimiy ildiqlari borligini isbotlaydi.

Hamkorlikni samarali tashkil etishning pedagogik shartlari

Tadqiqot va ilmiy adabiyotlar tahlili asosida oila–maktab–mahalla hamkorligining kasbiy-ma’naviy tarbiyada samarali bo‘lishi uchun quyidagi pedagogik shartlar zarur ekanligini aniqlash mumkin:

Birinchi shart - tizimlilik. Hamkorlik tasodifiy yoki bir martalik tadbir emas, balki o‘quv yili davomida rejalashtirilgan, muntazam amalga oshiriladigan tizim bo‘lishi lozim. Maktabning yillik rivojlanish rejasida oila va mahalla hamkorligiga oid bandlar alohida ajratilishi, ota-onalar kengashi faoliyati va mahalla qo‘mitasi bilan hamkorlik protokollari belgilanishi zarur. [6.]

Ikkinchi shart - maqsadli muloqot. Oila va maktab o‘rtasida nafaqat akademik ko‘rsatkichlar, balki o‘quvchining kasbiy qiziqishlari, ma’naviy rivojlanishi va ijtimoiy faolligi bo‘yicha ham muntazam muloqot o‘rnatilishi kerak. Buning uchun individual suhbatlar, portfel ko‘rik uchrashuvlari, “Menin farzandim - mening g‘ururim” kabi ota-onalarni jalb etuvchi tadbirlar samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Uchinchi shart - mahalla resurslaridan pedagogik foydalanish. Mahallada mavjud kasb egalari, hunarmandlar, muassasalar va an'analarni maktabning tarbiyaviy jarayoniga ongli ravishda kiritish zarur. “Mahalla ustozlari” dasturo‘qi, kasb ko‘rgazmalari, ishlab chiqarish ekskursiyalari va “Mahalla faxrlilari bilan suhbat” tadbirlari o‘quvchida kasbiy dunyoqarashni jonli shakllantirishning samarali yo‘lidir.

To‘rtinchi shart - refleksiya madaniyati. O‘quvchi oila, maktab va mahallada kuzatgan namunalar va qatnashgan tadbirlarini o‘zi uchun anglashi, baholashi va xulosalar chiqarishi uchun maxsus pedagogik sharoit - daftar yozuvlari, esse, guruhli muhokama, portfolio - yaratilishi lozim. Bu refleksiya kasbiy-ma’naviy anglash jarayonining muhim tarkibiy qismidir. [3.]

Xulosa

Oila–maktab–mahalla hamkorligi o‘quvchilarning kasbiy-ma’naviy tarbiyasini ta'minlashning eng samarali pedagogik tizimlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, birorta tarbiyaviy muhit yolg‘iz o‘zi kasbiy-ma’naviy dunyoqarashni to‘liq shakllantirishga qodir emas - bu jarayon uchala muhitning uyg‘un hamkorligini talab etadi.

Bronfenbrenner, Epstein, Koulman va Bandura nazariyalari hamda Avloniy, Musurmonova kabi milliy pedagoglar qarashlari birlashtirilganda quyidagi xulosaga kelish mumkin: oila ma’naviy poydevor yaratadi, maktab uni tizimlashtiradi va kasbiy yo‘nalish beradi, mahalla esa amaliy hayotiy tajriba va ijtimoiy namuna orqali ushbu tarbiyani mustahkamlaydi.

Amaliy jihatdan, maktab yillik rivojlanish rejasida oila–maktab–mahalla hamkorligini alohida yo‘nalish sifatida belgilash, ota-onalar bilan muntazam kasbiy-ma’naviy suhbatlar tashkil etish va mahalla resurslaridan tarbiyaviy maqsadlarda tizimli foydalanish - bular kasbiy-ma’naviy tarbiyaning sifatini sezilarli darajada oshiruvchi amaliy chora-tadbirlar sifatida tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1.] Musurmonova O. Yoshlar ma’naviy kamolotida oila va maktab hamkorligi. - Toshkent: O‘qituvchi, 2003. - 112 b.

[2.] O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. - Toshkent, 2020. - 29-modda.

[3.] Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. - Cambridge: Harvard University Press, 1979. - 330 p.

[4.] Havighurst R.J. Developmental Tasks and Education. - 3rd ed. - New York: McKay, 1972. - 119 p.

[5.] Coleman J.S. Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. - 1988. - Vol. 94. - P. 95–120.

[6.] Epstein J.L. School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools. - Boulder: Westview Press, 2002. - 662 p.

[7.] Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. - Toshkent: O‘qituvchi, 1996. - 180 b.

[8.] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori bilan tasdiqlangan Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi.

[9.] Bandura A. Social Learning Theory. - Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977. - 247 p.

[10.] Dewey J. Experience and Education. - New York: Macmillan, 1938. - 116 p.

[11.] Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. - Toshkent: Sharq, 2012. - 160 b.

MAHALLA–OILA–MAKTAB HAMKORLIGI ASOSIDA O‘QUVCHI-YOSHLARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH VA EKOLOGIK MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Yusupova Sabrina Dilshod qizi – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada mahalla, oila va maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda ekologik ong, ekologik madaniyat va atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatni shakllantirish masalalari yoritiladi. Bugungi kunda ekologik muammolarning kuchayib borishi yosh avlodda tabiatni asrash, resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va sog‘lom ekologik muhitni saqlashga doir bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirishni talab etmoqda. Maqolada ekologik tarbiyani samarali tashkil etishda maktab ta’limi, oilaviy tarbiya hamda mahalla institutining o‘zaro hamkorligi muhim omil sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘quvchi-yoshlarda ekologik muammolarni anglash,

ularning oldini olish va bartaraf etishda amaliy faoliyat, targ‘ibot ishlari, ekologik tadbirlar va jamoatchilik nazoratining ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: mahalla, oila, maktab, ekologik tarbiya, ekologik madaniyat, o‘quvchi-yoshlar, atrof-muhit, ekologik muammo, hamkorlik, ijtimoiy mas’uliyat.

KIRISH

Bugungi kunda ekologik muammolar nafaqat ayrim hudud yoki davlatlar doirasidagi masala, balki butun insoniyat taraqqiyotiga ta’sir ko‘rsatayotgan global muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Atrof-muhitning ifloslanishi, tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish, ichimlik suvi tanqisligi, havo sifatining yomonlashuvi, chiqindilar miqdorining ortib borishi, yashil hududlarning kamayishi hamda inson faoliyati natijasida ekologik muvozanatning buzilishi jamiyat oldiga muhim vazifalarni qo‘ymoqda. Bunday sharoitda ekologik muammolarni faqat texnik yoki ma’muriy choralar orqali emas, balki aholining, ayniqsa, o‘quvchi-yoshlarning ekologik ongi va madaniyatini yuksaltirish orqali ham bartaraf etish muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Yosh avlodning ekologik tarbiyasi jamiyatning barqaror rivojlanishi bilan bevosita bog‘liqdir. Chunki bugungi o‘quvchilar ertangi kunda jamiyatning faol a’zolari, turli sohalarning mutaxassislari, rahbarlari va mas’ul fuqarolari sifatida shakllanadi. Ularning tabiatga, atrof-muhitga, suv, yer, havo va boshqa tabiiy boyliklarga bo‘lgan munosabati kelajakdagi ekologik holatga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois o‘quvchi-yoshlarda ekologik bilimlarni shakllantirish, ularda tabiatni asrashga oid amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, ekologik muammolarga befarq bo‘lmaslik tuyg‘usini tarbiyalash bugungi ta’lim-tarbiya jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ekologik tarbiya faqat maktabdagi nazariy bilimlar bilan chegaralanib qolmasligi kerak. Albatta, maktab o‘quvchilarga ekologiya, tabiatshunoslik, geografiya, biologiya kabi fanlar orqali atrof-muhit haqidagi ilmiy tushunchalarni beradi. Biroq o‘quvchining kundalik hayotidagi odatlari, tabiatga munosabati, tozalik va tejamkorlikka amal qilishi, chiqindilarni tartibli tashlashi, suv va elektr energiyasidan oqilona foydalanishi avvalo oilaviy muhitda shakllanadi. Oila bolaning dastlabki tarbiya maskani bo‘lib, unda ekologik madaniyatning boshlang‘ich asoslari tarkib topadi. Ota-onaning tabiatga bo‘lgan munosabati, uy sharoitida tozalikni saqlash, oziq-ovqat, suv va energiyani tejash, ko‘chat ekish, hovli yoki yashash joyini ozoda tutish kabi oddiy amaliy harakatlar bolaga kuchli tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatadi [2].

Mahalla esa oila va maktab o‘rtasidagi muhim ijtimoiy bog‘lovchi bo‘g‘in hisoblanadi. Mahallada o‘tkaziladigan obodonlashtirish ishlari, hasharlar, ko‘chat ekish tadbirlari, ekologik targ‘ibot uchrashuvlari, hudud tozaligi bo‘yicha jamoaviy ishlar o‘quvchi-yoshlarning ijtimoiy faolligini oshiradi. Ayniqsa, mahalla faollari, nuroniylar, ota-onalar, maktab pedagoglari va yoshlar yetakchilari hamkorligida tashkil etilgan ekologik tadbirlar o‘quvchilarda jamoaga foyda keltirish, o‘z yashash hududiga mas’uliyat bilan qarash, tabiatni asrashga daxldorlik hissini

kuchaytiradi. Shu jihatdan mahalla ekologik tarbiyaning amaliy maydoni vazifasini bajaradi.

Mahalla, oila va maktab hamkorligi asosida olib boriladigan ekologik tarbiya o‘quvchi-yoshlarda nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va ijtimoiy mas’uliyatni uyg‘un shakllantirish imkonini beradi. Bu hamkorlik orqali o‘quvchilar ekologik muammolarning sabablarini tushunibgina qolmay, ularning oldini olish va bartaraf etishda bevosita ishtirok etishga o‘rganadilar. Masalan, maktabda ekologik mavzuda o‘tkazilgan dars yoki suhbat oilada davom ettirilsa, mahallada esa amaliy tadbir bilan mustahkamlansa, tarbiyaviy ta’sir yanada kuchayadi. Natijada o‘quvchida ekologik madaniyat oddiy nazariy tushuncha emas, balki kundalik hayotiy ehtiyoj va fuqarolik mas’uliyati sifatida shakllanadi.

Shu nuqtayi nazardan, o‘quvchi-yoshlarda ekologik muammolarni bartaraf etish bo‘yicha ongli munosabatni shakllantirishda mahalla–oila–maktab hamkorligining o‘rni alohida ahamiyatga ega. Mazkur hamkorlikning samarali yo‘lga qo‘yilishi yoshlarning ekologik bilimini oshirish, ularni ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish, atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash hamda sog‘lom ekologik muhitni yaratishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham ushbu maqolada mahalla, oila va maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirish, ekologik muammolarni anglash va ularni bartaraf etishning pedagogik hamda ijtimoiy jihatlari tahlil qilinadi [3].

Mahalla–oila–maktabning o‘zaro bog‘liqligi

Mahalla, oila va maktab jamiyatdagi tarbiya tizimining o‘zaro chambarchas bog‘langan uch muhim bo‘g‘ini hisoblanadi. Ularning har biri o‘quvchi-yosh shaxsining shakllanishida alohida vazifani bajaradi, biroq bu vazifalar bir-biridan ajralgan holda emas, balki hamkorlik va uzviylik asosida amalga oshirilgandagina yuqori samaradorlikka erishiladi. Ayniqsa, ekologik tarbiya, ijtimoiy mas’uliyat, axloqiy qadriyatlar va sog‘lom turmush ko‘nikmalarini shakllantirishda ushbu uchlikning hamjihatligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Oila bola tarbiyasining dastlabki va eng muhim muhiti hisoblanadi. Bola ilk bor oilada tozalik, tejamkorlik, tabiatga ehtiyotkor munosabat, kattalarga hurmat va jamiyat oldidagi mas’uliyat kabi tushunchalarni o‘zlashtiradi. Ota-onaning kundalik xatti-harakati, yashash muhitini ozoda saqlashi, suv va elektrdan oqilona foydalanishi, hovlida daraxt ekishi yoki chiqindilarni tartibli tashlashi bolaga kuchli tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatadi. Demak, oilada berilgan tarbiya maktab va mahalladagi faoliyat uchun poydevor vazifasini bajaradi [4].

Maktab esa oilada shakllangan dastlabki ko‘nikma va qarashlarni ilmiy-pedagogik asosda rivojlantiradi. O‘quvchilarga ekologik bilimlar, tabiatni asrash, atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy mas’uliyat va jamoa bilan ishlash madaniyati darslar, sinfdan tashqari mashg‘ulotlar, suhbatlar, loyihalar va amaliy tadbirlar orqali singdiriladi. Maktab nafaqat bilim beruvchi maskan, balki

o‘quvchini mustaqil fikrlash, muammoga yechim topish va jamiyatda faol ishtirok etishga yo‘naltiruvchi institut hamdir.

Jadval:

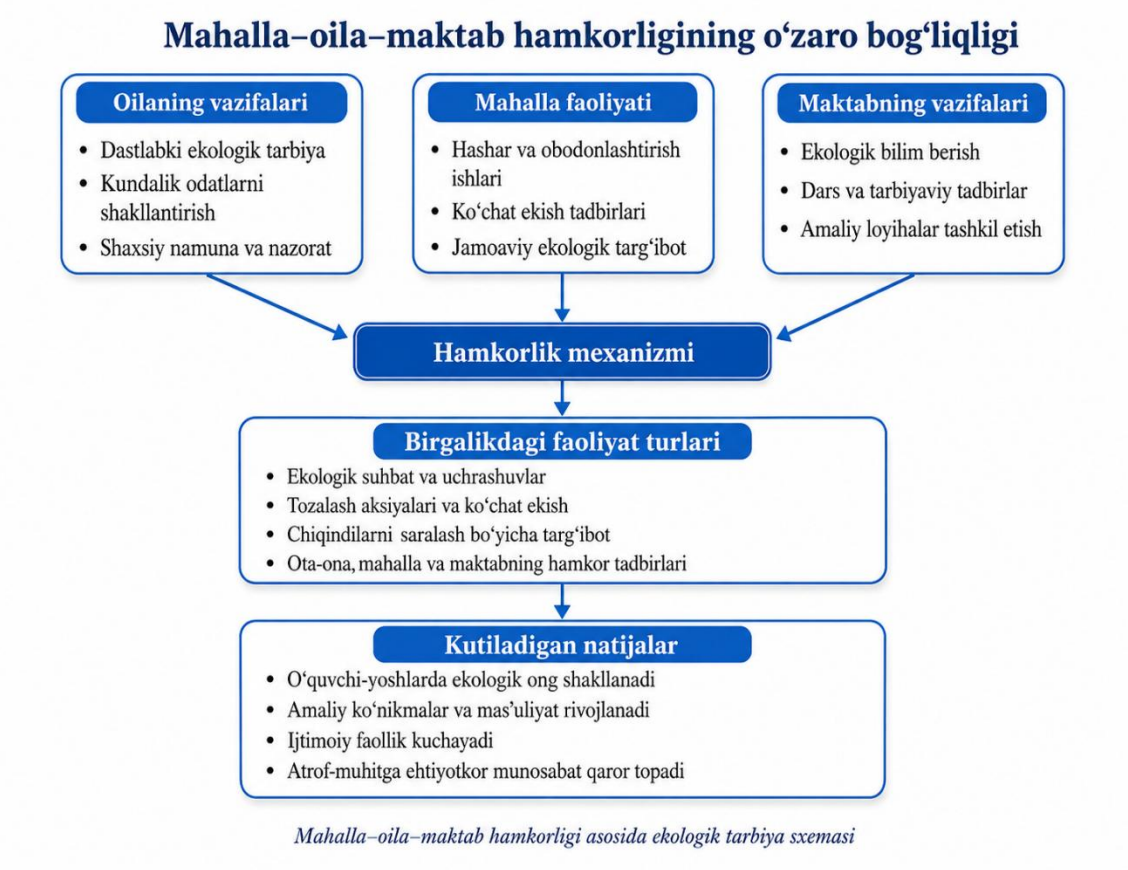
Mahalla–oila–maktabning vazifalari va o‘zaro bog‘liqligi

Bo‘g‘in	Asosiy vazifasi	O‘quvchi-yoshga ta’siri	Boshqa bo‘g‘inlar bilan bog‘liqligi
Oila	Dastlabki tarbiya, odob-axloq, kundalik odatlarni shakllantirish	Mas’uliyat, intizom, tozalik, tejamkorlik, tabiatga ehtiyotkorlik	Maktab bilan birgalikda tarbiyaviy talablarni uyg‘unlashtiradi, mahalla bilan ijtimoiy faoliyatda hamkorlik qiladi
Maktab	Ilmiy bilim berish, tarbiya, nazorat, loyihalar va tadbirlar tashkil etish	Bilim, tafakkur, ijtimoiy faollik, ekologik ong va ko‘nikmalarni rivojlantiradi	Oila bilan o‘quvchi tarbiyasini muvofiqlashtiradi, mahalla bilan amaliy tadbirlarni tashkil etadi
Mahalla	Jamoaviy muhit yaratish, tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash, tadbir va hasharlar o‘tkazish	Jamoaga daxldorlik, fuqarolik mas’uliyati, amaliy faoliyatga jalb etadi	Oila va maktabni birlashtirib, tarbiyani ijtimoiy muhitda mustahkamlaydi
Hamkorlik natijasi	Yagona maqsad asosida tarbiya va rivojlantirish	Ekologik madaniyatli, faol, mas’uliyatli o‘quvchi-yosh shakllanadi	Uchala bo‘g‘inning uzviy hamkorligi barqaror natijani ta’minlaydi

Mahalla esa oila va maktabni yagona maqsad atrofida birlashtiruvchi ijtimoiy maydon hisoblanadi. Mahalla doirasida tashkil etiladigan hasharlar, ko‘chat ekish aksiyalari, obodonlashtirish ishlari, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, ekologik targ‘ibotlar va jamoatchilik nazorati o‘quvchi-yoshlarning amaliy faoliyatini kuchaytiradi. Mahalladagi ijtimoiy muhit, katta avlod vakillarining tajribasi, jamoaviy birdamlik ruhi yoshlarni faollikka, tashabbuskorlikka va o‘z yashash hududiga daxldorlik hissiga undaydi [5].

Mahalla, oila va maktabning o‘zaro bog‘liqligi shundaki, oila tarbiyaning boshlang‘ich asosini beradi, maktab uni tizimli ravishda rivojlantiradi, mahalla esa amaliyotga tatbiq etish va ijtimoiy mustahkamlash imkonini yaratadi. Agar bu uch bo‘g‘in bir-birini qo‘llab-quvvatlasa, o‘quvchi-yoshlarda barqaror dunyoqarash, mas’uliyatli xulq-atvor va jamiyatga foydali bo‘lish istagi shakllanadi. Aksincha,

ular o‘rtasida uzilish bo‘lsa, tarbiyaviy ta’sir sustlashadi va kutilgan natijaga erishish qiyinlashadi.

Mahalla–oila–maktab hamkorligi asosida ekologik tarbiya sxemasi

Shu sababli ekologik muammolarni bartaraf etish, o‘quvchi-yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirish, jamiyatda sog‘lom va mas’uliyatli avlodni voyaga yetkazishda mahalla–oila–maktab hamkorligi uzviy, maqsadli va doimiy yo‘lga qo‘yilishi zarur. Bu hamkorlik orqali yoshlar nafaqat nazariy bilimga, balki amaliy ko‘nikma, fuqarolik mas’uliyati va jamoa bilan ishlash tajribasiga ham ega bo‘ladilar.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchi-yoshlarda ekologik muammolarni bartaraf etishga qaratilgan bilim, ko‘nikma va mas’uliyatli munosabatni shakllantirishda mahalla–oila–maktab hamkorligi muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega. Chunki ekologik tarbiya faqat nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki kundalik hayot, oilaviy muhit, maktabdagi ta’lim-tarbiya jarayoni hamda mahalladagi amaliy faoliyat bilan uzviy bog‘liq holda olib borilgandagina samarali natija beradi. Oila bolada tabiatga mehr, tozalik, tejamkorlik va mas’uliyat kabi dastlabki ekologik odatlarni shakllantiradi. Maktab esa ushbu qarashlarni ilmiy bilimlar, tarbiyaviy tadbirlar, ekologik loyihalar va amaliy mashg‘ulotlar orqali rivojlantiradi. Mahalla esa o‘quvchi-yoshlarni jamoaviy faoliyatga jalb etib, ekologik tarbiyani real hayotiy muhitda mustahkamlaydi. Shu jihatdan ushbu uch

bo‘g‘inning hamkorligi o‘quvchilarda ekologik ong, ekologik madaniyat va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishning muhim omili hisoblanadi.

Mahalla, oila va maktab hamkorligida tashkil etiladigan ekologik suhbatlar, obodonlashtirish ishlari, ko‘chat ekish tadbirlari, chiqindilarni saralash bo‘yicha targ‘ibotlar hamda tozalik aksiyalari o‘quvchi-yoshlarning ekologik faolligini oshiradi. Bunday tadbirlar orqali yoshlar atrof-muhitni asrash faqat davlat yoki muayyan tashkilotlarning vazifasi emas, balki har bir fuqaroning kundalik burchi ekanligini anglab boradilar. Shuningdek, ekologik muammolarni bartaraf etishda yosh avlodning faol ishtirokini ta’minlash kelajakda sog‘lom ekologik muhitni yaratish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va jamiyatda ekologik madaniyatni yuksaltirishga xizmat qiladi. Shu sababli mahalla–oila–maktab hamkorligini tizimli, doimiy va maqsadli ravishda yo‘lga qo‘yish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Demak, o‘quvchi-yoshlarda ekologik muammolarga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish, ularni atrof-muhitni muhofaza qilishga jalb etish va ekologik madaniyatini rivojlantirishda mahalla, oila va maktabning uzviy hamkorligi muhim tarbiyaviy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur hamkorlikning samarali tashkil etilishi ekologik jihatdan mas’uliyatli, faol va ongli yosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 1992.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
4. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. – Paris: UNESCO Publishing, 2017.
5. UNESCO. *Education for Sustainable Development: A Roadmap*. – Paris: UNESCO Publishing, 2020.
6. Palmer, J. A. *Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise*. – London: Routledge, 1998.
7. Tilbury, D. *Environmental Education for Sustainability: Defining the New Focus of Environmental Education in the 1990s*. Environmental Education Research, 1995, 1(2), 195–212.
8. Hungerford, H. R., & Volk, T. L. *Changing Learner Behavior Through Environmental Education*. The Journal of Environmental Education, 1990, 21(3), 8–21.
9. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Innovatsiya, 2019.

O‘QUVCHI-YOSHLARDA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH ORQALI ZO‘RAVONLIKKA QARSHI TAJRIBALARNI MUSTAHKAMLASHNING TARBIYAVIY ASOSLARI

Masharipova Nasiba Ro’zmatovna – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti, “Milliy tarbiya, jadidlar va mutafakkirlarning pedagogik ta’limotlari” bo’limi katta ilmiy xodimi, PhD, k.i.x

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchi-yoshlarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning zo‘ravonlikka qarshi tarbiya samaradorligini oshirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tanqidiy fikrlashning shaxsning ijtimoiy faolligi, mustaqil qaror qabul qilishi, nizolarni konstruktiv hal etishi hamda zo‘ravonlikning turli shakllariga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali o‘quvchilarda bag‘rikenglik, empatiya va huquqiy madaniyatni shakllantirish imkoniyatlari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan asoslanadi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, zo‘ravonlikka qarshi tarbiya, o‘quvchi-yoshlar, empatiya, media savodxonlik, konfliktologiya, tarbiya, pedagogik texnologiyalar.

Tanqidiy fikrlash shaxsning axborotni tahlil qilish, baholash, taqqoslash va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Bu ko‘nikma o‘quvchilarga voqea-hodisalarni yuzaki qabul qilmasdan, ularni chuqur tahlil qilish va muqobil yechimlarni izlash imkonini beradi. Natijada ular hissiy impulslar asosida emas, balki mantiqiy va dalillarga tayangan holda qaror qabul qilishga o‘rganadilar.

Zamonaviy jamiyatda zo‘ravonlikning turli ko‘rinishlari, jumladan, jismoniy, ruhiy, iqtisodiy va kiber zo‘ravonlikning keng tarqalishi yosh avlod tarbiyasiga yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Xususan, yoshlarning zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatini shakllantirish, ularda insonparvarlik va huquqiy madaniyatni rivojlantirish ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ayni shu borada o’quvchilarda tanqidiy fikrlash ko’niklarining mavjudligi ularda zo‘ravonlikka olib keluvchi stereotiplar, noto‘g‘ri qarashlar va manipulyativ ta’sirlarga tanqidiy yondashishini ta’minlaydi.

Ilmiy tadqiqotlarda tanqidiy fikrlash o‘quvchilarning yuqori darajadagi intellektual faoliyati sifatida talqin qilinadi. Shaxsda tanqidiy fikrlashning rivojlantirilishi mustaqil fikr yuritishi, muammoni turli jihatdan ko‘ra olishi va dalillarga asoslangan qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Tanqidiy fikrlashning asosiy komponentlari sifatida tahlil qilish, sintezlash, baholash, refleksiya va mantiqiy xulosa chiqarish ko‘nikmalari e’tirof etiladi.

Ta’lim jarayonida mazkur ko‘nikmalarning rivojlanishi o‘quvchilarning nafaqat akademik muvaffaqiyatiga, balki ularning ijtimoiy xulq-atvoriga ham

ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, nizoli vaziyatlarda hissiy reaksiyalar o‘rniga mantiqiy yondashuvning ustuvorligi zo‘ravonlikning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zo‘ravonlikka qarshi tarbiya shaxsda inson huquqlariga hurmat, bag‘rikenglik, ijtimoiy mas’uliyat va tinchliksevarlik qadriyatlarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat tizimidir. Mazkur tarbiya o‘quvchilarda zo‘ravonlikning salbiy oqibatlarini anglash, turli ijtimoiy guruhlarga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo‘lish hamda nizolarni konstruktiv yo‘l bilan hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Zo‘ravonlikka qarshi ko’nikmalarni shakllantirishda tanqidiy fikrlashga asoslangan tarbiya tamoyillarini o’quv jarayoni mazmuniga singdirish bu muammo doirasida muayyan yechimlarga xizmat qiladi. Jumladan:

Hurmat va inson qadr-qimmatini e’tirof etish tamoyili. Har bir insonning huquqlari, fikri va his-tuyg‘ulariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni nazarda tutadi. Bunda shaxslararo munosabatlarda kamsitish va tahqirlashning har qanday ko‘rinishini rad etish ustuvorlik qiladi.

Mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish tamoyili. Bu tamoyilga tayanish o’quvchialrda ma’lumotlarni tahlil qilish, dalillarni tekshirish va xulosalarni asoslash ko‘nikmalarini shakllantirish. Shuningdek, stereotiplar va noto‘g‘ri qarashlarni tanqidiy baholash tajribalarini egallashga imkon yaratadi.

Muloqot va muammolarni tinch yo‘l bilan hal qilish tamoyiliga tayanish shaxslararo kelishmovchiliklarni zo‘ravonlikka yo’l qo’ymasdan bartaraf etish hamda muzokara, murosa va faol tinglash ko‘nikmalarini qo’llash sharoitini vujudga keltiradi.

Empatiya va hamdardlikni shakllantirish tamoyiliga amal qilish asosida boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va ularga nisbatan mehribon munosabatda bo‘lish hamda zo‘ravonlik oqibatlarini anglashga xizmat qiladi.

Mas’uliyat va javobgarlik tamoyili esa o’quvchilarda o‘z harakatlarining oqibatlarini tushunish, qaror qabul qilishda axloqiy me’yorlarga amal qilish ko’nikmalarini shakllantiradi.

Tenglik va adolat tamoyiliga asoslangan faoliyat natijasaida o’quvchilar gender, millat, mentalitet, e’tiqodga ko’ra shaxslarni kamsitishni rad etish sifatlarini shakllantiradi. Jamiyatda shaxslararo teng imkoniyatlar va adolatli munosabatlarni amalga oshirishga yo’naltiradi.

Emotsiyalarni boshqarish tamoyili o’quvchilarni g‘azab, stress va salbiy his-tuyg‘ularni konstruktiv tarzda ifodalashni o‘rgatadi. Natijada o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini rivojlanadi.

Faol fuqarolik pozitsiyasi tamoyiliga ko’ra o’quvchilar zo‘ravonlik holatlariga befarq bo‘lmaslik, jamiyatda tinchlik, hamkorlik va o‘zaro hurmatni qo‘llab-quvvatlash kabi o’z qarasahlarini, harakatlarini namoyon etadilar.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zo‘ravonlik ko‘pincha shaxsning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalari yetarlicha rivojlanmaganligi, stereotip

fikrlashning ustunligi va muammolarni hal etish ko‘nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganli jamiyatda zo’ravonlik holatlarini ortishiga ta’sir ko’rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zo‘ravonlikning oldini olishning samarali pedagogik vositalaridan biri hisoblanadi.

Tanqidiy fikrlash o‘quvchilarda empatiya va refleksiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shaxs o‘z harakatlarining boshqalarga ta’sirini tahlil qilar ekan, zo‘ravonlikning inson ruhiyati va ijtimoiy munosabatlarga salbiy ta’sirini chuqurroq anglay boshlaydi. Shu bilan bir qatorda tanqidiy fikrlash huquqiy ong va fuqarolik mas’uliyatini rivojlantiradi. O‘quvchilar inson huquqlari, shaxs erkinligi va qonun ustuvorligi haqidagi bilimlarni tahliliy o‘zlashtirish orqali zo‘ravonlikning nafaqat axloqiy, balki huquqiy jihatdan ham nomunosib hatti-harakat ekanligini anglab yetadilar.

O‘quvchi-yoshlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va zo‘ravonlikka qarshi tarbiyani samarali tashkil etish uchun pedagogik yondashuvlarni amalga oshirish lozim. Bu borada zo’ravonlikka qarshi tajribalarni shakllantirish uchun tarbiyaviy dilemmalardan foydalanib, muammoli ta’lim metodlarini qo’llash maqsadga muvofiqdir.

Zo’ravonlik holatlariga olib keluvchi tarbiya dilemmalardan biri “kattalarga so‘zsiz itoat” tamoyiliga amal qilish har doim ham yaxshi natija emasligini ko’rsatishga qaratilgan muammoli vaziyatlarni o’quvchilar bilan tanqidiy fikrlash asosida ko’rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Tanqidiy fikrlash ko’nikmlarini rivojlangan shaxs har qanday fikrni, hatto kattalarning qarashlarini ham tahlil qilishga intiladi. Agar bu jarayon to‘g‘ri boshqarilmasa, noto‘g‘ri talqinlar avlodlar o‘rtasida ziddiyatlarni va hattoki zo’ravonlikholatlarini keltirib chiqarishi mumkin.

Yana bir tarbiya dilemmasi bu milliy qadriyatlarimizdan biri bo’lgan “sabr va qanoat” fazilatlariga hamisha amal qilish bilan bog‘liq bo’lib, bunda zo‘ravonlikka qarshi tarbiya nuqtai nazaridan sabr-toqat muhim sifat bo‘lsa-da, ayrim holatlarda bu tushunchani zo‘ravonlikni qabul qilish deb izohlash mumkin.

Shuning uchun yoshlar zo‘ravonlikka nisbatan passiv emas, balki huquqiy va axloqiy jihatdan faol pozitsiya egallashga o‘rgatilishi lozim. O‘quvchi-yoshlarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish zo‘ravonlikka qarshi tarbiya samaradorligini oshirishning muhim pedagogik omili hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash yoshlarning axborotni tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish, nizolarni konstruktiv hal etish va inson huquqlariga hurmat bilan yondashish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Natijada ularda zo‘ravonlikning har qanday ko‘rinishiga nisbatan murosasiz munosabat shakllanadi hamda sog‘lom ijtimoiy muhitni qaror toptirishga xizmat qiluvchi fuqarolik pozitsiyasini egallash imkoniyati yuzaga keladi.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. Albert Bandura. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977. – 247 p.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni: 2008-yil 7-yanvar, O‘RQ–139-son // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. – 2008. – № 1. – 1-modda.

3. Peter A. Facione. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. – Millbrae, CA: Insight Assessment, 2015. – 30 p.

4. Daniel Goleman. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 1995. – 352 p.

5. Diane F. Halpern. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – New York: Psychology Press, 2014. – 608 p.

6. Shelley Hymel., Susan M. Swearer. Four Decades of Research on School Bullying // American Psychologist. – 2015. – Vol. 70. – № 4. – P. 293–299.

7. UNESCO. International Technical Guidance on Education for Peace, Human Rights and Sustainable Development. – Paris: UNESCO Publishing, 2023.

INSON HAYOTIDA MUSIQANING O`RNI VA UNING AHAMIYATI

Mo‘minov Elyorbek Eldorbek o‘g‘li – Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi milliy instituti 1-bosqich doktaranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada **x**alqimizning madaniy hayotida ***musiqiy san’at nazariyasiga*** bo‘lgan hurmatiga alohida ahamiyat berilgan. Inson hayotini musiqa san’atisiz tasavvur qilib bo‘lmasligi va unda musiqiy san’at kishilarga faqatgina ma’naviy ozuqa beribgina qolmasdan, jismoniy kamolotga erishuvida ham muhim o‘rin tutishi muhimligi xususida fikrlar bilidirilgan.

Kalit so‘zlar: musiqiy san’at, ahloqiy-estetik tarbiya, yosh avlod, ma’naviy qiyofa, ijtimoiy hayot.

Inson yaralibti-ki o`ziga kerakli bo`lgan narsalarga ehtiyoj sezadi.Mana shu ehtiyojini qondirishga xarakat qiladi. Inson kamol topishida ko`p narsalarga zarurat tug`iladi. Ulardan tashqari inson aqliy salohiyatini, ma’naviyatini chiniqtirishda va boyitishda ko‘proq o‘qishi, baxsli mavzularda ko‘proq muloqot qilmog‘i kerak. Aytaylik kundalik hayotidagi zaruriyatlarni bajarish davomida , aqliy mehnat, jismoniy mehnat bilan shug`ullanganda insonda charchash, toliqish kabi hislar paydo bo`ladi. Insonning yana bir ajib jihatibu uning ruhiy holati hisoblanadi,mana shu ruhiy holati ham ozuqaga muxtoj bo‘ladi. Ruhiyat insoning ko‘pgina imkoniyatlarini namoyon bo‘la olishida va o‘ziga bo‘lgan ishonchini ta’minlashida eng muhim tomonlardan biri hisoblanadi. Ruhiy holatining ozuqasi bevosita musiqa hisoblanadi. Musiqaning shifobaxsh xususiyatlaridan biri bu insonni nafaqat tushkun holatdan chiqaradi,insonga ma’naviy hamda madaniy xordiq beradi, balki jismoniy og’riqlardan xalos ettiradi. Inson tushkunlika tushganda yoki kundalik yumushlaridan charchaganda inson mana tushkunlikdan chiqishda yoki charchoqlaridan xalos bo`lishda musiqa eshitish yoki musiqiy konsertlarga borish orqali yordam oladi.

Olimlarning ta`kidlashicha kasalikka chalingan insonni ham musiqa orqali da`volash mumkinigini keltirib o`tishgan. Olimlarning shunday tajribalardan birida ikkita xonaga gul qo`yishgan va biriga jazz musiqasini ikkinchisiga esa klassik musiqani qo`yib qoyishgan oradan biroy o`tib u gullarga qarashganida jazz musiqasi qo`yilgan gul so`lib qoraya boshlagan,klassik musiqa qo`yilgan xonadagi gul esa ochila boshlagan.Inson ma`naviy ruhini oziqlantirishda, uni ruhini o`stirishda mana eshitayotgan musiqasiga ham bog`liq. Hozirgi kunda buning yaqqol misolini ko`rsak bo`ladi.Musiqa olamiga bir nechta saviyasiz be`mano musiqalar kirib kelgani insonning dilini xira qiladi. Yoshlarning bunday be`mano qo`shiqlarni eshitishi,yoshlarning bilimsizligi ularning ma`naviyatiga,musiqa sohasining yuksalishining pasayishiga hamda maqom klassik musiqaning yo`qolib borishiga olib kelmoqda. Ammo muhtaram prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev bir necha tashabbuslari bilan musiqa sohasi yana rivojlandi. 5 tashabbus loyihasi amalga oshirildi. 5 tashabbus loyihasining birinchi tashabbusi yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste'dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Bunda har bir yoshning iste`dodini ochib berishda xizmat qiladi. Maktab bitiruvchilarining har biri kamida 3 ta cholg`u asbobini chalishni bilishi kerakligi,ularning shahodatnomasiga bu cholg`u asboblarning qayd etilishi kerakigi haqida qaror imzolandi va buning uchun yaratilayotgan shart-sharoitlarni ko`rib ko`zimiz quvonadi.Kuni kecha muhtaram prezidentimiz maqom,shashmaqom, klassik musiqani rivojlantirish maqsadida Namangan viloyati faollari bilan o`tkazilgan yig`ilishda ashula eshitib bajarilgan ishda 10 baroar Baraka bo`lishni o`z fikrlarida bayon etib o`tdilar. Prezidentimiz Madaniyat vaziri Ozodbek Nazarbekov va Xalq ta`limi vaziri Sherzod Shermatovga yuzlanib shunday so`zlari aytilar: “Madaniyat sohasida islohot bo‘yicha juda katta qaror qabul qildik. Shu qaror bo‘yicha Namangan tajribasini amalga oshirsak. O‘zligimizni anglash nuqtayi nazaridan madaniyatimizga ham urg‘u berib, Namangan tajribasi qilib, viloyat kengashi qarorini chiqarib, har bir tuman, har bir maktab kesimida qilsak, men o‘ylaymanki, to‘g‘ri bo‘ladi. Attestat olishda, hammamiz o‘rganganmiz–fizika, matematika bo‘yicha baho bo‘ladi. Topshiriq berdimki, endi attestatda har bir maktabda 11-sinfni bitirgan bolalarimiz bitta cholg‘u asbobini o‘rgangan degan bahosi bo‘ladi”. Prezidentimizning mana shu topshirig`i olqishlar bilan kutib olindi va prezidentimiz yana so`zlarida davom etar ekanlar: “Bu nima uchun kerak? Iqtisodiyotni tiklaymiz, lekin shuning barobarida madaniyatimizni tiklab bormasak, ertaga ma’naviy ozuqa bo‘lmagan elda, xalqda, yoshda yutuq bo‘lmaydi.’’deya fikr bildirishni davom etar ekanlar: “Nimaga korxonalarda, oliygohlarda tanaffuslarda maqom ansamblining ashulalarini, Ma’murjon Uzoqovni qo‘yib qo‘ymaymiz? Namanganning xalq artistlari bor. Nega ularni qo‘yib qo‘ymaymiz? Biz tashvishlar bilan bo‘lib, maqom eshitmay qo‘ydik. Bilasizlarmi, madaniyat bilan yaqin bo‘lgan insonning dunyo qarashi madaniyatli bo‘ladi. Uning umri uzoq bo‘ladi. Har bir katta korxonada ham mana

10 million investitsiya olib kelyapti. Lekin, 10 million investitsiya olib kelganda bitta cholg‘u ansambli qilsa bo‘ladimi? Bitta maqom ansambli qilsa bo‘ladimi? Shanba kuni ashula eshitadigan kun qilib ko‘ygin o‘sha yerda. Ashula bilan seni ishingda 10 baravar baraka bo‘ladi. Madaniyat bilan seni o‘sha korxonangda 10 baravar yangi-yangi rejalarga kirishadi. Odamning chehrasida mehr paydo bo‘ladi” dediar Sh.M.Mirziyoyev Prezidentimizning bu fikrlaridan bilishimiz mumkin-ki musiqa har sohada har jabhada kerakligi, musiqa inson hayotida muhim ahamiyat kasb etishi mumkinligi ko`rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Sh.M.Mirziyoev. PQ.19/118-6-son Toshkent “O’zbekiston”-2021 y.
2. A.Begmatov. “O‘zbek musiqa tarixi”.Toshkent. 2018-y.
3. https://lex.uz/uz/docs/-5849580

O‘QITUVCHINING PROFESSIONAL BURNOUT HOLATI VA UNI OLDINI OLISH

To‘xtamatova Nargizaxon Abdullayevna – Yangi Asr universiteti o‘qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchilar orasida keng tarqalgan professional burnout (kasbiy charchoq) hodisasining nazariy asoslari, kelib chiqish sabablari, belgilari va uni oldini olish yo'llari adabiyotlar tahlili asosida o'rganilgan. Maqolada burnoutning uch o'lchamli modeli (Maslach) markaziy nazariy asos sifatida qo'llanilgan va o'qituvchi faoliyatiga xos omillar alohida ko'rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: professional burnout, kasbiy charchoq, o'qituvchi, hissiy tugash, depersonalizatsiya, profilaktika, psixologik salomatlik, kasbiy stress.

Аннотация: В данной статье на основе анализа литературы исследованы теоретические основы, причины возникновения, признаки и способы профилактики профессионального выгорания, широко распространённого среди учителей. В качестве центральной теоретической базы применена трёхмерная модель выгорания (Маслач), а также отдельно рассмотрены факторы, характерные для педагогической деятельности.

Ключевые слова: профессиональное выгорание, эмоциональное истощение, учитель, деперсонализация, профилактика, психологическое здоровье, профессиональный стресс.

Abstract: This article examines the theoretical foundations, causes, indicators, and prevention strategies of professional burnout — a widely observed phenomenon among teachers — through a review of existing literature. Maslach's three-dimensional burnout model serves as the central theoretical framework, and factors specific to pedagogical activity are discussed separately.

Keywords: professional burnout, emotional exhaustion, teacher, depersonalization, prevention, psychological well-being, occupational stress.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchi kasbi o'ziga xos yuqori mas'uliyat, hissiy zo'riqish va doimiy ijtimoiy ta'sirga duchor bo'lish bilan tavsiflanadi. Ushbu omillar majmuasi natijasida pedagoglar orasida professional burnout hodisasi tobora ko'proq kuzatilmoqda va bu holat nafaqat o'qituvchining shaxsiy salomatligi, balki ta'lim sifati va o'quvchilarning rivojlanishi uchun ham jiddiy xavf tug'diradi. "Professional burnout" atamasi birinchi marta 1974-yilda amerikalik psixolog Herbert Frojdenberjer tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u ushbu tushunchani surunkali ish stressi natijasida yuzaga keladigan hissiy va jismoniy tugash holati sifatida ta'riflagan [1]. Keyinchalik Kristina Maslach va Syuzan Jekson bu hodisani tizimli ravishda o'rganib, uch o'lchamli modelni ishlab chiqdilar: hissiy tugash, depersonalizatsiya va shaxsiy samaradorlikni yo'qotish [2]. O'qituvchilik kasbi xususiyatlarini inobatga olib, pedagoglar ushbu uch o'lchamning barchasiga nisbatan ayniqsa zaif ekanligini ko'plab tadqiqotlar tasdiqlaydi. O'zbekiston ta'lim tizimida islohotlarning jadal sur'atlarda amalga oshirilayotgan davri, o'qituvchilarga qo'yilayotgan yangi talablar va ularga taqdim etiladigan psixologik yordam tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi burnout muammosining dolzarbligini yanada oshirmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi o'qituvchilarda professional burnout holatining nazariy asoslarini, kelib chiqish mexanizmlarini va uni oldini olish yo'llarini adabiyotlar tahlili hamda shaxsiy tahlil asosida o'rganishdan iborat.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot sof nazariy xarakter kasb etib, mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish metodiga asoslanadi. Maslach va Leyter [2] tomonidan ishlab chiqilgan Maslach Burnout Inventory (MBI) shkalacи burnoutni o'lchashning eng keng tarqalgan vositasi sifatida tan olingan bo'lib, ushbu shkala o'qituvchilar uchun moslashtirilgan varianti (MBI-ES) ham mavjud. Xristina Maslach [3] o'zining so'nggi ishlarida burnoutni faqat individual psixologik muammo emas, balki tashkiliy muhit bilan bog'liq tizimli hodisa sifatida talqin qiladi va bu yondashuv ushbu maqolaning nazariy asosini tashkil etadi. Rus psixologiyasi sohasida V.V. Boyko [4] burnoutning dinamik modelini taklif qilib, uni uch bosqichda rivojlanadigan jarayon sifatida ko'rsatgan: kuchlanish, qarshilik va tugash. Boyko modeli xususan pedagoglar uchun muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u professional deformatsiya bilan burnout o'rtasidagi farqni aniq belgilab beradi.

O'zbek ilmiy adabiyotlarida N.A. Sobirov [5] o'qituvchilarning psixologik salomatligi masalasini o'rganib, milliy ta'lim tizimiga xos stressor omillarni aniqlagan, jumladan, hujjatchilikka sarflanadigan vaqtning ko'pligi, sinfda o'quvchilar sonining yuqoriligi va ijtimoiy tan olinishning yetarli emasligi. Rut Xamburgning [6] pedagoglar uchun mo'ljallangan salomatlikni tiklash dasturlari sohasidagi tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, burnoutning dastlabki bosqichida o'z vaqtida aralashuv amalga oshirilsa, kasbiy samaradorlikni to'liq tiklash mumkin. Ayniqsa muhim nuqta shundaki, burnout birdaniga yuzaga kelmaydigan, balki asta-sekin shakllanadigan jarayon bo'lib, uning belgilarini erta aniqlash

profilaktikaning asosiy sharti hisoblanadi [7]. M. Leiterning tadqiqotlari [8] shuni ko'rsatadiki, burnout boshlanishidan oldin odatda "engagement" ya'ni kasbiy ishtiyoq davrining keskin pasayishi kuzatiladi va bu ko'rsatkich erta diagnostika uchun muhim signal bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonlik tadqiqotchi D.R. Yusupova [9] ta'lim muassasalari rahbarlarining burnout profilaktikasidagi roliga e'tibor qaratib, tashkiliy muhitning psixologik iqlimi va pedagog xodimlar orasidagi burnout darajasi o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni nazariy jihatdan asoslab bergan. Xorijiy tadqiqotlarda, jumladan Kyriacou [10] ishlarida ta'kidlanishicha, o'qituvchi burnoutining asosiy oldindan aytib beruvchi omillari qatoriga ish bilan uyning nomutanosibligi, kasbiy avtonomiyaning cheklanganligi, tan olinmaslik hissi va muntazam hissiy mehnatning to'planishi kiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilardagi professional burnout bir qator o'zaro bog'liq omillar ta'sirida shakllanadi va uning rivojlanish dinamikasi kasb spetsifikasi bilan uzviy bog'liq. Birinchi va eng muhim omil sifatida hissiy mehnatning (emotional labor) surunkali tabiati ajralib turadi. O'qituvchi har kuni o'nlab o'quvchilar, ular ota-onalari va hamkasblar bilan muloqot qilib, doimiy ravishda o'z his-tuyg'ularini boshqarishi, ijobiy munosabat saqlashi va ziddiyatlarni hal etishi lozim [3]. Bu jarayon vaqt o'tishi bilan hissiy resurslarni tezda kamaytirib, tugash holatiga olib keladi. Ikkinchi jihat sifatida kasbiy maqsad va natijalar o'rtasidagi nomuvofiqlik ko'rilmoqda: o'qituvchi ideal ta'lim berish niyati bilan ish boshlaydi, ammo tizimiy cheklovlar, haddan ziyod ma'muriy yuklamalar va o'quvchilarning erishilgan natijalari u kutgan darajada bo'lmasligi natijasida ruhiy tanazzul yuzaga keladi [6].

Depersonalizatsiya bosqichida o'qituvchi o'quvchilarni shaxs sifatida emas, balki og'irlik sifatida idrok eta boshlaydi, bu esa ta'lim sifatini bevosita pasaytiradi va pedagog uchun qo'shimcha aybdorlik tuyg'usini shakllantiradi. Boyko [4] ta'kidlaganidek, bu bosqich o'zini tiklashning eng qiyin davri hisoblanadi, chunki bunda o'qituvchi o'z muammosini tan olishdan bosh tortishi mumkin. O'zbek ta'lim tizimiga xos holat sifatida shuni ta'kidlash lozimki, o'qituvchilarga qo'yilayotgan ijtimoiy kutilmalar va ularning real kasbiy sharoitlari o'rtasidagi farq burnoutning tezlashishiga yordam bermoqda [5]. Jamiyat o'qituvchidan ideal namunaviy shaxs bo'lishini talab qilar ekan, shu bilan birga kasbning moliyaviy va ijtimoiy mavqei ko'p hollarda bu talabga mos kelmaydi. Mazkur ziddiyat o'qituvchida identitet inqirozi va kasbiy umidsizlikka olib kelishi mumkin.

Profilaktika nuqtai nazaridan adabiyotlar quyidagi asosiy yo'nalishlarni ajratib ko'rsatadi. Birinchi yo'nalish individual darajada amalga oshiriladigan chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi: vaqtni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish, kasbiy chegaralarni belgilash, o'z-o'zini parvarish qilish (self-care) amaliyotlari, mindfulness va kognitiv-xulqiy strategiyalar [8]. Ikkinchi yo'nalish tashkiliy darajaga tegishli bo'lib, ta'lim muassasasi rahbariyati tomonidan qulay psixologik

muhit yaratish, superviziya va mentoring tizimlarini joriy etish, hamda o'qituvchilarni qaror qabul qilish jarayonlariga jalb etishni nazarda tutadi [9]. Kyriacou [10] alohida ta'kidlaganidek, burnoutning oldini olish uchun faqat individual aralashuv yetarli emas, tizimiy o'zgarishlar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim tizimi darajasida esa o'qituvchilarni psixologik yordam xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini oshirish, kasbiy rivojlanish programmalarini emotsional kompetentlik bo'yicha kengaytirish va jamiyatda pedagog kasbi nufuzini oshirishga qaratilgan siyosat zarur. Maslach va Leiterning [2] kontseptsiyasiga ko'ra, burnoutga qarshi kurashning eng samarali yo'li muammoni individual patologiya sifatida emas, balki inson va ish o'rtasidagi nomuvofiqlik sifatida talqin qilib, ushbu nomuvofiqlikning oltita asosiy sohasini (ish yuki, nazorat, mukofot, hamjamiyat, adolat, qadriyatlar) tizimli ravishda bartaraf etishdan iborat. Bu yondashuv o'qituvchilar bilan ishlashda ayniqsa samarali, chunki pedagogik faoliyat ushbu oltita sohasining barchasida turli darajadagi nomuvofiqlik xavfini o'z ichiga oladi.

XULOSA

Amalga oshirilgan adabiyotlar tahlili o'qituvchilarning professional burnout holatini nazariy jihatdan chuqurroq tushunish imkonini berdi. Burnout nafaqat individual psixologik muammo, balki tashkiliy va ijtimoiy tizim bilan bog'liq ko'p qatlamli hodisa ekanligi aniq bo'ldi. Maslachning uch o'lchamli modeli, Boyko dinamik modeli va Kyriacou tomonidan aniqlangan kasbiy stressor omillar o'zaro to'ldirilib, o'qituvchi burnoutini tushuntirishning keng nazariy bazasini tashkil etadi. O'zbek ta'lim tizimi kontekstida kasbiy charchoq muammosi hali yetarli darajada ilmiy o'rganilmaganligi va amaliy profilaktika mexanizmlari to'liq shakllanmaganligi aniq ko'rinmoqda. Kelajakda bu sohada tizimli tadqiqotlar olib borish, ta'lim muassasalarida psixologik yordam xizmatlarini kengaytirish va o'qituvchilar tayyorlash jarayonida burnoutga qarshi barqarorlikni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Pedagogning psixologik salomatligi butun ta'lim tizimining poydevori ekanligi nuqtai nazaridan, ushbu masalaga davlat siyosati va ilmiy hamjamiyat tomonidan katta e'tibor berilishi maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Freudenberger H.J. Staff Burn-Out // Journal of Social Issues. 1974. Vol. 30, № 1. S. 159–165.
2. Maslach C., Leiter M.P. The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It. San Francisco: Jossey-Bass, 1997. 200 s.
3. Maslach C. Burnout: The Cost of Caring. Cambridge: Malor Books, 2003. 304 s.
4. Boyko V.V. Energiya emotsiy v obshhenii: vzglyad na sebya i na drugikh. Moskva: Filin, 1996. 256 s.
5. Sobirov N.A. O'qituvchilarning psixologik salomatligi va kasbiy deformatsiya muammolari // O'zbekiston ta'limi. 2019. № 4. B. 45–52.

6. Hamburg R. Teacher Wellness and Renewal: Evidence-Based Strategies for Preventing Burnout // Educational Psychology Review. 2018. Vol. 30, № 2. S. 431–455.
7. Schaufeli W.B., Leiter M.P., Maslach C. Burnout: 35 years of research and practice // Career Development International. 2009. Vol. 14, № 3. S. 204–220.
8. Leiter M.P., Maslach C. Areas of Worklife: A Structured Approach to Organizational Predictors of Job Burnout // Research in Occupational Stress and Well Being. 2004. Vol. 3. S. 91–134.
9. Yusupova D.R. Ta'lim muassasasi psixologik iqlimi va pedagog xodimlarning kasbiy charchoq holati // Pedagogika va psixologiya. 2021. № 2. B. 38–46.
10. Kyriacou C. Teacher Stress: Directions for Future Research // Educational Review. 2001. Vol. 53, № 1. S. 27–35.

ZAMONAVIY TA’LIM PARADIGMASIDA VITAGEN TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Rasulova Hulkar Sadatovna – Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: ushbu maqolada insonning hayotiy tajribasi bevosita ta’lim olish jarayonida shakllanishi, buning uchun shaxsdan, eng avvalo, kuchli xohish-iroda; so‘ngra tegishli muhit, ya’ni vaqt resursi, pedagogik ko‘mak hamda metodik manbalar; intellektual salohiyat talab etilishi, shuningdek, vitagen yondashuv talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki muammolarni mustaqil hal qilishi, tahlil qilishi va muloqotga kirishishi kabi hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishda samarali pedagogik vosita ekanligi keng yoritib berildi.

Kalit so’zlar: vitagen ta’lim, hayotiy axborotlar, hayotiylik prinsipi, psixologik qulaylik, ichki motivatsiya, innovatsion yondashuv.

Аннотация: В данной статье подробно освещается тот факт, что жизненный опыт человека формируется непосредственно в процессе обучения, и что это требует, прежде всего, сильной воли со стороны индивида; затем соответствующей среды, то есть временных ресурсов, педагогической поддержки и методических средств; интеллектуального потенциала, и что витагенический подход является эффективным педагогическим инструментом для формирования у студентов не только теоретических знаний, но и жизненных компетенций, таких как самостоятельное решение проблем, анализ и коммуникация.

Ключевые слова: Витаген образование, важная информация, принцип жизненной силы, психологический комфорт, внутренняя мотивация, инновационный подход.

Abstract: This article extensively highlights the fact that a person's life experience is formed directly in the process of learning, and that this requires, first

of all, a strong will from the individual; then an appropriate environment, that is, time resources, pedagogical support and methodological resources; intellectual potential, and that the vitagenic approach is an effective pedagogical tool for forming not only theoretical knowledge in students, but also life competencies such as independent problem solving, analysis and communication.

Keywords: Vitagen education, vital information, vitality principle, psychological comfort, intrinsic motivation, innovative approach.

Hozirgi kunda o‘quv jarayoniga olib kirilayotgan yangiliklar bilim oluvchi tomonidan faol qiziqish bilan kutib olinadi, ayniqsa bu yangiliklar interfaol va o‘yin ko‘rinishida bo‘lsa. Shu bilan birgalikda ilm-texnika yutuqlaridan dars jarayonida foydalanish ta’lim berish jarayoni imkoniyatlarini keskin kengaytirishi mumkin. Innovatsion yondashuv asosida ta’lim jarayonini tashkil etishda uning asosiy komponenti interfaol ta’lim metodlari hisoblanadi. Jamiyatning nafaqat chuqur bilimga ega, balki murakkab vazifalarga ijodiy yondasha oladigan insonlarga bo‘lgan ehtiyoji ortadi. O‘zbekiston Respublikasi uzluksiz ta’lim tizimida ham ijodiy shaxsni shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan keng foydalanish dolzarb masalalardan biridir. Ta’lim jarayoniga vitagen texnologiyalarni joriy qilish bu masalalarni yechishga yordam beradi.

Zamonaviy ta’lim paradigmasida o‘quvchi yoki talabani shunchaki axborot qabul qiluvchi obyekt emas, balki ta’lim jarayonining faol subyekti sifatida ko‘rish ustuvor vazifaga aylandi. Bu borada vitagen ta’lim (lotincha “vita” – hayot, “genero” – tug‘dirmoq, yaratmoq) konsepsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Vitagen ta’limning asosiy mazmuni – ta’lim oluvchining shaxsiy hayotiy tajribasini o‘quv jarayoniga integratsiya qilish va bu tajribani bilimning asosiy manbalaridan biri sifatida tan olishga tayanadi.

Hozirgi kunda vitagen ta’limdan foydalinish bo’yicha turli hil yo’nalishlarda olimlar tadqiqot ishini olib bormoqda. Jumladan, mustaqil izlanuvchi F. Norbo‘taev o‘z ilimiy ishida ta’limning samarali texnologiyasi sifatida vitagen ta’limdan foydalanishning ustuvorlik xususiyatlari to‘g‘risida so‘z boradi. Vitagen ta’lim talabalarning hayotiy tajribasidan foydalanish orqali ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bilan birga ularda amaliy tajribaga asoslangan bilimlarni hosil qilishdir. Oliy ta’lim muassasalari talabalari ulg‘aygan va hayotiy tajribaga ega mustaqil fikrga ega o‘quvchilar bo‘lganligi bois, texnologiyaning talabalar jamoasi bilan birgalikda qo‘llash imkoniyatlari kengroq yo‘nalishlarni o‘z ichiga qamrab oladi – deb ta’kidlab o’tadi. [4; 46]

Insonning hayotiy tajribasi bevosita ta’lim olish jarayonida shakllanadi. Buning uchun shaxsdan, eng avvalo, kuchli xohish-iroda; so‘ngra tegishli muhit, ya’ni vaqt resursi, pedagogik ko‘mak hamda metodik manbalar; nihoyat, intellektual salohiyat talab etiladi. Shuni ta’kidlash joizki, akademik fanlar doirasida o‘zlashtirilgan nazariy bilimlar shaxsning hayotiy tajribasini to‘laqonli aks ettira olmaydi. V. Zinchenko ta’riflaganidek, bu “tirik bilim” bo‘lib, u amaliy

faoliyat va hissiy idrok uyg‘unligida dunyoni anglash jarayonidir.[5; 216] Tajriba esa zafarlar va muvaffaqiyatsizliklar silsilasida yuzaga keladigan o‘ziga xos ekspansiya, ya’ni shaxsiy qamrovning kengayishidir.

Vitagen texnologiyalarning joriy etilishi dars jarayonida o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi psixologik to‘siqlarni bartaraf etadi. Talaba o‘z tajribasiga tayangani sababli noto‘g‘ri javob berish qo‘rquvidan xalos bo‘ladi va o‘rganilayotgan materialni o‘z hayotining bir qismi sifatida qabul qilib, ichki motivatsiyaga ega bo‘ladi. Vitagen yondashuv talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki muammolarni mustaqil hal qilish, tahlil qilish va muloqotga kirishish kabi hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishda samarali pedagogik vositadir.

Ushbu maqolada biz vitagen ta’limning nazariy asoslarini va uning an’anaviy ta’limdan farqlovchi tub xususiyatlarini tahlil qilamiz. Vitagen ta’limning mazmunini quyidagi uchta fundamental ustun tashkil etadi:

hayotiy axborotlar zahirasi: insonning ongsiz yoki ongli ravishda to‘plagan kundalik kuzatuvlari;

hayotiy tajriba: inson tomonidan anglab yetilgan, his qilingan va shaxsiy qadriyatga aylangan bilimlar;

vitagen pedagogik tajriba: o‘qituvchi tomonidan talabaning hayotiy tajribasini ilmiy bilimlar bilan bog‘lash jarayoni.

Vitagen ta’limning o‘ziga xos xususiyatlari uni boshqa pedagogik texnologiyalardan ajratib turadi. Quyidagi jadvalda ushbu xususiyatlarning qisqacha tavsifi keltirilgan:

1-rasm

Vitagen ta’lim texnologiyasining o‘ziga xos xususiyatlari

Xususiyat	Tavsifi
Subekt – subekt munosabati (hamkorlik pedagogikasi)	O‘qituvchi va talaba teng huquqli hamkor sifatida bilim almashadilar. Bu esa talabaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi, dars jarayonini monologdan dialogga aylantiradi, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi psixologik to‘siqlarni olib tashlaydi.
Hayotiylik prinsipi (nazariya va amaliyot integratsiyasi)	Nazariy bilimlar darhol hayotiy misollar va amaliyot bilan bog‘lanadi. Bilim tushunarsiz formulalar to‘plami emas, balki real muammolarni hal qilish asbobiga aylanadi.
Shaxsiy mazmun (motivatsiyaning yuqoriligi)	Bilim talaba uchun “begona” emas, balki uning o‘z hayotiga tegishli deb qabul qilinadi. Bu xususiyat talabada ichki motivatsiyani uyg‘otadi, chunki u o‘rganayotgan narsasini o‘z hayotining bir qismi deb hisoblaydi.
Psixologik qulaylik (stressiz ta’lim)	Talaba o‘z tajribasiga tayangani uchun darsda o‘zini ishonchli his qiladi. Ko‘pincha talabalar

	noto‘g‘ri javob berishdan yoki bilimining yetishmasligidan qo‘rqishadi. Ammo vitagen ta’limda asosiy e’tibor talabaning mavjud tajribasiga qaratilgani uchun, u o‘zini “noto‘g‘ri javob beruvchi” emas, balki “o‘z tajribasini o‘rtoqlashuvchi” shaxs sifatida his qiladi. Bu muhit darsda erkinlik va ijodiylik muhitini yaratadi, qo‘rquv o‘rnini qiziqish egallaydi.

Ushbu jadval shuni ko‘rsatadiki, vitagen ta’lim shunchaki o‘qitish usuli emas, balki shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyadir. U ta’lim oluvchini passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylantiradi. Ushbu xususiyatlar birlashib, talabada nafaqat nazariy bilimni, balki hayotiy kompetensiyalarni (muammoni hal qilish, tahlil qilish, muloqot) shakllantiradi.

Vitagen texnologiyalarning joriy etilishi dars jarayonida o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi psixologik to‘siqlarni bartaraf etadi. Talaba o‘z tajribasiga tayangani sababli noto‘g‘ri javob berish qo‘rquvidan xalos bo‘ladi va o‘rganilayotgan materialni o‘z hayotining bir qismi sifatida qabul qilib, ichki motivatsiyaga ega bo‘ladi. Vitagen yondashuv talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki muammolarni mustaqil hal qilish, tahlil qilish va muloqotga kirishish kabi hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishda samarali pedagogik vositadir.

O‘tkazilgan nazariy tahlillar va o‘rganilgan pedagogik yondashuvlar asosida quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin: zamonaviy ta’lim paradigmasida talaba shunchaki axborot qabul qiluvchi emas, balki jarayonning faol subyekti hisoblanadi. Vitagen ta’lim esa talabaning shaxsiy hayotiy tajribasini o‘quv jarayoniga integratsiya qilish orqali ushbu faollikni ta’minlovchi asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, vitagen ta’lim texnologiyasi oliy ta’lim tizimida talabalarning ijodiy shaxsini shakllantirish va ularning ijtimoiy moslashuvchanligini oshirishda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006. – 186 b.
2. Белкин А.С. Витагенноэ образованиэ. Гипотеза. Контсепция. Реализация. – Екатеринбург, 2000. – 120 с.
3. “Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish” moduli bo‘yicha o‘quv–uslubiy majmua. Buxoro – 2024.
4. Norbutayev F.M. “Bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarini vitagen tajriba asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish”

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. T.: 2021. 46 bet.

5. Zinchenko V.P. Tirik bilim. Psixologik pedagogika asoslari. Yekaterinburg: 1998. – 216 b.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA KREDIT-MODUL TIZIMINI JORIY ETISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Sulaymanova Umidaxon Kudratullayevna – Oriental universiteti “Ta’lim menejmenti” yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Kredit-modul tizimining xalqaro ta’lim standartlari bilan uyg‘unligi, ta’lim sifatini oshirish, akademik mobillikni rivojlantirish va talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini takomillashtirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, mazkur tizimni amaliyotga joriy etish jarayonida uchrayotgan muammolar hamda ularni bartaraf etishning samarali boshqaruv mexanizmlari ko‘rib chiqilgan.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические основы внедрения кредитно-модульной системы в высших учебных заведениях. Освещается её роль в повышении качества образования, развитии академической мобильности и организации самостоятельной работы студентов. Особое внимание уделено проблемам внедрения системы и современным механизмам управления образовательным процессом.

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical foundations of implementing the credit-module system in higher education institutions. The study highlights its role in improving educational quality, enhancing academic mobility, and strengthening students' independent learning skills. It also examines current challenges and effective management mechanisms for successful implementation.

Kalit so‘zlar: kredit-modul tizimi, oliy ta’lim, ECTS, ta’lim sifati, akademik mobillik, mustaqil ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, innovatsion boshqaruv, raqamli ta’lim.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, высшее образование, качество образования, академическая мобильность, компетенции, самостоятельное обучение.

Keywords: credit-module system, higher education, ECTS, education quality, academic mobility, competencies, independent learning, educational management.

Kirish

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta’lim tizimini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy mehnat bozori yuqori malakali, mustaqil fikrlay oladigan, amaliy

ko‘nikmalarga ega bo‘lgan mutaxassislarni talab etmoqda. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish, o‘quv jarayonini modernizatsiya qilish hamda xalqaro ta’lim makoniga integratsiyalashuvni ta’minlash zarurati yuzaga kelmoqda.

Mazkur vazifalarni amalga oshirishda kredit-modul tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tizim Yevropa Kredit Transfer va Jamg‘arish Tizimi (ECTS) tamoyillariga asoslanib, talabaning o‘quv yuklamasini kredit birliklari orqali baholash, fanlarni erkin tanlash va akademik mobillikni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. O‘zbekiston Respublikasida ham oliy ta’limni isloh qilish doirasida kredit-modul tizimini bosqichma-bosqich joriy etish ishlari amalga oshirilmoqda.

Asosiy qism

Kredit-modul tizimining nazariy asoslari kompetensiyaviy yondashuv va uzluksiz ta’lim tamoyillariga tayanadi. Mazkur tizimda asosiy e’tibor ta’lim oluvchining o‘quv jarayonidagi faolligiga, mustaqil ta’limiga va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratiladi. An’anaviy ta’lim tizimidan farqli ravishda, kredit-modul tizimi talabaning auditoriya mashg‘ulotlari bilan bir qatorda mustaqil ishlash hajmini ham kredit birliklari orqali hisobga oladi. Bugungi kunda dunyoning ko‘plab rivojlangan mamlakatlarida kredit-modul tizimi oliy ta’limning asosiy modeli sifatida qo‘llanilib kelmoqda. Ushbu tizim ta’limning shaffofligini ta’minlaydi, o‘quv dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtiradi hamda talabalarga xorijiy oliy ta’lim muassasalarida o‘qishni davom ettirish imkoniyatini yaratadi.

Natijada akademik mobillik kengayib, xalqaro ilmiy hamkorlik rivojlanadi. O‘zbekiston Respublikasida kredit-modul tizimini joriy etishning huquqiy asoslari mamlakatimiz Prezidenti tomonidan qabul qilingan oliy ta’limni rivojlantirishga oid farmon va qarorlarda belgilab berilgan.

Mazkur hujjatlar oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini xalqaro standartlarga mos ravishda tashkil etish, professor-o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etishga xizmat qilmoqda. Kredit-modul tizimining amaliy ahamiyati, avvalo, talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirishida namoyon bo‘ladi. Mustaqil ta’lim ulushining ortishi talabalarni qo‘shimcha ilmiy manbalarni o‘rganishga, axborotlarni tahlil qilishga va kasbiy muammolarni mustaqil hal etishga undaydi. Bu esa zamonaviy mehnat bozorida talab etiladigan tanqidiy fikrlash, kreativlik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, kredit-modul tizimi asosida ta’lim jarayonini boshqarishda raqamli texnologiyalarning o‘rni ham beqiyosdir. Elektron dekanat, LMS platformalari, elektron jurnal va masofaviy ta’lim tizimlari o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, talabalar bilimini adolatli baholash hamda akademik natijalarni monitoring qilish imkonini yaratadi. Ushbu tizimlar orqali talabalar o‘z kreditlari, reyting ko‘rsatkichlari va fanlarni o‘zlashtirish darajasi haqida tezkor

ma’lumotlarga ega bo‘ladilar. Shu bilan birga, kredit-modul tizimini joriy etish jarayonida ayrim muammolar ham kuzatilmoqda. Jumladan, professor-o‘qituvchilarning yangi tizim bo‘yicha metodik tayyorgarligi yetarli emasligi, o‘quv-uslubiy materiallarning to‘liq shakllanmaganligi, ayrim hududlarda raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi pastligi hamda talabalarning mustaqil ta’limga moslashishida qiyinchiliklar mavjud. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun professor-o‘qituvchilar malakasini oshirish kurslarini takomillashtirish, zamonaviy elektron ta’lim resurslarini yaratish, o‘quv-uslubiy majmualarni boyitish hamda xorijiy ilg‘or tajribalarni o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, ish beruvchilar va oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish orqali o‘quv dasturlarini mehnat bozori talablariga moslashtirish zarur. Ta’lim sifatini boshqarish nuqtayi nazaridan kredit-modul tizimi muhim vosita hisoblanadi.

Talabalarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari, akademik qarzdorlik darajasi, bitiruvchilarning bandligi va ish beruvchilarning qoniqish ko‘rsatkichlari asosida ta’lim dasturlarini muntazam ravishda takomillashtirib borish imkoniyati yaratiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, kredit-modul tizimi oliy ta’limni modernizatsiya qilishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu tizim ta’lim sifatini oshirish, talabalarning mustaqil ta’limini rivojlantirish, akademik mobillikni ta’minlash va xalqaro ta’lim standartlariga integratsiyalashuv uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Kredit-modul tizimini samarali joriy etish professor-o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng qo‘llash hamda ta’lim va mehnat bozori o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash bilan chambarchas bog‘liqdir. Mazkur yo‘nalishdagi islohotlar mamlakatimizda zamonaviy bilim va kompetensiyalarga ega, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

4. European Commission. *ECTS Users’ Guide*. Luxembourg, 2015.

5. UNESCO. *Higher Education and Sustainable Development Report*. Paris, 2023.

6. OECD. *Education at a Glance 2024*. Paris: OECD Publishing.

7. Abduqodirov A.A. **Ta’lim menejmenti va sifat nazorati.** – Toshkent.

8. To‘xtaxodjayeva M.X. **Ta’lim sifatini boshqarish asoslari.** – Toshkent: Fan va texnologiya.

9. Muslimov N.A. **Kasb ta’limi pedagogikasi.** – Toshkent.

KITOB MUTOLAASI VOSITASIDA AGRESSIV XULQ-ATVORNING OLDINI OLISH

Yunusova Dildoraxon Xikmat qizi – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi Milliy instituti 2-bosqich tayanch doktoranti

Qalandarova Shaxnoza Olim qizi - Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi Milliy instituti 2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda o‘quvchilarda agressiv xulq-atvorning oldini olishda kitob mutolaasining tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilingan. Kitobxonlikning yoshlarning ma’naviy-axloqiy kamoloti, empatiya, muloqot madaniyati va ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, oila, maktab va mahalla hamkorligi asosida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish orqali zo‘ravonlikning oldini olish yo‘llari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar. Kitob mutolaasi, kitobxonlik madaniyati, agressiv xulq-atvor, zo‘ravonlik profilaktikasi, ma’naviy tarbiya, empatiya, o‘quvchilar, hamkorlik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются воспитательные возможности чтения книг в профилактике агрессивного поведения учащихся. Освещается роль культуры чтения в духовно-нравственном развитии школьников, формировании эмпатии, культуры общения и социальных отношений. Представлены пути предупреждения насилия посредством развития читательской культуры на основе сотрудничества семьи, школы и махалли.

Ключевые слова. чтение книг, культура чтения, агрессивное поведение, профилактика насилия, духовно-нравственное воспитание, эмпатия, учащиеся, сотрудничество.

Annotation. This paper examines the educational potential of reading books in preventing aggressive behavior among students. It highlights the role of reading culture in developing moral values, empathy, communication skills, and social relationships. The study also presents ways to prevent violence through promoting reading culture based on cooperation among family, school, and community.

Keywords. book reading, reading culture, aggressive behavior, violence prevention, moral education, empathy, students, cooperation

Kirish

Bugungi kunda yoshlar tarbiyasi jamiyat oldidagi eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlarning

keng tarqalishi hamda turli salbiy axborotlarning ko‘payishi ayrim o‘quvchilarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga sabab bo‘lmoqda. Agressiv xatti-harakatlar o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlariga, ta’lim samaradorligiga va psixologik muhitga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli yoshlarni zo‘ravonlik va tajovuzkorlikdan himoya qilish, ularda ijobiy fazilatlarni shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir.Agressiv xulq-atvorning oldini olishda kitob mutolaasi samarali tarbiyaviy vosita hisoblanadi. Kitob inson tafakkurini boyitadi, ma’naviy dunyosini kengaytiradi va ijobiy hayotiy qarashlarni shakllantiradi. Ayniqsa, badiiy adabiyotlar orqali o‘quvchilar yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik, mehr-oqibat va shafqatsizlik kabi tushunchalarni chuqur anglay boshlaydilar.

Kitob insoniyat ma’naviy taraqqiyotining eng muhim manbalaridan biridir. Mutolaa jarayonida o‘quvchi nafaqat yangi bilimlarga ega bo‘ladi, balki o‘zining ichki dunyosini ham boyitadi. Badiiy asarlar qahramonlari taqdiri bilan tanishish orqali o‘quvchilar turli vaziyatlarga baho berishni, insoniy fazilatlarni qadrlashni va boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunishni o‘rganadilar.Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muntazam kitob o‘qiydigan bolalarda empatiya darajasi yuqori bo‘ladi. Empatiya esa agressiv harakatlarning kamayishiga xizmat qiluvchi muhim omillardan biridir. Chunki boshqalarning his-tuyg‘ularini tushuna oladigan shaxs ularga zarar yetkazishdan tiyiladi.Mutolaa jarayonida o‘quvchilarning nutqi rivojlanadi, muloqot madaniyati shakllanadi va fikrlash doirasi kengayadi. Bu esa nizoli vaziyatlarni kuch ishlatish orqali emas, balki muloqot va murosa yo‘li bilan hal etishga yordam beradi.

Agressiv xulq-atvorning shakllanishiga oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri, internet va ommaviy axborot vositalaridagi salbiy kontentlar sabab bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatlarda kitobxonlik yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va ularni ijobiy faoliyatga yo‘naltirish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Kitob mutolaasi o‘quvchilarda quyidagi ijobiy sifatlarni rivojlantiradi:

mehr-oqibat va insonparvarlik;

sabr-toqat va matonat;

o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish;

tanqidiy va mantiqiy fikrlash;

muloqot madaniyati;

ijtimoiy mas’uliyat.

Bunday sifatlar esa zo‘ravonlik va agressiv xatti-harakatlarning kamayishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, milliy va jahon adabiyotining eng sara namunalarini mutolaa qilish o‘quvchilarda yuksak ma’naviy fazilatlarni shakllantiradi.

O‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda oila, maktab va mahalla hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar farzandlarida kitobga

qiziqish uyg‘otishlari, uy sharoitida mutolaa muhitini yaratishlari zarur. Farzand bilan birgalikda kitob o‘qish va asar yuzasidan suhbatlashish uning dunyoqarashini boyitadi.

Maktabda esa kitobxonlik tanlovlari, adabiy kechalar, kitob taqdimotlari va ijodiy uchrashuvlarni tashkil etish o‘quvchilarning kitobga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda tarbiyaviy ahamiyatga ega asarlarni o‘qish va muhokama qilish ham muhim natijalar beradi.

Mahalla institutlari tomonidan tashkil etiladigan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, kutubxona faoliyatini rivojlantirish va kitob targ‘ibotiga qaratilgan loyihalar yoshlar orasida kitobxonlik madaniyatini yanada mustahkamlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, kitob mutolaasi o‘quvchilarda agressiv xulq-atvorning oldini olishning samarali vositalaridan biridir. Mutolaa yoshlarning ma’naviy dunyosini boyitadi, empatiya va insonparvarlik tuyg‘ularini rivojlantiradi, muloqot madaniyatini shakllantiradi hamda nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Oila, maktab va mahalla hamkorligida kitobxonlik madaniyatini keng targ‘ib qilish orqali o‘quvchi-yoshlarni zo‘ravonlik va tajovuzkorlikdan himoya qilish, barkamol avlodni tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga oid qaror va farmonlari.
3. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
4. Qodirov B.R. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
5. To‘xtaboyev X. Sariq devni minib. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.
6. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2021.

MAHALLA–OILA–MAKTAB HAMKORLIGI ASOSIDA O‘QUVCHI-YOSHLARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

G.Jumamuratova – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti Qoraqalpog'iston filiali ilmiy xodimi

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘quvchi-yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olish, ularda zo‘ravonlikka qarshi ijtimoiy, huquqiy, ma’naviy va psixologik immunitetni shakllantirishda mahalla, oila va maktab hamkorligining ahamiyati tahlil qilinadi. Bugungi globallashuv va raqamli axborot muhiti sharoitida yoshlar turli salbiy

ta’sirlar, kiberzo‘ravonlik, agressiv xulq-atvor, tengdoshlar bosimi va oilaviy muammolar bilan yuzma - yuzkel moqda. Shu sababli zo‘ravonlikning oldini olish faqat jazolash yoki nazorat qilish bilan emas, balki profilaktika, tarbiya, psixologik qo‘llab - quvvatlash, huquqiy savodxonlik va sog‘lom ijtimoiy muhit yaratish orqali amalga oshirilishi lozim. Maqolada mavjud muammolar, ularning sabablari hamda mahalla–oila–maktab hamkorligi asosidagi amaliy yechimlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mahalla, oila, maktab, o‘quvchi-yoshlar, zo‘ravonlik, profilaktika, immunitet, tarbiya, psixologikmuhit, huquqiymadaniyat, kiberzo‘ravonlik.

Yosh avlod tarbiyasi har bir jamiyatning ma’naviy, ijtimoiy va huquqiy barqarorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. O‘quvchi-yoshlarning sog‘lom fikrlashi, ijtimoiy mas’uliyati, huquqiy ongga ega bo‘lishi va zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatda shakllanishi bevosita oila, maktab va mahalla hamkorligiga bog‘liq. Chunki bola shaxs sifatida avvalo oilada shakllanadi, maktabda bilim va tarbiya oladi, mahallada esa ijtimoiy hayot tajribasini o‘zlashtiradi.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitet deganda o‘quvchi-yoshlarning zo‘ravonlikni qabul qilmasligi, unga qo‘shilmasligi, zo‘ravonlik holatini ko‘rganda befarq bo‘lmasligi, o‘z huquqlarini bilishi, nizolarni tinch yo‘l bilan hal qila olishi va salbiy guruhlar ta’siriga tushmaslik qobiliyati tushuniladi. Bu immunitet tabiiy ravishda paydo bo‘lmaydi. Uni tizimli tarbiya, ijobiy muhit, ota-ona nazorati, maktab psixologik xizmati va mahalla jamoatchiligi hamkorligi orqali shakllantirish zarur.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti yoshlar zo‘ravonligini 10–29 yoshdagi shaxslar o‘rtasida yuz beradigan, jismoniy, ruhiy va ijtimoiy oqibatlarga olib keladigan xavfli hodisa sifatida izohlaydi. O‘zbekiston Respublikasida bolalar va yoshlarni zo‘ravonlikdan himoya qilish masalasi huquqiy jihatdan mustahkamlanmoqda. 2024-yil 14-noyabrda qabul qilingan “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunning maqsadi bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Shuningdek, 2026-yil 3-martdagi PF-33-son Farmonda ayollar va bolalar huquqlarini ishonchli ta’minlash, ularni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish hamda jamiyatda bunday holatlarga nisbatan murosasizlik muhitini shakllantirish vazifalari belgilangan.

Bugungi kunda o‘quvchi-yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlik turli ko‘rinishlarda uchrashi mumkin. Bular jismoniy urishish, haqorat qilish, tahqirlash, sinfdoshini kamsitish, qo‘rqitish, guruh bo‘lib bosim o‘tkazish, internet orqali masxara qilish, shaxsiy surat yoki videolarni ruxsatsiz tarqatish, yolg‘on ma’lumot bilan obro‘sizlantirish kabi holatlardir. Ayniqsa, kiberzo‘ravonlikning kuchayishi yoshlar ruhiyatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Muammoning asosiy sabablari orasida oiladagi nazoratsizlik, ota-onaning farzand bilan yetarli muloqot qilmasligi, maktabdagi psixologik muhitning sustligi, o‘quvchilar o‘rtasidagi nizolarning vaqtida hal qilinmasligi, mahallada yoshlarning

bo‘sh vaqti mazmunli tashkil etilmasligi, internetdan noto‘g‘ri foydalanish va salbiy tengdoshlar ta’siri alohida o‘rin tutadi.

Zo‘ravonlikning oldini olishda faqat jazolash usuliga tayanish yetarli emas. Chunki jazolash ko‘pincha zo‘ravonlik sodir bo‘lganidan keyin qo‘llanadi. Profilaktika esa muammoning ildizini erta aniqlash, xavf omillarini kamaytirish, bolaga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatish va uni ijobiy ijtimoiy muhitga jalb qilishga xizmat qiladi. “Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida” gi Qonunning maqsadi ham voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquq buzarliklar profilaktikasi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Mahalla, oila va maktab o‘quvchi-yosh shaxsini shakllantiruvchi uch asosiy ijtimoiy institute hisoblanadi. Ularning har biri alohida vazifaga ega, biroq ular bir-biridan uzilgan holda ishlasa, profilaktika samarasi pasayadi.

Oila bolaning birinchi tarbiya maktabidir. Farzand mehr, hurmat, sabr, kechirimlilik, muloqot madaniyati, mas’uliyat va intizom kabi fazilatlarni avvalo oilada o‘rganadi. Agar oilada doimiy janjal, qo‘pollik, zo‘ravonlik, befarqlik yoki haddan tashqari qattiq qo‘llik mavjud bo‘lsa, bola bu holatni odatiy munosabat sifatida qabul qilishi mumkin. Shu sababli ota-onaning shaxsiy namunasi zo‘ravonlikka qarshi immunitet shakllanishida juda muhimdir.

Maktab esa bolaning bilim olishi, ijtimoiylashuvi va axloqiy tarbiyasi uchun asosiy muhitdir. Sinf rahbari, fan o‘qituvchilari, maktab psixologi va ma’muriyat o‘quvchining xulqi, kayfiyati, tengdoshlari bilan munosabati, davomati va o‘zlashtirishidagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatib borishi kerak. “Ta’lim to‘g‘risida” gi Qonun ta’lim va tarbiya jarayonining huquqiy asoslarini belgilaydi.

Mahalla esa bolaning maktabdan tashqari hayoti, do‘stlar davrasi, bo‘sh vaqti va oilaviy sharoitini bevosita kuzata oladigan ijtimoiy makondir. Mahalla raisi, yoshlar yetakchisi, profilaktika inspektori, xotin - qizlar faoli, nuroniylar va jamoatchilik vakillari oilalar bilan ishlash, muammoli holatlarni erta aniqlash va yoshlarni foydali mashg‘ulotlarga jalb qilishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitet bir nechta yo‘nalishda shakllanadi.

Birinchidan, ma’naviy immunitet zarur. Bu bolada mehr-oqibat, hurmat, bag‘rikenglik, inson qadrini e’zozlash, kattalarga hurmat va kichiklarga g‘amxo‘rlik kabi fazilatlarni shakllantiradi. Ma’naviy immuniteti kuchli bo‘lgan o‘quvchi boshqani kamsitmaydi, zo‘ravonlikni kuch belgisi deb bilmaydi.

Ikkinchidan, huquqiy immunitet muhimdir. O‘quvchi o‘z huquqlarini, majburiyatlarini, boshqaning sha’ni va qadr-qimmatiga tajovuz qilish javobgarlikk aolib kelishini bilishi kerak.

Uchinchidan, psixologik immunitet zarur. Bu o‘quvchining stressga bardosh berishi, g‘azabini boshqara olishi, nizoli vaziyatda o‘zini tutishi, tengdoshlar bosimiga berilmasligi va o‘z muammosini ishonchli kattalarga ayta olishi bilan bog‘liq.

To‘rtinchidan, kommunikativ immunitet shakllanishi kerak. Bola fikrini madaniyatli ayta olishi, boshqani tinglashi, kelishmovchilikni urushsiz hal qilishi, uzr so‘rash va kechirish madaniyatini egallashi lozim.

Beshinchidan, **raqamli immunitet** hozirgi davr uchun juda muhim. O‘quvchi internetdagi haqorat, tahdid, yolg‘on axborot, zararli content va kiber zo‘ravonlikni taniy olishi, shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishi va xavfli holatda kimga murojaat qilishni bilishi kerak.

Mahalla – oila – maktab hamkorligida ayrim muammolar mavjud. Birinchi muammo — hamkorlikning ko‘p hollarda faqat rasmiy yig‘ilishlar bilan cheklanib qolishidir. Ota – onalar yig‘ilishlari yoki profilaktik tadbirlar o‘tkaziladi, lekin ularning natijasi doimiy kuzatilmaydi.

Ikkinchi muammo — ota-onalarning tarbiyaviy jarayondagi faolligi yetarli emasligidir. Ba’zi ota – onalar farzand tarbiyasini faqat maktab zimmasidagi vazifa deb hisoblaydi. Aslida esa maktab bolaga bilim va tarbiya beradi, lekin oiladagi muhituning xulqiga eng kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Uchinchi muammo — mahallada yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishdagi kamchiliklardir. Nazoratsiz bo‘sh vaqt, salbiy guruhlar, maqsadsizlik va bekorchilik zo‘ravonlikka moyil xatti – harakatlarni kuchaytirishi mumkin.

To’rtinchi muammo , kiber zo‘ravonlikka qarshi yetarli bilim va ko‘nikmaning shakllanmaganidir. Ko‘plab o‘quvchilar internetdagi haqorat, shantaj, tahdid yoki shaxsiy ma’lumot tarqatish ham zo‘ravonlik ekanini to‘liq anglamaydi.

Birinchi yechim — **erta ogohlantirish tizimini yaratish**. Maktab, ota-onava mahalla o‘quvchining xulqi, davomati, kayfiyati, do‘stlar davrasi va internetdagi faolligiga e’tibor berishi lozim. Agar o‘quvchi darsga kelmay qolsa, agressivlashsa, yolg‘izlanib qolsa, tez-tez janjalga aralashsa yoki qo‘rqoq holatga tushib qolsa, bu signal sifatida baholanishi kerak.

Ikkinchi yechim — **individual profilaktik xarita** yuritish. Xavf guruhidagi har bir o‘quvchi bo‘yicha sinf rahbari, maktab psixologi, ota-onava mahalla vakili ishtirokida qisqa reja tuziladi. Unda o‘quvchining muammosi, sabablar, yordam shakllari, mas’ul shaxslar va kutiladigan natijalar belgilanadi.

Uchinchi yechim — **ota-onalar maktabini tashkil etish**. Ota-onalarga farzand bilan muloqot qilish, internet nazorati, agressiv xulqni yumshatish, o‘smirlik davri psixologiyasi, jazolash va rag‘batlantirish muvozanati bo‘yicha amaliy treninglar o‘tkazish zarur.

To‘rtinchi yechim — **maktabda xavfsiz psixologik muhit yaratish**. Har bir o‘quvchi maktabda o‘zini xavfsiz va qadrlangan his qilishi kerak. Sinfda kamsitish, laqab qo‘yish, masxara qilish, guruh bo‘lib chetlatish kabi holatlarga befarq qaralmasligi lozim.

Beshinchi yechim — **mediatsiya va yarashtirish amaliyotidan foydalanish**. O‘quvchilar o‘rtasidagi nizolarni faqat jazolash bilan emas, suhbat, tushuntirish, uzr so‘rash, zarar oqibatini anglash va kelishuvga erishish orqali hal qilishsa maraliroqdir.

Oltinchi yechim — **kiberzo‘ravonlikka qarshi raqamli savodxonlikni kuchaytirish**. O‘quvchilarga internetdagi xavfli holatlar, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, zararli kontentdan uzoq bo‘lish, tahdid yoki haqoratga uchraganda kimga murojaat qilish kerakligi o‘rgatilishi lozim.

Yettinchiyechim — **bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish**. Mahalla va maktab hamkorligida sport, san’at, kitobxonlik, IT, hunarmandchilik, xorijiy til, debat va volontyorlik to‘garaklari faoliyatini kuchaytirish kerak. Yoshlar foydali mashg‘ulot bilan band bo‘lsa, salbiy muhitga tushish ehtimoli kamayadi.

Sakkizinchi yechim — **hamkorlik kengashini yo‘lga qo‘yish**. Har bir maktab hududida mahalla raisi, yoshlar yetakchisi, profilaktika inspektori, maktab direktori, sinf rahbari, psixolog va ota-onalar vakillaridan iborat ishchi guruh faoliyat yuritishi maqsadga muvofiq. Ushbu guruh oyda kamida bir marta uchrashib, xavf guruhidagi o‘quvchilar, nizoli holatlar, oilaviy muammolar va profilaktik tadbirlar natijasini tahlil qilishi lozim.

Profilaktika natijadorligini baholash. Tadbirlar soni emas, ularning natijasi muhim. Masalan, o‘quvchilar o‘rtasidagi nizolar kamayishi, davomad yaxshilanishi, ota-onalar ishtiroki ortishi, to‘garaklarga jalb qilingan yoshlar soni ko‘payishi va maktabdagi psixologik muhit yaxshilanishi asosiy mezon bo‘lishi kerak.

Mahalla–oila–maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Har bir maktabda “Zo‘ravonliksiz maktab muhiti” dasturini ishlab chiqish.
2. Sinf rahbari, psixolog, ota-ona va mahalla vakili ishtirokida xavf guruhidagi o‘quvchilar bilan individual ishlash tizimini yo‘lga qo‘yish.
3. Ota-onalaruchun “Farzand tarbiyasida muloqot madaniyati”, “O‘smirlik davri psixologiyasi”, “Kiber zo‘ravonlikdan himoya” mavzularida seminarlar tashkil etish.
4. Har bir sinfda “Zo‘ravonlikka yo‘q deymiz”, “Do‘stlik va hurmat”, “Nizoni tinch hal qilish” mavzularida tarbiyaviy mashg‘ulotlar o‘tkazish.
5. Mahallalarda sport, san’at, IT, kitobxonlik va kasb-hunar to‘garaklariga yoshlarni keng jalb qilish.
6. Maktab psixologining o‘quvchilarbilan individual va guruhiy ishlash faoliyatini kuchaytirish.
7. Kiber zo‘ravonlikka qarshi raqamli madaniyat darslarini muntazam tashkil etish.
8. Zo‘ravonlik holatlarida aybdorni faqat jazolash emas, balki jabrlanuvchini himoya qilish va tajovuzkor o‘quvchini qayta tarbiyalash tizimini kuchaytirish.
9. Mahalla–oila–maktab hamkorligi natijalarini har chorakda tahlil qilib borish.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish bugungi kunning eng muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalaridan biridir. Bu jarayon faqat maktab yoki faqat ota-onaning vazifasi emas. Zo‘ravonlikning oldini olishda oila, maktab va mahalla yagona tarbiyaviy tizim sifatida harakat qilishi lozim.

Eng muhim jihat shundaki, zo‘ravonlikka qarshi immunitet qo‘rquv yoki jazodan emas, balki ongli tarbiya, huquqiy bilim, mehrli muloqot, sog‘lom psixologik muhit va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash orqali shakllanadi. Shunday ekan, mahalla–oila–maktab hamkorligini kuchaytirish yosh avlodning xavfsiz, sog‘lom va ma’naviy barkamol bo‘lib voyaga yetishida muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-33-son Farmoni, 2026-yil 3-mart.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Voyagay etmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. Centers for Disease Control and Prevention. PreventingYouthViolence.

O‘QUVCHI-YOSHLARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA MAHALLA–OILA–MAKTAB HAMKORLIGI VA ELEKTRON TA’LIM RESURSLARINING O‘RNI

Xaydarova Nilufar Voxid qizi – Fan va texnologiyalar universiteti “Pedagogika” kafedrasi o‘qituvchisi
Rayimova Gulsevar Bahodir qizi – Fan va texnologiyalar universiteti 2/25-guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada mahalla–oila–maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi raqamli-pedagogik immunitetni shakllantirish masalasi tahlil qilinadi. Elektron ta’lim resurslari, interaktiv topshiriqlar, vaziyatli keyslar va raqamli kommunikatsiya vositalari orqali o‘quvchilarda zo‘ravonlikni anglash, undan himoyalanish, nizoli vaziyatlarda ijtimoiy mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari asoslab beriladi. Maqolada oila, mahalla faollari va maktab pedagoglari hamkorligida profilaktik, tarbiyaviy va axborot-ma’rifiy ishlarni yagona tizimda tashkil etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: mahalla, oila, maktab, zo‘ravonlik profilaktikasi, raqamli-pedagogik immunitet, elektron ta’lim resurslari, kiberbulling, ijtimoiy mas’uliyat.

Аннотация: В статье анализируется вопрос формирования цифрово-педагогического иммунитета против насилия у учащейся молодежи на основе сотрудничества махалли, семьи и школы. Обосновываются возможности развития у учащихся навыков распознавания насилия, защиты от него и принятия социально ответственных решений в конфликтных ситуациях посредством электронных образовательных ресурсов, интерактивных заданий, ситуационных кейсов и цифровых коммуникационных инструментов. В статье предложены практические рекомендации по организации профилактической, воспитательной и

информационно-просветительской работы в единой системе взаимодействия семьи, махалли и школы.

Ключевые слова: махалля, семья, школа, профилактика насилия, цифрово-педагогический иммунитет, электронные образовательные ресурсы, кибербуллинг, социальная ответственность.

Annotation: This article analyzes the formation of digital-pedagogical immunity against violence among school-age youth through cooperation between the community, family and school. It substantiates the potential of electronic educational resources, interactive tasks, situational cases and digital communication tools for developing students’ ability to recognize violence, protect themselves and make socially responsible decisions in conflict situations. The article presents practical recommendations for organizing preventive, educational and awareness-raising activities within an integrated system involving families, community representatives and schools.

Keywords: community, family, school, violence prevention, digital-pedagogical immunity, electronic educational resources, cyberbullying, social responsibility.

Kirish

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonida o‘quvchi-yoshlar tarbiyasida xavfsiz ijtimoiy muhitni yaratish, zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish hamda ularni turli salbiy ta’sirlardan himoya qilish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Zo‘ravonlik faqat jismoniy tajovuz shaklida emas, balki ruhiy bosim, kamsitish, haqorat, tahdid, ijtimoiy tarmoqlar orqali ta’qib qilish, guruhdan chetlashtirish kabi ko‘rinishlarda ham namoyon bo‘lishi mumkin. Shu bois o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish alohida tadbirlar majmui emas, balki maktab, oila va mahallaning uzluksiz hamkorligiga tayangan yaxlit tarbiyaviy jarayon sifatida qaralishi zarur.

Ta’lim muassasasi o‘quvchiga bilim berish bilan birga uning shaxsiy xavfsizligi, ijtimoiy moslashuvi va axloqiy pozitsiyasini shakllantirish uchun ham mas’uldir. Oila bolaning dastlabki tarbiya maktabi bo‘lsa, mahalla ijtimoiy nazorat, hamjihatlik va ma’naviy qo‘llab-quvvatlash muhitini ta’minlaydi. Ushbu uch institutning hamkorligi kuchli bo‘lgandagina o‘quvchi zo‘ravonlikning turli shakllarini farqlash, xavfli vaziyatda to‘g‘ri yo‘l tutish, yordam so‘rash va boshqalarning huquqlarini hurmat qilishga o‘rganadi. Elektron ta’lim resurslari esa bu jarayonni zamonaviy, qiziqarli va ta’sirchan shaklda tashkil etishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Raqamli-pedagogik immunitet tushunchasi o‘quvchining real va virtual muhitdagi xavflarni anglash, axborotni tanqidiy baholash, zo‘ravonlikka undovchi xabarlar yoki xatti-harakatlarga nisbatan ongli munosabat bildirish, o‘zini va

tengdoshlarini himoya qilish qobiliyatini ifodalaydi. Bunday immunitetni shakllantirishda elektron darsliklar, videodarslar, test-platformalar, infografikalar, animatsion vaziyatlar, onlayn so‘rovnomalar va raqamli keyslar muhim vosita bo‘la oladi. Chunki bugungi o‘quvchi axborotni ko‘proq vizual, tezkor va interaktiv shaklda qabul qiladi.

Elektron ta’lim resurslari zo‘ravonlik profilaktikasida uchta muhim vazifani bajaradi. Birinchidan, ular o‘quvchilarga zo‘ravonlikning mazmuni va oqibatlarini sodda, aniq va hayotiy misollar orqali tushuntiradi. Ikkinchidan, interaktiv topshiriqlar o‘quvchini passiv tinglovchi emas, balki vaziyatni tahlil qiluvchi, qaror qabul qiluvchi faol ishtirokchiga aylantiradi. Uchinchidan, raqamli platformalar o‘qituvchi, ota-ona va mahalla faollari o‘rtasida tezkor axborot almashish, tarbiyaviy ishlar natijasini kuzatish va zarur hollarda individual yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

Maktabda “Zo‘ravonlikka qarshi immunitet” mavzusidagi elektron mashg‘ulotlar sinf rahbari, psixolog, fan o‘qituvchilari va ota-onalar hamkorligida tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Bunda o‘quvchilarga “Men guvoh bo‘lsam nima qilaman?”, “Kiberbulling holatida kimga murojaat qilaman?”, “Do‘stim bosim ostida qolsa qanday yordam beraman?” kabi vaziyatli savollar beriladi. Mazkur savollar asosida yaratilgan onlayn testlar, Wordwall, Kahoot, Quizizz kabi interaktiv vositalar o‘quvchilarning mavzuga qiziqishini oshiradi hamda ularning ijtimoiy-huquqiy savodxonligini rivojlantiradi.

Oila bilan hamkorlik jarayonida ota-onalar uchun qisqa elektron eslatmalar, videoroliklar va maslahat kartalarini tayyorlash samarali natija beradi. Masalan, “Farzandingizda ruhiy bosim belgilarini qanday aniqlash mumkin?”, “Bolaga tanbeh berishda zo‘ravonliksiz muloqot usullari”, “Telefon va internetdan xavfsiz foydalanish qoidalari” kabi mavzulardagi raqamli materiallar ota-onaning tarbiyaviy mas’uliyatini oshiradi. Ota-ona farzandining onlayn faoliyatini faqat nazorat qilish bilan cheklanmasdan, unga ishonchli muloqot, maslahat va qo‘llab-quvvatlash muhitini yaratishi kerak.

Mahalla instituti esa profilaktik ishlarning ijtimoiy tayanchidir. Mahalla faollari, yoshlar yetakchilari va profilaktika inspektorlari maktab bilan hamkorlikda ma’rifiy uchrashuvlar, davra suhbatlari, sport va madaniy tadbirlarni tashkil etish orqali o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishga yordam beradi. Elektron ta’lim resurslaridan foydalanish bu tadbirlarni faqat auditoriya bilan cheklab qo‘ymasdan, telegram guruhlari, onlayn e’lonlar, elektron bukletlar va qisqa videomurojaatlar orqali kengroq auditoriyaga yetkazish imkonini beradi.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishda faqat ogohlantirish yetarli emas. O‘quvchida empatiya, hamkorlik, mas’uliyat, o‘zini boshqarish, murosaga kelish, nizoni tinch yo‘l bilan hal etish kabi ijtimoiy ko‘nikmalar izchil rivojlantirilishi lozim. Elektron keyslar aynan shu jihatdan qulay vositadir. Masalan, o‘quvchiga virtual vaziyat taqdim etiladi: sinfdoshi ijtimoiy tarmoqda masxara qilindi, guruh a’zolari esa bunga kulgi bilan munosabat bildirdi. O‘quvchi

ushbu holatda jabrlanuvchi, guvoh, sinfdosh va o‘qituvchi nuqtayi nazaridan yechim izlaydi. Bunday mashqlar bolada adolat, hamdardlik va faol fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlaydi.

Hamkorlik modelining amaliy mexanizmlari

Mahalla–oila–maktab hamkorligi asosida elektron ta’lim resurslaridan foydalanish quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi mumkin. Birinchi bosqich – diagnostika bosqichi bo‘lib, unda o‘quvchilarning zo‘ravonlik haqidagi tasavvurlari, kiberxavfsizlik bo‘yicha bilimlari va nizoli vaziyatlardagi xulq-atvori aniqlanadi. Bu jarayonda anonim onlayn so‘rovnomalar va qisqa testlardan foydalanish o‘quvchilarning fikrini erkin bildirishi uchun qulay muhit yaratadi.

Ikkinchi bosqich – ma’rifiy-tarbiyaviy bosqichdir. Bu bosqichda sinf soatlari, tarbiya darslari, ota-onalar yig‘ilishlari va mahalla uchrashuvlari uchun yagona elektron materiallar bazasi ishlab chiqiladi. Materiallar o‘quvchining yosh xususiyatiga mos, sodda tilda, hayotiy misollar asosida bo‘lishi kerak. Uchinchi bosqich – amaliy ko‘nikmalar bosqichi bo‘lib, unda rolli o‘yinlar, interaktiv topshiriqlar, guruhli muhokamalar va keys-stadi metodlaridan foydalaniladi. To‘rtinchi bosqich – monitoring va tahlil bosqichidir. Bu bosqichda o‘quvchilarning faolligi, ota-onalar ishtiroki, mahalla bilan hamkorlik natijalari muntazam kuzatiladi.

Ushbu modelning samaradorligi ishtirokchilarning vazifalari aniq taqsimlanganda ortadi. Maktab pedagogi mavzuni didaktik jihatdan yoritadi, psixolog o‘quvchining emotsional holatini kuzatadi, ota-ona farzandining kundalik xatti-harakatiga e’tibor beradi, mahalla esa ijtimoiy muhit va bo‘sh vaqtni tashkil etish masalalarida ko‘maklashadi. Elektron resurslar mazkur subyektlarning faoliyatini bog‘lovchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Maqola doirasida taklif etilayotgan yondashuvning muhim jihati shundaki, zo‘ravonlik profilaktikasi faqat muammo yuzaga kelgandan keyingi choralar bilan cheklanmaydi. Aksincha, o‘quvchida oldindan himoya mexanizmlarini shakllantirish, xavfni erta sezish, muloqot madaniyatini rivojlantirish va yordam so‘rashdan uyalmaydigan psixologik muhit yaratish asosiy maqsad qilib olinadi. Bunda elektron ta’lim resurslari tarbiyaviy mazmunni ko‘rgazmali, tizimli va takroriy ravishda yetkazishga imkon beradi.

Tavsiyalar

Birinchi tavsiya – har bir umumta’lim maktabida “Xavfsiz maktab – xavfsiz mahalla” nomli elektron profilaktika papkasini shakllantirishdir. Bu papkada o‘quvchilar, ota-onalar va pedagoglar uchun alohida materiallar joylashtiriladi. Ikkinchi tavsiya – sinf rahbarlari tomonidan oyiga kamida bir marta zo‘ravonliksiz muloqot, kiberxavfsizlik yoki tengdoshlar o‘rtasidagi hurmat mavzusida interaktiv mashg‘ulot o‘tkazishdir. Uchinchi tavsiya – ota-onalar bilan telegram guruhlari

orqali faqat tashkiliy xabarlar emas, balki qisqa tarbiyaviy tavsiyalar, savol-javoblar va foydali manbalarni muntazam ulashib borishdir.

To‘rtinchi tavsiya – mahalla faollari va maktab psixologi ishtirokida xavf guruhiga kirishi mumkin bo‘lgan o‘quvchilar bilan individual ishlash mexanizmini yo‘lga qo‘yishdir. Bunda bolaning shaxsiy qadr-qimmatiga hurmat bilan yondashish, uning muammosini oshkora muhokama qilmaslik, maxfiylik va ishonch tamoyillariga amal qilish muhim. Beshinchi tavsiya – elektron ta’lim resurslarini yaratishda o‘quvchilarning o‘zini ham ijodiy jarayonga jalb etishdir. Masalan, ular zo‘ravonlikka qarshi shiorlar, videoroliklar, infografikalar, sahna ko‘rinishlari va onlayn plakatlar tayyorlashi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, mahalla–oila–maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi raqamli-pedagogik immunitetni shakllantirish zamonaviy tarbiya tizimining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Elektron ta’lim resurslari bu jarayonda faqat axborot yetkazish vositasi emas, balki o‘quvchini fikrlashga, tahlil qilishga, to‘g‘ri qaror qabul qilishga va ijtimoiy mas’uliyatni his etishga o‘rgatuvchi samarali pedagogik instrumentdir. Mazkur yondashuv oila, mahalla va maktabning tarbiyaviy imkoniyatlarini birlashtiradi, profilaktik ishlarning uzluksizligini ta’minlaydi hamda o‘quvchi-yoshlar uchun xavfsiz, sog‘lom va mehrga asoslangan ijtimoiy muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son. 2020-yil 23-sentabr. – https://lex.uz/docs/-5013007

2. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-139-son. 2008-yil 7-yanvar. – https://lex.uz/docs/-1297315

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar. – https://lex.uz/docs/-5841063

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5040-son qarori. 2021-yil 26-mart.

5. UNICEF. Child Protection: Violence against children and adolescents. UNICEF official materials.

6. UNESCO. Preventing school violence and bullying: global guidance and practical recommendations. Paris: UNESCO.

7. Musurmonova O. Oila ma’naviyati – milliy g‘urur. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.

8. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2011.

BOSHLANG‘ICH MAKTABDA O‘QITUVCHILAR VA OTA-ONALAR O‘RTASIDAGI SAMARALI O‘ZARO HAMKORLIKNING QONUNIYATLARI, TAMOYILLARI, PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK SHARTLARI

Yuldashev G‘ayratjon Ne’matjon o‘g‘li – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich maktabda o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikning mazmuni, tamoyillari, qonuniyatlari hamda psixologik-pedagogik shart-sharoitlari yoritiladi. Ota-ona va pedagog o‘rtasidagi hamkorlik bola shaxsining barkamol rivojlanishida hal qiluvchi omil sifatida tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: hamkorlik, ota-ona, o‘qituvchi, boshlang‘ich ta’lim, kommunikatsiya, tarbiya, pedagogik muloqot.

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim tizimi bola shaxsining shakllanishi, mustaqil fikrlash, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy faollikni rivojlantirishdagi eng muhim bosqichdir. Bu jarayonning samaradorligi, avvalo, o‘qituvchi, o‘quvchi va ota-onalar o‘rtasidagi uzviy hamkorlikka bog‘liq. Pedagogik tajriba shuni ko‘rsatadiki, ota-onalar bilan o‘zaro aloqa tizimli va ongli tashkil etilgan maktablarda bolalarning o‘qishga qiziqishi, intizomi va ijtimoiy moslashuvi yuqori bo‘ladi.

Shu bois, boshlang‘ich maktab bosqichida o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish nafaqat tarbiyaviy, balki psixologik ahamiyatga ham egadir.

O‘qituvchi va ota-onalar hamkorligining mazmuni

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi — bu bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng mas’uliyatli davrdir. Shu davrda bola nafaqat bilim va ko‘nikmalarni egallaydi, balki uning ijtimoiy faolligi, emotsional barqarorligi, o‘ziga va boshqalarga munosabati shakllanadi. Bu jarayonning muvaffaqiyati o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi muntazam, samimiy hamkorlikka bevosita bog‘liqdir. Hamkorlikning mazmuni bolaning har tomonlama kamolotini ta’minlashga, uning ehtiyoj va imkoniyatlarini chuqur tushunishga qaratilgan pedagogik jarayonni ifodalaydi.

O‘qituvchi o‘quvchi haqida ma’lumotni, uning o‘quvdagi faolligi, psixologik xususiyatlari, ijtimoiy moslashuvi haqida biladi. Ota-onalar esa bola shaxsining oilaviy muhitdagi xatti-harakatlari, odatlari, qiziqishlari va emotsional holatidan xabardor. Shu bois, bu ikki tomonning o‘zaro ma’lumot almashuvi bola tarbiyasida yagona yondashuvni shakllantiradi. Hamkorlik natijasida bola uchun maktab va oila o‘rtasidagi muhit uyg‘unlashadi, bu esa uning ijtimoiylashuvi va muvaffaqiyatli ta’lim olishini kafolatlaydi.

1. Hamkorlikning asosiy maqsadi va vazifalari

Hamkorlikning asosiy maqsadi — bolaning ta’lim-tarbiya jarayonini yagona pedagogik makon sifatida tashkil etish, ya’ni oila va maktabni birlashtirgan integratsiyalashgan ta’limiy-tarbiyaviy faoliyatni yaratish. Bu maqsad quyidagi vazifalar orqali amalga oshadi:

- bolaning individual xususiyatlarini aniqlash va unga mos pedagogik ta’sir ko‘rsatish;
- o‘qish yutuqlari, kamchiliklar va ularni bartaraf etish uchun birgalikda reja tuzish;
- ijtimoiy-axloqiy va ma’naviy tarbiya bo‘yicha umumiy pozitsiyani shakllantirish;
- ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish va ularni tarbiyaviy vazifalarga faol jalb etish;
- bolalar bilan bog‘liq muammolarga tezkor va kompleks yechim topish.

2. Hamkorlik tarkibi (nimadan iborat?)

Mazmun jihatidan hamkorlik quyidagi elementlardan tashkil topadi:

- **Axborot almashinuvi** — o‘qituvchi bolaning o‘quv yutuqlari, xulq-atvori, qiziqishlari va salomatligi haqida muntazam ma’lumot beradi; ota-ona esa uy sharoiti, oilaviy odatlar, sog‘liq va ruhiy holat haqida ma’lumot beradi.
- **Maslahat va metodik yordam** — o‘qituvchi ota-onaga uy sharoitida qanday mashqlar, motivatsiya usullari va muomala strategiyalari qo‘llashni ko‘rsatadi.
- **Qo‘llab-quvvatlash** — ota-onalar maktab tadbirlarida, loyihalarda, majburiyatlarda ishtirok etadi; o‘qituvchi esa ota-onaning pedagogik harakatlarini rag‘batlantiradi.
- **Baholash va monitoring** — o‘quv jarayoni natijalari, tarbiyaviy o‘zgarishlar va muammolar birgalikda baholanadi; kerak bo‘lsa reabilitatsiya yoki qo‘shimcha ta’lim choralari belgilanadi.
- **Qaror qabul qilishda birga ishlash** — sinf yoki maktab darajasidagi muhim masalalar bo‘yicha ota-onalar kengashi yoki ishchi guruhlar tashkil etiladi.

3. Hamkorlikning shakllari va vositalari (amaliy ro‘yxat)

- **Shaxsiy konsultatsiyalar** — ota-ona va o‘qituvchi orasida individual uchrashuvlar (oldindan belgilangan grafik bo‘yicha).
- **Ota-onalar yig‘ilishi** — umumiy muammolar muhokamasi, strategiya belgilanishi.
- **Telefon/mesenger aloqasi va elektron pochta** — tezkor axborot va xabarlar uchun.
- **Onlayn platformalar (maktab portali, Google Classroom, Telegram guruhlar)** — uy vazifalari, baholar, jadval va yangiliklarni yuklash.
- **Uyga vazifa va nazorat daftarlar** — o‘qituvchi tomonidan ko‘rsatmalar va ota-ona tomonidan imzo orqali tasdiqlash.

- **Amaliy tadbirlar (bayramlar, loyiha haftaliklari, ochiq darslar)** — ota-onalar ishtirokida o‘qituvchining uslublarini namoyish etish.
- **Volunteer va mentorlik dasturlari** — ota-onalarning bilim va tajribalaridan foydalanish.

4. Hamkorlik bosqichlari (dinamik jarayon)

1. **Tashkiliy bosqich** — aloqa yo‘llari, uchrashuv rejasi, ro‘yxatlar tuziladi.
2. **Ma’lumot almashish bosqichi** — diagnostika natijalari, o‘quv rejalari, uy sharoiti haqida ma’lumot to‘planadi.
3. **Qo‘llab-quvvatlash va ta’sir bosqichi** — birgalikda tavsiyalar, treninglar, uy vazifalari va rivojlanish rejalari amalga oshiriladi.
4. **Monitoring va qayta baholash bosqichi** — natijalar tahlil qilinadi, strategiya yangilanadi.

5. Hamkorlikning mazmuniy yo‘nalishlari (nima ustida ishlanadi?)

- **Pedagogik yo‘nalish**: o‘qitish metodlari, uyda mashq rejimi, ta’limiy resurslar.
- **Tarbiya va intizom**: sanksiyalar va rag‘batlar tizimi, oiladagi intizomiy normalar.
- **Psixologik qo‘llab-quvvatlash**: bolaga motivatsiya berish, xavotir va stresslarni kamaytirish usullari.
- **Sog‘liq va xavfsizlik**: ovqatlanish, jismoniy faollik, uy sharoitidagi xavfsizlik choralari.
- **Ijtimoiy-madaniy moslashuv**: do‘stona munosabatlar, jamiyat qoidalariga rioya qilish, madaniy qadriyatlarni o‘rgatish.

6. Samaradorlik mezonlari (qanday o‘lchanadi?)

- o‘quvchilarning o‘qish natijalari va o‘sish dinamikasi;
- maktabga qiziqish va qatnashuv darajasi;
- ota-onalar tomonidan berilgan uy vazifalari monitoringi (uning sifat va doimiyligi);
- muammolarni erta aniqlash va hal qilish vaqti;
- ijobiy xulq-o‘zgarishlar (intizom, hamkorlik ko‘nikmalari);
- ota-ona va o‘qituvchi orasidagi ichki baholar va fikrlarning ortishi (so‘rovnomalar).

7. Tavsiyalar: amaliy qadamlar va namunaviy shakllar

- **Boshlang‘ich uchrashuvlar rejasini tuzing**: har bir ota-onaga 10–15 daqiqalik konsultatsiya belgilash; uchrashuv kundaligini va maqsadini oldindan yuborish.
- **Yagona axborot daftarini joriy eting**: har bir o‘quvchi uchun “Uy-maktab” daftarida haftalik vazifalar, xulosa va ota-onalar imzosi bo‘lsin.
- **Ota-ona treninglari**: oyiga bir marotaba 30–45 daqiqalik mini-trening (uyda ta’lim texnikalari, motivatsiya, internet xavfsizligi).
- **Onlayn kanallarni tartibga soling**: Telegram yoki maktab portali orqali haftalik yangiliklar; muhim masalalar uchun rasmiy elektron pochta.

- **Yaxshi amaliyotlar almashinuvi**: ota-onalar ichida mentoring tizimi (tajribali ota-onalar yangi ota-onalarga yordam beradi).
- **Maxfiylik va hurmat qoidalari**: oilaviy ma’lumotlar maxfiyligi ta’minlansin; tanqid mulohazalari konstruktiv tilda yetkazilsin.

8. Kutilishi mumkin bo‘lgan muammolar va ularni bartaraf etish usullari

- **Aloqa yetishmasligi — aniq grafik va majburiy kanal joriy etish;** texnik savodxonlikni oshirish.
- **Ota-ona passivligi** — rag‘batlantirish (tashakkurnoma, minnatdorchilik), moslashuvchan uchrashuv vaqtlari.
- **Noto‘g‘ri umidlar yoki qarama-qarshilik** — ochiq muhokama, mediator yoki maktab psixologi yordamida yechim.
- **Madaniy yoki ijtimoiy farqlar** — madaniy sezgirlik, til va an’analarni hisobga olish.

Hamkorlikning asosiy qonuniyatlari

Boshlang‘ich maktabda o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik — bu oddiy muloqot emas, balki bola shaxsining har tomonlama rivojlanishini ta’minlovchi murakkab ijtimoiy-pedagogik tizimdir. Bu tizim o‘zining ichki qonuniyatlariga ega. Ushbu qonuniyatlar pedagogik jarayonning mantiqiy asoslarini belgilab beradi, ularni bilish va amaliyotda qo‘llash esa hamkorlik samaradorligini ta’minlaydi.

1. O‘zaro hurmat va ishonch qonuniyati

Bu qonuniyat o‘qituvchi va ota-onaning o‘zaro hurmat, e’tibor va ishonchga asoslangan muloqotini taqozo etadi. Bola tarbiyasida ikki tomonning ishonchli sheriklik munosabati muhim o‘rin tutadi.

- **Mazmuni:** Ota-ona o‘qituvchini faqat bilim beruvchi emas, balki tarbiya jarayonining sherigi sifatida ko‘radi; o‘qituvchi esa ota-onaning bola hayotidagi rolini qadrlaydi.
- **Amaliy ko‘rinish:** o‘qituvchi ota-onani faqat tanqid qiluvchi emas, maslahat beruvchi va tushunuvchi tarzda yondashadi; ota-ona esa o‘qituvchining harakatlarini qo‘llab-quvvatlaydi, unga ishonch bildiradi.
- **Natijasi:** bola o‘zini ikkala muhitda — maktabda ham, oilada ham qadrlangan shaxs sifatida his qiladi.

2. Axborot almashinuvi qonuniyati

Ota-ona va o‘qituvchi o‘rtasidagi axborot oqimi to‘liq, tizimli va ikki tomonlama bo‘lishi kerak. Har qanday pedagogik hamkorlikning poydevori — bu to‘g‘ri tashkil etilgan kommunikatsiyadir.

- **Mazmuni:** bola haqidagi ma’lumotlar (psixologik holat, o‘qishdagi o‘sish, muammolar, qiziqishlar) muntazam ravishda almashiladi.
- **Shakllari:** sinf chatlari, telefon suhbatlari, elektron kundalik, ota-onalar yig‘ilishlari, shaxsiy uchrashuvlar.

- **Natijasi:** ota-onalar bola rivojidan xabardor bo‘ladi, o‘qituvchi esa oilaviy sharoitni hisobga olgan holda ta’sir choralarini to‘g‘ri tanlaydi.

3. Tarbiyaviy birlik qonuniyati

Oila va maktabning tarbiyaviy maqsadi bir-biriga zid bo‘lmasligi zarur. Agar maktabda bola bir xulq me’yorini o‘rgansa, lekin uyda boshqa yo‘l tutilsa — tarbiyaviy jarayon uziladi.

- **Mazmuni:** oila va maktabning qadriyatlari, talab va intizom tamoyillari uyg‘un bo‘lishi kerak.
- **Amaliy yechim:** ota-onalar bilan pedagogik seminarlar, “yagona tarbiyaviy pozitsiya”ni ishlab chiqish.
- **Misol:** agar maktabda “o‘quvchining mustaqilligi” qadrlansa, uyda ham bola har bir ishni mustaqil bajarishga o‘rgatiladi.
- **Natijasi:** bola ikki muhit o‘rtasida barqaror ijtimoiy va axloqiy pozitsiyani shakllantiradi.

4. Faol ishtirok qonuniyati

Samarali hamkorlikda ota-onalar faqat tomoshabin emas, balki faol ishtirokchi bo‘lishi kerak.

- **Mazmuni:** ota-onalar sinf hayotiga, tadbirlarga, o‘quv loyihalariga va darsdan tashqari faoliyatga jalb qilinadi.
- **Shakllari:** “Ota-onalar kuni”, “Ochiq dars haftaligi”, “Bir kun o‘qituvchi” loyihasi, bolalar ijod ko‘rgazmalari.
- **Natijasi:** ota-onalar o‘z farzandining ta’lim jarayonini bevosita his qiladi, bola esa ota-onasining ishtirokidan ruhlanadi.

5. Individual yondashuv qonuniyati

Har bir oila va ota-ona o‘zining shaxsiy hayot tajribasi, qadriyatlari, madaniy darajasi bilan farqlanadi. Shu sababli hamkorlik “bir xil shakl”da emas, individual yondashuv asosida yo‘lga qo‘yilishi lozim.

- **Mazmuni:** o‘qituvchi ota-onalarning tarbiyaviy uslublarini o‘rganadi va shunga mos muloqot strategiyasini tanlaydi.
- **Amaliy yechim:** oilaviy so‘rovnomalar, psixologik diagnostika, individual maslahatlar.
- **Natijasi:** har bir oila bilan o‘ziga xos, ishonchli aloqalar shakllanadi.

6. O‘zaro mas’uliyat qonuniyati

Hamkorlikning eng muhim jihatlaridan biri — bola ta’lim-tarbiyasi uchun mas’uliyatni bo‘lishishdir. Bu jarayonda o‘qituvchi ham, ota-ona ham o‘z hissasini ongli ravishda bajaradi.

- **Mazmuni:** o‘qituvchi — ta’lim sifatiga, ota-ona — oilaviy tarbiyaga, bola esa o‘z intizomi va harakatlariga javobgar.
- **Amaliy ko‘rinish:** uch tomonlama kelishuvlar, “Hamkorlik shartnomasi”, tarbiyaviy rejalashtirish.
- **Natijasi:** bola o‘z javobgarligini anglaydi, o‘qituvchi va ota-ona esa bir yo‘nalishda ishlaydi.

7. Ijobiy emotsional muhit qonuniyati

Pedagogik hamkorlik sovuq rasmiy munosabat emas, balki iliq insoniy aloqaga asoslanishi lozim.

- **Mazmuni:** muloqotda mehr, e’tibor, empatiya va ijobiy turtki ustuvor bo‘ladi.
- **Amaliy yechim:** ota-onalar bilan “Motivatsion kechalar”, bolalar muvaffaqiyatlarini birgalikda nishonlash.
- **Natijasi:** bola ijobiy his-tuyg‘ular orqali o‘qishga rag‘bat oladi, ota-ona ham pedagog bilan iliq aloqada bo‘ladi.

8. Uzluksizlik va tizimlilik qonuniyati

Hamkorlik bir martalik tadbir yoki yig‘ilish bilan cheklanmasligi kerak. U butun o‘quv yili davomida rejalashtirilgan, tizimli jarayon bo‘lishi zarur.

- **Mazmuni:** har oy yoki chorakda hamkorlik faoliyatini monitoring qilish, rejalashtirish, baholash.
- **Amaliy yechim:** “Hamkorlik taqvimi” — yil davomida belgilangan uchrashuv, tadbir va onlayn muloqotlar ro‘yxati.
- **Natijasi:** ota-onalar maktab hayotining doimiy ishtirokchisiga aylanadi, bolalar esa barqaror rivojlanish muhitida bo‘ladi.

3. Tarbiyaviy birlik qonuniyati

Tarbiyaviy birlik qonuniyati — bu oila va maktabning bola shaxsini shakllantirishdagi yagona maqsadga xizmat qiluvchi faol hamkorligi qonuniyatidir. Ya’ni, bolaning hayotidagi ikki asosiy muhit — **maktab va oila** — tarbiyaviy yo‘nalish, qadriyat va xatti-harakatlar bo‘yicha **bir xil mezon va talablarga** ega bo‘lishi kerak.

Mazmuni:

Bola ruhiyatida izchillik bo‘lishi uchun oila va maktab bir yo‘nalishda tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishi lozim. Aks holda, bola turli “ikki dunyo” orasida ichki ziddiyatni boshdan kechiradi: maktabda boshqa qoidalar, uyda esa boshqa mezonlar amal qilsa, bola o‘zini kimga ergashishni bilmay qoladi.

Masalan:

- maktabda “halollik” qadrlansa, uyda ota-ona “kichkina yolg‘on — muammo emas” desa, bu qarama-qarshilik bolada axloqiy noaniqlik keltirib chiqaradi;
- o‘qituvchi bolaning mustaqilligini qo‘llab-quvvatlasa, ota-ona esa “faqat men bilaman” deb fikr bildirishni cheklasa, bola ichki ishonchini yo‘qotadi.

Pedagogik nuqtai nazardan:

Tarbiyaviy birlik oila va maktab o‘rtasida **“pedagogik ittifoq”** shakllanishini talab etadi. Bu ittifoq quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

- **Axloqiy birlik:** halollik, adolat, hurmat, vatanparvarlik kabi qadriyatlar bir xil talqin qilinadi.
- **Intizomiy birlik:** har ikki muhitda mehnatsevarlik, mas’uliyat, vaqtga rioya qilish bir xil tarzda nazorat qilinadi.

- **Emotsional birlik:** bolaning har ikkala muhitda ham o‘zini xavfsiz, tushunilgan, qadrlangan his qilishi ta’minlanadi.

Amaliy shakllar:

- “Oila va maktab – yagona tarbiya makoni” nomli ota-onalar seminarlari;
- “Uy va maktabdagi bir kunim” loyihasi – o‘quvchilar kundalik faoliyatini taqqoslash orqali tarbiyaviy uyg‘unlikni tahlil qilish;
- tarbiyaviy mavzularda o‘qituvchi-ota-ona-bola uchrashuvlari;
- ota-onalar uchun metodik qo‘llanmalar: *“Uyda tarbiyaviy izchillikni qanday saqlash mumkin?”*.

Psixologik jihati:

Bu qonuniyatning muvaffaqiyatli ishlashi uchun ota-ona va o‘qituvchi orasida ijobiy emotsional aloqa zarur. Chunki bola eng avvalo his qiladi, so‘ng tushunadi. Shuning uchun bola har ikkala tomondan ham bir xil iliq, qo‘llovchi munosabatni sezsa, u o‘zini barqaror shaxs sifatida rivojlantira oladi.

4. Faol ishtirok qonuniyati — kengaytirilgan tahlil

Faol ishtirok qonuniyati ota-onalarning ta’lim va tarbiya jarayonida **passiv kuzatuvchi emas, balki faol hamkor sifatida qatnashishini** anglatadi. Chunki zamonaviy pedagogikada “hamkorlik” tushunchasi faqat axborot almashinuvi emas, balki **birgalikda natija yaratuvchi jarayon** sifatida talqin etiladi.

Mazmuni:

Ota-onalarning faol ishtiroki bola shaxsida ijtimoiy mas’uliyat, oilaviy g‘urur, mehnatsevarlik va o‘qishga qiziqishni oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-onalar maktab hayotida faol bo‘lgan sinflarda:

- bolalar intizomi yuqori bo‘ladi;
- o‘qish motivatsiyasi kuchayadi;
- sinf jamoasi sog‘lom muhitga ega bo‘ladi.

Ishtirok shakllari:

1. **Ta’limiy ishtirok:** ota-onalar o‘quv loyihalarida, sinf kutubxonasi yoki laboratoriya faoliyatida qatnashadi.
2. **Tarbiyaviy ishtirok:** sinf tadbirlari, milliy bayramlar, “Ota-onalar kuni” tadbirlarida faol ishtirok etadi.
3. **Tashkiliy ishtirok:** ota-onalar qo‘mitasi, sinf kengashi, maktab boshqaruvida mas’uliyatli vazifalarni bajaradi.
4. **Maslahat ishtiroki:** ota-onalar yig‘ilishlarida fikr bildiradi, takliflar beradi, pedagogik qarorlar ishlab chiqishda ishtirok etadi.

Amaliy misollar:

- “Bir kun o‘qituvchi” aksiyasi – ota-onalar sinfda qisqa ma’ruzalar o‘qiydi yoki bolalar bilan ijodiy mashg‘ulot o‘tkazadi.
- “Oilaviy loyihalar haftaligi” – ota-onalar bolalari bilan birgalikda ijtimoiy yoki ekologik loyihalar ishlab chiqadilar.
- “O‘qituvchi – oila – jamoatchilik uchligi” tadbiri – o‘qituvchilar, ota-onalar va mahalla faollari hamkorligida ijtimoiy masalalar muhokamasi.

Psixologik asos:

Vygotskiy nazariyasiga ko‘ra, bola o‘rganish va rivojlanishda “yaqin rivojlanish zonasi”da o‘ziga yaqin bo‘lgan kattalar yordamida yuksaladi. Ota-onaning faol ishtiroki aynan shu zona ichida **emotsional ko‘mak** beradi — bola o‘zini qadrlangan, e’tirof etilgan his qiladi.

Pedagogik tavsiyalar:

- Ota-onalarga “faol ishtirokchi” sifatida mas’uliyatni tushuntirish, ularni kichik, aniq vazifalarga jalb qilish (masalan, tadbirni suratga olish, bolalar uchun material tayyorlash, kichik chiqishlar tayyorlash).
- Rag‘batlantirish tizimi yaratish: faol ota-onalarga minnatdorchilik yorlig‘i, maktab saytida e’tirof etish, jamoaviy faxrli ro‘yxatlar.
- O‘qituvchi tomonidan moslashuvchan aloqa usullarini qo‘llash: onlayn chatlar, qisqa hisobotlar, ota-onalar uchun video murojaatlar.

Natijalar:

Faol ishtirok natijasida:

- ota-onalar maktab hayotining tabiiy qismiga aylanadi;
- o‘qituvchi o‘z faoliyatida haqiqiy sherik topadi;
- bola esa o‘z oilasi bilan maktab o‘rtasidagi birdamlikni his etadi va o‘qishga motivatsiyasi ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov, I. A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch.* – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2020.
3. Hasanboeva, O., & To‘rayeva, G. *Pedagogika.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Sharipova, N. M. *Boshlang‘ich ta’lim metodikasi va nazariyasi.* – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
5. Xudoyberdiyeva, M. *Pedagogik muloqot psixologiyasi.* – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
6. Mavlonova, R. A., To‘rayeva, G. T., & Meliyeva, N. S. *Umumiy pedagogika.* – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.
7. Epstein, J. L. *School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools.* – Boulder, CO: Westview Press, 2018.

РОЛЬ ДИРЕКТОРА В РАЗВИТИИ ЛИДЕРСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТАРШЕКЛАССНИЦ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ИММУНИТЕТА ПРОТИВ НАСИЛИЯ

OOO "ACADEMY OF LEADERSHIP AND MANAGEMENT"
Дилором Саидмуротхановна Наджмиддинова

Аннотация. В статье рассматривается роль директора общеобразовательной школы в развитии лидерских компетенций у старшеклассниц как важного фактора профилактики различных форм насилия в образовательной среде и обществе. Анализируются современные подходы к формированию лидерских качеств девушек, раскрывается значение управленческой деятельности директора в создании безопасной образовательной среды, способствующей развитию уверенности, самостоятельности, социальной активности и критического мышления учащихся. Обосновывается, что развитие лидерских компетенций у старшеклассниц способствует формированию устойчивости к психологическому, физическому и социальному насилию, повышает уровень их социальной защищенности и готовности к конструктивному взаимодействию в обществе.

Ключевые слова: лидерство, старшеклассницы, директор школы, образовательная среда, профилактика насилия, лидерские компетенции, гендерное воспитание, безопасность, социальная устойчивость.

В современных условиях развития общества проблема насилия среди подростков приобретает особую актуальность, так как различные формы насилия — физическое, психологическое, эмоциональное, социальное и кибернасилие — оказывают негативное влияние на формирование личности молодых людей, препятствуют их полноценному развитию и успешной социализации. Особую группу риска составляют старшеклассницы, которые в силу возрастных и гендерных особенностей могут сталкиваться с различными проявлениями дискриминации, давления и агрессии. В этой связи важнейшей задачей современной школы становится формирование у девушек устойчивого иммунитета против насилия посредством развития лидерских компетенций и активной жизненной позиции [1].

Лидерство рассматривается как совокупность личностных качеств, знаний, умений и навыков, позволяющих человеку эффективно взаимодействовать с окружающими, принимать решения, нести ответственность за собственные действия и оказывать положительное влияние на социальную среду. Исследования показывают, что старшеклассники, обладающие развитыми лидерскими компетенциями, демонстрируют более высокий уровень уверенности в себе, эмоциональной устойчивости и способности противостоять негативным социальным воздействиям [2].

Особая роль в организации процесса формирования лидерских качеств у старшеклассниц принадлежит директору образовательного учреждения, так как современный руководитель школы выступает не только администратором, но и стратегическим лидером, создающим условия для всестороннего развития личности обучающихся. Его деятельность

направлена на формирование образовательной среды, основанной на принципах безопасности, равноправия, сотрудничества и уважения человеческого достоинства [3]. Одним из важнейших направлений работы директора является разработка и реализация школьной политики, ориентированной на предупреждение насилия и поддержку гендерного равенства, тесно взаимодействуя с махаллей и с семьями обучающихся. Руководитель образовательной организации обеспечивает внедрение программ воспитательной работы, направленных на развитие лидерского потенциала девушек, расширение их социальных возможностей и повышение уровня участия в общественной жизни школы и махалли. Подобные программы способствуют формированию навыков коммуникации, самоорганизации, публичного выступления и принятия решений, что является важным условием развития лидерских компетенций [4].

Эффективное руководство образовательной организацией предполагает создание благоприятного психологического климата, в котором каждая ученица чувствует себя защищённой и значимой. Директор играет ключевую роль в формировании корпоративной культуры школы, основанной на принципах толерантности, взаимного уважения и поддержки, так как именно такая среда способствует развитию уверенности в собственных силах и снижению риска виктимного поведения (термин происходит от латинского слова *victima* — «жертва», в психологии и педагогике виктимное поведение изучается как совокупность действий, установок или особенностей личности, которые могут способствовать попаданию человека в опасные или травмирующие ситуации.) среди старшеклассниц [5]. Особое значение имеет вовлечение девушек в различные формы ученического самоуправления. Под руководством директора школьное самоуправление становится эффективным механизмом развития лидерских компетенций. Участие в работе школьных советов, молодежных парламентов, волонтерских объединений и социальных проектов позволяет старшеклассницам приобретать опыт принятия решений, управления коллективом и решения конфликтных ситуаций. В результате формируются качества, необходимые для противодействия насилию: самостоятельность, ответственность, критическое мышление и способность защищать собственные права [6].

Важным аспектом деятельности директора является организация системы психолого-педагогического сопровождения учащихся. Взаимодействие администрации школы с педагогами, психологами и социальными педагогами позволяет своевременно выявлять факторы риска, связанные с насилием, и оказывать необходимую поддержку обучающимся. При этом развитие лидерских компетенций рассматривается как один из наиболее эффективных профилактических инструментов, поскольку способствует формированию внутренней устойчивости личности и снижает

вероятность попадания подростков в ситуации насилия [7].

Формирование иммунитета против насилия невозможно без развития критического мышления, так как современные старшеклассницы ежедневно сталкиваются с большим объемом информации, в том числе через цифровые технологии и социальные сети. Директор школы должен создавать условия для внедрения образовательных программ, направленных на развитие медиаграмотности, информационной культуры и навыков безопасного поведения в цифровой среде. Способность анализировать информацию, распознавать манипуляции и противостоять психологическому давлению является важнейшим компонентом лидерских компетенций и фактором защиты от различных форм насилия [8].

Существенное значение имеет организация взаимодействия школы с семьёй. Директор координирует сотрудничество педагогического коллектива с родителями, направленное на создание единого воспитательного пространства. Проведение родительских собраний, тренингов, семинаров и консультаций способствует повышению уровня педагогической культуры родителей и формированию у них понимания значимости лидерского развития дочерей. Совместные усилия семьи и школы позволяют создавать условия для гармоничного личностного роста старшеклассниц и предупреждения проявлений насилия как в образовательной среде, так и за её пределами [9].

Особую роль в развитии лидерских компетенций играет проектная деятельность. Поддержка директором социальных, образовательных и волонтерских проектов предоставляет старшеклассницам возможность проявлять инициативу, реализовывать собственные идеи и участвовать в решении общественно значимых проблем. Успешная реализация проектов способствует формированию чувства собственной значимости, повышению самооценки и развитию навыков сотрудничества. Все эти качества выступают важными факторами профилактики насилия и укрепления психологической устойчивости личности [10].

Практика показывает, что школы, в которых руководство уделяет особое внимание развитию лидерства среди девушек, наблюдаются более низкие показатели конфликтности и буллинга. Старшеклассницы, обладающие развитыми лидерскими компетенциями, чаще становятся инициаторами социальных проектов, направленных на поддержку сверстников, защиту прав обучающихся и создание благоприятного психологического климата в коллективе. Таким образом, лидерство выступает не только средством личностного развития, но и важным ресурсом формирования безопасной образовательной среды [11].

Таким образом, роль директора в развитии лидерских компетенций у старшеклассниц является важнейшим фактором формирования иммунитета против насилия. Создание безопасной образовательной среды, организация

ученического самоуправления, поддержка проектной деятельности, развитие критического мышления и обеспечение психолого-педагогического сопровождения позволяют формировать у девушек качества, необходимые для успешной социализации и защиты собственных прав. Развитие лидерства становится эффективным механизмом профилактики насилия, способствующим воспитанию социально активной, ответственной и уверенной в себе личности.

Литература

1. А.Г. Асмолов. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. – М.: Смысл, 2019. — **448 с.**

2. Г.М. Андреева. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 2021. — **360–362 с.**

3. М.М. Поташник. Управление современной школой. – М.: Педагогическое общество России, 2020. — **320 с.**

4. Абдуллаева Ш.Р. Педагогик лидерлик ва ёшлар тарбияси – Тошкент: O‘qituvchi, 2021. — 248 б.

5. Л.В. Байбородова. Воспитательная деятельность в образовательной организации. – Ярославль: ЯГПУ, 2021. — **256 с.**

6. Рахимов Н.М. Таълим муассасаларида раҳбарлик компетенцияларини ривожлантириш – Тошкент: Fan va texnologiya, 2022. — 276 б

7. Т.И. Шамова, П.И. Третьяков. Управление образовательными системами. – М.: Академия, 2020. — **384 с.**

8. Г.У. Солдатова. Цифровая социализация подростков. – М.: Московский университет, 2021. — **272 с.**

9. И.В. Дубровина. Практическая психология образования. – М.: Юрайт, 2022. — **304 с.**

10. А.В. Мудрик. Социальная педагогика. – М.: Академия, 2020. — **224 с.**

11. Е.С. Полат. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2021. — **272 с.**

МЕХАНИЗМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ К РАЗВИТИЮ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У ВОСПИТАННИКОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Маджитова Ситора Собит кизи – Национальный институт воспитания и педагогики имени Коры Ниези, 2-курс докторант.

Аннотация. Статья посвящена теоретико-практическим механизмам подготовки будущих воспитателей к развитию социального интеллекта у детей с особыми образовательными потребностями (ООП). Рассматриваются концептуальные основы социального интеллекта, специфика его проявлений

у детей с различными категориями ООП, а также ключевые компетенции и инструменты подготовки педагогов дошкольного образования. Предложена многоуровневая модель подготовки, включающая модульное содержание, практики рефлексивного и коучингового сопровождения, междисциплинарное взаимодействие, цифровые и ассистивные технологии, а также оценку эффективности через компетентностные и поведенческие индикаторы. Представлены результаты анализа отечественных и зарубежных исследований, обоснованы методические решения (социально-эмоциональное обучение, медиация, наставничество, универсальный дизайн обучения), и описаны условия внедрения: политика инклюзии, партнерство с семьями и НКО, подготовка тьюторов. Намечены перспективы эмпирической верификации и масштабирования.

Annotatsiya. Maqola kelajakdagi tarbiyachilarni maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarda ijtimoiy intellektni rivojlantirishga tayyorlash mexanizmlariga bag‘ishlangan. Ijtimoiy intellektning nazariy asoslari, O‘ziga xos ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarda uning namoyon bo‘lishi, shuningdek, maktabgacha ta’lim tarbiyachilarini tayyorlash uchun zarur kompetensiyalar va vositalar tahlil qilinadi. Modul asosidagi o‘quv mazmuni, reflektiv va kouching amaliyotlari, fanlararo hamkorlik, raqamli va assistiv texnologiyalar, samaradorlikni kompetensiya va xulq-indikatorlar orqali baholashni o‘z ichiga olgan ko‘p darajali model taklif etiladi. Mahalliy va xorijiy tadqiqotlar tahlili keltirilib, metodik yechimlar (ijtimoiy-emotsional ta’lim, meditatsiya/mediatsiya, murabbiylik, universal ta’lim dizayni) asoslanadi va joriy etish shartlari tasvirlanadi. Empirik tekshiruv va kengaytirish istiqbollari belgilangan.

Abstract. This article examines mechanisms for preparing future early childhood educators to foster social intelligence in children with special educational needs (SEN). It outlines theoretical foundations of social intelligence, its specific manifestations across SEN categories, and the core competencies and tools required in teacher preparation. A multi-level training model is proposed, integrating modular curricula, reflective and coaching practices, interdisciplinary collaboration, digital and assistive technologies, and competency- and behavior-based evaluation. The review synthesizes domestic and international research and substantiates methodological solutions (social-emotional learning, mediation, mentoring, Universal Design for Learning). Implementation conditions—policy alignment with inclusion, family–NGO partnerships, and tutor training—are detailed. Directions for empirical validation and scaling are identified.

Ключевые слова. социальный интеллект; инклюзия; особые образовательные потребности; дошкольное образование; подготовка воспитателей; универсальный дизайн обучения; тьюторство; социально-эмоциональное обучение; ассистивные технологии; оценка компетенций

Kalit so‘zlar. ijtimoiy intellekt; inklyuziya; maxsus ta’lim ehtiyojlari; maktabgacha ta’lim; tarbiyachi tayyorlash; universal ta’lim dizayni; tyutorlik; ijtimoiy-emotsional ta’lim; assistiv texnologiyalar; kompetensiya baholash

Keywords. social intelligence; inclusion; special educational needs; early childhood education; educator preparation; Universal Design for Learning; tutoring; social-emotional learning; assistive technologies; competency assessment

Введение. Развитие инклюзивного образования актуализирует задачу формирования у детей с ООП компонентов социального интеллекта: понимания эмоций и намерений, интерпретации социальных ситуаций, эмпатии, кооперации, регуляции поведения. В дошкольном возрасте эти навыки закладывают основу адаптации, академического продвижения и психологического благополучия. Будущие воспитатели должны быть готовы не только распознавать индивидуальные траектории развития ребенка, но и целенаправленно проектировать среду, в которой социальный интеллект (СИ) формируется естественно и системно.

Цель статьи – обосновать теоретико-практические механизмы подготовки будущих воспитателей к развитию СИ у дошкольников с ООП и предложить структурированную модель подготовки. Задачи: 1) уточнить понятие СИ применительно к детям с ООП; 2) выделить компетенции педагога; 3) описать содержание и формы подготовки; 4) определить инструменты оценки; 5) наметить условия внедрения и перспективы исследований.

Теоретические основания: социальный интеллект и ООП

- Понятие социального интеллекта. В современной психологии СИ трактуется как совокупность способностей понимать социальные сигналы, прогнозировать реакции, выбирать адекватные стратегии взаимодействия. В дошкольном возрасте он выражается через совместную игру, ролевое поведение, следование правилам, эмоциональную отзывчивость.
- Специфика у детей с ООП. У разных категорий потребности различаются:

РАС: трудности в совместном внимании, интерпретации невербальных сигналов, гибкости поведения.

Нарушения слуха: ограниченный доступ к звуковым социальным маркерам, необходимость развития визуально-жестовой коммуникации.

Нарушения зрения: опора на вербализацию и тактильные сигналы, альтернативные способы чтения эмоций.

ТНР/ЗПР: дефицит лексико-грамматических средств описания эмоций и ситуаций.

НОДА: преимущественно барьеры среды и участия; потенциал СИ часто сохраняется при доступной коммуникации.

- Вывод: подготовка воспитателя должна сочетать универсальные принципы (эмпатия, структурирование среды, моделирование поведения) и специализированные стратегии с учетом профиля ребенка.

Компетентностный профиль будущего воспитателя

- Ценностно-этические основы: инклюзивная установка, уважение к различию, ориентация на сильные стороны ребенка, недирективная поддержка автономии.
- Психолого-педагогические знания: возрастная психология, основы дефектологии/специальной педагогики, модели СИ, основы психолингвистики и поведенческого анализа, понимание поведенческих функций.
- Диагностика и оценка: скрининг социально-эмоционального развития, наблюдение по чек-листам, анализ ситуаций, использование простых валидных шкал по согласованию со специалистами (психолог, логопед).
- Проектирование образовательной среды: принципы Универсального дизайна обучения (УДО), визуальные расписания, четкие правила, сенсорная гигиена, зоны регуляции.
- Коммуникация и взаимодействие: альтернативная и дополнительная коммуникация (АДК), жестовая/дактильная поддержка, наглядные подсказки, коучинговые техники общения с родителями.
- Междисциплинарное сотрудничество: работа в команде ПМПК/ИПР, тьюторское сопровождение, взаимодействие с логопедом, дефектологом, поведенческим аналитиком.
- Рефлексия и саморазвитие: ведение профессионального портфолио, супервизии кейсов, анализ видеоуроков, профилактика эмоционального выгорания.

Механизмы и модель подготовки Предлагается многоуровневая модель подготовки (бакалавриат/колледж + практики + супервизия), включающая следующие механизмы.

1. Модульное содержание

- Модуль 1. Основы СИ в дошкольном возрасте: эмоции, совместное внимание, игра, правила взаимодействия.
- Модуль 2. СИ у детей с ООП: профили потребностей, барьеры участия, стратегии поддержки.
- Модуль 3. УДО и дизайн среды: множественные способы представления, выражения и вовлечения; визуальные и тактильные опоры.
- Модуль 4. Коммуникация и АДК: пиктограммы, PECS, жесты, простые коммуникаторы; развитие словаря эмоций.

- Модуль 5. Конфликтная медиация и профилактика буллинга: правила переговоров, «Я-сообщения», ролевые игры.
- Модуль 6. Мониторинг и оценка: индивидуальные цели (SMART), верификация прогресса, этика оценки.
- Модуль 7. Партнерство с семьей: мотивационное интервью, домашние задания в быту, культурная чувствительность.
- Модуль 8. Цифровые и ассистивные технологии: таймеры, визуальные расписания, приложения для эмоций, кнопочные коммуникаторы, трекеры поведения.

2. Практико-ориентированные формы
- Микропреподавание с обратной связью: 10–15-минутные фрагменты занятий с последующим анализом видео.
- Симуляции и ролевые игры: проигрывание сценариев «включения» ребенка с ООП в совместную игру, тренировка медиативных техник.
- Наблюдение в базовых садах и инклюзивных группах: структурированное наблюдение, «теневание» тьютора.
- Проектная деятельность: разработка мини-программ развития СИ (4–6 недель) с метриками результата.
- Коучинг и супервизия: регулярные сессии разборов кейсов, формирование навыков рефлексии.

3. Технологии и инструменты
- Социальные истории и визуальные сценарии: подготовка к новым ситуациям, тренировка чтения сигналов.
- Игровые протоколы: кооперативные игры, задания на совместное решение проблем, пальчиковые и ритмокоммуникативные игры.
- Метод «эмоционального словаря»: карточки эмоций, зеркало, фото, жестовые аналоги, телесные маркеры.
- Поведенческие контракты и токен-экономика (этично, краткосрочно): закрепление социальных навыков.
- Ассистивные средства: коммуникаторы, пульты выбора, вибросигналы, тифло- и сурдоподдержка.
- Цифровые ресурсы: приложения для распознавания эмоций, таймеры, трекеры совместного внимания.

4. Оценка готовности и результатов
- Компетентностные рубрики: планирование по УДО, ведение визуальных опор, качество инструкций, вариативность подсказок, корректность подкрепления.
- Поведенческие индикаторы детей: частота инициатив, длительность совместной игры, успешные запросы помощи, снижение эпизодов дезадаптивного поведения, перенос навыков.
- Портфолио и витрины практик: планы, видеокейсы «до/после», анализ ошибок, отзывы наставников и родителей.

- Формирующая и итоговая оценка: чек-листы для само- и взаимооценки, объективные задания (OSCE-подобные станции с актерами/симуляторами).

Методические решения для развития социального интеллекта у дошкольников с ООП

- Социально-эмоциональное обучение (SEL): системные темы (узнаем эмоции; дружим; решаем конфликты; правила в группе). Использование многоканальной подачи: история-картинка-жест-звук-тактиль.
- Медиация конфликтов: обучение воспитателей техникам активного слушания, перефразирования, нормирования правил, «пауз безопасности».
- Наставничество и тьюторство: поэтапное «снятие» подсказок (fading), поддержка инициативы, формирование саморегуляции.
- УДО: множественные способы участия: роль наблюдателя, «помощника», «ведущего»; адаптация материалов (шрифт Брайля, крупный шрифт, пиктограммы).
- Игровая терапия и сторителлинг: сюжетно-ролевые игры с социальными сценариями; «социальные истории» с фото из жизни группы.
- Совместное внимание и коммуникация: «круг общения», парные задания «найди пару эмоции—ситуации», игры «Посмотри—Покажи—Скажи/Покажи жестом».
- Когнитивно-поведенческие техники: обучение альтернативному поведению (запрос-тайм-аут-возврат), «скрипты вежливости».
- Работа с семьей: домашние «миссии» на кооперацию (накрыть на стол вместе, убрать игрушки по схеме), единые визуальные символы «дом—сад».

Условия и факторы успешного внедрения

- Политика и управление: локальные протоколы инклюзии, распределение ролей (воспитатель—тьютор—специалисты), план повышения квалификации.
- Кадровый ресурс: подготовка наставников, часы супервизии, профилактика выгорания (баланс нагрузки, взаимопомощь).
- Среда и ресурсы: набор пиктограмм, зоны сенсорной разгрузки, базовый комплект ассистивной техники, доступ к печати/ламинированию.
- Партнерства: взаимодействие с НКО, родительскими сообществами, психолого-медико-педагогическими центрами, объединенными ресурсными классами.

- Культурная чувствительность: учет языковых и культурных норм семьи, билингвальная поддержка (в т.ч. рус/узб контекст), согласование ожиданий.

Оценка эффективности программ подготовки

- Краткосрочные метрики: рост баллов по рубрикам планирования УДО; снижение количества «подсказок» на единицу активности; прирост частоты детских социальных инициатив.
- Среднесрочные: устойчивость навыков в новых контекстах (перенос в прогулку/дом), количество успешных совместных игр 5+ минут, уменьшение поведенческих всплесков.
- Долгосрочные: удержание детей в инклюзивных группах, удовлетворенность семей, профессиональная устойчивость воспитателей, масштабирование практики на уровень ДОУ/района.
- Дизайн оценки: квази-эксперимент (до/после), контрольные группы при возможности, треангуляция данных (наблюдение, опросники, видеокодирование), этическая экспертиза.

Литературный обзор (краткий)

- Классические и современные модели СИ описывают его как совокупность когнитивных и аффективных способностей, критичных для адаптации в группе. В дошкольном возрасте ведущей является игра, предоставляющая естественные ситуации для тренировки эмпатии, кооперации и норм поведения.
- Исследования инклюзивного образования подчеркивают, что универсальный дизайн обучения повышает доступность участия детей с ООП без снижения планки для группы; польза особенно выражена при наличии визуальных опор и четкой рутины.
- В отношении РАС эффективны социальные истории, структурированная среда и тренинг совместного внимания; для нарушений слуха — билингвальные стратегии (жестовый/устный язык) и визуальная поддержка; при нарушениях зрения — вербализация и тактильные средства; при ТНР — наращивание языкового репертуара эмоций и ролевая игра.
- Методы SEL в дошкольных группах демонстрируют улучшение навыков саморегуляции и социальных взаимодействий; значимую роль играют подготовка педагогов, супервизия и коучинговая поддержка.
- Использование ассистивных технологий (коммуникаторов, пиктограмм, приложений) повышает частоту успешных социальных инициатив и снижает фрустрацию, если сопровождается обучением взрослых и согласованностью дома и сада.
- Партнерство с семьями и междисциплинарными командами коррелирует с устойчивостью результатов, особенно при согласовании целей и единых символических систем.

Примечание: для академической версии добавьте конкретные источники (монографии по СИ, инклюзии, УДО; статьи о SEL, PECS, социальных историях; локальные нормативные документы). Ниже — ориентировочный список, который можно адаптировать под ваши требования оформления.

Список литературы

1. Goleman D. Social Intelligence: The New Science of Human Relationships. New York: Bantam, 2006.
2. Denham S. A. Emotional Development in Young Children. New York: Guilford Press, 1998.
3. CASEL. SEL Framework. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning, 2020.
4. Rose D. H., Dalton B. Universal Design for Learning and the New Normal in Education. Harvard, 2009.
5. Gray C. The New Social Story Book. Future Horizons, 2010.
6. Bondy A., Frost L. The Picture Exchange Communication System (PECS). 2001.
7. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. 2017.
8. Shonkoff J., Phillips D. From Neurons to Neighborhoods: The Science of Early Childhood Development. National Academies Press, 2000.
9. WHO. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). 2001.
10. Humphrey N. Autism and Education: The Way I See It. 2011.

ФОРМИРОВАНИЕ ИММУНИТЕТА ПРОТИВ НАСИЛИЯ У УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ
(На основе сотрудничества «махалля-семья-школа»)

Тлеумуратов Иззет Махсетович
Каракалпакский филиал Национального института педагогики воспитания имени Кары Ниязи

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования у учащейся молодежи Каракалпакстана устойчивого иммунитета к насилию через интеграцию усилий семьи, школы и махалли. Целью исследования является научный анализ социально-педагогических механизмов взаимодействия и выявление эффективных путей решения существующих проблем. В работе описываются современные модели сотрудничества, направленные на развитие психологической устойчивости и социальной ответственности молодежи. На основе анализа практической деятельности Каракалпакского филиала Национального института педагогики воспитания

имени Кары Ниязи предлагаются практические рекомендации по созданию безопасной социальной среды.

Ключевые слова: Насилие, профилактика, иммунитет, молодежь, семья, школа, махалля, сотрудничество, психологическая устойчивость.

Annotatsiya. Maqolada Qoraqalpog‘istonda o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishda oila, maktab va mahalla sa’y-harakatlarini integratsiyalash muammosi ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotning maqsadi ijtimoiy-pedagogik o‘zaro ta’sir mexanizmlarini ilmiy tahlil qilish va mavjud muammolarni hal etishning samarali yo‘llarini aniqlashdan iborat. Ishda yoshlarda psixologik barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy hamkorlik modellari tavsiflangan. Kori Niyoziy nomidagi Milliy pedagogika instituti Qoraqalpog‘iston filiali amaliy faoliyati tahlili asosida xavfsiz ijtimoiy muhit yaratish bo‘yicha amaliy tavsiyalar taklif etilgan.

Kalit sozlar: Zo‘ravonlik, profilaktika, immunitet, yoshlar, oila, maktab, mahalla, hamkorlik, psixologik barqarorlik.

Annotation. The article examines the problem of forming a stable immunity to violence among students in Karakalpakstan through the integration of efforts of family, school and mahalla. The aim of the study is a scientific analysis of socio-pedagogical interaction mechanisms and identification of effective solutions to existing problems. The paper describes modern models of cooperation aimed at developing psychological stability and social responsibility of youth. Based on the analysis of the practical activities of the Karakalpak branch of the National Institute of Pedagogy and Education named after Kory Niyazi, practical recommendations for creating a safe social environment are proposed.

Keywords: Violence, prevention, immunity (resilience), youth, family, school, mahalla (community), cooperation, psychological stability.

В условиях стремительной глобализации, цифровизации общественной жизни и интенсификации информационных потоков проблема обеспечения комплексной безопасности подрастающего поколения приобретает статус приоритетной общенациональной задачи. В Республике Узбекистан стратегический вектор государственной молодежной политики направлен на воспитание духовно зрелой, интеллектуально развитой и социально ответственной личности. Однако практическая реализация этих задач сталкивается с ростом новых рисков, среди которых особое место занимают скрытые и явные формы насилия (физическое, психологическое, экономическое притеснение, а также кибербуллинг и виртуальный груминг). Учащаяся молодежь (ученики старших классов, студенты профессиональных школ, колледжей и техникумов) в силу возрастных психофизиологических особенностей, незавершенности процессов социализации и высокой эмоциональной лабильности является наиболее уязвимой социальной группой. В этой связи в современной педагогической науке актуализируется

дефиниция «иммунитета против насилия». Под данным термином понимается интегративное личностное образование, характеризующееся: высоким уровнем правосознания и правовой грамотности; психологической резистентностью к деструктивному внешнему давлению, манипуляциям и агрессии; развитой способностью к ненасильственному разрешению конфликтных ситуаций;устойчивой внутренней ценностной установкой на абсолютное непринятие любых форм дискриминации и ущемления прав человека.

Уникальность институциональной среды Узбекистана заключается в наличии исторически сложившегося механизма социального регулирования института махалли, который в тесном синергетическом взаимодействии с институтами семьи и общеобразовательной школы способен выступать мощным барьером на пути распространения насилия. Вместе с тем, эффективность этой триады во многом зависит от уровня ее научного, методического и экспертного сопровождения, ключевым провайдером которого в регионе выступает Каракалпакский филиал Национального института педагогики воспитания имени Кары-Ниязи. Надо отметить что специфика и региональные проблемы формирования антинасильственного иммунитета в Каракалпакстане это процесс превенции насилия в молодежной среде Республики Каракалпакстан детерминирован комплексом специфических этнокультурных, географических, экологических и социально-экономических детерминант. Проведенный нами системный анализ позволил дифференцировать следующие ключевые проблемы регионального характера это традиционализм, стигматизация и высокая латентность фактов притеснения. В социокультурном пространстве Каракалпакстана (в особенности в сельских районах — Чимбайском, Канлыкульском, Караузякском и др.) по-прежнему сильны патриархальные стереотипы и жесткие нормативно-ценностные установки. Авторитарные методы внутрисемейного воспитания или психологическое давление со стороны старших нередко ошибочно декриминализируются общественным сознанием, воспринимаясь как «естественный элемент традиционного уклада». В результате у учащейся молодежи срабатывает барьер социального страха: жертвы буллинга или домашней агрессии замалчивают факты насилия, опасаясь публичного осуждения («уят») и стигматизации всей семьи.

Так же надо отметить эколого-психологический синдром Приаралья и трудовую миграцию. Многолетний экологический кризис в зоне Аральского моря оказывает не только соматическое, но и глубокое психоэмоциональное воздействие на население. Социально-экономическая напряженность, вызванная дефицитом водных ресурсов и трансформацией привычного уклада, коррелирует с повышенным уровнем тревожности и агрессивности внутри семей. Ситуация усугубляется высоким процентом долгосрочной

трудовой миграции родителей. Дети, остающиеся на попечении престарелых родственников (так называемое «социальное сиротство»), лишаются полноценного родительского контроля и эмоциональной поддержки, что делает их легкой мишенью для уличных деструктивных групп или интернет-манипуляторов.

Кризис и формализация межведомственного взаимодействия. Несмотря на законодательно закрепленный статус партнерства «махалля-семья-школа», на практике данное взаимодействие часто носит декларативно-отчетный характер. Субъекты профилактики нередко работают постфактум, включаются в процесс лишь тогда, когда правонарушение или акт насилия уже совершены. Отсутствуют алгоритмы раннего выявления психоэмоционального неблагополучия несовершеннолетних на стыке «школа -махалля». Дефицит адаптированных научно-методических инструментов. До недавнего времени превентивная работа в школах Каракалпакстана строилась на основе типовых программ, не учитывающих языковую специфику, ментальные особенности каракалпакского этноса и специфику цифрового поведения локальной молодежи в национальном сегменте социальных сетей. Важно отметить научно-методическое сопровождение как фактор модернизации профилактики как роль Каракалпакского филиала Института имени Кары-Ниязи. Решение обозначенных проблем невозможно без коренной модернизации всей системы воспитательной работы на основе строгой научной методологии. Важнейшим шагом в данном направлении стало реформирование научно-исследовательской базы сферы образования в соответствии с Постановлением Президента Республики Узбекистан «Об образовании Национального института педагогики воспитания имени Кары-Ниязи».

Каракалпакский филиал Института выступает главным научно-экспертным ядром, осуществляющим разработку и внедрение инновационных моделей воспитания, адаптированных под условия суверенной республики. В контексте формирования антинасильственного иммунитета у учащейся молодежи филиал реализует следующие фундаментальные и прикладные функции: Проектирование этнопедагогических моделей превенции. Ученые филиала осуществляют глубокий анализ прогрессивных каракалпакских народных традиций (уважение к личности, коллективная взаимопомощь, институты старейшин) и интегрируют их с современными психолого-педагогическими технологиями. Это позволяет говорить с молодежью и родителями на понятном им культурном языке, снижая сопротивление традиционного общества к инновациям в сфере защиты прав ребенка.

Разработка дифференцированного диагностического инструментария. Специалистами филиала создаются и валидизируются научно обоснованные

тесты, опросники и методики мониторинга психоэмоционального климата в образовательных учреждениях на каракалпакском и узбекском языках. Данные инструменты позволяют школьным психологам выявлять скрытые очаги буллинга, маргинализации отдельных учащихся и склонности к аутодеструктивному поведению на ранних стадиях.

Издательская и научно-методическая деятельность. На базе филиала осуществляется подготовка целевых методических пособий, руководств и рекомендаций для «семерок махалли» (в особенности для лидеров молодежи и женских активистов) и классных руководителей. Пособия содержат пошаговые алгоритмы действий при обнаружении признаков физического или психологического насилия над несовершеннолетними. Повышение квалификации и трансфер педагогических технологий. Филиал функционирует как научно-практическая платформа, где проводятся регулярные обучающие семинары, воркшопы и курсы для школьных психологов, инспекторов профилактики и социальных работников, что позволяет выравнивать уровень превентивной работы в Нукусе и отдаленных аулах. Архитектура тристороннего взаимодействия «махалля – семья – школа» должна сформировать устойчивый антинасильственного иммунитет который требует жесткой синхронизации действий всех трех базовых институтов социализации личности под методическим контролем академического сообщества.

Из вышеуказанного мы можем сделать вывод что эффективная профилактика насилия возможна только при условии непрерывного образования и воспитания на стыке интересов семьи, школы и махалли. Интеграция семейных ценностей в образовательный процесс и активное участие института соседства создают синергетический эффект в формировании нравственных установок молодежи.Практическая деятельность Каракалпакского филиала Национального института педагогики воспитания имени Кары Ниязи доказывает высокую эффективность модели сотрудничества в создании безопасной социальной среды а так же для дальнейшего развития иммунитета к насилию необходимо институционализировать формы взаимодействия (закрепить их нормативными актами) и обеспечить методическую поддержку педагогов и родителей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1.Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017.
2.Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
3.Niyozov K., Musurmonova O. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4.Jumaniyozov A.Q. Qoraqalpog'iston xalq pedagogikasi. – Nukus: Bilim, 2021.

5.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi qarori

МОДЕЛЬ МЕЖИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ПО РАЗВИТИЮ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ К НАСИЛИЮ И СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ МОЛОДЕЖИ

Б.М.Хакимова
доктор философии (PhD) в области педагогических наук, старший научный сотрудник Национального института педагогики и воспитания имени Кары Ниязи

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования психологической устойчивости к насилию и социальной ответственности у молодежи на основе межведомственного сотрудничества. Обосновывается необходимость комплексного взаимодействия семьи, образовательных учреждений, махалли, психологических служб, общественных организаций и государственных структур в предупреждении различных форм насилия среди молодежи. Анализируются современные подходы к развитию социально-эмоциональных компетенций, эмпатии, ответственного поведения и навыков конструктивного разрешения конфликтов. Предлагается модель сотрудничества, направленная на создание безопасной образовательной среды и укрепление культуры ненасилия. Показано, что развитие психологической устойчивости и социальной ответственности способствует снижению агрессивного поведения, повышению социальной активности молодежи и укреплению общественной сплоченности.

Ключевые слова: молодежь, насилие, психологическая устойчивость, социальная ответственность, социально-эмоциональное обучение, профилактика насилия, сотрудничество, образовательная среда, эмпатия, гражданская активность.

В условиях современных социальных преобразований, глобализации информационного пространства и стремительного развития цифровых технологий проблема насилия среди молодежи становится одним из наиболее серьезных вызовов для системы образования и общества в целом. Различные формы насилия, включая физическое, психологическое, эмоциональное, экономическое и кибернасилие, оказывают негативное влияние на психическое здоровье молодых людей, препятствуют их полноценному развитию и формированию конструктивных социальных отношений. Согласно данным международных исследований, значительная

часть подростков сталкивается с буллингом, дискриминацией, агрессивным поведением сверстников и различными проявлениями насилия как в образовательной среде, так и за ее пределами. В связи с этим особую актуальность приобретает поиск эффективных механизмов профилактики насилия, направленных не только на устранение его последствий, но и на формирование устойчивых личностных качеств, способствующих противодействию агрессивным проявлениям.

Одним из ключевых факторов профилактики насилия является развитие психологической устойчивости личности. Психологическая устойчивость рассматривается как способность человека эффективно справляться со стрессовыми ситуациями, сохранять эмоциональное равновесие в условиях давления внешней среды и конструктивно реагировать на жизненные трудности. Современные исследования показывают, что молодые люди, обладающие высоким уровнем психологической устойчивости, реже становятся как жертвами, так и инициаторами насильственного поведения. Они способны контролировать свои эмоции, анализировать последствия собственных действий и принимать более взвешенные решения в конфликтных ситуациях.

Формирование психологической устойчивости тесно связано с развитием эмоционального интеллекта, самосознания и навыков саморегуляции. Согласно концепции социально-эмоционального обучения, данные качества являются основой успешной социализации личности. Международная организация CASEL выделяет пять ключевых компетенций социально-эмоционального обучения: самосознание, самоуправление, социальную осведомленность, навыки построения взаимоотношений и ответственное принятие решений. Именно эти компетенции позволяют молодым людям эффективно противостоять негативному влиянию окружающей среды, избегать агрессивных моделей поведения и выстраивать конструктивные отношения с окружающими.

Наряду с психологической устойчивостью важным условием предупреждения насилия выступает развитие социальной ответственности молодежи. Социальная ответственность представляет собой интегральное качество личности, выражающееся в осознании человеком своей роли в обществе, понимании последствий собственных действий и готовности соблюдать социальные нормы и моральные ценности. Социально ответственная молодежь проявляет уважение к правам других людей, активно участвует в общественной жизни и стремится к решению социальных проблем мирным путем.

Современные исследования свидетельствуют о том, что социальная ответственность формируется под влиянием целого комплекса факторов, среди которых особое место занимают семья, образовательная среда и местное сообщество. Именно поэтому профилактика насилия не может

рассматриваться исключительно как задача образовательных учреждений или правоохранительных органов. Она требует объединения усилий различных социальных институтов, способных обеспечить комплексное воздействие на процесс социализации молодежи.

Предлагаемая модель состоит из 5 основных компонентов, влияющих на развитие психологической устойчивости к насилию и социальной ответственности у молодежи. Данная модель содержит механизмы реализации и ожидаемые результаты. (См.рис 1)

Рисунок 1. Модель сотрудничества по развитию психологической устойчивости молодежи к насилию и социальной ответственности у молодежи.

Семья является первым и наиболее значимым институтом социализации личности. Именно в семье закладываются основы нравственных ценностей, формируются модели поведения и способы взаимодействия с окружающими. Исследования показывают, что позитивный стиль воспитания, основанный на уважении, доверии и эмоциональной поддержке, способствует развитию психологической устойчивости детей и снижает вероятность проявления агрессивного поведения в подростковом возрасте. Напротив, авторитарное воспитание,

эмоциональное пренебрежение или семейное насилие существенно повышают риск формирования деструктивных моделей поведения.

Не менее важную роль играет образовательная организация, которая представляет собой пространство активного социального взаимодействия молодежи. Школа обладает уникальными возможностями для формирования культуры ненасилия, развития навыков сотрудничества и воспитания социальной ответственности. В последние годы во многих странах мира активно внедряются программы социально-эмоционального обучения, направленные на развитие эмпатии, эмоциональной грамотности и навыков конструктивного разрешения конфликтов. Результаты многочисленных исследований свидетельствуют о том, что участие школьников в подобных программах способствует снижению уровня агрессии, улучшению психологического климата в классах и повышению академической успеваемости.

Особое значение в условиях Узбекистана приобретает участие института махалли как уникального социального механизма поддержки молодежи. Махалля обладает значительным воспитательным потенциалом и способна выступать посредником между семьей, школой и государственными структурами. Организация совместных культурно-просветительских мероприятий, волонтерских проектов, молодежных инициатив и общественных акций способствует развитию гражданской активности и социальной ответственности молодых людей. Благодаря тесным социальным связям махалля может своевременно выявлять риски девиантного поведения и оказывать необходимую поддержку семьям и подросткам.

Важным элементом предлагаемой модели сотрудничества выступают психологические службы. Современная система психологического сопровождения должна обеспечивать раннюю диагностику факторов риска, консультирование учащихся и родителей, проведение профилактических тренингов и коррекционных программ. Особое внимание следует уделять развитию стрессоустойчивости, навыков эмоциональной саморегуляции и способности противостоять негативному социальному влиянию. Практика показывает, что регулярное психологическое сопровождение способствует снижению уровня тревожности, улучшению межличностных отношений и повышению психологического благополучия молодежи.

Предлагаемая модель сотрудничества основана на принципах партнерства, системности, непрерывности и взаимной ответственности всех участников процесса. Ее основная цель заключается в создании безопасной социальной среды, обеспечивающей условия для гармоничного развития личности молодого человека. Реализация данной модели предполагает проведение совместных образовательных мероприятий, тренингов по

развитию социально-эмоциональных компетенций, программ родительского просвещения, общественных инициатив и волонтерских проектов.

Особую роль в реализации модели играют методы социально-эмоционального обучения. Использование ролевых игр, анализа жизненных ситуаций, дискуссий, рефлексивных упражнений и проектной деятельности способствует формированию у молодежи навыков саморегуляции, эмпатии и ответственного принятия решений. Подобные методы позволяют участникам не только получать теоретические знания, но и применять их на практике в реальных жизненных ситуациях.

Таким образом, развитие психологической устойчивости к насилию и социальной ответственности молодежи требует комплексного межведомственного подхода, основанного на сотрудничестве семьи, образовательных учреждений, махалли, психологических служб, общественных организаций и государственных структур. Только объединение усилий всех социальных институтов способно обеспечить создание безопасной среды, способствующей гармоничному развитию личности, профилактике насилия и укреплению культуры мирного сосуществования. Формирование у молодежи устойчивых социально-эмоциональных компетенций, навыков ответственного поведения и активной гражданской позиции является важнейшим условием построения устойчивого и гуманистического общества.

Список использованной литературы

1. Баева И. А. Психологическая безопасность в образовании. СПб.: Союз, 2002. – 271 с.
2. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология. - М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.
4. Мудрик А. В. Социальная педагогика. М.: Академия, 2009. – 224 с.
5. Реан А. А. Психология подростка. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 480 с.
6. Durlak J. A., Weissberg R. P., Dymnicki A. B., Taylor R. D., Schellinger K. B. The Impact of Enhancing Students’ Social and Emotional Learning: A Meta-Analysis of School-Based Universal Interventions // Child Development. 2011. Vol. 82, No. 1. – P. 405-432.
7. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 1995. – 352 p.
8. OECD. Beyond Academic Learning: First Results from the Survey of Social and Emotional Skills. Paris: OECD Publishing, 2021.

9. Khakimova B. M. Transformation of Educational System of Uzbekistan: SEL Methodology // European International Journal of Pedagogics.2025.Vol. 5, No. 4. P. 38-40. DOI: 10.55640/eijp-05-04-09.
10. Khakimova B. M. Social Emotional Learning (SEL) and Its Role in the Self-Development of Teenagers: Gender Approach // Current Research Journal of Pedagogics. 2025. Vol. 5, No. 12. DOI: 10.37547/pedagogics-crjp-05-12-11.

МАХАЛЛЯ–СЕМЬЯ–ШКОЛА КАК МОДЕЛЬ СОТРУДНИЧЕСТВА В РАЗВИТИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ И СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ МОЛОДЕЖИ ПРОТИВ НАСИЛИЯ

А.Т.Тилегенов – Доктор педагогических наук, профессор.
Т.А. Азизова, Г.Т.Жумамуратова – Старший научный сотрудник
Каракалпакский филиал Национального института
педагогики воспитания имени Кары-Ниязи

Ключевые слова: молодежь, насилие, психологическая устойчивость, социальная ответственность, махалля, семья, школа, профилактика, воспитание, безопасная среда.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается проблема формирования у молодежи психологической устойчивости и социальной ответственности как важнейших факторов профилактики насилия. Особое внимание уделяется модели сотрудничества махалли, семьи и образовательной организации. Подчеркивается, что профилактика насилия среди учащейся молодежи не может быть эффективной только через административный контроль или наказание. Она требует системной воспитательной, психологической, правовой и социальной работы.

В современном обществе проблема насилия среди молодежи приобретает особую актуальность. Быстрое развитие информационных технологий, рост влияния социальных сетей, изменение семейных отношений, снижение живого общения и увеличение психологических нагрузок создают новые риски для формирования личности подростков и молодых людей. Насилие может проявляться не только в физической форме, но и в виде психологического давления, унижения, угроз, социальной изоляции и агрессивного поведения в группе.

По данным Всемирной организации здравоохранения, молодежное насилие охватывает различные формы поведения, включая физические драки, насилие с использованием технологий, физическое и сексуальное нападение. ВОЗ также подчеркивает, что такие явления могут иметь долгосрочные последствия для здоровья, психики и социальной адаптации молодых людей.

В Республике Узбекистан вопросы защиты детей и молодежи от насилия имеют важное правовое и социальное значение. Закон Республики Узбекистан «О защите детей от всех форм насилия» определяет насилие над детьми как действия или бездействие, посягающие на жизнь, здоровье, честь, достоинство и другие охраняемые законом права ребенка, включая действия, совершаемые с использованием телекоммуникационных сетей и сети Интернет. Это особенно важно в условиях распространения цифровых угроз.

Формирование психологической устойчивости и социальной ответственности у молодежи является одним из ключевых условий предупреждения насилия. Психологическая устойчивость помогает молодому человеку сохранять самоконтроль, не поддаваться агрессии, противостоять давлению сверстников, справляться со стрессом и конструктивно решать конфликты. Социальная ответственность, в свою очередь, формирует понимание последствий своих действий, уважение к правам других людей, готовность помогать, сотрудничать и не оставаться равнодушным к насилию.

Проблема заключается в том, что у части молодежи недостаточно сформированы навыки эмоциональной саморегуляции, культура общения, правовое сознание и чувство личной ответственности. Причинами этого могут быть семейные конфликты, недостаток родительского внимания, негативное влияние сверстников, слабая профилактическая работа, агрессивный контент в интернете, отсутствие полезной занятости и недостаточное взаимодействие между семьей, школой и махаллей.

Закон Республики Узбекистан «О государственной молодежной политике» направлен на регулирование отношений в области государственной молодежной политики и создает правовую основу для поддержки молодежи. Закон «Об образовании» закрепляет равные права на получение образования, а также ориентирует систему образования на воспитание личности. Следовательно, образовательная организация должна не только давать знания, но и формировать безопасную, гуманную и воспитательную среду.

Психологическая устойчивость против насилия — это способность молодого человека сохранять внутреннее равновесие, контролировать эмоции, избегать агрессивных реакций, не поддерживать насильственные действия и обращаться за помощью в сложной ситуации. Она включает несколько компонентов.

Первый компонент — **эмоциональная саморегуляция**. Молодой человек должен уметь управлять гневом, раздражением, страхом и обидой. Если подросток не умеет контролировать эмоции, любой конфликт может перерасти в агрессию.

Второй компонент — **коммуникативная культура**. Она предполагает умение слушать собеседника, выражать свое мнение без оскорбления, вести диалог, договариваться и решать спорные вопросы мирным путем.

Третий компонент — **правовая грамотность**. Учащиеся должны понимать, что унижение, травля, угрозы, побои, распространение личной информации и

кибербуллинг являются недопустимыми действиями, которые могут повлечь ответственность.

Четвертый компонент — **ценностная ориентация**. У молодежи необходимо формировать уважение к человеческому достоинству, милосердие, терпимость, справедливость, ответственность и неприятие насилия как способа решения проблем.

Пятый компонент — **навык обращения за помощью**. Ученик должен знать, к кому можно обратиться: родителям, классному руководителю, школьному психологу, представителю махалли, инспектору профилактики или другому ответственному взрослому.

Социальная ответственность молодежи означает осознанное отношение к собственному поведению, понимание последствий своих поступков и уважение к нормам общественной жизни. Социально ответственный молодой человек не только сам не совершает насилия, но и не поддерживает его, не снимает подобные случаи на телефон ради развлечения, не распространяет унижающие материалы, не становится равнодушным наблюдателем.

Социальная ответственность формируется через совместную деятельность: участие в волонтерских проектах, спортивных мероприятиях, творческих кружках, дебатах, школьном самоуправлении, экологических акциях и общественно полезных инициативах. Чем больше молодой человек вовлечен в позитивную социальную деятельность, тем меньше вероятность его вовлечения в агрессивную или противоправную среду.

Семья является первым институтом социализации ребенка. Именно в семье ребенок получает первые представления о добре и зле, уважении, справедливости, ответственности и способах решения конфликтов. Если в семье преобладают грубость, крик, унижение, физическое наказание или равнодушие, ребенок может воспринимать агрессию как норму общения.

Роль родителей заключается не только в материальном обеспечении ребенка. Родители должны знать круг общения своего ребенка, интересоваться его учебой, эмоциональным состоянием, поведением в интернете и отношениями со сверстниками. Важно, чтобы в семье существовала атмосфера доверия, где ребенок может открыто говорить о своих переживаниях.

Для профилактики насилия родителям необходимо:

1. регулярно общаться с ребенком;
2. не использовать унижение и жестокие наказания;
3. учить ребенка мирному решению конфликтов;
4. контролировать интернет-активность без чрезмерного давления;
5. сотрудничать со школой и махаллей;
6. личным примером показывать уважительное отношение к людям.

Школа является важнейшей площадкой формирования культуры ненасилия. Здесь ребенок ежедневно взаимодействует со сверстниками, учителями, классным руководителем и школьным психологом. Именно школа может своевременно

заметить признаки агрессивности, замкнутости, тревожности, травли или неблагополучия.

Профилактическая работа школы должна включать не только разовые мероприятия, но и постоянную систему наблюдения, воспитания и поддержки. Закон Республики Узбекистан «О профилактике безнадзорности и правонарушений среди несовершеннолетних» определяет предупреждение безнадзорности, правонарушений и антисоциальных действий несовершеннолетних как одну из основных задач профилактической деятельности.

В школе необходимо развивать следующие направления:

- работу школьного психолога с учащимися и родителями;
- классные часы о культуре общения и профилактике насилия;
- медиативные беседы при конфликтах;
- тренинги по управлению эмоциями;
- уроки цифровой безопасности;
- вовлечение учащихся в кружки, проекты и школьное самоуправление.

Махалля может выполнять роль связующего звена между семьей и школой. Представители махалли, молодежные лидеры, активисты, инспекторы профилактики и старшие наставники могут совместно со школой работать с учащимися, которые нуждаются в особом внимании. Важным направлением является организация спортивных секций, кружков, культурных мероприятий, встреч с успешными людьми, волонтерских проектов и профессиональной ориентации.

Эффективная профилактика насилия возможна только при системном взаимодействии всех субъектов воспитания. Предлагаемая модель сотрудничества включает пять основных блоков.

1. Диагностический блок. На этом этапе выявляются факторы риска: агрессивное поведение, частые конфликты, пропуски занятий, замкнутость, снижение успеваемости, семейные проблемы, негативное влияние сверстников, признаки кибербуллинга. Диагностику проводят классный руководитель, психолог, родители и представители махалли.

2. Профилактический блок. Он включает воспитательные мероприятия, тренинги, правовые беседы, родительские собрания, встречи с психологами, спортивные и культурные мероприятия. Главная цель — не наказание, а предупреждение возможных проблем.

3. Психологический блок. Школьный психолог проводит индивидуальные и групповые консультации, помогает детям развивать самоконтроль, уверенность, стрессоустойчивость и навыки общения. При необходимости работа ведется совместно с родителями.

4. Социальный блок. Махалля и школа организуют занятость молодежи: кружки, секции, волонтерские группы, конкурсы, проекты, встречи и

общественно полезную деятельность. Это помогает подросткам почувствовать свою значимость и снизить риск вовлечения в негативную среду.

5. Мониторинговый блок. Результаты профилактической работы должны регулярно анализироваться. Важно оценивать не количество проведенных мероприятий, а реальные изменения: снижение конфликтов, улучшение посещаемости, повышение активности родителей, уменьшение случаев травли, улучшение психологической атмосферы в классе.

Несмотря на важность сотрудничества, на практике встречаются определенные проблемы. Во-первых, взаимодействие семьи, школы и махалли иногда носит формальный характер. Во-вторых, некоторые родители перекладывают воспитание полностью на школу. В-третьих, школьные психологи не всегда имеют достаточно времени и условий для полноценной работы с каждым ребенком. В-четвертых, не во всех махаллях достаточно развита система полезной занятости молодежи.

Для повышения эффективности модели сотрудничества целесообразно реализовать следующие меры:

1. Создать в каждой школе рабочую группу «Семья–школа–махалля» по профилактике насилия.
2. Вести индивидуальную профилактическую карту учащихся группы риска.
3. Организовать постоянные тренинги для родителей по вопросам подростковой психологии.
4. Проводить регулярные занятия по цифровой безопасности и профилактике кибербуллинга.
5. Развивать в махаллях спортивные, творческие, IT- и профессиональные кружки.
6. Создать систему доверительного обращения учащихся к психологу или классному руководителю.
7. Формировать у молодежи культуру ненасилия через проекты, дискуссии, дебаты и волонтерство.
8. Оценивать профилактическую работу по конкретным результатам, а не только по количеству мероприятий.

Таким образом, развитие психологической устойчивости и социальной ответственности молодежи против насилия является важной задачей современного общества. Насилие среди молодежи невозможно предупредить только запретами и наказаниями. Необходима единая воспитательная система, в которой семья, школа и махалля действуют согласованно.

Предлагаемая модель сотрудничества «махалля–семья–школа» направлена на раннее выявление рисков, профилактику агрессии, развитие эмоционального самоконтроля, формирование правовой культуры и социальной ответственности. Ее практическая реализация может стать важным условием снижения насилия среди молодежи и воспитания здорового, ответственного и гуманного поколения.

Использованная литература:

1.Закон Республики Узбекистан «О защите детей от всех форм насилия», 14 ноября 2024 года, № ЗРУ-996.

2..Закон Республики Узбекистан «О профилактике безнадзорности и правонарушений среди несовершеннолетних», 29 сентября 2010 года, № ЗРУ-263.

3.World Health Organization. Youth violence. Fact sheet.

4.UNICEF. Ending violence against children.

ПОТЕНЦИАЛ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПРОФИЛАКТИКЕ НАСИЛИЯ СРЕДИ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЁЖИ: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МАХАЛЛИ, СЕМЬИ И ШКОЛЫ

Ахунова Умида Ойбековна – базовый докторант НИПВ им. Кары Ниязи

Аннотация. В статье рассматриваются возможности музыкального искусства как эффективного средства профилактики насилия среди учащейся молодёжи. Особое внимание уделяется взаимодействию махалли, семьи и школы в формировании нравственных ценностей, эмоциональной устойчивости и культуры ненасильственного поведения. Анализируется воспитательный потенциал музыкального искусства, способствующий развитию эмпатии, толерантности и социальной ответственности. Предлагаются практические рекомендации по организации совместной деятельности образовательных учреждений, семьи и махалли с использованием музыкально-просветительских мероприятий.

Ключевые слова: музыкальное искусство, профилактика насилия, учащаяся молодёжь, махалля, семья, школа, воспитание, духовно-нравственное развитие, культура мира.

Abstract. The article examines contemporary approaches to fostering civic engagement and social responsibility among young people based on international pedagogical experience. Special attention is given to the use of musical metaphor as a tool for interpreting educational processes. Practices from various countries aimed at developing an active civic stance are analyzed, and pedagogical solutions are proposed that contribute to the development of individual value orientations through the integration of art and education.

Key words: citizenship, social responsibility, youth, international experience, pedagogy, music education, values, education.

В условиях глобальных социальных изменений вопрос воспитания гражданственности и социальной ответственности молодёжи приобретает особую значимость. Современное образование уже не ограничивается передачей знаний — оно становится пространством формирования ценностей, мировоззрения и социальной активности личности. В этом

контексте всё более актуальным становится использование искусства, в частности музыки, как инструмента педагогического воздействия.

Музыка способна не только эмоционально вовлекать, но и формировать ценностные ориентиры, развивать эмпатию и чувство сопричастности к обществу. Международный педагогический опыт показывает, что интеграция музыкального искусства в гражданское воспитание может эффективно способствовать развитию социально ответственной молодёжи. Международный опыт показывает, что музыкальное образование может эффективно использоваться для формирования гражданских качеств. В Финляндии коллективное музицирование рассматривается как средство развития сотрудничества и взаимного уважения. В Германии музыкальные проекты помогают укреплять социальную интеграцию и межкультурный диалог. В США музыка часто становится инструментом обсуждения вопросов гражданских прав, равенства и социальной справедливости. В Японии участие в музыкальных коллективах способствует воспитанию дисциплины, ответственности и уважения к интересам группы. Несмотря на различия образовательных систем, общей тенденцией является использование музыки для укрепления социальных связей и формирования ценностного отношения к обществу.

В педагогической науке всё чаще применяется музыкальная метафора для объяснения образовательных процессов. Подобно тому как оркестр достигает гармонии благодаря согласованной деятельности музыкантов, общество нуждается в ответственном участии каждого человека. Такая метафора помогает молодёжи осознать собственную роль в коллективе, понять значение сотрудничества и взаимной поддержки. Через участие в творческих проектах учащиеся приобретают опыт коллективной деятельности, учатся учитывать интересы других и нести ответственность за общий результат.

Эффективными педагогическими решениями являются организация школьных хоров и ансамблей, реализация музыкально-социальных проектов, обсуждение общественно значимых тем через произведения искусства, а также проведение межкультурных творческих мероприятий. Подобные формы работы создают условия для развития гражданской активности, толерантности и социальной ответственности. Таким образом, международный педагогический опыт свидетельствует о том, что воспитание гражданственности и социальной ответственности молодёжи является одной из ключевых задач современного образования. В условиях глобализации, развития информационных технологий и возрастающей социальной взаимозависимости обществ особую значимость приобретает формирование личности, способной осознанно участвовать в общественной жизни, принимать ответственные решения и проявлять уважение к правам и интересам других людей.

Литература

1. Арчажникова Л. Г. Музыкальное образование в условиях современных социокультурных вызовов // Музыкальное искусство и образование. — 2021. — Т. 9, № 4. — С. 7–18.

2. Абдуллин Э. Б., Николаева Е. В. Современные тенденции развития музыкального образования // Искусство и образование. — 2022. — № 2. — С. 9–20.

3. Бондаревская Е. В. Гражданское воспитание личности в контексте современных образовательных практик // Педагогика. — 2021. — № 8. — С. 15–24.

AXLOQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHDA OILAVIY QADRIYATLAR, TA’LIM VA MAHALLA INSTITUTINING INTEGRATSIYASI

Abdullaeva Madinabonu Zokirjon qizi – Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi milliy instituti 1-bosqich tayanch doktoranti.

Abdullayeva Iroda Ismailovna – Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi milliy instituti 1-bosqich tayanch doktoranti.

Annotatsiya. Mazkur tezisda yosh avlodning axloqiy tarbiyasini shakllantirishda oilaviy qadriyatlar, ta’lim muassasalari va mahalla institutining o‘zaro hamkorligi hamda integratsiyasining ahamiyati yoritilgan. Oila, maktab va mahalla tomonidan olib boriladigan tarbiyaviy faoliyatning uyg‘unligi shaxsda yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishning muhim omili sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, axloqiy tarbiyani takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: axloqiy tarbiya, oilaviy qadriyatlar, mahalla, ta’lim, integratsiya, ma’naviyat, yoshlar tarbiyasi, hamkorlik, ijtimoiy institutlar.

Аннотация. В данной тезисе рассматривается значение интеграции семейных ценностей, образовательных учреждений и института махалли в формировании нравственного воспитания молодого поколения. Проанализирована роль согласованного взаимодействия семьи, школы и махалли как важного фактора развития у личности высоких духовно-нравственных качеств, чувства ответственности, уважения к национальным и общечеловеческим ценностям. Также представлены практические рекомендации по совершенствованию системы нравственного воспитания в современных условиях.

Ключевые слова: нравственное воспитание, семейные ценности, махалля, образование, интеграция, духовность, воспитание молодежи, сотрудничество, социальные институты.

Annotation. This thesis examines the importance of the integration of family values, educational institutions, and the neighborhood community

(mahalla) in shaping moral education among young people. The study analyzes the role of cooperation between family, school, and mahalla in developing high moral qualities and presents practical recommendations for improving moral education.

Keywords: moral education, family values, mahalla, education, integration, spirituality, youth upbringing, cooperation, social institutions.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda yosh avlodni har tomonlama barkamol, ma’naviy yetuk, mustaqil fikrlaydigan va vatanparvar shaxs sifatida tarbiyalash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu vazifani samarali amalga oshirishda oila, ta’lim muassasalari va mahalla institutining o‘zaro hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki yoshlar tarbiyasi faqat bitta ijtimoiy institut faoliyati bilan cheklanmaydi, balki ularning uzviy hamkorligi va integratsiyasi asosida shakllanadi.

Oila shaxs kamolotining dastlabki va eng muhim bosqichi hisoblanadi. Farzandning xarakteri, odob-axloqi, hayotga bo‘lgan munosabati va qadriyatlari avvalo oilada shakllanadi. Ota-onaning farzand tarbiyasiga bo‘lgan mas’uliyati, oiladagi sog‘lom ma’naviy muhit, o‘zaro hurmat va mehr-muhabbat bolaning shaxs sifatida rivojlanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Aynan oilada farzand milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an’analar va insoniy fazilatlar bilan tanishadi hamda ularni o‘z hayotida qo‘llashni o‘rganadi. Ta’lim muassasalari esa yosh avlodga zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni berish bilan bir qatorda, ularda fuqarolik mas’uliyati, ijtimoiy faollik va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Maktab, akademik litsey, kollej va oliy ta’lim muassasalari tarbiyaviy ishlarni tizimli ravishda tashkil etib, o‘quvchilarning intellektual va ma’naviy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Pedagoglarning kasbiy mahorati, tarbiyaviy faoliyatni samarali tashkil etishi va ota-onalar bilan muntazam hamkorligi yoshlar tarbiyasining sifatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Mahalla esa jamiyatning o‘ziga xos ijtimoiy instituti sifatida oila va ta’lim muassasalari faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi. Mahalla fuqarolar yig‘inlari, nuroniylar, xotin-qizlar faollari va yoshlar yetakchilari yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni sport, madaniyat va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarga jalb etish orqali tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshiradi. Mahalla muhitida yoshlar kattalarga hurmat, jamoaga sadoqat, hamjihatlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi fazilatlarni o‘zlashtiradilar. Oila, ta’lim va mahalla o‘rtasidagi integratsiya tarbiyaviy ishlarning uzluksizligini ta’minlaydi. Agar ushbu uch institut bir maqsad yo‘lida hamkorlik qilsa, yoshlar tarbiyasida yagona yondashuv shakllanadi. Masalan, maktabda berilgan ma’naviy-axloqiy bilimlar oilada mustahkamlanadi, mahallada esa amaliy faoliyat orqali rivojlantiriladi. Natijada yoshlarda ijobiy xulq-atvor, mas’uliyat hissi va sog‘lom turmush tarzi shakllanadi.

Shuningdek, oila–ta’lim–mahalla integratsiyasi yoshlar orasida uchrashi mumkin bo‘lgan salbiy holatlarning oldini olishda ham muhim ahamiyatga ega.

Huquqbuzarlik, giyohvandlik, internet va ijtimoiy tarmoqlarning zararli ta’siri, turli yot g‘oyalarga berilish kabi muammolarga qarshi kurashishda ushbu institutlarning hamkorligi yuqori samaradorlik beradi. Ota-onalar, pedagoglar va mahalla vakillarining muntazam muloqoti yoshlarning muammolarini o‘z vaqtida aniqlash va ularga yechim topish imkonini yaratadi.Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida yoshlar tarbiyasini takomillashtirish, oilani qo‘llab-quvvatlash hamda mahalla institutining rolini kuchaytirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu esa oila, ta’lim va mahalla hamkorligini yangi bosqichga olib chiqib, yoshlarning ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Oilaviy qadriyatlarning axloqiy tarbiyadagi o‘rni

Oila insonning ilk tarbiya maskani hisoblanadi. Bola hayotining dastlabki bosqichlarida ota-onadan olgan tarbiya uning keyingi shaxsiy rivojlanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Oilada quyidagi axloqiy fazilatlar shakllanadi:

- kattalarga hurmat;
- kichiklarga g‘amxo‘rlik;
- halollik va adolat;
- mas’uliyat hissi;
- mehnatsevarlik;
- vatanparvarlik.

Milliy va oilaviy qadriyatlarning avloddan-avlodga o‘tishi yoshlarning ma’naviy immunitetini mustahkamlaydi hamda turli salbiy g‘oyalarga qarshi barqarorligini oshiradi.

Ta’lim muassasalarining tarbiyaviy vazifalari

Maktab va oliy ta’lim muassasalari yoshlarni bilim bilan bir qatorda ma’naviy jihatdan ham tarbiyalaydi. Ta’lim jarayonida axloqiy tarbiya darslar, tarbiyaviy tadbirlar, jamoaviy faoliyat va pedagoglarning shaxsiy namunasi orqali amalga oshiriladi.

Ta’lim muassasalarida:

- fuqarolik mas’uliyati;
- huquqiy madaniyat;
- ijtimoiy faollik;
- bag‘rikenglik;
- muloqot madaniyati

kabi fazilatlar rivojlantiriladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ongli qaror qabul qilishga va jamiyat oldidagi mas’uliyatini his etishga yo‘naltiradi.

Mahalla institutining tarbiyaviy imkoniyatlari

Mahalla xalqimizning qadimiy ijtimoiy institutlaridan biri bo‘lib, yoshlar tarbiyasida muhim o‘rin egallaydi. Mahalla fuqarolar yig‘inlari, nuroniylar, xotin-qizlar faollari va yoshlar yetakchilari orqali tarbiyaviy ishlar tashkil etiladi.

Mahalla:

- milliy qadriyatlarni targ‘ib qiladi;
- yoshlarni bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etadi;
- ijtimoiy nazoratni ta’minlaydi;
- oilalar bilan hamkorlik qiladi;
- ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni amalga oshiradi.

Bu faoliyat yoshlarning jamiyat hayotiga faol integratsiyalashuviga xizmat qiladi.

Oila–ta’lim–mahalla integratsiyasining ahamiyati

Axloqiy tarbiya samaradorligi ushbu uch institutning hamkorligiga bog‘liq. Oila, ta’lim muassasasi va mahalla bir maqsad yo‘lida faoliyat olib borganda tarbiya jarayonining natijadorligi sezilarli darajada oshadi.

Integratsiyaning asosiy yo‘nalishlari:

- ota-onalar bilan muntazam hamkorlikni yo‘lga qo‘yish;
- mahalla va ta’lim muassasalari o‘rtasida qo‘shma tadbirlar tashkil etish;
- yoshlar muammolarini birgalikda hal etish;
- milliy va umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib qilish;
- sog‘lom ma’naviy muhit yaratish.

Bunday hamkorlik yoshlarning axloqiy barkamolligini ta’minlashga, salbiy ijtimoiy ta’sirlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Axloqiy tarbiyani takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar

- Oila, maktab va mahalla o‘rtasida muntazam hamkorlik dasturlarini ishlab chiqish.
- Ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish bo‘yicha seminarlar tashkil etish.
- Mahallalarda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar sonini ko‘paytirish.
- Yoshlar uchun milliy qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi loyihalarni amalga oshirish.
- Raqamli muhitda axloqiy madaniyat va media savodxonlikni rivojlantirish.
- Tarbiyaviy faoliyatga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, axloqiy tarbiya jamiyat taraqqiyoti va barkamol avlodni voyaga yetkazishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Yoshlarning ma’naviy-axloqiy kamoloti, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalanishi avvalo oila, ta’lim muassasalari va mahalla institutlarining hamkorlikdagi faoliyatiga bog‘liq. Ushbu ijtimoiy institutlar bir-birini to‘ldiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi tizim sifatida faoliyat yuritgandagina tarbiya jarayonining samaradorligi oshadi.

Oila bolaga dastlabki axloqiy tushunchalar, xulq-atvor me’yorlari va qadriyatlarni singdirsa, ta’lim muassasalari ushbu fazilatlarni ilmiy-pedagogik asosda rivojlantiradi va mustahkamlaydi. Mahalla esa yoshlarni jamiyat hayotiga faol jalb etish, ularda fuqarolik mas’uliyati, vatanparvarlik va jamoatchilik

tuyg‘ularini shakllantirish orqali tarbiya jarayonini davom ettiradi. Shu jihatdan qaralganda, oila–ta’lim–mahalla tizimi yagona tarbiyaviy makon sifatida faoliyat yuritishi zarur.

Bugungi kunda globallashuv, raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi va turli mafkuraviy ta’sirlarning kuchayishi sharoitida yoshlarning ma’naviy immunitetini mustahkamlash yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa axloqiy tarbiya masalasiga yangicha yondashuvlarni joriy etish, milliy qadriyatlarni zamonaviy tarbiya metodlari bilan uyg‘unlashtirish hamda barcha tarbiyaviy institutlar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishni talab etadi. Shunday ekan, oilaviy qadriyatlar, ta’lim va mahalla institutining integratsiyasiga asoslangan tarbiya tizimini rivojlantirish orqali ma’naviy yetuk, ijtimoiy faol, mas’uliyatli, vatanparvar hamda mustaqil fikrlaydigan yosh avlodni tarbiyalash mumkin. Bu esa o‘z navbatida Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti va jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladigan muhim omillardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2016.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” to‘g‘risidagi Qarori. – Toshkent, 2019.
6. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
7. Ismoilova Z.K. Oila pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
8. Mahkamov U. Axloqiy tarbiya nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Tafakkur, 2018.
9. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
10. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.

ZAMONAVIY YOSHLAR PSIXOLOGIYASI VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

To‘xtamatova Nargizaxon Abdullayevna – Yangi Asr universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy yoshlar psixologiyasining asosiy xususiyatlari va ularga nisbatan qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlar ilmiy adabiyotlar tahlili asosida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot sof adabiyotshunoslik va analitik metodologiyaga tayanadi. Olingan xulosalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy yoshlar uchun mo'ljallangan pedagogik yondashuvlar shaxs faolligini

rag'batlantiruvchi, kommunikativ muhitni shakllantiradigan va raqamli kompetentlikni inobatga oladigan tizimli asosga ega bo'lishi zarur.

Kalit so'zlar: yoshlar psixologiyasi, pedagogik yondashuv, shaxs rivojlanishi, motivatsiya, raqamli muhit, ta'lim strategiyasi, o'smirlik davri, identifikatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные особенности психологии современной молодёжи и применяемые к ней педагогические подходы на основе анализа научной литературы. Исследование опирается на исключительно литературоведческую и аналитическую методологию. Полученные выводы свидетельствуют о том, что педагогические подходы, ориентированные на современную молодёжь, должны иметь системную основу, стимулирующую личностную активность, формирующую коммуникативную среду и учитывающую цифровую компетентность.

Ключевые слова: психология молодёжи, педагогический подход, развитие личности, мотивация, цифровая среда, стратегия обучения, подростковый период, идентификация.

Abstract. This article examines the key characteristics of contemporary youth psychology and the pedagogical approaches applied to this age group, based on an analysis of scientific literature. The study relies entirely on a literary-analytical methodology. The findings indicate that pedagogical approaches aimed at today's youth must rest on a systemic foundation that stimulates personal agency, fosters a communicative learning environment, and takes digital competence into account.

Keywords: youth psychology, pedagogical approach, personal development, motivation, digital environment, learning strategy, adolescence, identification.

KIRISH

Yoshlik davri inson hayotining eng murakkab va ziddiyatli bosqichlaridan biri sifatida qadimdan olimlar diqqatini tortib kelgan. Biroq XXI asrning ikkinchi o'n yilligiga kelib bu davr yangi mazmunga to'la boshladi: raqamli texnologiyalarning hayotga kirib kelishi, globallashuv jarayonlari va ijtimoiy o'zgarishlar zamonaviy yoshlarning psixologik portretini tubdan o'zgartirdi. Pedagogika fani esa ana shu o'zgarishlarga munosib javob berish majburiyati oldida turibdi. Zamonaviy yoshlar nafaqat ko'proq axborotga ega, balki axborotni qayta ishlash, tanqidiy baholash va shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirish jarayonida avvalgi avlodlardan sifat jihatidan farq qiluvchi yo'llarni bosib o'tadi [1]. Shu bois yoshlar psixologiyasini pedagogik amaliyot bilan hamohang o'rganish, mavjud nazariy yondashuvlarni sinchkovlik bilan tahlil qilish va zamonaviy talablar kontekstida yangicha yechimlar taklif etish bugungi ilm-fan uchun dolzarb vazifaga aylanadi. Ushbu maqola ana shu ehtiyojdan kelib chiqib, yoshlar psixologiyasining asosiy qonuniyatlari va pedagogik yondashuvlarning muvofiqligini adabiyot tahlili orqali o'rganishni maqsad qilib qo'yadi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot sof analitik-tavsifiy metodologiyaga asoslanadi, ilmiy adabiyotlari tanqidiy tahlil qilinib, mavjud nazariy qarashlar qiyoslanadi va umumlashtiruvchi xulosalar chiqariladi. Yoshlar psixologiyasiga oid nazariy poydevor Erik Eriksonning psixosotssial rivojlanish konsepsiyasiga borib taqaladi. Erikson yoshlik davrini (12 yoshdan 20 yoshgacha) identifikatsiya va rol chalkashuvining keskin ziddiyati sifatida tasvirlaydi; bu davrda individ "men kimman?" degan savol atrofida o'z shaxsini quradi [2]. Bu jarayon nafaqat biologik, balki ijtimoiy-madaniy kontekstda kechadi, ya'ni jamiyat taqdim etgan rollar, qadriyatlar va munosabatlar tizimi yoshning identifikatsiyasiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Keyinchalik Jeffri Arnett "emerging adulthood" (rivojlanayotgan voyaga yetishlik) tushunchasini ilmiy muomalaga kiritib, 18 yoshdan 25 yoshgacha bo'lgan davrni alohida psixologik bosqich sifatida ajratdi; bu davrda inson katta yoshlilik majburiyatlarini hali to'la qabul qilmagan bo'ladi [3]. Zamonaviy o'zbek pedagogikasida ham yoshlik davrining xususiyatlariga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda; Karimova V.M. yoshlarning emotsional intellekti va shaxslararo munosabatlar uslubini o'zaro bog'liq tizim sifatida ko'rib chiqadi hamda emotsional kompetentlikni rivojlantiruvchi ta'lim muhitining ahamiyatini ta'kidlaydi [4].

Rus psixologiyasi maktabi, xususan Lev Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi, yoshlar tafakkurini ijtimoiy muloqotsiz tushunib bo'lmaydi degan asosiy g'oyani ilgari suradi [5]. Vigotsk yaqin rivojlanish zonasi tushunchasi orqali o'qituvchi yoki yetuk tengdosh yordamida yosh individ o'z mustaqil imkoniyatlaridan ancha yuqoriroq natijalarga erisha olishini ko'rsatdi. Bu g'oya bugun ham pedagogik amaliyotda markaziy o'rin tutadi, chunki zamonaviy yoshlar birgalikda ishlash va hamkorlikka asoslangan ta'lim jarayonida ancha samarali o'rganadi. Albert Banduraning ijtimoiy kognitiv nazariyasi esa o'z-o'ziga ishonch va o'z-samaradorlik (self-efficacy) tushunchalari orqali yoshlarning o'quv motivatsiyasini izohlaydi [6]. Bandura fikricha, yoshning o'z kuchiga bo'lgan ishonchi u qanday vazifalarni tanlashini, qanchalik harakat qilishini va qiyinchiliklarga qanday munosabatda bo'lishini belgilab beradi. Bu nazariya o'zbek pedagogikasida ham qo'llab-quvvatlanadi; Fattoyev S. motivatsion muhitni qasddan loyihalash orqali yoshlarda ijobiy o'z-baholash shakllantirishning samarali usullarini tavsiflab bergan [7].

Zamonaviy yoshlar psixologiyasini tushunishda raqamli muhitning o'rni alohida muhokamaga loyiqdir. Raqamli avlod deb nom olgan bugungi yoshlar ijtimoiy tarmoqlar, ko'p kanalli axborot oqimi va virtual identifikatsiya imkoniyatlari bilan o'sadi. Bu holat bir tomondan ularda tezkor axborot qayta ishlash, multitasking va tarmoq aloqalarini qurish kabi yangi kognitiv kompetentsiyalarni shakllantirsa, ikkinchi tomondan diqqatni uzoq muddatli ushlab turish, chuqur o'qish va emotsional barqarorlik sohasida muammolar yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin [8]. Mustafoyev Sh. o'zbek yoshlari orasida raqamli texnologiyalar ta'sirini o'rganib, raqamli savodxonlikni pedagogik jarayonning ajralmas tarkibiy qismiga aylantirish lozimligini asosladi [9]. Ijtimoiy-madaniy

muhitning o'zgarishi esa pedagogika fanida yangi yondashuv modellarini ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy yoshlar psixologiyasi bir qancha asosiy tendentsiyalar bilan xarakterlanadi. Birinchidan, identifikatsiya jarayoni murakkablashib, ko'p o'lchamli tus olmoqda: zamonaviy yosh avlod bir vaqtning o'zida milliy madaniyat, global ommaviy madaniyat va raqamli subkultura ta'sirida shaxsini shakllantiradi. Bu holat pedagogik jarayonda madaniy xilma-xillikni tan olish va undan kuch manbaiga aylantirish imkoniyatini beradi. Eriksonning identifikatsiya ziddiyati bugun yanada chuqurlashgan ko'rinishda namoyon bo'ladi, chunki yoshlar o'zini ifodalash maydonchalarining soni oshgani sayin o'z-o'zini aniqlash vazifasi yanada murakkablashadi [2]. Ikkinchidan, zamonaviy yoshlarda tashqi motivatsiya (baholash, mukofot, jazo) ta'siri zaiflashayotgani kuzatiladi; aksincha, autonomiya, mazmunlilik va kompetentlik hissiga asoslangan ichki motivatsiya tobora hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda [6]. Bu o'rinda pedagogik yondashuv ham shu yon o'zgartirishi zarur: yosh insonni nazorat ob'ekti emas, balki o'z o'quv yo'lini loyihalashda ishtirok etuvchi faol subyekt sifatida ko'rish asosiy talabga aylanadi.

Pedagogik amaliyot nuqtai nazaridan adabiyot tahlili bir necha muhim xulosalarga olib keladi. Zamonaviy yoshlarga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni quyidagi tamoyillarga tayanmog'i lozim: shaxsiy ma'suliyatni shakllantirish, hamkorlikka asoslangan o'rganish muhitini yaratish va tanqidiy tafakkurni maqsadli rivojlantirish. Zimnyaya I.A.ning ta'lim faoliyati psixologiyasiga oid ishlari shuni ko'rsatadiki, metakognitiv ko'nikmalar, ya'ni o'z tafakkur jarayonini anglash va boshqarish qobiliyati, yuqori akademik natijalarning eng ishonchli prediktorlaridan biridir [10]. Shu bilan birga, Vigotsk ishlab chiqqan yaqin rivojlanish zonasi tamoyili zamonaviy pedagogikada o'zini yo'qotmagan; aksincha, o'qituvchi bilan yosh o'rtasidagi dialogik munosabat, scaffolding ya'ni qo'llab-quvvatlovchi pedagogik aralashuv texnikasi, bugun yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [5]. Davydov V.V. rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasida ta'kidlaganidek, yoshlar o'z tafakkurida nazariy umumlashmalar bilan ishlash imkoniyatiga ega bo'lganda, ularda predmet va hayot o'rtasidagi aloqani mustaqil ko'rish layoqati shakllanadi [8].

Raqamli muhitning pedagogik kontekstdagi o'rni ham e'tibordan chetda qolmasligi zarur. Raqamli savodxonlik va axborot tanqidiyligini pedagogik jarayonning uzviy qismi sifatida kiritish bugun zarurat emas, balki majburiyat darajasiga ko'tarildi. Mustafoyev Sh. tadqiqotlarida ko'rsatilganidek, raqamli muhitni inkor etib pedagogik muammoları hal etishga urinish natija bermaydi; aksincha, raqamli vositalarni mazmunli o'quv faoliyatiga jalb etish yoshlarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladi [9]. Karimova V.M. esa emotsional intellektni rivojlantirmasdan turib raqamli savodxonlikni to'liq maqsadga yo'naltirishning iloji yo'qligini ta'kidlaydi, chunki raqamli muhitda

muloqot ko'pincha emotsional signallarni yashiradi va bu o'z-o'zini anglash malakasini maxsus pedagogik e'tibor talab qiladigan sohaga aylantiradi [4].

XULOSA

Zamonaviy yoshlar psixologiyasi murakkab, ko'p o'lchamli va jadal o'zgarib borayotgan sohadir. Adabiyotlar tahlili asosida quyidagi asosiy xulosalar chiqarish mumkin: yoshlik davrining identifikatsiya, motivatsiya va kognitiv rivojlanishga oid qonuniyatlari klassik nazariyalarda asoslab berilgan bo'lsa-da, raqamli muhit, globallashuv va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar bu qonuniyatlarni yangi sharoit va yangi murakkabliklar bilan to'ldirmoqda. Pedagogik yondashuvlar ushbu o'zgarishlarga moslasha olishi, shaxs subyektligini e'tirof etishi va ichki motivatsiyani rag'batlantiradigan muhitni maqsadli loyihalashi zarur. O'zbek ta'lim tizimi uchun ham ushbu xulosalar amaliy ahamiyat kasb etadi: milliy qadriyatlar va pedagogik an'analarni saqlab qolgan holda zamonaviy psixologik bilimlarni ta'lim amaliyotiga izchil singdirish yoshlar rivojlanishiga qo'yilgan eng yaxshi xizmatdir. Kelgusida ushbu yo'nalishda empirik tadqiqotlarni kengaytirish, ayniqsa o'zbek kontekstida yoshlar psixologiyasini milliy spetsifika asosida chuqurroq o'rganish muhim ilmiy vazifa bo'lib qolaveradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimova V.M. Shaxs psixologiyasi va ijtimoiy munosabatlar. Toshkent: O'qituvchi, 2018. 224 b.
2. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. New York: W.W. Norton and Company, 1968. 336 p.
3. Arnett J.J. Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties. Oxford: Oxford University Press, 2004. 272 p.
4. Karimova V.M. Emotsional intellekt va shaxslararo munosabatlar. Toshkent: Yangi nashr, 2020. 180 b.
5. Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psikhologiya. Moskva: Pedagogika, 1991. 480 s.
6. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W.H. Freeman, 1997. 604 p.
7. Fattoyev S.S. Ta'lim jarayonida motivatsion muhitni shakllantirish. Samarqand: SamDU nashri, 2019. 156 b.
8. Davydov V.V. Teoriya razvivayushchego obucheniya. Moskva: INTOR, 1996. 544 s.
9. Mustafoyev Sh.N. Raqamli avlod va zamonaviy ta'lim: pedagogik jihatlar. Toshkent: Akademiya, 2021. 198 b.
10. Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psikhologiya. Moskva: Logos, 2004. 384 s.

XXI ASR KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGNING ROLI

To‘xtamatova Nargizaxon Abdullayevna – Yangi Asr universiteti o‘qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XXI asr ko'nikmalari tushunchasi, ularning mohiyati va pedagogning bu ko'nikmalarni shakllantrishdagi tutgan o'rni adabiyotlar tahlili asosida ko'rib chiqiladi. Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri shaxsda tanqidiy tafakkur, kreativlik, hamkorlik va kommunikatsiya kabi ko'nikmalarni rivojlantirishdan iborat. Tahlil natijasida zamonaviy pedagog shaxsining o'zgaruvchan ta'lim muhitiga moslashish qobiliyati XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishning zaruriy sharti ekanligi xulosaga kelindi.

Kalit so'zlar: XXI asr ko'nikmalari, pedagog roli, tanqidiy tafakkur, kreativlik, zamonaviy ta'lim, kasbiy kompetentlik, raqamli savodxonlik.

Аннотация: В данной статье на основе анализа научной литературы рассматривается понятие навыков XXI века, их сущность и роль педагога в формировании данных навыков. Одной из важнейших задач современной системы образования является развитие у личности таких навыков, как критическое мышление, креативность, сотрудничество и коммуникация. По результатам анализа сделан вывод о том, что способность современного педагога адаптироваться к изменяющейся образовательной среде является необходимым условием формирования навыков XXI века.

Ключевые слова: навыки XXI века, роль педагога, критическое мышление, креативность, современное образование, профессиональная компетентность, цифровая грамотность.

Abstract: This article examines the concept of 21st century skills, their essence, and the role of the teacher in developing these skills, based on an analysis of the scholarly literature. One of the most important tasks facing the modern education system is the development of skills such as critical thinking, creativity, collaboration, and communication in the individual. The analysis leads to the conclusion that the ability of the modern teacher to adapt to a changing educational environment is a necessary condition for the formation of 21st century skills.

Keywords: 21st century skills, teacher's role, critical thinking, creativity, modern education, professional competence, digital literacy.

KIRISH. Zamonaviy jamiyatning jadal rivojlanishi, raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi va globallashuv jarayonlari ta'lim tizimiga yangi talablar qo'ymoqda. Bugungi kunda bitiruvchidan nafaqat aniq fan sohasidagi bilimlar, balki murakkab vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila olish, jamoaviy ishlash, innovatsion fikrlash kabi ko'p qirrali qobiliyatlar talab etiladi. Xalqaro tadqiqot tashkilotlari tomonidan "XXI asr ko'nikmalari" sifatida ta'riflangan ushbu qobiliyatlar to'plami bugungi ta'lim siyosatining markaziga aylanib bormoqda [1]. Shu bilan birga, bu ko'nikmalarni o'quvchilarda shakllantirish mas'uliyati bevosita

pedagogning zimmasiga yuklanadi, chunki u nafaqat bilim uzatuvchi, balki shaxs kamolotiga yo'lovchi sifatida maydonga chiqadi [2]. Ushbu maqolaning maqsadi pedagogning XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishdagi rolini adabiyotlar tahlili asosida asoslash va bu sohadagi nazariy qarashlarni tizimlashtirshdan iborat.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot sof nazariy xarakter kasb etib, xorijiy, rus va o'zbek ilmiy adabiyotlarini qiyosiy tahlil qilish metodiga asoslanadi. Tahlil uchun ta'lim nazariyasi, pedagogik psixologiya va kompetentlikka asoslangan ta'lim sohasidagi manbalar tanlandi. XXI asr ko'nikmalari tushunchasi ilmiy muomalaga Partnership for 21st Century Skills (P21) tashkiloti tomonidan kiritilgan bo'lib, ushbu tashkilot to'rtta asosiy ko'nikma guruhini ajratib ko'rsatadi: tanqidiy tafakkur va muammolarni hal qilish, kreativlik va innovatsiyalar, kommunikatsiya hamda hamkorlik [3]. Trilling va Fadel o'zlarining fundamental asarida ushbu ko'nikmalarni "chuqur o'rganish natijalari" sifatida ta'riflaydi va ularni shakllantirishda o'qituvchining pedagogik dizayn qobiliyati hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi [4]. Rus pedagoglari orasida V.A. Slastyonin kasbiy kompetentlikni pedagogik faoliyatning sifat mezoni sifatida ko'rib chiqib, zamonaviy o'qituvchi nafaqat predmetni bilishi, balki o'quvchilarning kognitiv faoliyatini boshqara olishi kerakligini asoslab bergan [5].

O'zbek ta'lim tizimi kontekstida esa N.N. Azizxo'jayeva pedagogning kasbiy mahoratini shakllantirish masalasini milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi nuqtai nazaridan tahlil qilgan [6]. Raqamli texnologiyalar ta'limga kirib kelishi bilan pedagogning roli yangicha talqin qila boshlandi. Fullan va Langworthy raqamli davr pedagogikasida o'qituvchi "bilim uzatuvchi" o'rnidan "o'rganishni loyihalash" funksiyasiga o'tishi lozimligini ko'rsatadi [7]. Bu nazariyaning mohiyati shundaki, XXI asr ko'nikmalari an'anaviy ma'ruza usulida emas, balki o'quvchilar faol ishtirokida amalga oshiriladigan loyiha, muammo va munozaraga asoslangan ta'lim jarayonida shakllanadi.

UNESCO tomonidan chop etilgan "Rethinking Education" hisobotida ham ta'kidlangan taqdirda, zamonaviy o'qituvchi o'zining bilim amaliyotini doimiy yangilab boruvchi, refleksiv mutaxassis bo'lmog'i lozim [8]. O'zbekistonda ham ta'lim islohotlari doirasida pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi masalasi alohida e'tiborga olinmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahriri va 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Milliy ta'lim rivojlanish strategiyasida o'qituvchi kompetentligini oshirishga doir aniq yo'nalishlar belgilab berilgan [9]. Bu hujjatlar pedagogni zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga, o'quvchi markazli yondashuvni joriy etishga va kasbiy hamjamiyatlarda faol ishtirok etishga undamoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishda pedagogning roli uch asosiy yo'nalish bo'yicha namoyon bo'ladi: metodologik, shaxsiy va refleksiv. Metodologik yo'nalish deganda pedagogning o'z darsini

shunday loyihalashi tushuniladiki, unda o'quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol tadqiqotchi va muammoni hal etuvchi sifatida ishtirok etsin. Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uchun, masalan, pedagog an'anaviy test savollaridan voz kechib, ochiq savol va muammolli vaziyatlardan foydalanishi zarur [3]. Trilling va Fadel ta'kidlaganidek, ko'nikmalar faqat bilimdan keyin emas, balki bilim bilan parallel ravishda, amaliy faoliyat jarayonida shakllanadi [4]. Bu nazariy pozitsiya pedagogdan dars tuzilmasini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi: maqsad "mavzuni o'tish" emas, balki "ko'nikmani shakllantirish" bo'lishi lozim.

Shaxsiy yo'nalish esa pedagogning o'z xususiyatlari bilan bog'liq. Ilmiy adabiyotlarda ko'rsatilganidek, o'quvchilar ko'proq o'qituvchining aytgan gapidan emas, qilgan ishidan o'rganadi [5]. Agar pedagog o'zi ijodiy fikrlamasa, hamkorlikni qadrlamasa va yangi g'oyalarga ochiq bo'lmasa, u o'quvchida bu xislatlarni shakllantira olmaydi. Bu nuqtada Slastyoninning kasbiy kompetentlik nazariyasi alohida ahamiyat kasb etadi: pedagog shaxsi va uning pedagogik faoliyati ajralmas bir butunlikni tashkil etadi. Refleksiv yo'nalish zamonaviy pedagogikada tobora kuchayib borayotgan e'tiborga loyiqdir. Fullan va Langworthyning tadqiqotlari ko'rsatadiki, o'z faoliyatini muntazam tahlil qiladigan, samarali va samarasiz usullarni farqlay oladigan o'qituvchilar o'quvchilar natijasiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi [7].

UNESCO hisobotida ham pedagogning "o'rganuvchi mutaxassis" sifatida ta'riflanishi refleksivlik tamoyilining ta'lim siyosati darajasida e'tirof etilishini bildiradi [8]. O'zbekiston ta'lim tizimida bu yo'nalishlarni amalda joriy etish o'ziga xos muammolarni ham keltirib chiqaradi. Azizxo'jayevaning ta'kidlashicha, mahalliy pedagoglarga nafaqat yangi metodlarni o'rgatish, balki an'anaviy ta'lim paradigmasidan zamonaviy paradigmaga o'tishni ta'minlovchi tizimli kasbiy rivojlanish sharoitlari yaratish lozim [6]. Milliy ta'lim rivojlanish strategiyasida belgilangan maqsadlar amalga oshganda, respublikadagi o'qituvchi qatorida ham XXI asr ko'nikmalarini maqsadli shakllantirishga yo'naltirilgan pedagoglar ulushi sezilarli darajada ortishi kutilmoqda [9]. Griffin va McGaw tomonidan tahrirlab chiqilgan "Assessment and Teaching of 21st Century Skills" asarida ta'lim mazmuni va baholash tizimini ko'nikmaga yo'naltirilgan holda qayta qurishda pedagogning bosh ishtirokchi ekanligi ishonchli asoslanadi [10]. Bu holat shuni anglatadiki, pedagogning roli nafaqat dars berish, balki o'quvchi taraqqiyotini to'g'ri o'lchovlar yordamida kuzatib borish va unga qarab o'z strategiyasini moslashtirib borish kabi murakkab funksiyalarni ham qamrab oladi.

XULOSA

Maqolada ko'rib chiqilgan nazariy va adabiy materiallar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin: XXI asr ko'nikmalarini o'quvchilarda shakllantirish tasodifiy yoki o'z-o'zicha yuz beradigan jarayon emas, balki pedagogning ongli va maqsadga yo'naltirilgan kasbiy faoliyatining natijasidir. Pedagog bu jarayonda uch muhim funksiyani bajaradi: bilim va ko'nikma shakllanishini loyihalash, o'z shaxsi bilan namuna ko'rsatish va refleksiv baholash yordamida jarayonni

takomillashtirish. Zamonaviy ta'lim tizimi pedagogdan nafaqat predmet bilimdonligi, balki metodologik moslashuvchanlik, raqamli savodxonlik va shaxsiy kreativlikni ham talab etadi. O'zbekiston ta'lim islohotlari kontekstida ushbu xulosalar amaliy ahamiyat kasb etib, pedagoglarni tayyorlash va malaka oshirish tizimini qayta ko'rib chiqish zaruratini ko'rsatadi. XXI asr ko'nikmalari faqat o'quvchilar uchun emas, avvalo pedagoglarning o'zi uchun zaruriy shart ekanligini anglab yetish zamonaviy ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lmog'i lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Partnership for 21st Century Learning. Framework for 21st Century Learning. Washington, D.C.: Battelle for Kids, 2019. 9 b.
2. Darling-Hammond L. Powerful Teacher Education: Lessons from Exemplary Programs. San Francisco: Jossey-Bass, 2006. 368 b.
3. Partnership for 21st Century Learning. P21 Framework Definitions. Washington, D.C.: Battelle for Kids, 2015. 12 b.
4. Trilling B., Fadel C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. San Francisco: Jossey-Bass, 2009. 256 b.
5. Slastyonin V.A., Isayev I.F., Shiyanov Ye.N. Pedagogika. Moskva: Akademiya, 2013. 576 b.
6. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent: O'zbekiston, 2006. 174 b.
7. Fullan M., Langworthy M. A Rich Seam: How New Pedagogies Find Deep Learning. London: Pearson, 2014. 72 b.
8. UNESCO. Rethinking Education: Towards a Global Common Good? Paris: UNESCO Publishing, 2015. 84 b.
9. O'zbekiston Respublikasining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Milliy ta'lim rivojlanish strategiyasi". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi, 2022.
10. Griffin P., McGaw B., Care E. (tahrir). Assessment and Teaching of 21st Century Skills. Dordrecht: Springer, 2012. 356 b.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA LIDERLIK SIFATLARINI TARBIYALASHNING PEDAGOGIK ZARURATI

A.X.Maxmudov – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti professori, Pedagogika fanlari doktori
G.H.Xodiyeva – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktaranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida liderlik sifatlarini tarbiyalashning pedagogik zarurati tahlil qilingan. Zamonaviy ta’lim sharoitida o‘quvchilarda tashabbuskorlik, mas’uliyat, mustaqil fikrlash va jamoa bilan samarali hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati

yoritilgan. Shuningdek, liderlik sifatlarini shakllantirishning ta’lim-tarbiya jarayonidagi o‘rni va pedagogik imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: liderlik, boshlang‘ich ta’lim, liderlik sifatlari, tashabbuskorlik, mas’uliyat, mustaqil fikrlash, hamkorlik, ta’lim-tarbiya.

Annotation. This thesis examines the pedagogical necessity of developing leadership qualities in primary school students. It highlights the importance of fostering initiative, responsibility, independent thinking, and collaboration skills in the context of modern education. The role of leadership development in the educational process and its pedagogical potential are also discussed.

Keywords: leadership, primary education, leadership qualities, initiative, responsibility, independent thinking, collaboration, educational process.

Аннотация. В тезисе рассматривается педагогическая необходимость формирования лидерских качеств у учащихся начальных классов. Раскрывается значение развития инициативности, ответственности, самостоятельного мышления и навыков сотрудничества в условиях современного образования. Также обосновываются роль лидерских качеств в учебно-воспитательном процессе и педагогические возможности их формирования.

Ключевые слова: лидерство, начальное образование, лидерские качества, инициативность, ответственность, самостоятельное мышление, сотрудничество, учебно-воспитательный процесс.

Jahon ta’lim tizimida o‘quvchilarda “4K” modeli, ya’ni kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikativlik va kollaborativlikni rivojlantirish orqali shaxsning liderlik salohiyatini shakllantirish muhim ustuvor yo‘nalish sifatida e’tirof etilmoqda. Xususan, UNESCO tomonidan qabul qilingan “Education 2030: Incheon Declaration” hamda “Rethinking Education” konsepsiyalarida mazkur kompetensiyalar zamonaviy jamiyatda tashabbuskor, mas’uliyatli va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashning muhim omili sifatida talqin etilgan. Shuningdek, OECDning “DeSeCo” dasturi va “Education 2030 Learning Compass” modeli, World Economic Forumning “New Vision for Education” hisobotida hamda Yevropa Ittifoqining “Key Competences for Lifelong Learning” hujjatlarida 4K modeli liderlik, ijtimoiy faollik va tashabbuskorlikni rivojlantirishdagi o‘rni asoslab berilgan.

Respublikamizda so‘nggi yillarda o‘quvchilarda boshlang‘ich sinfdanoq hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirish orqali raqamlashtirilgan va zamonaviy jamiyat talablariga mos inson sifatida tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu borada “Xalq ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”, 4-bob 9-bandida o‘quvchilarda **tanqidiy fikrlash va tahliliy tafakkur**ni rivojlantirish masalasi ustuvor vazifa sifatida belgilangan bo‘lsa, “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” 4-bob, 39-bandida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativlik va kollaborativlikni, shaxsiy, ijtimoiy ijobiy fazilatlarni rivojlantirish zarurati keltirilgan. Shu jihatdan, bugungi kunda boshlang‘ich sinf

darsliklari 4K modeli asosida qayta nashr etilib, boshlang‘ich sinfdanoq o‘quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirishga mustahkam poydevor yaratilmoqda.

Liderlik sifatlarini shakllantirishning *pedagogik zarurati* deganda, uning maktab ta’limi sharoitida maqsadli, izchil va nazorat qilinadigan pedagogik mexanizm orqali amalga oshirilishi lozimligi nazarda tutiladi, ya’ni bu zarurat o‘z mohiyatiga ko‘ra, “nima uchun aynan maktab”, “nima uchun aynan shu yosh bosqichi” va “qanday sharoitda samarali natijaga erishiladi” degan ilmiy savollarga javob beradigan asoslar majmuidir.

Pedagogik zaruratning *metodik jihati* shundaki, liderlik sifatlari barcha o‘quvchilarda bir xil tezlikda va bir xil ko‘rinishda shakllanmaydi. Ba’zi o‘quvchilar tashabbuskor bo‘lsa-da, muloqotda qiynaladi; ba’zilari yaxshi gapiradi, ammo mas’uliyatni zimmasiga olishga shoshilmaydi; yana bir qismi esa jamoada ishlaydi, lekin mustaqil qaror qabul qilishda ikkilanishi mumkin. Demak, pedagogik zarurat o‘qituvchidan differensial yondashuvni, ya’ni o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda liderlik sifatlarini rivojlantirish yo‘llarini tanlashni talab etadi. Bu esa metodik tizimda aniq maqsad, mazmun, usul va baholash mezonlari uyg‘unligini ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Pedagogik zaruratning *tarbiyaviy-axloqiy* tomoni ham muhimdir. Boshlang‘ich sinfda liderlikni shakllantirish “kimdir boshqalardan ustun bo‘lishi” degan mazmunda talqin qilinmasligi lozim. Aksincha, u jamoa manfaatini anglash, boshqalarga yordam bera olish, mas’uliyatni bo‘lishish, adolatli munosabat ko‘rsatish, tengdoshlarini qo‘llab-quvvatlash kabi fazilatlar bilan uyg‘un shakllanishi kerak. Pedagogik zarurat ana shu muvozanatni ta’minlashni talab qiladi: o‘quvchi faol va tashabbuskor bo‘lsin, lekin bu faollik hamkorlik va hurmat tamoyillari bilan boshqarilsin. Shunda liderlik tarbiyaviy jihatdan sog‘lom, ijtimoiy jihatdan maqbul sifatga aylanadi.

Pedagogik tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, liderlik sifatlari o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasi, ijtimoiy faolligi va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday sifatlarni rivojlantirishda interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, loyiha faoliyati, guruhli ishlar hamda 4K modeli kompetensiyalariga asoslangan yondashuvlar samarali natija beradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida liderlik sifatlarini tarbiyalash zamonaviy ta’limning dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib, bu jarayon o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu bois ta’lim jarayonida liderlik sifatlarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatni tizimli ravishda tashkil etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Care E., Kim H., Vista A., Anderson K. Education System Alignment for 21st century skills: Focus On Assessment. — Brookings institution, 2018.
2. Darling-Hammond L. Empowered Educators. – San Francisco: Jossey-Bass, 2017.

3. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2016.
4. Griffin P., Care E. Assessment and Teaching of 21st Century Skills. – Dordrecht: Springer, 2018.
5. Hattie J. Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning. – London: Routledge, 2017.
6. Ibraimov X, Quronov M va boshq. Ota-ona – murabbiylar uchun uslubiy-metodik qo‘llanma. Toshkent.: - 2024. 123-126 b.
7. Johnson D. W., Johnson R. T. Cooperative Learning in 21st Century Education. – Minnesota: University of Minnesota Press, 2018.
8. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – Boston: Pearson, 2019.
9. R.G.Safarova “Developing Professional Competence of Future Professionals on the Basis of Cultural Approach” Vol. 27(2022): Miasto Przyszłości58Miasto PrzyszłościKielce 2022Impact Factor: 9.2ISSN-L:2544-980X
10. Robinson K., Aronica L. Creative Schools: The Grassroots Revolution That’s Transforming Education. – London: Penguin Books, 2016.
11. Schleicher A. World Class: How to Build a 21st-Century School System. – Paris: OECD Publishing, 2018.
12. Xodiyeva G.H. Boshlang‘ich ta’limda 4K modelidan foydalanishning pedagogik xususiyatlari // Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar. – 2024. – №2. – B. 307–310.

Zilola Durdimurotovna Rasulova, “Hamkorlik texnologiyasiga asoslangan ta’lim jarayonini tashkil etish”, SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 | ISSUE 6 | 2021 ISSN: 2181-16

BARQAROR AXLOQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHDA OILAVIY QADRIYATLAR, TA’LIM VA MEDIA MAHSULOTLARINING ROLI

Usmanova Z.B – Qori Niyoziy nomidagi TPMI, mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada barqaror axloqiy tarbiyani shakllantirishda oilaviy qadriyatlar, ta’lim tizimi va media mahsulotlarining o‘rni tahlil qilinadi. Oilaning shaxs tarbiyasidagi asosiy vazifalari, ta’lim muassasalarining ma’naviy-axloqiy rivojlanishga qo‘shadigan hissasi hamda zamonaviy media vositalarining yoshlar dunyoqarashi va xulq-atvoriga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, ushbu omillarning o‘zaro hamkorligi natijasida barkamol, mas’uliyatli va ma’naviy yetuk shaxsni tarbiyalash imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: barqaror axloqiy tarbiya, oilaviy qadriyatlar, ma’naviy tarbiya, ta’lim tizimi, media mahsulotlari, media savodxonlik, yoshlar tarbiyasi, axloqiy qadriyatlar, shaxs kamoloti, ma’naviy barkamollik, ijtimoiy mas’uliyat, vatanparvarlik.

Globallashuv, raqamli texnologiyalar va axborot oqimlarining jadal rivojlanishi sharoitida yosh avlodning axloqiy tarbiyasi masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Har qanday jamiyatning taraqqiyoti nafaqat iqtisodiy va ilmiy yutuqlar, balki uning fuqarolarining ma’naviy-axloqiy darajasi bilan ham belgilanadi. Shu bois barkamol, vatanparvar, mas’uliyatli va yuksak ma’naviyatga ega shaxslarni tarbiyalash bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Axloqiy tarbiya inson shaxsining shakllanishida muhim o‘rin tutib, uning jamiyatdagi xulq-atvori, qadriyatlarga munosabati, ijtimoiy mas’uliyati va hayotiy qarashlarini belgilaydi. Barqaror axloqiy tarbiya esa shaxsda axloqiy me’yor va qadriyatlarning mustahkam qaror topishini, turli ijtimoiy ta’sirlarga qaramay, ularga sodiq qolish qobiliyatini shakllantiradi. Bunday tarbiya insonning nafaqat bugungi, balki kelajakdagi faoliyati va hayot tarziga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yoshlarning axloqiy tarbiyasida bir qator ijtimoiy institutlar muhim rol o‘ynaydi. Ular orasida oila, mahalla, ta’lim muassasalari va ommaviy axborot vositalari hamda media mahsulotlari alohida o‘rin egallaydi. Oila bolaga dastlabki axloqiy tushunchalarni singdiruvchi, uning xarakteri va dunyoqarashining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy ijtimoiy muhitdir. Bola halollik, rostgo‘ylik, hurmat, mehr-oqibat, mas’uliyat kabi fazilatlarni avvalo oilada o‘zlashtiradi. Shu sababli oiladagi sog‘lom ma’naviy muhit barqaror axloqiy tarbiyaning poydevori hisoblanadi.

Ta’lim muassasalari esa oilada boshlangan tarbiya jarayonini tizimli ravishda davom ettiradi. Maktab, litsey, kollej va oliy ta’lim muassasalari yoshlarning bilim olish bilan birga ma’naviy-axloqiy jihatdan kamol topishiga ham xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarda ijtimoiy faollik, fuqarolik pozitsiyasi, vatanparvarlik, bag‘rikenglik va insonparvarlik kabi sifatlar shakllantiriladi. Pedagoglarning shaxsiy namunasi hamda tarbiyaviy faoliyati yoshlar ongida ijobiy qadriyatlarning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Bugungi kunda media mahsulotlari ham yoshlar tarbiyasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan biri hisoblanadi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, televideniye, kino va boshqa axborot manbalari yoshlarning dunyoqarashi, qiziqishlari va xulq-atvoriga ta’sir etmoqda. Bir tomondan, media vositalari ma’rifiy va tarbiyaviy mazmundagi axborotlarni keng ommaga yetkazish imkonini bersa, ikkinchi tomondan, salbiy g‘oyalar va axloqiy me’yorlarga zid bo‘lgan kontentlarning tarqalishi ham ma’lum xavflarni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli yoshlarda media savodxonlikni rivojlantirish va axborotni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Barqaror axloqiy tarbiyani shakllantirishda oilaviy qadriyatlar, ta’lim tizimi va media mahsulotlarining o‘rnini tahlil qilish, ularning yoshlar ma’naviy kamolotiga ko‘rsatadigan ta’sirini ochib berish hamda ushbu omillar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni yoritishdan iborat. Axloqiy tarbiya samaradorligini oshirishga

xizmat qiluvchi omillar va zamonaviy sharoitda mavjud muammolar ham ko‘rib chiqiladi. Natijada yosh avlodni ma’naviy barkamol va ijtimoiy mas’uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashdir.

Barqaror axloqiy tarbiya jamiyatning ma’naviy rivojlanishi va yosh avlodning komil inson bo‘lib voyaga yetishida muhim ahamiyatga ega. Axloqiy tarbiya insonning xulq-atvori, dunyoqarashi, mas’uliyati va boshqalarga munosabatini shakllantiradi. Bu jarayonda oilaviy qadriyatlar, ta’lim tizimi va media mahsulotlari asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu o’rinda, oila insonning birinchi tarbiya maskani hisoblanadi. Bola dastlabki axloqiy me’yorlar, odob-axloq qoidalari va ijtimoiy munosabatlarni aynan oilada o‘rganadi. Ota-onaning shaxsiy namunasi, oiladagi o‘zaro hurmat, mehr-oqibat, halollik, mas’uliyat va mehnatsevarlik kabi qadriyatlar farzandning xarakteriga chuqur ta’sir ko‘rsatadi.

Oilada sog‘lom muhit mavjud bo‘lsa, bolada boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, o‘z burchini his qilish va jamiyat qoidalariga rioya etish kabi sifatlar shakllanadi. Shu sababli oilaviy qadriyatlarni saqlash va mustahkamlash barqaror axloqiy tarbiyaning eng muhim shartlaridan biridir.

Maktab va boshqa ta’lim muassasalari oilada boshlangan tarbiya jarayonini davom ettiradi. Ta’lim nafaqat bilim berish, balki shaxsning ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlash vazifasini ham bajaradi. Dars jarayonlari, tarbiyaviy tadbirlar, ustozlarning shaxsiy namunasi hamda jamoaviy faoliyatlar o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyat, vatanparvarlik, insonparvarlik va bag‘rikenglik kabi fazilatlarni rivojlantiradi.

Pedagoglar tomonidan axloqiy qadriyatlarning muntazam targ‘ib qilinishi, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining shakllantirilishi va ijobiy xulq-atvorni rag‘batlantirish yoshlarning ma’naviy barkamolligiga xizmat qiladi.

Zamonaviy axborot makonida media mahsulotlari — televideniye, internet, ijtimoiy tarmoqlar, filmlar, multfilmlar va boshqa axborot vositalari yoshlarning dunyoqarashiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Media orqali inson turli g‘oyalar, qadriyatlar va xulq-atvor namunalarini qabul qiladi.

Sifatli va tarbiyaviy ahamiyatga ega mediamahsulotlari yoshlarda ezgulik, adolat, hamjihatlik va fuqarolik mas’uliyatini rivojlantirishi mumkin. Biroq zo‘ravonlik, yolg‘on yoki salbiy xatti-harakatlarni targ‘ib qiluvchi kontent axloqiy tarbiyaga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimoli ham mavjud. Shu sababli media savodxonlikni rivojlantirish, yoshlarni axborotni tanqidiy tahlil qilishga o‘rgatish muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, barqaror axloqiy tarbiya oilaviy qadriyatlar, ta’lim tizimi va media mahsulotlarining o‘zaro hamkorligi asosida shakllanadi. Oila axloqiy tarbiyaning poydevorini yaratadi, ta’lim muassasalari uni mustahkamlaydi, media esa bu qadriyatlarni kengaytirish yoki ularga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega. Ushbu uch omilning uyg‘unligi natijasida ma’naviy yetuk, mas’uliyatli va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘sha oladigan shaxslar voyaga yetadi.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA QIZLAR TARBIYASI VA ZO‘RAVONLIK PROFILAKTIKASINI TASHKIL ETISHDA OILA–MAKTAB–MAHALLA HAMKORLIGINING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

Abdurazoqova Marg‘uba Muxammad qizi – Qori Niyoziy nomli Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida qizlar tarbiyasi, ularning ijtimoiy-psixologik himoyasi hamda zo‘ravonlik profilaktikasini tashkil etishda oila, maktab va mahalla hamkorligining zamonaviy mexanizmlari ilmiy-pedagogik jihatdan yoritiladi. Bugungi globallashuv va raqamli axborot oqimi sharoitida o‘smir yoshdagi qizlarning axloqiy, huquqiy, psixologik va ijtimoiy barqarorligini ta’minlash ta’lim-tarbiya tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Tezisda qizlar tarbiyasini tashkil etishda oilaviy qadriyatlar, maktabning tarbiyaviy muhiti, mahalla institutining profilaktik imkoniyatlari va ota-onalar bilan tizimli hamkorlik masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, zo‘ravonlikning oldini olishda erta aniqlash, individual suhbat, psixologik yordam, huquqiy targ‘ibot, ijtimoiy monitoring va hamkorlikdagi profilaktik tadbirlarning ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: qizlar tarbiyasi, zo‘ravonlik profilaktikasi, oila, maktab, mahalla, hamkorlik, axloqiy tarbiya, psixologik barqarorlik, ijtimoiy xavfsiz muhit, profilaktik mexanizm.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanib qolmay, o‘quvchilarning shaxsiy kamoloti, axloqiy dunyoqarashi, huquqiy ongi, ijtimoiy mas’uliyati va psixologik barqarorligini shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida qizlar tarbiyasini to‘g‘ri tashkil etish masalasi jamiyatning ma’naviy barqarorligi, sog‘lom oilalar shakllanishi va yosh avlodning xavfsiz ijtimoiy muhitda ulg‘ayishi bilan bevosita bog‘liqdir. Qiz bola tarbiyasi oila, maktab va mahalla tomonidan birgalikda olib borilgandagina samarali natija beradi. Chunki qizlarning shaxs sifatida shakllanishida oiladagi tarbiya muhiti, maktabdagi pedagogik yondashuv, mahalladagi ijtimoiy nazorat va jamoatchilik qo‘llab-quvvatlashi muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim-tarbiya, bola huquqlari, xotin-qizlarni himoya qilish va zo‘ravonlikning oldini olish masalalari davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda ta’limning insonparvarlik, demokratiklik, uzluksizlik va tarbiyaviylik tamoyillari alohida e’tirof etilgan [1]. Shuningdek, “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunda xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish, jabrlanuvchilarga yordam ko‘rsatish hamda profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirishning huquqiy asoslari belgilangan [2]. Bu esa maktab yoshidagi qizlarni nafaqat tarbiyalash, balki ularning xavfsizligi,

huquqiy himoyasi va psixologik qo‘llab-quvvatlanishini ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, so‘nggi yillarda yoshlar orasida turli ko‘rinishdagi zo‘ravonlik, kamsitish, internet orqali bosim o‘tkazish, tengdoshlar o‘rtasidagi nizolar, oilaviy muhitdagi ziddiyatlar va ijtimoiy befarqlik holatlari ta’lim muassasalari oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Bunday vaziyatda qizlarning o‘z huquqlarini bilishi, xavfli holatlarni anglay olishi, zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatda bo‘lishi va zarur hollarda yordam so‘rash ko‘nikmasiga ega bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, qizlar tarbiyasi va zo‘ravonlik profilaktikasi faqat maktabning ichki vazifasi emas, balki oila, mahalla, ta’lim muassasasi, psixolog, profilaktika inspektori, xotin-qizlar faoli va keng jamoatchilikning hamkorlikdagi faoliyatidir.

Asosiy qism

Qizlar tarbiyasini tashkil etishda, avvalo, oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash zarur. Oila bola uchun birinchi ijtimoiy muhit hisoblanadi. Qiz bolaning odob-axloqi, o‘zini tutishi, muomala madaniyati, or-nomus, ibo-hayo, mehnatsevarlik, mehr-oqibat, kattalarga hurmat kabi fazilatlari ko‘p jihatdan oiladagi tarbiyaviy munosabatlarga bog‘liq. Oilada sog‘lom psixologik muhit, ota-onaning farzand bilan samimiy muloqoti, qiz bolaning fikrini tinglash, uni qo‘llab-quvvatlash va hayotiy muammolarini tushunish zo‘ravonlik profilaktikasining dastlabki bosqichi hisoblanadi. Chunki oilada e’tiborsizlik, qo‘pollik, doimiy tanqid, qo‘rqitish yoki kamsitish mavjud bo‘lsa, bu holat qiz bolaning ruhiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maktab esa qizlar tarbiyasini tizimli, maqsadli va pedagogik asosda tashkil etuvchi asosiy ijtimoiy institutdir. Maktabda qizlarning yosh va individual xususiyatlariga mos tarbiyaviy ishlar, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, psixologik treninglar, huquqiy savodxonlik darslari, sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha suhbatlar muntazam yo‘lga qo‘yilishi lozim. Ayniqsa, sinf rahbari, maktab psixologi, xotin-qizlar masalalari bo‘yicha mas’ul xodim, yoshlar yetakchisi va fan o‘qituvchilarining hamkorlikdagi faoliyati qizlar bilan individual ishlash imkoniyatini kengaytiradi. Maktabda qizlarning o‘zini erkin, xavfsiz va hurmatga loyiq his qilishi ta’lim samaradorligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Mahalla instituti esa oila va maktab o‘rtasidagi ijtimoiy ko‘prik vazifasini bajaradi. Mahalla oilalarning yashash sharoiti, ijtimoiy holati, tarbiyaviy muhiti, mavjud muammolari va ehtiyojlarini yaqinroq biladi. Shu sababli mahalla faollari, xotin-qizlar faoli, yoshlar yetakchisi, profilaktika inspektori va nuroniylar maktab bilan hamkorlikda qizlar tarbiyasi va zo‘ravonlik profilaktikasiga oid ishlarni tashkil etishi muhimdir. “Oila–mahalla–ta’lim muassasasi” hamkorligi bo‘yicha qabul qilingan normativ hujjatlar ham barkamol avlod tarbiyasida mazkur uch institutning o‘zaro mas’uliyatini kuchaytirishga qaratilgan [3].

Qizlar tarbiyasi va zo‘ravonlik profilaktikasida zamonaviy mexanizmlardan biri - erta aniqlash va ijtimoiy-pedagogik monitoring tizimidir. Bu mexanizm orqali

maktab psixologi va sinf rahbari qizlarning xulq-atvoridagi o‘zgarishlar, darsga qatnashishidagi pasayish, kayfiyatidagi tushkunlik, tengdoshlari bilan munosabatlardagi ziddiyatlar, oilaviy muammolar yoki zo‘ravonlik belgilarini erta aniqlashi mumkin. Bunda o‘quvchining shaxsiy hayotiga hurmat bilan yondashish, maxfiylikni saqlash va vaziyatga ehtiyotkorlik bilan baho berish talab etiladi. Erta aniqlangan muammo maktab, oila va mahalla hamkorligida hal etilsa, uning og‘ir oqibatlarga olib kelishining oldi olinadi.

Ikkinchi muhim mexanizm - ota-onalar bilan pedagogik hamkorlikni kuchaytirishdir. Ota-onalar yig‘ilishlari faqat tashkiliy masalalarni muhokama qilish bilan cheklanmasligi kerak. Ularda qizlar tarbiyasi, o‘smirlik davridagi psixologik o‘zgarishlar, internet xavfsizligi, zo‘ravonlikning turlari, oiladagi sog‘lom muloqot, qizlarning kasbiy va ma’naviy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash kabi mavzular yoritilishi lozim. Ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish qizlarning tarbiyasida yagona yondashuvni shakllantiradi. Chunki maktabda berilgan tarbiyaviy ta’sir oilada qo‘llab-quvvatlanmasa, kutilgan natijaga erishish qiyinlashadi.

Uchinchi mexanizm - qizlarda huquqiy ong va o‘zini himoya qilish madaniyatini shakllantirishdir. Qizlar o‘z huquqlarini, shaxsiy daxlsizlik, sha’n va qadr-qimmat, ta’lim olish, sog‘lom muhitda yashash, zo‘ravonlikdan himoyalanish huquqlarini bilishi zarur. “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunda bolaning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish davlat va jamiyatning muhim vazifasi sifatida belgilangan [4]. Shu asosda maktablarda huquqiy targ‘ibot darslari, “Men o‘z huquqlarimni bilaman”, “Zo‘ravonlikka yo‘q deymiz”, “Xavfsiz maktab - xavfsiz kelajak” kabi mavzularda suhbatlar, davra suhbatlari va treninglar tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir.

To‘rtinchi mexanizm - psixologik barqarorlikni rivojlantirishdir. Zo‘ravonlik profilaktikasi faqat jazolash yoki nazorat qilish bilan emas, balki o‘quvchilarda ichki ruhiy barqarorlik, o‘ziga ishonch, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish, salbiy bosimga qarshi tura olish va yordam so‘rash madaniyatini shakllantirish orqali samarali amalga oshiriladi. Qizlar bilan o‘tkaziladigan psixologik treninglarda stressni boshqarish, nizoli vaziyatlarda muloqot qilish, “yo‘q” deya olish, ijtimoiy tarmoqlardagi xavflarni anglash, o‘z qadr-qimmatini himoya qilish kabi ko‘nikmalar rivojlantirilishi lozim. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan maktabga asoslangan zo‘ravonlik profilaktikasi bo‘yicha tavsiyalarda ham maktab, ota-ona va jamoatchilik o‘rtasidagi hamkorlik muhim omil sifatida ko‘rsatiladi [5].

Beshinchi mexanizm - xavfsiz maktab muhitini yaratishdir. Maktab hududida o‘quvchilarning bir-birini kamsitishi, mazax qilishi, qo‘rqitishi, jismoniy yoki ruhiy bosim o‘tkazishi, internet orqali tahdid qilishi kabi holatlarga nisbatan murosasiz munosabat shakllantirilishi zarur. Buning uchun maktab ichki tartib-qoidalarida zo‘ravonlikka qarshi aniq talablar belgilanishi, o‘quvchilar va ota-onalar bu qoidalar bilan tanishtirilishi, har bir holat bo‘yicha tezkor, adolatli va

tarbiyaviy choralar ko‘rilishi kerak. Xavfsiz muhit yaratish faqat nazoratga emas, balki ishonch, ochiq muloqot, o‘zaro hurmat va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga asoslanishi lozim.

Oila–maktab–mahalla hamkorligining samarali ishlashi uchun aniq vazifalar taqsimoti zarur. Oila qiz bolaning kundalik tarbiyasi, ma’naviy-axloqiy qarashlari va psixologik holati uchun mas’ul bo‘lsa, maktab uning bilim olishi, ijtimoiylashuvi, huquqiy savodxonligi va tarbiyaviy rivojlanishini ta’minlaydi. Mahalla esa oilalarga ijtimoiy ko‘mak berish, muammoli vaziyatlarni aniqlash, profilaktik suhbatlar tashkil etish va jamoatchilik nazoratini yo‘lga qo‘yish vazifasini bajaradi. Ushbu uch institutning vazifalari uyg‘unlashganda qizlar tarbiyasida barqaror natijaga erishish mumkin.

Shuningdek, zamonaviy mexanizmlar qatorida raqamli hamkorlik vositalaridan foydalanish ham muhim o‘rin tutadi. Maktab va ota-onalar o‘rtasidagi elektron aloqa, maxsus guruhlar, elektron kundalik, onlayn maslahatlar, psixologik yordam bo‘yicha anonim murojaat kanallari qizlar bilan bog‘liq muammolarni tezkor aniqlash imkonini beradi. Biroq raqamli vositalardan foydalanishda shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi, maxfiylik va pedagogik etika talablariga qat’iy rioya qilinishi zarur. Chunki qizlar bilan bog‘liq muammolarni oshkor qilish yoki noto‘g‘ri muhokama qilish ularning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Zo‘ravonlik profilaktikasida mahalla bilan hamkorlikdagi tadbirlar alohida ahamiyatga ega. Masalan, “Qizlar tarbiyasi - jamiyat tarbiyasi”, “Sog‘lom oila - xavfsiz mahalla”, “Zo‘ravonliksiz hayot sari”, “Ota-ona mas’uliyati va farzand tarbiyasi” kabi mavzularda uchrashuvlar tashkil etish qizlar va ota-onalarning ijtimoiy faolligini oshiradi. Bunday tadbirlarda pedagoglar, psixologlar, shifokorlar, huquqshunoslar, profilaktika inspektorlari, mahalla faollari va namunali oilalar vakillarining ishtiroki tarbiyaviy ta’sir doirasini kengaytiradi.

Qizlar tarbiyasida milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning uyg‘unligi ham muhimdir. Milliy tarbiyada qiz bolaning odobi, hayo-ibosi, oilaga hurmati, mehnatsevarligi, bilimga intilishi, ma’naviy pokligi va ijtimoiy mas’uliyati alohida qadrlanadi. Ammo bu qadriyatlar qizlarning erkin fikrlashi, ta’lim olishi, kasb tanlashi, huquqlarini bilishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga zid qo‘yilmasligi kerak. Aksincha, milliy qadriyatlar zamonaviy bilim, huquqiy madaniyat va psixologik barqarorlik bilan uyg‘unlashganda qizlar tarbiyasi yanada samarali bo‘ladi.

Maktabda qizlar bilan ishlashda individual yondashuvga alohida e’tibor berish zarur. Har bir qizning oilaviy sharoiti, xarakteri, qiziqishi, qobiliyati, psixologik holati va ijtimoiy muhitini hisobga olmasdan tarbiyaviy ish olib borish kutilgan natijani bermaydi. Shu sababli sinf rahbari va maktab psixologi qizlar bilan muntazam individual suhbatlar o‘tkazishi, ularning muammolarini tinglashi, zarur hollarda ota-onalar va mahalla vakillari bilan hamkorlikda amaliy yordam ko‘rsatishi kerak. Individual yondashuv qizlarda ishonch hissini kuchaytiradi va ularni muammolarni yashirmasdan, vaqtida murojaat qilishga o‘rgatadi.

Zo‘ravonlikning oldini olishda tengdoshlar muhitini sog‘lomlashtirish ham muhim hisoblanadi. Ayrim hollarda qizlar orasidagi nizolar, guruhbozlik, bir-birini kamsitish, tashqi ko‘rinish, kiyinish, ijtimoiy holat yoki o‘qishdagi natijalar sababli bosim o‘tkazish holatlari uchrashi mumkin. Bunday vaziyatlarda maktab jamoasi jazolashdan ko‘ra, tarbiyaviy suhbat, mediatorlik, kelishuv, o‘zaro hurmat madaniyatini shakllantirish va guruhiy treninglardan foydalanishi lozim. O‘quvchilarda empatiya, bag‘rikenglik, ijtimoiy mas’uliyat va o‘zaro yordam fazilatlarini rivojlantirish zo‘ravonlikning ildizini kamaytiradi.

UNICEF tomonidan bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning oldini olish bo‘yicha ilgari surilgan yondashuvlarda maktab va jamoaga asoslangan profilaktik dasturlar bolalarning zo‘ravonlik haqida xabardorligini oshirishi, xavfli vaziyatlarda qayerga va qanday murojaat qilishni o‘rgatishi mumkinligi ta’kidlanadi [6]. Demak, qizlarni zo‘ravonlikdan himoya qilishda faqat muammo yuz bergandan keyin chora ko‘rish emas, balki oldindan profilaktika, tarbiyaviy immunitet, huquqiy bilim va ijtimoiy ko‘mak tizimini shakllantirish muhimdir.

Mazkur yo‘nalishda samarali model quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo‘lishi mumkin: birinchidan, diagnostika va monitoring; ikkinchidan, ota-onalar bilan muntazam pedagogik muloqot; uchinchidan, qizlar uchun psixologik va huquqiy treninglar; to‘rtinchidan, mahalla bilan hamkorlikdagi profilaktik tadbirlar; beshinchidan, xavf guruhidagi o‘quvchilar bilan individual ishlash; oltinchidan, raqamli xavfsizlik va internet madaniyati bo‘yicha tushuntirish ishlari; yettinchidan, natijalarni baholash va qayta tahlil qilish. Ushbu model tizimli yo‘lga qo‘yilsa, qizlar tarbiyasida uzviylik va zo‘ravonlik profilaktikasida barqaror natijalar ta’minlanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida qizlar tarbiyasi va zo‘ravonlik profilaktikasini samarali tashkil etish oila, maktab va mahalla hamkorligining izchil, tizimli va zamonaviy mexanizmlariga bog‘liq. Qizlar tarbiyasida faqat axloqiy pand-nasihat bilan cheklanib qolish yetarli emas. Ularning huquqiy savodxonligi, psixologik barqarorligi, ijtimoiy faolligi, o‘zini himoya qilish ko‘nikmalari va xavfsiz muhitda rivojlanishini ta’minlash zarur. Buning uchun oila farzand tarbiyasida mas’uliyatni kuchaytirishi, maktab ilmiy-pedagogik va psixologik yordamni tizimli yo‘lga qo‘yishi, mahalla esa ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va profilaktik nazorat vazifasini bajarishi lozim.

Qizlar tarbiyasida oila–maktab–mahalla hamkorligining zamonaviy mexanizmlarini takomillashtirish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Har bir umumiy o‘rta ta’lim maktabida qizlar tarbiyasi va zo‘ravonlik profilaktikasi bo‘yicha alohida yillik hamkorlik dasturini ishlab chiqish.
2. Maktab psixologi, sinf rahbari, mahalla xotin-qizlar faoli va ota-onalar ishtirokida muntazam monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish.

3. Ota-onalar uchun qizlar tarbiyasi, o‘smirlik psixologiyasi, internet xavfsizligi va zo‘ravonlik profilaktikasi bo‘yicha amaliy seminarlar tashkil etish.
4. Qizlar uchun huquqiy savodxonlik, psixologik barqarorlik, muloqot madaniyati va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga qaratilgan treninglarni muntazam o‘tkazish.
5. Mahalla, maktab va oila o‘rtasida tezkor axborot almashish hamda maxfiy murojaat qilish imkoniyatlarini yaratish.
6. Zo‘ravonlik holatlariga nisbatan murosasiz, lekin pedagogik va psixologik jihatdan ehtiyotkor yondashuvni shakllantirish.

Umuman olganda, qizlar tarbiyasi va zo‘ravonlik profilaktikasi jamiyatning ma’naviy xavfsizligi, oilalarning mustahkamligi va yosh avlodning barkamol rivojlanishi uchun muhim omildir. Shu sababli oila, maktab va mahalla hamkorligini faqat rasmiy tadbirlar darajasida emas, balki real hayotiy muammolarni hal qiluvchi, qizlarning manfaatlarini himoya qiluvchi va ularning ijtimoiy faolligini oshiruvchi amaliy tizim sifatida rivojlantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son. 2020-yil 23-sentabr.

[2] O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-561-son. 2019-yil 2-sentabr.

[3] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Barkamol avlodni tarbiyalashda oila instituti va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ta’lim muassasalari bilan o‘zaro hamkorligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 175-son qarori. 2012-yil 19-iyun.

[4] O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-139-son. 2008-yil 7-yanvar.

[5] World Health Organization. School-based violence prevention: a practical handbook. Geneva: WHO, 2019.

[6] UNICEF. Preventing and Responding to Violence Against Children and Adolescents: Theory of Change. UNICEF, 2017.

[7] Musurmonova O. Oila ma’naviyati - milliy g‘urur. Toshkent: O‘qituvchi, 1999.

[8] Quronov M. Milliy tarbiya va yoshlar. Toshkent: Ma’naviyat, 2006.

[9] Mavlonova R., To‘rayeva O., Holiqberdiyev K. Pedagogika. Toshkent: O‘qituvchi, 2018.

[10] Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.

Matnni maqola shaklida topshirish uchun sarlavhani **katta harflarda**, annotatsiyani esa 5–6 qatordan iborat qilib qoldirsangiz yaxshi ko‘rinadi.

IJTIMOIY XAVFSIZ MUHIT YARATISHDA MAHALLA, TA’LIM MUASSASALARI VA OTA-ONALAR HAMKORLIGINING PROFILAKTIK AHAMIYATI

T.Azizova – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti Qoraqalpog'iston filiali xodimi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy xavfsiz muhit yaratishda mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalar hamkorligining profilaktik ahamiyati tahlil qilinadi. Bugungi kunda yoshlar tarbiyasi, voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquq buzarlik, zo‘ravonlik, nazoratsizlik, zararli odatlar va salbiy axborot ta’sirining oldini olish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Maqolada mahalla, maktab va oilaning o‘zaro hamkorligi orqali sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirish, xavf omillarini erta aniqlash, profilaktik nazoratni kuchaytirish, ota-onalarning mas’uliyatini oshirish va yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish masalalari ilmiy-amaliy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy profilaktik mexanizmlar sifatida “oila–mahalla–ta’lim muassasasi” hamkorlik modeli, individual profilaktik xarita, ijtimoiy monitoring, psixologik maslahat, tarbiyaviy treninglar va raqamli xavfsizlik yondashuvlari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy xavfsizlik, mahalla, ta’lim muassasasi, ota-ona, profilaktika, yoshlar tarbiyasi, huquqbuzarlik, ijtimoiy muhit, hamkorlik, ma’naviy tarbiya.

Jamiyatda ijtimoiy xavfsiz muhitni yaratish har bir davlatning barqaror taraqqiyoti, fuqarolarning tinch hayoti va yosh avlodning sog‘lom kamol topishi uchun muhim shartlardan biridir. Ijtimoiy xavfsizlik deganda faqat jinoyatchilik yoki huquq buzarliklarning oldini olish emas, balki insonning oilada, mahallada, ta’lim muassasasida va keng jamoatchilik muhitida o‘zini himoyalangan, qadrlangan va qo‘llab-quvvatlangan holda his qilishi tushuniladi.

Ayniqsa, yoshlar va voyagay etmaganlar bilan bog‘liq profilaktik ishlar alohida e’tibor talab qiladi. Chunki yosh davrida shaxsning xarakteri, dunyo qarashi, axloqiy qarashlari, huquqiy madaniyati va ijtimoiy mas’uliyati shakllanadi. Bu jarayon faqat maktab zimmasidagi vazifa emas. Bola tarbiyasi avvalo oiladan boshlanadi, ta’lim muassasasida davom etadi, mahallada esa ijtimoiy tajriba orqali mustahkamlanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonunida yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash, ularni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining muhim yo‘nalishi sifatida belgilangan. Shuningdek, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ta’lim va tarbiya jarayonining huquqiy asoslarini belgilab beradi. Demak, yoshlar bilan ishlashda huquqiy, pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lishi lozim.

Ijtimoiy xavfsiz muhit — bu insonning jismoniy, ruhiy, ma’naviy va huquqiyj ihatdan himoyalangan yashash sharoitidir. Bunday muhitda yoshlar erkin fikrlaydi, bilim olishga intiladi, o‘z huquq va majburiyatlarini anglaydi, salbiy illatlardan uzoq bo‘ladi hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etadi. Aksincha, oiladagi befarqlik, maktabdagi nazoratsizlik, mahalladag ie’tiborsizlik, internetdagi zararli axborot,

noto‘g‘ri do‘stlar davrasi va bo‘sh vaqtning mazmunsiz o‘tishi yoshlar orasida turli salbiy holatlarga olib kelishi mumkin.

Mahalla ijtimoiy xavfsiz muhitni shakllantirishda eng yaqini jtimoiy institutlardan biridir. Mahalla yoshlarning yashash joyi, oilaviy sharoiti, bo‘sh vaqti, do‘stlar davrasi va ijtimoiy muammolarini bevosita kuzatish imkoniyatiga ega. 2024-yilda qabul qilingan “Obod va xavfsiz mahalla” tamoyiliga oid nizomda mahalla raisi, hokim yordamchisi, profilaktika inspektori, yoshlar yetakchisi, xotin-qizlar faoli, ijtimoiy xodim va boshqa tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmlari belgilangan. Bu esa mahallaning faqat an’anaviy boshqaruv tuzilmasi emas, balki ijtimoiy profilaktika markazi sifatida ham muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi.

Ta’lim muassasalari esa yoshlar bilan muntazam ishlaydigan, ularning bilim, tarbiya, xulq-atvor va ruhiy holatini kuzatib boradigan muhim maskandir. Maktab, kollej, litsey yoki oily ta’lim muassasasi yoshlarni nafaqat bilim bilan ta’minlaydi, balki ularda huquqiy ong, ijtimoiy mas’uliyat, vatanparvarlik, muloqot madaniyati va sog‘lom turmush ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu sababli ta’lim muassasasidagi profilaktika ishlari faqat tadbir o‘tkazish bilan cheklanmasligi kerak. Har bir o‘quvchi yoki talabaning xulqi, davomati, kayfiyati, sinfdoshlar bilan munosabati, oilaviy holati va qiziqishlari doimiy kuzatib borilishi zarur.

Ota-onalar hamkorlikning asosiy va eng mas’uliyatli bo‘g‘inidir. Farzandning tarbiyasi, hayotga munosabati, odob-axloqi va ijtimoiy xatti-harakati avvalo oilada shakllanadi. Ota-onaning befarqligi, farzand bilan muloqot qilmasligi, faqat moddiy ta’minotni tarbiya deb tushunishi yoki haddan tashqari qattiq qo‘lligi bolaning ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunda bola huquqlarining kafolatlari sohasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsadi belgilangan bo‘lib, bu bolani himoya qilish va uning manfaatlarini ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalar hamkorligining profilaktik ahamiyati shundaki, ular birgalikda salbiy holatlarni erta aniqlash va ularning oldini olish imkoniyatiga ega. Masalan, o‘quvchi darsga muntazam kelmay qolsa, do‘stlar davrasi keskin o‘zgarsa, tajovuzkor yoki tushkun kayfiyatda bo‘lsa, internetga haddan tashqari bog‘lanib qolsa, bu holat faqat maktabning emas, balki oila va mahallaning ham e’tiborida bo‘lishi kerak. Bunday vaziyatda sinf rahbari, psixolog, ota-ona, mahalla yoshlar yetakchisi va profilaktika inspektori birgalikda harakat qilsa, muammo chuqurlashib ketishining oldi olinadi.

Profilaktik ishlarning samaradorligi uchun birinchi navbatda **erta ogohlantirish tizimi**ni yo‘lga qo‘yish lozim. Bu tizim yoshlar orasida xavf omillarini oldindan aniqlashga xizmatqiladi. Davomatning pasayishi, o‘qishga qiziqishning kamayishi, oilaviy nizolar, salbiy guruhlarga qo‘shilish, zo‘ravonlikka moyillik, zararli odatlarga qiziqish kabi belgilar mahalla va ta’lim muassasasi tomonidan o‘z vaqtida tahlil qilinishi kerak.

Ikkinchi muhim mexanizm — **individual profilaktik xarita** yuritishdir. Xavf guruhidagi har bir yosh bo‘yicha alohida ma’lumotlar, muammo sabablari, mas’ul

shaxslar, rejalashtirilgan tadbirlar va natijalar qayd etib borilishi zarur. Bunda bolaning shaxsiy qadr-qimmati kamsitilmasligi, ma’lumotlar maxfiyligi saqlanishi va unga yordam berish birinchi maqsad bo‘lishi lozim. Profilaktika jazolash emas, balki yo‘naltirish, tushuntirish va qo‘llab-quvvatlash jarayonidir.

Uchinchi mexanizm — **ota-onalarning pedagogic va huquqiy madaniyatini oshirish**. Ko‘p hollarda ota-onalar farzandning maktabdagi muammosidan kech xabar topadi yoki uni faqat o‘qituvchining vazifasi deb biladi. Aslida esa farzand tarbiyasida ota-ona, maktab va mahalla birgalikda mas’uldir. Shu sababli ota-onalar yig‘ilishlari rasmiy hisobot shaklida emas, balki amaliy suhbat, trening, maslahat va muammolarni birgalikda hal qilish maydoniga aylanishi kerak.

To‘rtinchi mexanizm — **ta’lim muassasasida psixologik xizmatni kuchaytirish**. Har bir o‘quvchi yoki talaba o‘z muammosini erkin ayta oladigan, ishonchli shaxsga murojaat qila oladigan muhitga ega bo‘lishi kerak. Maktab psixologi faqat hujjat yurituvchi xodim emas, balki yoshlarning ruhiy holatini o‘rganadigan, nizolarni yumshatadigan, ota-onalarga maslahat beradigan va sinf rahbarlari bilan birga ishlaydigan muhim mutaxassisdir.

Beshinchi mexanizm — **mahallada yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish**. Bo‘sh vaqtning nazoratsiz o‘tishi yoshlar orasida salbiy xatti-harakatlarga sabab bo‘lishi mumkin. Sport, kitobxonlik, hunarmandchilik, IT, san’at, til o‘rganish, debat, volontyorlik va kasb-hunarga yo‘naltirish kabi faoliyatlar yoshlarni foydali mashg‘ulotlarga jalb qiladi. Ayniqsa, mahalla yoshlar yetakchilari ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda har bir yoshning qiziqishini aniqlab, uni to‘g‘ri yo‘nalishga yo‘naltirishi zarur.

Oltinchi mexanizm — **raqamli xavfsizlik va axborot madaniyatini shakllantirish**. Bugungi kunda yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyati ularning dunyo qarashi va xulqiga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Internetdagi haqorat, kiberzo‘ravonlik, yolg‘on axborot, zararli content va turli xavfli chaqiriqlar yoshlar ruhiyatiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli maktablarda va mahallalarda “Internetdan xavfsiz foydalanish”, “Kiber zo‘ravonlikdan himoyalanish”, “Shaxsiy ma’lumotlarni saqlash” kabi mavzularda doimiy tushuntirish ishlari olib borilishi kerak.

Yettinchi mexanizm — **hamkorlik kengashlari faoliyatini kuchaytirish**. Har bir hududda mahalla, ta’lim muassasasi, ota-onalar qo‘mitasi, profilaktika inspektori, yoshlar yetakchisi va psixolog ishtirokida kichik profilaktik guruhlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Ushbu guruhlar yoshlar bilan bog‘liq muammolarni muhokama qiladi, profilaktik tadbirlar rejasini tuzadi, muammoli oilalar bilan ishlaydi va amalga oshirilgan ishlar natijasini tahlil qiladi.

Sakkizinchi mexanizm — **ijtimoiy hamkorlikni natija asosida baholash**. Ko‘pincha profilaktika tadbirlari faqat o‘tkazilgan yig‘ilishlar soni bilan baholanadi. Aslida esa natija yoshlarning xulqida, o‘qishga munosabatida, ota-onalar faolligida, huquq buzarliklar kamayishida, to‘garaklarga jalb etilishida ko‘rinishi kerak. Shuning uchun har bir mahalla va ta’lim muassasasi profilaktik ishlarning samaradorligini aniq mezonlar asosida baholab borishi zarur.

Ijtimoiy xavfsiz muhitni yaratishda mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalar hamkorligini kuchaytirish uchun quyidagi takliflar muhim hisoblanadi:

1. Har birt a’lim muassasasida “Mahalla–maktab–ota-ona” hamkorlik rejasini ishlab chiqish.
2. Xavf guruhidagi yoshlar bilan ishlas hbo‘yicha individual profilaktik xaritalar yuritish.
3. Ota-onalar uchun pedagogik, psixologik va huquqiy savodxonlik bo‘yicha seminarlar tashkil etish.
4. Mahallalarda yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga qaratilgan sport, san’at, IT va kasb-hunar to‘garaklarini ko‘paytirish.
5. Internet xavfsizligi va kiber zo‘ravonlikning oldini olish bo‘yicha maxsus tarbiyaviy mashg‘ulotlar o‘tkazish.
6. Mahalla yoshlar yetakchisi, profilaktika inspektori, sinf rahbari va ota-onalar o‘rtasida doimiy axborot almashinuvi tizimini yo‘lga qo‘yish.
7. Profilaktik tadbirlar samaradorligini davomat, xulq-atvor, ijtimoiy faollik va huquq buzarliklarning kamayishi kabi ko‘rsatkichlar asosida baholash.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy xavfsiz muhitni yaratish faqat davlat organlari yoki ta’lim muassasalarining vazifasi emas. Bu jarayon oila, mahalla, maktab, jamoatchilik va mutaxassislarning uzviy hamkorligini talab qiladi. Oila farzandga mehr, tarbiya va nazorat beradi; ta’lim muassasasi bilim, intizom, huquqiy ong va psixologik yordam beradi; mahalla esa yoshlarning ijtimoiy hayoti, bo‘sh vaqti va jamoaviy muhitini tartibga solishda muhim rol o‘ynaydi.

Mahalla, ta’limmuassasalari va ota-onalar o‘zaro hamkorlikda harakat qilsa, yoshlar o‘rtasida huquqbuzarlik, zo‘ravonlik, nazoratsizlik, zararli odatlar va salbiy axborot ta’sirining oldini olish imkoniyati kuchayadi. Eng muhimi, profilaktika ishlari rasmiy tadbirlar bilan cheklanib qolmasdan, har bir bolaning hayoti, muammosi va ehtiyojini chuqur o‘rganishga qaratilishi lozim. Shundagina jamiyatda sog‘lom, xavfsiz, mehr-oqibatli va barqaror ijtimoiy muhit shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida” gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. “Obod va xavfsiz mahalla” tamoyili asosida mahallalarda ijtimoiy profilaktika tadbirlarini amalga oshirishga oid nizom.
5. Oila, mahalla va ta’lim muassasalari hamkorligini kuchaytirishga oid uslubiy-huquqiy manbalar

YOSHLAR O‘RTASIDA ZO‘RAVONLIKNING OLDINI OLISHDA OILA–MAKTAB–MAHALLA HAMKORLIGINING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

p.f.d. prof. A.Tilegenov.
katta ilmiy xodimlar: G.Jumamuratova. T.Azizova.
Qori-Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti Qoraqalpog'iston filiali

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olishda oila, maktab va mahalla hamkorligining ahamiyati hamda zamonaviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Bugungi globallashuv, raqamli axborot oqimi va ijtimoiy muhitdagi o‘zgarishlar yoshlar tarbiyasiga yangicha yondashuvni talab qilmoqda. Zo‘ravonlikning oldini olish faqat maktab yoki huquqni muhofaza qiluvchi organlarning vazifasi emas, balki oila, ta’lim muassasasi, mahalla, psixolog, yoshlar yetakchisi va jamoatchilikning uzviy hamkorligini talab qiladigan murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayondir. Maqolada erta aniqlash, profilaktik monitoring, ota-onalar bilan ishlash, maktab psixologik xizmati, mahalla faollari ishtiroki, raqamli xavfsizlik, mediatsiya va individual profilaktik xarita kabi mexanizmlar asoslab beriladi.

Tayanch so‘zlar: yoshlar, zo‘ravonlik, profilaktika, oila, maktab, mahalla, hamkorlik, tarbiya, ijtimoiy muhit, psixologik yordam.

Yoshlar jamiyatning eng faol, tashabbuskor va kelajakka ta’sir ko‘rsatuvchi qatlamidir. Shu bilan birga, aynan yoshlik davri shaxsning dunyoqarashi, ijtimoiy xulqi, axloqiy qadriyatlari va muloqot madaniyati shakllanadigan nozik bosqich hisoblanadi. Shu sababli yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olish masalasi nafaqat huquqiy, balki pedagogik, psixologik va ijtimoiy muammo sifatida qaralishi lozim.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti yoshlar zo‘ravonligini 10–29 yoshdagi shaxslar o‘rtasida yuz beradigan, ko‘pincha uydan tashqarida sodir bo‘ladigan zo‘ravonlik shakllari sifatida izohlaydi; unga bezorilik, jismoniy mushtlashuv, texnologiyalar orqali zo‘ravonlik, jismoniy va jinsiy tajovuz kabi holatlar kiradi. Tashkilot ma’lumotiga ko‘ra, yoshlar zo‘ravonligi sog‘liq, psixologik holat va ijtimoiy rivojlanishga uzoq muddatli salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbekiston sharoitida yoshlar tarbiyasi oila, maktab va mahalla hamkorligiga tayanadi. “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonunda yoshlarning huquqlari va manfaatlarini ro‘yobga chiqarish, ularni ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash hamda yoshlar sohasida davlat va jamoat tashkilotlari hamkorligini rivojlantirish muhim yo‘nalish sifatida belgilangan. Shuningdek, “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunda har bir bolaning sha’ni, qadr-qimmati va shaxsiy daxlsizligini himoya qilish huquqi mustahkamlangan.

Yoshlar o‘rtasidagi zo‘ravonlik turli shakllarda namoyon bo‘ladi. U jismoniy zo‘ravonlik, ruhiy bosim, tahqirlash, kamsitish, internet orqali haqoratlash, majburlash, guruh bo‘lib bosim o‘tkazish, bezorilik va qo‘rqitish ko‘rinishida bo‘lishi mumkin.

Ayniqsa, maktab yoshidagi bolalar orasida “kuchli-kuchsiz” munosabati, ijtimoiy tarmoqlardagi haqorat, sinfdoshlar o‘rtasidagi kamsitish, oiladagi e’tiborsizlik yoki mahalladagi salbiy muhit zo‘ravonlikka sabab bo‘lishi mumkin.

Zo‘ravonlikni faqat sodir bo‘lganidan keyin jazolash orqali kamaytirib bo‘lmaydi. Eng samarali yo‘l — uning sabablarini erta aniqlash, xavf omillarini kamaytirish va bolani sog‘lom ijtimoiy muhitga yo‘naltirishdir. “Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonunning maqsadi ham voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Oila zo‘ravonlik profilaktikasining birinchi va eng muhim bo‘g‘inidir. Bola dastlabki tarbiya, mehr, muloqot, hurmat va javobgarlik tushunchalarini oilada o‘zlashtiradi. Oilada doimiy janjal, e’tiborsizlik, keskin tanqid, zo‘ravon tarbiya usuli yoki bolaning fikrini mensimaslik uning xulqida tajovuzkorlikni kuchaytirishi mumkin. Shu bois ota-onalar farzand bilan muloqot qilish, uni tinglash, muammolarini vaqtida sezish, ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyatini nazorat qilish va maktab bilan doimiy aloqada bo‘lishi zarur.

Maktab esa yoshlar zo‘ravonligining oldini olishda tarbiyaviy, psixologik va ijtimoiy nazorat markazi vazifasini bajaradi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda ta’lim va tarbiya berishning huquqiy asoslari belgilangan bo‘lib, ta’lim jarayoni shaxs kamoloti bilan uzviy bog‘liqdir. Maktabda sinf rahbari, psixolog, fan o‘qituvchilari va ma’muriyat o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni doimiy kuzatishi, xavfli holatlarni erta aniqlashi hamda ota-onalar bilan hamkorlikda profilaktik ishlarni olib borishi kerak.

Mahalla esa yoshlarning maktabdan tashqari hayoti, do‘stlar davrasi, bo‘sh vaqti va ijtimoiy faolligini tartibga soluvchi muhim muhitdir. Mahalla yoshlar yetakchisi, profilaktika inspektori, xotin-qizlar faoli, nuroniylar va jamoatchilik vakillari oilalar bilan yaqin ishlash orqali muammoli holatlarni barvaqt aniqlashi mumkin. Ayniqsa, maktabga muntazam bormaydigan, bo‘sh vaqtini nazoratsiz o‘tkazadigan, oilaviy muammosi bor yoki tajovuzkor xulq-atvorga moyil yoshlar bilan individual ishlash zarur.

Zamonaviy sharoitda oila–maktab–mahalla hamkorligi oddiy yig‘ilishlar bilan cheklanib qolmasligi kerak. U tizimli, aniq vazifalarga asoslangan va natijasi kuzatiladigan mexanizmga aylanishi lozim. Birinchi mexanizm — **erta ogohlantirish va monitoring tizimi**. Bunda maktab, mahalla va ota-onalar yoshlarning davomati, xulqi, kayfiyati, o‘qishga munosabati, do‘stlar davrasi va internetdagi faoliyatiga e’tibor beradi. Masalan, bola darsga kelmay qolsa, keskin tajovuzkor bo‘lib qolsa, yolg‘izlanib qolsa yoki doimiy janjallarga aralashsa, bu signal sifatida baholanishi kerak.

Ikkinchi mexanizm — **individual profilaktik xarita**. Har bir xavf guruhidagi bola bo‘yicha sinf rahbari, psixolog, ota-ona va mahalla vakili ishtirokida qisqa reja tuziladi. Bu rejada bolaning muammosi, unga ta’sir qilayotgan sabablar, javobgar shaxslar, amalga oshiriladigan tadbirlar va kutiladigan natijalar ko‘rsatiladi. Bunday yondashuv muammoni umumiy gaplar bilan emas, aniq reja asosida hal qilishga yordam beradi.

Uchinchi mexanizm — **ota-onalar pedagogik madaniyatini oshirish**. Ko‘p hollarda zo‘ravonlikka moyil xatti-harakatlar oiladagi noto‘g‘ri tarbiya, nazoratsizlik yoki haddan tashqari qattiqqo‘llik natijasida kuchayadi. Shuning uchun maktab va mahalla hamkorligida “Ota-onalar maktabi”, davra suhbatlari, psixologik treninglar va maslahatlar tashkil etilishi zarur. Ota-onalarga farzandni jazolash emas, tushuntirish; buyruq berish emas, muloqot qilish; ayblash emas, qo‘llab-quvvatlash usullari o‘rgatilishi kerak.

To‘rtinchi mexanizm — **maktabda xavfsiz psixologik muhit yaratish**. Har bir o‘quvchi o‘zini maktabda xavfsiz his qilishi lozim. Buning uchun sinfda hurmat, tenglik, mehr-oqibat va bag‘rikenglik qadriyatlari shakllantiriladi. O‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki tarbiyachi, kuzatuvchi va yo‘naltiruvchi shaxsdir. CDC ma’lumotida ham maktabdagi zo‘ravonlikning oldini olishda o‘qituvchilar, ma’muriyat, ota-onalar, mahalla vakillari va o‘quvchilarning birgalikdagi profilaktik harakati muhimligi ta’kidlanadi.

Beshinchi mexanizm — **mediatsiya va yarashtirish amaliyoti**. Yoshlar o‘rtasidagi nizolarni darhol jazolash bilan emas, suhbat, tushuntirish, uzr so‘rash, zarar oqibatini anglash va kelishuvga erishish orqali hal qilish samarali hisoblanadi. Maktab psixologi yoki sinf rahbari nizolashgan tomonlar bilan alohida va birgalikda suhbat o‘tkazishi, mahalla vakillari esa oilalar bilan muloqot qilishi mumkin. Bu usul bolada javobgarlik hissini shakllantiradi.

Oltinchi mexanizm — **raqamli xavfsizlik va kiberzo‘ravonlikning oldini olish**. Hozirgi yoshlar ko‘p vaqtini internetda o‘tkazadi. Ijtimoiy tarmoqlarda haqorat qilish, surat yoki videoni ruxsatsiz tarqatish, masxara qilish, qo‘rqitish va yolg‘on ma’lumot tarqatish ham zo‘ravonlik shaklidir. Shu sababli maktablarda “Internet madaniyati”, “Kiberxavfsizlik”, “Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish” mavzularida tarbiyaviy soatlar o‘tkazilishi lozim. Ota-onalar esa farzandining internetdagi faoliyatini bosim bilan emas, ishonchli suhbat orqali nazorat qilishi kerak.

Yettinchi mexanizm — **bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish**. Zo‘ravonlikka moyillik ko‘pincha nazoratsiz bo‘sh vaqt, salbiy guruhlar ta’siri va maqsadsizlik bilan bog‘liq bo‘ladi. Mahalla va maktab hamkorligida sport to‘garaklari, kasb-hunarga yo‘naltirish, kitobxonlik, san’at, IT, hunarmandchilik, debat klublari va volontyorlik faoliyatlari tashkil etilishi yoshlarni ijobiy muhitga jalb qiladi. Yosh o‘zini foydali, kerakli va qadrlangan his qilsa, salbiy xatti-harakatlarga moyilligi kamayadi.

Sakkizinchi mexanizm — **hamkorlik kengashi**ni tashkil etish. Har bir maktab hududida oila, maktab va mahalla vakillaridan iborat kichik ishchi guruh faoliyat yuritishi maqsadga muvofiq. Guruh tarkibiga maktab direktori yoki ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha mas’ul, sinf rahbarlari, psixolog, mahalla raisi, yoshlar yetakchisi, profilaktika inspektori va ota-onalar vakillari kiritilishi mumkin. Ushbu kengash oyda kamida bir marta yig‘ilib, muammoli holatlar, xavf guruhidagi yoshlar, amalga oshirilgan tadbirlar va natijalarni muhokama qiladi.

To‘qqizinchi mexanizm — **maxfiy murojaat va ishonch tizimi**. Ba’zi bolalar zo‘ravonlikka uchrasa ham, qo‘rqib bu haqda ayta olmaydi. Shuning uchun maktablarda

ishonch qutisi, psixolog bilan maxfiy suhbat, sinf rahbari bilan individual muloqot, ota-onalar uchun alohida maslahat tizimi yo‘lga qo‘yilishi kerak. Bola o‘z muammosini aytganda uni ayblash emas, himoya qilish birinchi o‘rinda turishi zarur.

O‘ninchi mexanizm — **natijadorlikni baholash**. Har bir profilaktik tadbir qog‘ozda qolmasligi, aniq natija bilan o‘lchanishi lozim. Masalan, nizolar sonining kamayishi, dars qoldirish holatlarining qisqarishi, ota-onalar yig‘ilishida ishtirok darajasi, psixologik suhbatlar natijasi, to‘garaklarga jalb etilgan yoshlar soni, sinfdagi ijtimoiy muhit bo‘yicha so‘rovnoma natijalari tahlil qilinishi kerak.

UNICEF ham bolalarga nisbatan zo‘ravonlikni kamaytirishda oila va jamoatchilikning bolani qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratishi muhimligini ta’kidlaydi. Demak, yoshlar zo‘ravonligining oldini olishda eng kuchli vosita — bu jazolash emas, balki tarbiyaviy muhitni sog‘lomlashtirish, bolani eshitish, muammoni vaqtida aniqlash va hamkorlikda hal qilishdir.

Yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Har bir maktabda oila–maktab–mahalla hamkorligi bo‘yicha doimiy ishchi guruh tashkil etish.
2. Xavf guruhidagi o‘quvchilar uchun individual profilaktik xarita yuritish.
3. Ota-onalar uchun muntazam psixologik-pedagogik seminarlar o‘tkazish.
4. Maktab psixologining amaliy faoliyatini kuchaytirish va maxfiy maslahat tizimini yo‘lga qo‘yish.
5. Kiberzo‘ravonlikning oldini olish bo‘yicha alohida tarbiyaviy dasturlar ishlab chiqish.
6. Mahallalarda yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etuvchi sport, san’at, kasb-hunar va IT to‘garaklarini ko‘paytirish.
7. Nizoli vaziyatlarda mediatsiya va yarashtirish amaliyotidan foydalanish.
8. Profilaktik tadbirlar natijasini muntazam monitoring qilish va tahlil qilish.

Yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olish jamiyatning barqaror rivojlanishi, sog‘lom avlod tarbiyasi va xavfsiz ijtimoiy muhitni ta’minlashning muhim shartidir. Bu jarayonda oila, maktab va mahalla alohida-alohida emas, balki yagona tarbiyaviy tizim sifatida faoliyat yuritishi kerak. Oila bolaga mehr, tarbiya va nazorat beradi; maktab bilim, axloqiy tarbiya va psixologik yordam ko‘rsatadi; mahalla esa ijtimoiy muhit, jamoatchilik nazorati va qo‘llab-quvvatlash vazifasini bajaradi.

Zamonaviy mexanizmlar — erta ogohlantirish, individual profilaktik xarita, ota-onalar bilan tizimli ishlash, psixologik yordam, mediatsiya, raqamli xavfsizlik va bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish orqali yoshlar o‘rtasidagi zo‘ravonlik holatlarini kamaytirish mumkin. Eng muhimi, har bir yosh o‘zini oilada, maktabda va mahallada himoyalangan, qadrlangan va eshitilgan deb his qilishi lozim. Ana shundagina zo‘ravonlikka qarshi samarali profilaktik muhit shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni.

2..O‘zbekiston Respublikasining “Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni.
3.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
4.World Health Organization. Youth violence fact sheet.

MAHALA-OILA-MAKTAB HAMKORLIGI ASOSIDA O‘SMIR QIZALRDA SOG‘LOM TURMUSH TARZI VA ZO‘RAVONLIKKAQARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Ruziboyeva Nigina Nodir qizi – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot mahalla, oila va ta’lim muassasasi integratsiyasi sharoitida o‘smir qizlarda sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini hamda turli ko‘rinishdagi zo‘ravonlik (bulling, kiberbulling, psixologik tazyiq) holatlariga qarshi ijtimoiy-pedagogik immunitetni shakllantirish muammolariga bag‘ishlangan. Ishning maqsadi uch tomonlama ijtimoiy hamkorlik modeliga tayanib, qizlarning psixofiziologik salomatligini muhofaza qilish hamda ularning huquqiy-himoyaviy refleksiyasini oshirishning tizimli pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish va eksperimental asoslashdan iborat. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-pedagogik tahlil, ijtimoiy so‘rovnomalar (anketa, suhbat), pedagogik modellashtirish va matematik-statistika (Kramer-Uelch mezonlari) metodlaridan foydalanildi. Olingan asosiy natijalar mahalla-oila-maktab triadasining maqsadli va mazmunli integratsiyasi o‘smir qizlarda ijtimoiy xavflarni oldindan prognoz qilish hamda ularga qarshi barqaror xulq-atvor immunitetini shakllantirish samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi. Ishning amaliy ahamiyati umumiy o‘rta ta’lim tizimi, mahalla faollari va ota-onalar uchun mo‘ljallangan variativ pedagogik dasturlar, trening modullari va metodik tavsiyalarning ishlab chiqilganligi bilan belgilanadi.

Kalit so‘zlar: o‘smir qizlar, ijtimoiy immunitet, sog‘lom turmush tarzi, mahalla–oila–maktab hamkorligi, pedagogik mexanizm, zo‘ravonlikka qarshi profilaktika, ijtimoiy intellekt.

Abstract. This study addresses the challenges of developing healthy lifestyle skills and socio-pedagogical immunity against various forms of violence (bullying, cyberbullying, psychological pressure) among adolescent girls within the integrated framework of the mahalla, family, and educational institutions. The research objective is to devise and experimentally validate systemic pedagogical mechanisms to safeguard the psychophysiological health of adolescent girls and elevate their legal-defensive reflexivity by leveraging a tripartite social cooperation model. Comparative-pedagogical analysis, sociological surveys (questionnaires, interviews), pedagogical modeling, and mathematical-statistical analysis (Cramer-Welch criteria) were employed. The key findings indicate that the purposeful and

content-driven integration of the mahalla-family-school triad significantly enhances the efficacy of forecasting social risks and establishing resilient behavioral immunity in adolescent girls. The practical value of the work lies in the development of variative pedagogical curricula, training modules, and methodological guidelines tailored for general secondary education systems, mahalla community leaders, and parents.

Keywords: adolescent girls, social immunity, healthy lifestyle, mahalla-family-school cooperation, pedagogical mechanism, violence prevention, social intelligence.

Аннотация. Данное исследование посвящено проблемам формирования навыков здорового образа жизни и социально-педагогического иммунитета против различных форм насилия (буллинг, кибербуллинг, психологическое давление) у девочек-подростков в условиях интеграции махалли, семьи и образовательного учреждения. Цель работы заключается в разработке и экспериментальном обосновании системных педагогических механизмов защиты психофизиологического здоровья девочек-подростков и повышения их правовой рефлексии на основе трехсторонней модели социального сотрудничества. В ходе исследования использовались методы сравнительно-педагогического анализа, социологических опросов (анкетирование, беседа), педагогического моделирования и математико-статистического анализа (критерий Крамера-Уэлча). Основные результаты показывают, что целенаправленная и содержательная интеграция триады «махалля–семья–школа» существенно повышает эффективность прогнозирования социальных рисков и формирования устойчивого поведенческого иммунитета у девочек-подростков. Практическая ценность работы определяется разработкой вариативных педагогических программ, тренинговых модулей и методических рекомендаций, предназначенных для системы общего среднего образования, активистов махалли и родителей.

Ключевые слова: девочки-подростки, социальный иммунитет, здоровый образ жизни, сотрудничество махалли, семьи и школы, педагогический механизм, профилактика насилия, социальный интеллект.

Kirish: Bugungi kunda jahon ta’lim va pedagogika makonida ijtimoiy muhit omillarining shaxs ijtimoiylashuviga ta’sirini muvofiqlashtirish, ayniqsa, o‘smir yoshdagi qizlarning psixofiziologik salomatligini muhofaza qilish, ularni axborot va ijtimoiy tazyiqlardan himoya qilishning pedagogik tizimlarini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Global transformatsiyalar va raqamli ijtimoiy makonning kengayishi sharoitida o‘smir qizlar o‘rtasida deviant xulq-atvor shakllari, yashirin zo‘ravonlik (bulling, mobbing) va adaptiv inqirozlar dinamikasining ortishi pedagogik fanning an’anaviy profilaktika tizimlarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar doirasida xotin-qizlarning huquqiy, ijtimoiy va ma’naviy muhofazasini ta’minlash, oilalarda sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni barpo etish hamda mahalla tizimining tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish davlat siyosatining strategik ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan. Biroq, amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘smir qizlarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va ularni zo‘ravonlik holatlariga qarshi shaxsiy daxlsizlik immuniteti bilan ta’minlashda mahalla, oila va maktab subyektlarining harakatlarida hamon fragmentarlik (tarqoqlik) ko‘zga tashlanmoqda. Tizimli o‘zaro hamkorlik mexanizmlarining ilmiy va uslubiy jihatdan mukammal ishlab chiqilmaganligi, o‘smirlarning yosh va gender xususiyatlarini inobatga oluvchi variativ tarbiyaviy strategiyalarning yetishmasligi mazkur tadqiqotning zarurligini belgilaydi.

Ushbu muammoning nazariy-metodologik asoslari jahon va mahalliy olimlar tomonidan tahlil qilingan. Xususan, shaxsning ijtimoiylashuvi, ijtimoiy muhit va tarbiya integratsiyasi masalalari Bronfenbrenner (1979) va Bandura (1977) kabi xorijiy tadqiqotchilarning asarlarida o‘rganilgan. Rossiya pedagogika fanida oila va maktab hamkorligining konseptual asoslari Mudrik (2006) va Karandavshev (2011) tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, ularda mikromuhit omillarining shaxs profilaktik barqarorligiga ta’siri ko‘rsatib o‘tilgan.

O‘zbekiston pedagogika va psixologiya maktablarida mahalla institutsiyasining tarbiyaviy roli, milliy qadriyatlar va oilaviy munosabatlar dinamikasi Inomova (2012), Musurmonova (2019), Murodova (2021) hamda Alqarov (2018) tomonidan tadqiq etilgan. Mazkur olimlarning ishlarida mahalla va oila hamkorligining umumiy konseptual qoidalari bayon qilingan bo‘lsa-da, aynan o‘smir qizlar kontingentida sog‘lom turmush tarzi kompetensiyalarini shakllantirish hamda zo‘ravonlikka (shu jumladan, virtual va latent tazyiqlarga) qarshi pedagogik immunitetni modellashtirish masalalari yaxlit mexanizm sifatida DSc (fan doktori) darajasida maxsus monografik tadqiqot obyekti sifatida o‘rganilmagan. Bu holat pedagogik nazariya va amaliyot o‘rtasidagi quyidagi **ziddiyatlarni** yuzaga keltirmoqda:

- O‘smir qizlar xavfsizligini va sog‘lom rivojlanishini ta’minlashga qo‘yilayotgan zamonaviy ijtimoiy-pedagogik talablar va amaldagi hamkorlik tizimining an’anaviy, deklarativ xarakteri o‘rtasida;
- Mahalla, oila va maktabning tarbiyaviy-profilaktik salohiyati kengligi va ularning ushbu salohiyatni muvofiqlashtiruvchi yaxlit pedagogik mexanizmlar bilan qurollanmaganligi o‘rtasida;
- O‘smir qizlarning o‘z haq-huquqlarini anglash va xavf-xatarlarga qarshi psixologik-ijtimoiy himoyalanganlik (immunitet) darajasining pastligi va buni korreksiya qiluvchi variativ-pedagogik texnologiyalarning yetishmasligi o‘rtasida.

Ushbu ziddiyatlarni bartaraf etish ehtiyoji tadqiqotimiz mavzusining tanlanishini va uning maqsadini asoslaydi.Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli (systemic), shaxsga yo‘naltirilgan (person-centered), konseptual-aksologik (axiological) va gender (gender-based) yondashuvlar tanlab olindi. Tadqiqot jarayonida qo‘yilgan masalalarni hal etish uchun bir-birini to‘ldiruvchi quyidagi metodlar majmuasidan foydalanildi:

1. **Teoretik-metodologik metodlar:** Falsafiy, pedagogik, psixologik va ijtimoiy adabiyotlarni qiyosiy-tahlil qilish; me’yoriy-huquqiy hujjatlar va ta’lim standartlarini o‘rganish; pedagogik jarayonlarni modellashtirish.
2. **Empirik-ijtimoiy metodlar:** O‘smir qizlar, ota-onalar, maktab psixologlari va mahalla xotin-qizlar faollari o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnomalar (anketa, intervyu); pedagogik kuzatuv; ekspert baholash usuli.
3. **Eksperimental metodlar:** Muammoning amaldagi holatini aniqlovchi (aniqlovchi ekspertiza) va ishlab chiqilgan mexanizmlarni sinovdan o‘tkazuvchi (shakllantiruvchi eksperiment) jarayonlarni tashkil etish.
4. **Matematik-statistika metodlari:** Eksperiment natijalarining ishonchliligini tekshirish maqsadida Kramer-Uelch (χ^2) mezonidan foydalanilgan holda miqdoriy ko‘rsatkichlarni statistik qayta ishlash.

Tadqiqot tajriba-sinov ishlari 2023–2026-yillar davomida Toshkent shahriвф 3-ta umumiy o‘rta ta’lim maktablarida olib borildi. Eksperimentga jami 420 nafar o‘smir qizlar (11-12-yoshli o‘quvchilari), 380 nafar ota-onalar va 45 nafar mahalla mutaxassislari hamda pedagoglar jalb etildi. Tanlanma guruh tasodifiy asosda nazorat (NG, $n=210$) va tajriba (TG, $n=210$) guruhlariga ajratildi.

Tadqiqot doirasida o‘smir qizlarda sog‘lom turmush tarzi va zo‘ravonlikka qarshi immunitet darajasini baholashning **to‘rtta konseptual mezoni** belgilab olindi:

- **Kognitiv-intellektual mezon:** Sog‘lom turmush tarzi qoidalari, zo‘ravonlik turlari va huquqiy himoya vositalari haqidagi bilimlarning chuqurligi.
- **Emotsional-volyutiv mezon:** Stressga chidamlilik, o‘z-o‘zini boshqarish va tazyiqlarga nisbatan psixologik barqarorlik (psixologik rigidlikning yo‘qligi).
- **Xulq-atvor-faoliyatli mezon:** Xavfli vaziyatlarda (bulling, manipulyatsiya) to‘g‘ri qaror qabul qilish, rad eta olish (yo‘q deya olish) ko‘nikmasi, sog‘lom hayot ritmiga amal qilish.
- **Refleksiv-baholovchi mezon:** O‘z xulq-atvorini va atrofdagilarning munosabatini tanqidiy baholash, xavflarni prognoz qilish qobiliyati.

Olib borilgan ilmiy-nazariy tahlillar va empirik o‘rganishlar natijasida "Mahalla–oila–maktab" integratsiyasining **Klasterli Pedagogik Mexanizmi (KPM)** modeli ishlab chiqildi. Ushbu model uchta subyektning faoliyatini funksional jihatdan birlashtiradi:Mahalla (ijtimoiy himoya va jamoatchilik narzorati), ijtimoiy monitoring,oila(emotsionalpsixologik

tayanch),maktab(kognitiv-pedagogik profilattika), bu tizimli aloqa.O‘smir qizlarda sog‘lomturmush tarzi va zo‘ravonlikka qarshi barqaror immunitet.Ushbu mexanizm asosida tajriba guruhlarida maxsus ishlab chiqilgan “Sog‘lom qiz–jamiyat ko‘rki” va “Biz zo‘ravonlikka qarshimiz!” nomli variativ integratsiyalashgan kurslar joriy etildi. Mazkur dastur doirasida mahalla faollari ishtirokida oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash, maktab psixologlari va huquq-tartibot xodimlari bilan hamkorlikda huquqiy savodxonlik soatlari va psixologik treninglar o‘tkazildi.

Uch yillik shakllantiruvchi eksperiment yakunida nazorat va tajriba guruhlaridagi o‘smir qizlarning ko‘rsatkichlari dinamikasida sezilarli farqlar aniqlandi. Quyidagi jadvalda mezoni ko‘rsatkichlarning umumlashtirilgan integral darajalari (past, o‘rta, yuqori) aks ettirilgan:

Guruhlar va daraja	**Eksperiment bosqichi**	**Kognitiv-intellektual (%)**	**Emotsional-volyutiv (%)**	**Xulq-atvor-faoliyatli (%)**	**Refleksiv-baholovchi (%)**
Tajriba guruhi (TG, n=210)	Eksperiment-gacha	24.3	21.4	19.8	22.1
Yuqori daraja	Eksperimentdan keyin	**56.7**	**51.2**	**49.5**	**54.8**
O‘rta daraja	Eksperimentgacha	48.2	50.1	47.6	46.4
	Eksperimentdan keyin	35.8	41.3	43.0	38.2
Past daraja	Eksperimentgacha	27.5	28.5	32.6	31.5

Guruhlar va daraja	**Eksperiment bosqichi**	**Kognitiv-intellektual (%)**	**Emotsional-volyutiv (%)**	**Xulq-atvor-faoliyatli (%)**	**Refleksiv-baholovchi (%)**
	Eksperimentdan keyin	**7.5**	**7.5**	**7.5**	**7.0**
Nazorat guruhi (N n=210)	Eksperimentgacha	25.1	22.0	20.2	21.8
Yuqori daraja	Eksperimentdan keyin	31.4	28.6	26.4	29.5
O‘rta daraja	Eksperimentgacha	47.5	49.3	48.0	47.1
	Eksperimentdan keyin	48.3	50.2	49.1	48.0
Past daraja	Eksperimentgacha	27.4	28.7	31.8	31.1
	Eksperimentdan keyin	20.3	21.2	24.5	22.5

Olingan ma’lumotlarning statistik ishonchliligini baholash uchun Kramer-Uelch mezoni (T_{emp}) qo‘llanildi. Hisoblangan qiymat barcha mezonlar bo‘yicha $T_{emp} > 1.96$ shartini qanoatlantirdi ($\alpha = 0.05$ ahamiyatlilik darajasida), bu esa olingan ijobiy siljishlar tasodifiy emas, balki biz

tomondan tatbiq etilgan pedagogik mexanizmlarning samarasi ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘smir qizlarda ijtimoiy va jismoniy zo‘ravonlikka qarshi immunitetni faqatgina an’anaviy ma’ruzalar yoki maktab doirasidagi tadbirlar bilan shakllantirib bo‘lmaydi. Bu xulosa Bandura (1977) tomonidan ilgari surilgan "ijtimoiy o‘rganish nazariyasi" (social learning theory) bilan hamohangdir, ya’ni o‘smirning xulq-atvori uning atrofidagi mikromuhit subyektlarining harakatlariga qarab shakllanadi.

Biz taklif etgan mexanizmning Inomova (2012) va Musurmonova (2019) yondashuvlaridan farqli jihati shundaki, bu yerda mahalla nafaqat moddiy yoki ma’naviy ko‘mak beruvchi subyekt, balki o‘smir qizning oilasidagi latent (yashirin) psixologik inqirozlarni barvaqt aniqlovchi va maktab bilan tezkor aloqa o‘rnatuvchi **"ijtimoiy filtr"** vazifasini bajaradi. Natijalarda past darajaning tajriba guruhida 27.5% dan 7.5% gacha kamayishi o‘smir qizlarning kibermakondagi tazyiqlar va bulling vaziyatlarida passiv qurbon rolidan faol huquqiy-himoyaviy pozitsiyaga o‘tganligini ko‘rsatdi. Buning sababi o‘smir qizlar tarbiyasida oiladagi ota-ona munosabatlarining korreksiya qilinganligi hamda mahalladagi xotin-qizlar faolining maktab bilan koordinatsiyalashgan profilaktik faoliyatidir. Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida ayrim cheklovlar ham ko‘zga tashlandi. Xususan, chekka qishloq joylarida internet infratuzilmasi va raqamli savodxonlikning pastligi sababli maktab va mahalla o‘rtasida raqamli axborot almashinuvi tizimini (masalan, yopiq onlayn-platformalar orqali) to‘liq yo‘lga qo‘yishda qiyinchiliklar yuzaga keldi. Bu esa kelgusida ushbu mexanizmni hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda raqamlashtirish bo‘yicha yangi pedagogik tadqiqotlarni o‘tkazish zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa:O‘smir qizlarda sog‘lom turmush tarzi va zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish murakkab tizimli jarayon bo‘lib, u shaxsning subyektiv tajribasi, huquqiy savodxonligi va emotsional barqarorligini ijtimoiy muhit omillari bilan uyg‘unlashtirishni taqozo etadi.An’anaviy profilaktik yondashuvlardan farqli o‘laroq, "mahalla–oila–maktab" hamkorligining klasterli modeli subyektlar o‘rtasidagi funksional vazifalarni aniq taqsimlash, axborot almashinuvini tezkor qilish va profilaktik ta’sir choralarini manzilli amalga oshirish imkonini beradi. Tajriba-sinov ishlari davomida tatbiq etilgan variativ dasturlar va integratsiyalashgantrening modullari tufayli tajriba guruhidagi o‘smir qizlarning yuqori barqarorlik ko‘rsatkichlari 50% dan ziyodga oshdi, past darajadagi ko‘rsatkichlar esa minimal darajaga tushirildi. Ishlab chiqilgan pedagogik mexanizmlar umumiy o‘rta ta’lim maktablari amaliyotida, mahalla fuqarolar yig‘inlari xotin-qizlar faollari ish rejasida hamda ota-onalar universitetlari dasturlarida metodik tayanch manba sifatida muvaffaqiyatli qo‘llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Alqarov, Q. (2018). *Sog‘lom turmush tarzi pedagogikasi*. Toshkent: O‘qituvchi.
2. Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
3. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Inomova, M. (2012). *Oila pedagogikasi*. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU.
5. Karandavshev, V. N. (2011). *Pedagogicheskaya psihologiya va vzaimodeystvie subyektov obrazovaniya*. Moskva: Smysl.
6. Mudrik, A. V. (2006). *Socialnaya pedagogika* (6-e izd.). Moskva: Akademiya.
7. Murodova, N. S. (2021). O‘smir qizlarni ijtimoiy xavflardan himoya qilishda oila va maktab hamkorligining pedagogik xususiyatlari. *Pedagogika ta’lim jurnali*, 4(2), 78–84.
8. Musurmonova, O. (2019). *Oila ma’naviyati – milliy g‘urur*. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA TARBIYAVIY JARAYONLARNI TASHKIL ETISH MAZMUNI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH PRINSIPLARI

Raxmatova Mexrinoz Majitovna – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti doktoranti, PhD, dotsent.

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumiy o’rta ta’lim maktablarida tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etish mazmuni va uni takomillashtirish prinsiplari yoritilgan. Maktablarda dars va darsdan tashqari tarbiyaviy jarayonlarni innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etishning yutuq hamda samaradorligi mazkur maqolada batafsil yoritilgan. Jamiyat rivojlana borgani sari ta’lim bilan birgalikda tarbiyaviy jarayonlarga ham albatta, innovatsion yondashuvni tadbiq etish talab etiladi. Shuningdek, umumiy o’rta ta’lim maktablarida tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etishda amal qilinishi lozim bo’lgan qonun-qoidalar, nazariya, usul va vositalar batafsil yoritilgan.

Kalit so’zlar: ta’lim va tarbiya, tarbiyaviy jarayon, ma’naviyat, ma’naviy hayot, ma’naviy salohiyat, texnologik yondashuv, samaradorlik, individual yondashuv, natija, dars va darsdan tashqari tarbiyaviy jarayonlar, tarbiya jarayoni qonuniyati, tarbiyaviy jarayonni tashkillashtirishga qo’yiladigan talablar, korreksion-tarbiyaviy ishlar, metodika.

KIRISH

Ma’lumki yoshlar ijtimoiy guruh sifatida jamiyat va davlat rivojida muhim o’rin egallaydi. Hozirgi yigit-qizlar - mamlakatimiz kelajagini bugundan

belgilayotgan, yurtimiz taraqqiyoti yo’lida yangi g’oyalar, kuch va imkoniyatlarni ishga solishga qodir ulkan kuchdir. Shu tufayli, ularni har tomonlama qo’llab-quvvatlash, intilish va qobiliyatlarini ro’yobga chiqarish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish - davlat siyoatining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylangan.

Tarbiya bir qator umumiy belgilar[1]ga ham ega. Ular: tarbiyalanuvchiga maqsadga yo’naltirilgan ta’sir ko’rsatish; ushbu ta’sirning ijtimoiy yo’naltirilganligi; bola tomonidan muayyan munosabatlar me’yorlarini o’zlashtirilishi uchun sharoit yaratish; shaxs tomonidan ma’lum ijtimoiy rollarning o’zlashtirilishi. Dialektik rivojlanish nuqtai nazardan voqelik, hodisalar va jarayonlarning ro’y berishi nafaqat qonunlarga, shu bilan birga qonuniyatlarga ham tayanadi.

Zamonaviy tarbiyaviy jarayonning xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- tarbiyaviy jarayonga individual yondashuv: har bir o’quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish lozim;

- interaktiv usullar: dars va darsdan tashqari tashkil etiladigan tarbiya jarayoniga o’quvchilarni faol jalb qilish nazarda tutiladi;

- tarbiya jarayoniga innovatsion axborot texnologiyalarining qo’llanilishi kiradi.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida tarbiyaviy jarayon – bu yosh avlodni har tomonlama yetuk, vatanparvar, jamiyatga foydali inson qilib tarbiyalashga qaratilgan murakkab va maqsadli jarayondir. Bu jarayonda ta’lim bilan birgalikda tarbiyaviy ishlar ham muhim o’rin tutadi.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etishdan asosiy maqsad:

- Shaxsning har tomonlama rivojlanishi. Bunda aqliy, jismoniy, axloqiy va ijtimoiy jihatdan barkamol shaxsni shakllantirish masalasi muhim hisoblanadi.

- Vatanparvarlik ruhini shakllantirish. Tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etishda tarbiya jarayoni ishtirokchilariga Vatanga muhabbat, milliy qadriyatlarga hurmat, davlat ramzlariga sadoqat tuyg‘ularini targ’ibotini kuchaytirish kerak.

- Demokratik jamiyat a’zosini tarbiyalash. Huquq va burchlarni anglash, qonunga hurmat, tolerantlik va insonparvarlik fazilatlarini shakllantirishga alohida urg’u beriladi.

- Ijodiy va faol shaxsni tarbiyalash. Mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, jamiyatda o’z o’rnini topishga yordam berish ta’lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etishning asosiy maqsadlari hisoblanadi.

Qonuniyat - obyektiv hodisalar o’rtasidagi bog’lanishlar va ularning qonunlarini[2] ifodalaydi. Tarbiya qonuniyatlari - tarbiya jarayonining alohida tomonlari va hodisalari o’rtasidagi obyektiv mavjud, takrorlanuvchi, barqaror xarakterga ega ahamiyatli aloqalar[3]sanaladi.

Umumiy tarbiya qonuniyatlari quyidagilardan iboratdir:

- tarbiya – natijasi oldindan bashoratlanmaydigan, bir xil natijaga erishish mumkin bo‘lmagan maqsadga yo‘naltirilgan jarayon;

- tarbiya – ehtiyojlar qayta shakllanadigan, doimiy ravishda o‘zgarib turadigan jarayon;

- tarbiya – o’zaro suhbatga asoslanadigan va muallifi noma’lum bo‘lgan jarayon;

- tarbiya – to’xtab-to’xtab, ammo uzluksiz davom etadigan jarayon;

- tarbiya doimo madaniy muhim bilan o’zaro aloqador, biroq, bu aloqadorlik to’g’ridan to’g’ri emas, balki vosita – boshqa bir ahamiyatli omil orqali kechadi[4];

- tarbiya jarayoni faqatgina bolaning faolligi va unga atrof muhitning ta’siri asosida kechadi;

- tarbiya jarayonida xayrixoh, xavfsiz sharoitda bolaning o’z hissiy kechinmalari va munosabatlarini erkin bildirish huquqi ta’minlansagina, uning rivojlanishi samarali kechadi;

- har bir tarbiyaviy faoliyat o’qituvchi tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan bolaning vaziyat ustidan g’olib kelishi bilan yakunlanishi zarur[5].

Tarbiya jarayonining muvaffaqiyatli kechishida, shuningdek, tarbiya tamoyillari va ularning to’g’ri tanlanishi muhim ahamiyatga ega. Umumiy holatda tarbiya tamoyillari quyidagi mezonlar asosida tanlanadi:

1. Majburiylik (tarbiya tamoyillarini to‘la holda va majburiy tarzda amaliyotga tatbiq etish zarurligini ifodalaydi).
2. Majmuaviylik (tarbiyaviy faoliyatning barcha bosqichlarida barcha tarbiya tamoyillari bir vaqtning o‘zida qo‘llanishi zarur).
3. Teng ahamiyatga egalik (tarbiya jarayonida muhim va bir qadar muhim hisoblanadigan tamoyillar bo‘lmaydi; barcha tamoyillar ahamiyatlilik darajasiga ko‘ra tengdir; tarbiya tamoyillarining teng e’tirof etilmasligi tarbiya maqsadlariga erishmaslikka olib keladi)[6].

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida tarbiyaviy jarayonlarni takomillashtirish shakllari va usullari:

- Umumiy o’rta ta’lim maktablaridagi sinf soatlari. Bunda mavzuga oid suhbatlar, munozaralar, rollik o’yinlarni tashkil etish maqsadga muvofiq.

- Maktab va maktabdan tashqari tashkil etiladigan madaniy-ma’rifiy tadbirlar. Bayramlar, konsertlar, ko’rgazmalar, ekskursiyalar, ijodiy kechalar, onlayn ma’naviy-ma’rifiy musobaqalar.

- Jamoat ishlari. Maktab va sinf hayotida o’quvchilarning faol ishtirok etishi ta’minlanadi.

- Sport musobaqalari: Maktab va maktabdan tashqari turli sport turlari bo’yicha musobaqalarni tashkil etish.

- Ijodiy ishlar: Umumiy o’rta ta’lim maktab miqyosida rasmlar, hikoyalar, she’rlar yozish, shuningdek, turli ijodiy tanovlarni tashkil etish.

Oila-maktab-mahallaning uzviy hamkorligini ta’minlash. Ota-onalar, mahalla faollari va mas’ullari bilan muntazam uchrashuvlar, maslahatlar o’tkazish, aloqani mustahkamlashdan iborat.

Tarbiya mazmunida oldinga qo’yilgan maqsad va vazifalarga muvofiq o’quvchilar tomonidan o’zlashtirilishi lozim bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalar, shaxs xulq-atvori hamda sifatlari mohiyati aks etadi. Tarbiya mazmuni shaxsning shakllanishiga qo’yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat bo’lib, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, kishilik munosabatlari mohiyati va darajasi, jamiyat mafkurasi g’oyalari asosda belgilanadi. Zamonaviy tarbiya quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Tarbiya maqsadining aniqligi. O’zbekiston Respublikasi mustaqilligining dastlabki yillaridayoq respublikada amalga oshirilishi ko’zda tutilayotgan tarbiya maqsadi aniq belgilab olindi. Ijtimoiy tarbiyaning asosiy maqsadi – erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi bo’lgan komil inson va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iborat.
2. Bolalar va kattalarning birgalikdagi faoliyati. O’qituvchi (tarbiyachi)ning tomonidan milliy va umuminsoniy qadriyatlarning to’g’ri anglanishi tarbiya jarayonida o’quvchi faolligini ta’minlashga yordam beradi.
3. O’z-o’zini anglash. Tarbiya insonda e’tiqod, demokratik qarashlar va hayotiy pozitsiyaning shakllanishiga olib keladi. Tarbiya mazmunining eng muhim unsurlaridan biri – bu insonning hayotiy o’z-o’zini anglashi, uning o’z shaxsiy hayoti va faoliyatining subyekti sifatida e’tirof etilishi bilan tavsiflanadi.
4. Shaxsga yo‘naltirilganlik. Mazkur g’oya ta’lim muassasasi amaliyotining markaziy nuqtasida tarbiyaviy ishlar dasturi, tadbirlar, ularning shakl, metod va vositalari emas, balki o’quvchi turganligini anglatishga xizmat qiladi.
5. Ixtiyoriylik. Tarbiyalanuvchilarning iroda erkinligisiz tarbiya g’oyalari mohiyatini qaror toptirish mumkin emas. Tarbiya jarayoni oqilona tashkil etilsa, bir vaqtning o’zida o’quvchi va o’qituvchi ma’naviyatini boyitishga xizmat qiladi.
6. Jamoaviylik. Tarbiyaviy ishlar mazmunida jamoaga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptirish yotadi. Jamoa yordamida shaxs kamoloti ta’minlanadi, unda moddiy borliqni anglash, insonparvarlik va o’zaro hamkorlik tuyg’ulariga ega bo’lishi uchun zarur sharoit yaratiladi.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida tarbiyaviy jarayonlarni takomillashtirishda muhim sanaluvchi omillar: o’qituvchi tarbiyaviy jarayonning yetakchisi bo’lib, o’z shaxsiyati bilan bolalarga ijobiy ta’sir ko’rsatadi va namuna bo’ladi. Oila - bolaning birinchi va asosiy tarbiyachisi hisoblanadi. Shuningdek, umumiy o’rta ta’lim maktablarida tarbiyaviy jarayonlarni takomillashtirishda ommaviy axborot vositalari, madaniyat muassasalari, jamoat tashkilotlari ham muhim rol o’ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Основные признаки воспитания // http://novogrudokedu.by/index.php/2013-04-18-10-09-00/2013-04-18-12-36-18/101-2013-06-19-08-03-11.
2. Ўша манба. – 332-бет.
3. Закономерности воспитания // https://studfile.net/preview/5373553/page:3

4. Законы, закономерности, принципы воспитания. Понятие, сущность методов, приемов, средств и форм воспитания // https://studfile.net/preview/6175846/page:3.
5. Закономерности воспитания // https://zaochnik.com/spravochnik/pedagogika/vvedenie-v pedagogicheskuju-professiju/zakonomernosti-i-printsipy-vospitanija.
6. Закономерности воспитания // https://zaochnik.com/spravochnik/pedagogika/vvedenie-v pedagogicheskuju-professiju/zakonomernosti-i-printsipy-vospitanija.

RAQAMLI INTELLEKT VA MA’NAVIY POYDEVOR: PEDAGOGIK FAOLIYATDA SUN’IY INTELLEKTNI QADRIYATLI BOSHQARISH

Raximbayeva Feruza Rustamjon qizi – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti.

Annotatsiya. Maqola raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellekt (SI) vositalarini qadriyatli yondashuv asosida integratsiya qilish masalasini o‘rganadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – SI dan foydalanish kompetensiyasini faqat texnik ko‘nikmalar bilan cheklab qo‘ymay, uni milliy-madaniy qadriyatlar, axloqiy mezonlar va ma’naviy poydevor bilan uyg‘unlashtirish (qadriyatli boshqaruv) mexanizmlarini ishlab chiqishdir.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, qadriyatli yondashuv, raqamli pedagogika, akademik halollik, axloqiy agentlik, gibrid ta’lim, ma’naviy poydevor.

Аннотация.В данной статье рассматривается вопрос интеграции инструментов искусственного интеллекта (ИИ) в цифровую образовательную среду на основе ценностного подхода. Основная цель исследования заключается не в ограничении компетенций по использованию ИИ исключительно техническими навыками, а в разработке механизмов их гармонизации (ценностного управления) с национально-культурными ценностями, этическими нормами и духовно-нравственным фундаментом.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), ценностный подход, цифровая педагогика, академическая честность, этическое агентство (моральная ответственность), гибридное обучение, духовно-нравственный фундамент.

Annotation. This article explores the integration of artificial intelligence (AI) tools into the digital educational environment based on a value-based approach. The primary objective of the research is to go beyond limiting AI proficiency to mere technical skills, aiming instead to develop mechanisms for harmonizing (value-based management) these competencies with national-cultural values, ethical standards, and a spiritual-moral foundation.

Keywords: artificial intelligence (AI), value-based approach, digital pedagogy, academic integrity, moral agency, hybrid learning, spiritual and moral foundation.

XXI asr ta’limi raqamli transformatsiya davrini boshdan kechirmoqda. Sun’iy intellekt (SI) pedagogik tizimda kognitiv yuklamani optimallashtiruvchi vosita sifatida qaralmoqda. Biroq, texnologik determinizm sharoitida o‘qituvchi o‘zining ma’naviy-tarbiyaviy subyektlik maqomini yo‘qotish xavfi ostida. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, SI algoritmlari neytral emas, ular g‘arbiy madaniy kodlarga asoslangan bo‘lib, milliy pedagogik qadriyatlar (ustoz-shogird an’anasi, axloqiy tarbiya) bilan ziddiyatga kirishishi mumkin. Ushbu tadqiqot **"SI ni qadriyatli boshqarish"** modelini ishlab chiqishga qaratilgan.

SI ni qadriyatli boshqarishda **Karl Rogers** va **Abraham Maslow**ning gumanistik yondashuvlari muhim o‘rin tutadi. Ularning ta’kidlashicha, ta’lim faqat axborot uzatish emas, balki shaxsning o‘zligini anglash jarayonidir. Sun’iy intellekt o‘quvchining avtonomiya (mustaqillik) va kompetentlik ehtiyojlarini qondirishi mumkin, ammo "aloqadorlik" (relatedness) ehtiyojini faqat o‘qituvchi-shogird o‘rtasidagi insoniy munosabat ta’minlaydi.

Sun’iy intellekt neytral emas; u o‘ziga xos madaniy va axloqiy kodlarni o‘z ichiga oladi. Uni "qadriyatli boshqarish" tushunchasi **Nick Bostrom** va **Luciano Floridi** kabi faylasuflarning "AI Ethics" yo‘nalishidagi ishlariga tayanadi. Floridi ta’kidlaydiki, texnologiya "on-life" (onlayn va hayot uyg‘unligi) davrida insoniyatning axloqiy agentligini kuchaytirishi kerak. Pedagogning vazifasi — SI algoritmlaridagi "axloqiy bo‘shliqlarni" (moral voids) o‘zining tarbiyaviy tajribasi bilan to‘ldirish.

SI dan foydalanishda pedagogning "filtrlash" kompetensiyasini asoslash uchun **John Dewey**ning tanqidiy tafakkur nazariyasidan foydalanish o‘rinli. Deweyga ko‘ra, bilim — bu tajribaning qayta tashkil etilishidir. SI ma’lumotlarni taqdim etsa-da, ularni "tajriba"ga aylantirish (ya’ni ma’naviy qadriyat darajasiga ko‘tarish) uchun pedagogning refleksiya jarayoni zarur.

Avloniy tarbiyani "hayot-mamot masalasi" deb atagan. Raqamli asrda "ma’naviy poydevor" sifatida o‘zbek pedagogikasidagi **"odob-axloq, ilm-fan va hunar"** triadasini SI vositalariga moslashtirish — pedagogik innovatsiyaning o‘zidir.

Yuqoridagilarni umumlashtirsak Gibrid pedagogik tizim (texnologik qulaylik + axloqiy moderatsiya) eng muvofiq tizim sifatida taklif etildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, pedagoglarning SI kompetensiyasini rivojlantirishda uchta asosiy ustun shakllanishi zarur.

Sun’iy intellekt (SI) pedagogik jarayonlarga shunchaki texnik yangilik sifatida emas, balki axloqiy va madaniy tizim sifatida kirib kelmoqda. Pedagogik faoliyatda uni qadriyatli boshqarish — bu texnologiyani nazorat qilish emas, balki uni o‘quvchi shaxsini shakllantiruvchi "ma’naviy filtr" orqali o‘tkazish san’atidir. Bu mexanizmlarni uchta fundamental yo‘nalishda tahlil qilish maqsadga muvofiq:

1. Algoritmik seleksiya va "ma’naviy elak" tamoyili

SI modellarining (masalan, ChatGPT, Gemini, Claude) ma’lumotlar bazasi asosan g‘arbiy madaniy va sivilizatsion kodlar asosida shakllangan. Bu holat ta’lim jarayonida "algoritmik tarafkashlik" (algorithmic bias) xavfini keltirib chiqaradi. Pedagog uchun eng muhim kompetensiya — bu "pedagogik moderatsiya"dir.

- **Ilmiy yondashuv:** Har qanday raqamli ma’lumot – bu subyektiv talqinlarning statistik yig‘indisi. O‘qituvchi o‘z pedagogik faoliyatida SI bergan javoblarni avtomatik tarzda "haqiqat" deb qabul qilmasdan, ularni milliy mentalitet, oilaviy qadriyatlar va ijtimoiy odob-axloq mezonlari bilan taroziya solishi shart.
- **Amaliy mexanizm:** Dars jarayonida "Tanqidiy elak" texnologiyasini qo‘llash. O‘quvchilarga SI tomonidan berilgan javobni taqdim etganda, o‘qituvchi: *"Bu axborot bizning qadriyatlarimizga qanchalik mos?", "Bu yerda insoniy mehr yoki milliy kontekst yetishmayaptimi?"* kabi savollar orqali o‘quvchining tanqidiy fikrlashini faollashtiradi. Bu orqali texnologiya o‘quvchini "iste’molchi"ga emas, balki "tahlilchi"ga aylantiradi.

2. "Tirik namuna" va ustozlik missiyasining raqamli reabilitatsiyasi

Raqamli intellekt insonning kognitiv funksiyalarini (ma’lumotni eslab qolish, tahlil qilish) takrorlashi mumkin, ammo u "hikmat" va "emotsional intellekt"ni yarata olmaydi.

- **Ma’naviy poydevor:** Abdulla Avloniy o‘zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida tarbiyani "hayot-mamot masalasi" deb ta’riflagan. Zamonaviy kontekstda bu shuni anglatadiki, SI axborot yetkazib berishi mumkin, lekin tarbiya bera olmaydi.
- **Qadriyatli boshqaruv:** O‘qituvchi o‘zining shaxsiy namunasida — ya’ni, texnologiyadan foydalanishdagi odob-axloq, halollik va mas’uliyat orqali o‘quvchiga "ma’naviy poydevor" nimaligini ko‘rsatib beradi. Agar o‘qituvchi SI dan foydalanishda shaffof va axloqiy chegaralarni (masalan, o‘zining mualliflik huquqini hurmat qilish) namoyon etsa, bu o‘quvchi uchun eng katta tarbiyaviy dars bo‘ladi. Bu yerda "ustoz-shogird" an’anasi raqamli muhitda yangi mazmun kasb etadi: ustoz shunchaki bilim beruvchi emas, balki raqamli olamda adashib qolmaslikni o‘rgatuvchi "yo‘lboshchi"ga aylanadi.

3. Akademik halollik — ma’naviy poklikning raqamli ko‘rinishi

SI imkoniyatlarining cheksizligi o‘quvchilarda "eng qisqa yo‘l" (short-cut) orqali natijaga erishish illatini kuchaytirmoqda. Bu esa ta’limdagi eng og‘riqli nuqta — akademik halollik muammosini keltirib chiqarmoqda.

- **Strategik yondashuv:** Akademik halollikni ta’minlash — bu taqiqlash emas, balki anglatishdir. Pedagogik kompetensiya bu o‘rinda "o‘z mehnati bilan erishilgan natijaning qiymati"ni tushuntirishdir. SI dan foydalanish "o‘g‘rilik" emas, balki "ijodiy hamkorlik" bo‘lishi uchun o‘qituvchi o‘quvchilarga SI natijalarini qanday qilib o‘z fikrlari bilan boyitishni, manbalarga qanday qilib hurmat bilan yondashishni o‘rgatishi kerak.
- **Ma’naviy mexanizm:** "Intelektual vijdon" tushunchasini joriy etish. O‘quvchi o‘z topshirig‘ida qaysi qismlarni SI yordamida, qaysi qismlarni o‘z kuchi bilan bajarganini ochiq e’tirof etishi (citation) — bu yuksak ma’naviy fazilatdir. O‘qituvchi aynan shu halollikni baholashi orqali sinfda axloqiy muhitni saqlab qoladi.

Ushbu uch mexanizm (tanqidiy elak, tirik namuna, akademik halollik) pedagogning "qadriyatli boshqaruv" kompetensiyasining o‘zagi hisoblanadi. Ular texnologiyani insonparvarlashtiradi (humanizing technology) va SI ni ta’lim jarayoniga shaxsni yemirmaydigan, aksincha, uni boyitadigan vosita sifatida kiritadi.

1. **Algoritmik seleksiya:** O‘qituvchi SI ma’lumotlarini milliy mentalitet elagidan o‘tkazish (pedagogik filtr) ko‘nikmasiga ega bo‘lishi kerak.
2. **Axloqiy agentlik:** O‘qituvchi SI natijalari uchun mas’uliyatni zimmasiga oluvchi subyekt sifatida qaraladi.
3. **Akademik halollik:** SI ni "bilim o‘g‘riligi" uchun emas, balki "ijodiy hamkorlik" uchun ishlatishning axloqiy chegaralari belgilab olindi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, SI ni shunchaki vosita deb bilgan pedagoglar texnologiyaga qaram bo‘lib qolishadi, qadriyatli yondashuvni qo‘llagan pedagoglar esa SI dan o‘zining tarbiyaviy salohiyatini kuchaytirish uchun foydalanadilar.

SI davrida pedagogning o‘rni pasaymaydi, balki o‘zgaradi. U "axborot manbai"dan "ma’naviy yo‘lboshchi"ga (mentor) aylanadi. Floridi (2019) ta’kidlaganidek, axborot asrida inson axloqiy agentligini kuchaytirishi shart. Bizning tadqiqotimiz shuni ko‘rsatadiki, Avloniyning "tarbiya — hayot-mamot masalasi" degan falsafasi raqamli muhitda ham o‘z kuchini saqlab qoladi. SI hikmat bera olmaydi, u faqat ma’lumot beradi. Shu sababli, gibrid ta’lim modelida texnologiya va insoniy qadriyatlar bir-birini to‘ldirishi lozim.

Sun’iy intellektni qadriyatli boshqarish — bu texnologik rivojlanishni ma’naviy poydevor bilan himoyalashdir. Pedagogik kompetensiyani oshirishda texnik treninglar bilan bir qatorda axloqiy seminarlar ham o‘tkazilishi shart. Kelajak maktabi — bu SI ning imkoniyatlaridan foydalangan holda, insoniylik va milliy qadriyatlarni markazga qo‘yadigan maktabdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. **Avloniy, A.** Turkiy guliston yoxud axloq. / A. Avloniy. – Toshkent: Sharq, 2017. – 160 b.
2. **Deci, E. L., & Ryan, R. M.** The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior // Psychological Inquiry. – 2000. – Vol. 11. – P. 227–268.
3. **Dewey, J.** How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process / J. Dewey. – Boston: D.C. Heath & Co., 1933. – 301 p.
4. **Floridi, L.** The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities / L. Floridi. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – 288 p.
5. **UNESCO.** AI and Education: Guidance for Policy-makers / UNESCO. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – Mode of access: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379376. (Accessed: 08.06.2026).

BOLALAR TARBIYASIGA OID MAQOLLARNING AXLOQIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHDAGI IJTIMOIY-PEDAGOGIK AHAMIYATI

Turg‘unboyeva Nasiba Rustam qizi – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalar tarbiyasiga oid maqollarning axloqiy qadriyatlarini shakllantirishdagi jtimoiy-pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. Bolalar tarbiyasiga oid maqollarda aks etgan tarbiyaviy g’oyalar, odob-axloq me’yorlari va insoniy fazilatlarning mazmun-mohiyati yoritilgan. Ushbu maqollar yosh avlodda mehnatsevarlik, halollik, mas’uliyat, kattalarga hurmat, kichiklarga g‘amxo‘rlik, sabr-toqat va ezgulik kabi fazilatlarni shakllantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Maqolada bolalar tarbiyasiga oid maqollarning tarbiyaviy imkoniyatlari, ularning bola shaxsi kamolotiga ta’siri hamda axloqiy qadriyatlarni qaror toptirishdagi o‘rni ijtimoiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil etilgan. Shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonida bolalar tarbiyasiga oid maqollardan samarali foydalanishning ahamiyati va amaliy imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: bolalar tarbiyasi, maqollar, axloqiy qadryatlarni shakllantirish,ijtimoiy-pedagogik ahamiyat, ma’naviy tarbiya.

Аннотация. В данной статье анализируются социально-педагогические аспекты пословиц, связанных с воспитанием детей, в формировании нравственных ценностей. Раскрываются содержание и сущность воспитательных идей, норм поведения и человеческих качеств, отражённых в пословицах о воспитании детей. Обосновывается, что данные пословицы способствуют формированию у подрастающего поколения таких качеств, как трудолюбие, честность, ответственность, уважение к старшим, забота о младших, терпение и доброта. В статье с социально-педагогической точки зрения рассматриваются воспитательные возможности пословиц о воспитании детей, их влияние на становление личности ребёнка, а также их роль в формировании нравственных ценностей. Кроме того, раскрываются

значение и практические возможности эффективного использования пословиц о воспитании детей в образовательном и воспитательном процессе.

Ключевые слова: воспитание детей, пословицы, формирование нравственных ценностей,социально-педагогическое значение, духовно-нравственное

Abstract. This article analyzes the socio-pedagogical aspects of proverbs related to child rearing in the formation of moral values. It highlights the content and essence of educational ideas, moral norms, and human virtues reflected in proverbs concerning child upbringing. The study substantiates that such proverbs contribute to the development of diligence, honesty, responsibility, respect for elders, care for younger people, patience, and kindness among the younger generation. From a socio-pedagogical perspective, the article examines the educational potential of child-rearing proverbs, their influence on a child's personal development, and their role in fostering moral values. Furthermore, the significance and practical opportunities for the effective use of child-rearing proverbs in educational and upbringing processes are revealed.

Keywords: child rearing, proverbs, formation of moral values, socio-pedagogical significance, moral and spiritual education..

Bugungi kunda yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash ta’lim-tarbiya tizimining ustivor vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda xalqning asrlar davomida shakllangan ma’naviy merosi, xususan bolalar tarbiyasiga oid maqollar muhim tarbiyaviy vosita ifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Maqollar xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari va tarbiyaviy g’oyalarini o‘zida mujassamlashtirigan og’zaki ijod namunalaridan biri bo‘lib, yosh avlod ongiga ezgulik, odob-axloq, mehnatsevarlik, halollik va insoniy fazilatlarni singdirishga xizmat qiladi.

Maqollarni hayotiy qomusi, xalq donishmandligining ifodasi va o‘ziga xos tarbiyaviy qo‘llanma sifatida baholash mumkin. Ular insonlarni to‘g’ri fikrlashga, hayotiy voqea-hodisalarga oqilona yondashishga, jamiyatda qabul qilgan axloqiy me’yorlarga amal qilishga undaydi. Shu bilan birga, maqollar xalqning dunyoqarashi, ma’naviy qadriyatlari va axloqiy qarashlarini aks ettiruvchi muhim manba hisoblanadi.ayniqsa bolalar tarbiyasiga oid maqollar yosh avlodga ijobiy xulq-atvor , ma’naviy yetuklik va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim ijtimoiy pedagogik ahamiyatga kasb etadi.

Maqollar axloqiy qarashlariva tarbiyaviy g’oyalar mujassamlashtirgan qisqa, lo‘nda va mazmunana teran xalq og‘zaki ijodi namunanalaridir. Ular nafaqat xalq donoligini ifodasi, balki yosh avlodni tarbiyaashda muhim pedagogik vosita sifatida ham xizmat qiladi. Maqollar orqali bolalarga hayot tajriba, ijtimoiy-muammolar, axloqiy me’yorlar va insoniy fazilatlar haqida tushunchlar beriladi.

Hozirgi kunda bolalarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar orqali tarbiyalash ta’lim-tarbiya tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida bolalarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish, ularni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash dolzarb pedagogik muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtayi nazardan bolalar tarbiyasiga oid maqollarning tarbiyaviy imkoniyatlarini o‘rganish hamda ularning axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi ijtimoiy-pedagogik ahamiyatini yoritish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotchilar maqollarning tarbiyaviy ahamiyatiga alohida e’tibor qaratgan. Jumladan, L.B.Katsyuba maqollarni axloqiy me’yoriy va xulq-atvor qoidalarini ifodalovchi qisqa hamda obrazli ifodalar sifatida tavsiflaydi[3]. T.A.Shayxullining ta’kidlashicha, maqollarning asosiy vazifalaridan biri didaktik, ya’ni tarbiyaviy va nasihatgo‘y vazifasini bajarishdan iborat[4]. V.Mider esa maqollar xalq donoligi,, axloqiy me’yorlar va an’anaviy qarashlarni ifodalovchi muhim vosita ekanligini qayd etadi. Ushbu ilmiy qarashlar maqollarning yosh avlod tarbiyasidagi o‘rni va ahamiyatini yanada yaqolroq ochib beradi[5].

N.F.Alefirenkoning fikricha, maqollar xalqning qadryatlari, axloqiy qarashlari va hayotiy tajribasini ifodalovchi turg’un birliklar sanaladi. Ular insonning dunyoqarashi va xulq- atvorini shakllantirishda muhim tarbiyaviy vazifani bajaradi. Shu jihatdan bolalar tarbiyasiga oid maqollar yosh avlodda odob-axloq me’yorlari, ijtimoiy mas’uliyat va insoniy fazilatlarni shakllantirishning muhim vositasi sifasida namoyon bo‘ladi[1].

G.Y.Belyayevning ta’kidlashicha, har bir tarbiya modeli muayyan ijtimoiy-madaniy tajriba va qadryatlar tizimiga asoslanadi. Shu sababli tarbiya bilan bog’liq maqollarni o‘rganish orqali jamiyatning axloqiy qarashlari, tarbiyaviy tamoillari va inson kamolotida o‘rni tasavvurlarini anglash mumkin. Bolalar tarbiyasiga oid maqollar esa yosh avlodni ma’naviy barkamollik, odob- axloq va ijtimoiy ma’suliyat ruhida tarbiyalashga xizmat qiluvchi muhim vositalardan biri hisoblanadi[2].

Maqollar pedagogika sohasida, xususan, ta’lim va tarbiya jarayonidan vaqt sinovidan o‘tgan ishinchli manba hisoblanadi. Ular orqali bolalarda odob-axloq me’yorlari, insoniy fazilatlar va ijtimoiy xulq- atvor qoidalari shakllantiriladi. Maqollarda bolalarning hayotidagi o‘rni tarbiya maqadlari, vositalari va usullari, mehnat hamda axloq tarbiyasi, ota-onalarning tarbiyadagi ma’suliyati, shuningdek, atrof- muhit va jamoachilik fikrining ta’siriga oid muhim pedagogik g’oyalarda o‘z aksini topgan.

Bolalar tarbiyasiga oid maqollar yosh avlodda mehnatsevarlik, mas’uliyat, sabr-toqt, halollik, rosgo‘ylik, vatanparvarlik va insonparvarlik kabi axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Xususan, “Bola aziz, odobi undan aziz” maqolida odobning inson hayotidagi muhim o‘rni ta’kidlanadi. Ushbu maqola boalalrani nafaqat yaxshi xulqli bo‘lishiga, balki o‘z xatti- harakatlariga mas’ulyat bilan yondshishiga undaydi. “Avval o‘yla, keyin so‘yla” maqoli esa bolalarda mulohazakorlik, vazminlik fikrlash va muloqot madaniyatini

rivojlantirishga xizmat qiladi. “To‘g’ri o‘zar, egri to‘zar” maqoli ham rosg’o‘ylik, halollik va adolat kabi fazilatlar targ’ib qilinadi[6].

Mazkur maqollarda odob-axloq, mas’uliyat, mulohazakorlik va rostgo‘ylik kabi fazilatlar ulug‘lanadi. Ularning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati yosh avlodda ijobiy xulq-atvor me’yorlarini shakllantirish, ijtimoiy munosabatlar madaniyatini rivojlantirish hamda axloqiy qadriyatlarni qaror toptirishga xizmat qilishida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, mehnat tarbiyasiga oid maqollar ham bolalarda ijobiy axloqiy sifatlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. “Mehnat qilgan to‘q bo‘lar”, “Harkatda baraka bor”, “Bilagi zo‘r birni yiqar, bilimi zo‘r mingni yiqar” kabi maqollar sari intilishga undaydi. Mazkur maqollar orqali bolalarda mehnatning qadri, ilimning ahamiyati va muvaffaqiyatga erishish uchun qat’iyatli bo‘lish zarurligi haqidagi tushunchalar shakllanadi.

Mehnat tarbiyasiga oid maqollarda mehnatsevarlik, qat’iyatlilik va bilimga intilish g‘oyalari ilgari suriladi. Ushbu maqollarning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati bolalarda mehnatga ongli munosabat, mas’uliyat hissi va faol hayotiy pozitsiyani shakllantirishga qaratilganligidadir.

Tarbiyaviy mazmundagi maqollarda bolalarni kattalarga hurmat, kichiklarga g’amxo‘rlik, ota-onaga sadoqat va jamiyat oldidagi mas’uliyat ruhida tarbiyalash g’oyalari ham keng yoritilgan. “Kattalardan o‘rgan, kichiklarga o‘rgat”, “Qush uyasida ko‘rganini qiladi”, “Otalar so‘zi aqlning ko‘zi”, kabi maqollar oila va ijtimoiy muhitning tarbiyadagi o‘rnini ochib beradi. Bu esa maqollarning nafaqat axloqiy, balki ijtimoiy-pedagogik ahamiyatiga ham ega ekanligini ko‘ratadi[7, 8].

Ushbu maqollarda oila va ijtimoiy muhitning bola tarbiyasidagi o‘rni, avlodlar o‘rtasidagi ma’naviy vorislik hamda ijtimoiy mas’uliyat masalalari o‘z ifodasini topgan. Ularning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati yosh avlodda kattalarga hurmat, kichiklarga g‘amxo‘rlik, oila qadriyatlariga sadoqat va jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qilishida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, mazmunga boy maqollar bolalarning ijtimoiylashuvi jarayonini qo‘llab-quvvatlab, ularda ijobiy xulq-atvor me’yorlari va ma’naviy-axloqiy fazilatlarni qaror toptirishga yordam beradi.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqqan holda aytish mumkin-ki, bolalar tarbiyasiga oid maqollar yosh avlodda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning muhim ijtimoiy-pedagogik vositalaridan biri hisoblanadi. Ularda xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, ma’naviy-axloqiy qarashlari va tarbiyaviy g‘oyalari mujassam bo‘lib, yosh avlodda odob-axloq me’yorlari, mehnatsevarlik, halollik, mas’uliyat, kattalarga hurmat va kichiklarga g‘amxo‘rlik kabi insoniy fazilatlarni qaror toptirishga xizmat qiladi.

Maqollar bolalarning ma’naviy kamoloti, ijtimoiylashuvi va milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalanishida muhim o‘rin tutadi. Shu bois ta’lim-tarbiya jarayonida bolalar tarbiyasiga oid maqollardan maqsadli va tizimli foydalanish yosh avlodning ma’naviy barkamolligini ta’minlash, ularda ijtimoiy

faollik va axloqiy mas’uliyatni rivojlantirishning samarali omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Алефиренко Н.Ф., Семененко Н.Н. Фразеология и паремиология: учебное пособие. М., Флинта Наука, 2009. 343с.9. Hofstede G., Hofstede G.J., Minkov M. Cultures and Organizations: Software of the Mind. 3 ed. London; NY: McGraw-Hill, 2010. 561 p.
2. Беляев Г.Ю. Модели воспитания: национальный контекст // Проблемы современного образования, 2013, №4. С. 65–78.
3. . Кацюба Л.Б. Определение паремии (лингвистический аспект дефиниции) // Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика». 2013. Т. 10, № 1. С. 65–67. https://vestnik.susu.ru/linguistics/article/view/131.
4. Шайхуллин Т.А, Зарипова А.М. Актуальные вопросы паремиологии в русском языкознании [Электронный ресурс] / Т.А. Шайхуллин, А.М. Зарипова // Современный мусульманский мир: электрон. журнал. – 2017. – № 2. Стр. 1–9:
5. Mieder W. International Proverb Scholarship. New York: Garland Publishing, 1993. P. 27–63.
6. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2019.
7. Tarbiya va odat haqida maqollar. URL: https://n.ziyouz.com
8. O‘zbek xalq maqollari elektron bazasi. URL: https://maqollar.uz

O‘QUVCHILARDA SOG‘LOM IJTIMOIY MUHITNI YARATISHDA TARIXIY ME’MORLIK OBIDALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Botirova Nazokat Ro‘zimona – Qoriy Niyoziy nomidagi Tarbiya Pedagogikasi milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi

Аннотация. Данная статья посвящена вопросу использования материалов об архитектурных памятниках для обогащения исторических знаний учащихся, развития у них чувства национальной гордости. В статье содержится краткая информация об имеющихся в Узбекистане исторических памятниках XVIII – XIX веков, которые связаны с определенной эпохой и событиями, рассмотрены возможности использования иллюстративных материалов, экскурсий для интеллектуального и духовно – нравственного развития учащихся.

Ключевые слова: историческое архитектурные памятники, эпоха, культура, сооружение архитектурный ансамбль, иллюстративный материал, национальная гордость, культурное наследие, медресе, мавзолей, исторические знания, демонстрационный метод, экскурсия.

Annotation. This article is devoted to the issue of using materials about architectural monuments to enrich students' historical knowledge and develop their sense of national pride. The article contains brief information about the historical monuments of the 18th-19th centuries available in Uzbekistan, which are associated with a certain era and events, the possibilities of using illustrative materials, excursions for the intellectual and spiritual and moral development of students are considered.

Key words: historical architectural monuments, era, culture, construction, architectural ensemble, illustrative material, national pride, cultural heritage, madrasah, mausoleum, historical knowledge, demonstration method, excursion.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchilarning tarixiy bilimlarini boyitish, milliy g‘urur tuygilarini rivojlantirish uchun ota-onalarning o‘rni, qiziqishi masalasiga bag‘ishlangan. Maqolada O‘zbekistonda mavjud bo‘lgan tarixiy obidalar haqida qisqacha ma’lumotlar berilgan. O‘quvchilarning intellektual va ma’naviy-axloqiy rivojlanishi uchun illyustrativ materiallar, ekskursiyalardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Tayanch iboralari: tarixiy me’moriy yodgorliklar, davr, madaniyat, qurilish, me’moriy ansambil, illyustrativ material, milliy iftixor, madaniy meros, madrassa, maqbara, tarixiy bilim, ko‘rgazmali usul, ekskursiya.

Asrimizning boshlarida Abdulla Avloniy: “Tarbiya bizlar uchun yo hayot — yo mamot, yo najot — yo halokat, yo saodat — yo falokat masalasidir,” – degan edi. Bu fikr hozirda demokratik jamiyat qurayotgan, buyuk davlat barpo qilish yo‘lidan borayotgan respublikamiz uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, xalqimizning ertangi kuni o‘quvchilarning bugun qanday ta’lim-tarbiya olishiga bog‘liqdir. Bu jarayonda respublikamizda amalga oshirilayotgan ijtimoyi-iqtisodiy o‘zgarishlar qadrlar tayyorlash milliy dasturining amaliyotga tatbiq etilishi, uning asosida ta’lim tizimida tub islohotlarning amalga oshirilishi, mazkur dasturning muhim pog‘onasi hisoblangan umumiy o‘rta ta’lim maktablarida yuksak islohotlarni amalga oshirish, oilalarda bilimli o‘quvchi yoshlarni tarbiya topishiga alohida e’tibor qaratilgan.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma’rifiy o‘zgarishlar mazmunida tarixiy, milliy, ma’naviy qadriyatlarni o‘rganishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, tarix fani rivojiga, tarixiy obidalarni qayta tiklashga, yangilarini barpo etishga juda katta e’tibor qaratilmoqda. Davlatimiz va jamiyatimiz tomonidan fuqarolarda milliy g‘ururni shakllantirish, ularda Vatan tuyg‘usini tarkib toptirishga intilishning zamirida vatanimizning nurli kelajagi uchun munosib vorislar tayyorlash maqsadi yotadi. Ushbu nuqtai nazardan yosh avlod onggiga o‘tmishning haqqoniy mazmunidagi tarixiy bilimlarni singdirish borasida ko‘plab sa’yi-harakatlar qilinmoqda, o‘quv dasturlari va darsliklarning mazmuni milliy tariximizning haqiqiy ildizlariga asoslangan holda boyitilmoqda. Uning aniq mezonlari asosiga esa eng muhim, hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan

tamoyillarni belgilab olmoq zarur. Oilalarda ota-onalar farzandlariga tarixiy mavzudagi me’morlik obidalari haqida o‘zlari bilgan, o‘qigan bilimlarini farzandlari bilan bo‘lishishi, o‘quvchilarda tarixiy tafakkurni o‘stirishning muhim omilaridan biri hisoblanadi.

Har bir darsning muvaffaqiyati uning oldiga qo‘yilgan maqsadiga bog‘liqdir. Qachonki, maqsad aniq va puxta, o‘quvchini har taraflama rivojlanishiga qaratilgan bo‘lsa, darsning samaradorligi ta’minlanadi. Me’morlik obidalari vositalaridan foydalanib, vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligiga erishmoq uchun quyidagi tomoyillarni eng muhim deb hisobladik. 8− 9-sinflarda tarix darslarida foydalaniladigan tarixiy me’morlik obidalarining o‘quvchilar yoshiga mos bo‘lishi tamoyili. Bu tamoyilda birinchidan, o‘qituvchi uchun o‘quvchilarning qaysi sinfda, qanday hajmda me’morlik obidalari manbalaridan foydalanishi ularning jismoniy, aqliy, ruhiy tafakkuri va iqtidor doirasidan kelib chiqib ish olib borishlariga imkon yaratib beradi. Shuningdek, dars o‘tish jarayonida foydalanish zarur bo‘lgan me’morlik obidalarini to‘g‘ri tanlay bilish ham muhim ahamiyatga egadir.

Ikkinchidan, o‘quvchilar xukmiga havola qilinayotgan tarixiy me’morlik obidalari materiali uning asosiy manbalari hisoblangan arxeologiya, etnografiya, toponomika, arxiv hujjatlari yoki ilmiy-tarixiy, tarixiy-badiiy xususiyatga dahldor manbalarning barchasi vatanparvarlik tarbiyasini yuqori darajada o‘quvchining onggiga singdirishga shart-sharoit yaratadi. Tarixiy me’morlik obidalardan dars va darsdan tashqari jarayonda foydalanishning yana muhim tamoyillaridan biri xolislik, ilmiylik va tarix haqiqatiga moslik tamoyilidir. Agar tarix manbalarini yoritishda xolislik, ilmiylik va tarix haqiqati tamoyiliga amal qilinmasa tarixiy hodisa va voqealarni to‘g‘ri idrok qilib bo‘lmaydi. Bu esa o‘quvchilarning tarixiy bilimlari hamda tushunchalari soxtalashuviga olib keladi. O‘tmish voqealarni bugungi kun hodisalari bilan taqqoslab, muhim xulosalarga kelishdan chalkashish va xatolarga og‘ib ketishga sabab bo‘ladi. Xolislik, ilmiylik va tarix haqiqatiga ziyon yetsa voqelikni ob’ektiv anglash imkoniyati cheklanadi. Natijada o‘quvchilarning tarixiy tafakkuri o‘tmaslashadi. Bu jarayon jamiyatning tanazzuli va inqiroziga katta yo‘l ochadi. Bunga mustaqillikkacha bo’lgan davrda tarixni o’qitilishi va uning oqibatlari yaqqol misoldir. Tarix fanini o‘qitish jarayonida tarixan ro‘y bergan voqea qanday yuz bergan bo‘lsa, uni shunday yoritish va o‘quvchiga yetkazish darkor.

Tarixiy me’moriy obidalarga oid materiallardan tarix darslarida foydalanishning muhim tamoyillardan yana biri tarixiy manbalarning ko‘rgazmaligidir. Ko‘rish orqali ishonchli ma’lumotlar olishning ilmiy bilishdagi ahamiyatini buyuk alloma Abu Rayhon Beruniy aytganlaridek, xabar ko‘z bilan ko‘rgandek bo‘lmaydi, degan kishining so’zi juda to‘g‘ridir. Chunki ko‘rish ko‘ringan narsaning o‘zi bor paytida va o‘z joyida turganida qarovchi ko‘zning uni uchratishdan iboratdir. Xabar yolg‘on-yashiqlar qo‘shilmaganida u ko‘rishga nisbatan ortiqroq o‘rinda turgan bo‘lar edi. Chunki ko‘rish va qarash payti narsa bir vaqtning bir bo’lagi bilan cheklanadi. Xabar esa narsaning qarovchiga ko‘rgan

vaqtidan ilgari o‘tgan va keyin keladigan hollaridan darak beradi. Darhaqiqat, moziyga sayohatni noma’lum bir olamni kashf etish bilan qiyoslash mumkin. Bunga qiziqqan kishilar uchun o‘tmishning unut bo‘lgan sahifalarini o‘z ko‘zi bilan ko‘rish va bu haqida boxabar kishilar hikoyasini tinglashdan ortiq maroqli ish bo’lmasa kerak.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, farzand kamolatga yetgan sari boy tarixiy manbalar orqali uning aql-zakovati ham yetuklasha boradi, uning ijtimoiy muammolarni tushunish doirasi kengayib xotirada ilmiy zahira to‘plash qobiliyati ham ota-ona tarbiyasi biilan bog‘lanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. **Berdimurodov. A** “ Go‘ri Amir maqbarasi: Ilmiy ommabop risola,-T: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993-80 b
2. **Muxammadjonov. A** “Qadimgi Buxora”:(Arxeologik lavhalar va tarix) –T: fan, 1991-52 b
3**. Safoyva. E.** O‘zbekiston xalqlari tarixini o‘qitishda o‘lkashunoslik materiallaridanfoydalanish: –T: O‘qituvchi, 1993-81 b

MAHALLA–OILA–MAKTAB UCHLIGI ASOSIDA O‘SMIRLARDA DESTRUKTIV AGRESSIYANI KAMAYTIRISHNING PSIXOPEDAGOGIK OMILLARI

Samiyeva Shirin Abdumalik qizi – Qori Niyoziy nomidagi TPMI tayanch doktaranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘smirlar orasida uchrayotgan destruktiv agressiv xulq-atvorning psixologik va pedagogik omillari tahlil qilinadi. Shuningdek, mahalla–oila–maktab hamkorligi asosida agressiv xulqning oldini olish, yoshlarning ijtimoiy moslashuvini kuchaytirish hamda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishning samarali mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot davomida o‘smirlar agressiyasining kelib chiqish sabablari, oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri, media omillari va tarbiyaviy muammolar o‘rganildi. Muallif tomonidan profilaktik hamkorlik modelining psixopedagogik jihatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: agressiya, destruktiv xulq, o‘smir, mahalla, oila, maktab, psixoprofilaktika, tarbiya, ijtimoiy muhit, zo‘ravonlik.

Abstract. This article analyzes the psychological and pedagogical factors of destructive aggressive behavior observed among adolescents. In addition, effective mechanisms for preventing aggressive behavior, strengthening the social adaptation of young people, and forming immunity against violence based on the cooperation of the mahalla-family-school system are highlighted. During the research, the causes of adolescent aggression, family environment, peer influence,

media factors, and educational problems were studied. The author substantiates the psycho-pedagogical aspects of the preventive cooperation model.

Keywords: aggression, destructive behavior, adolescent, mahalla, family, school, psychoprophylaxis, upbringing, social environment, violence.

Аннотация. В данной статье анализируются психологические и педагогические факторы деструктивного агрессивного поведения, встречающегося среди подростков. Также освещаются эффективные механизмы профилактики агрессивного поведения, усиления социальной адаптации молодежи и формирования иммунитета против насилия на основе сотрудничества махалли, семьи и школы. В ходе исследования были изучены причины подростковой агрессии, семейная среда, влияние сверстников, медиафакторы и воспитательные проблемы. Автором обоснованы психолого-педагогические аспекты модели профилактического сотрудничества.

Ключевые слова: агрессия, деструктивное поведение, подросток, махалля, семья, школа, психопрофилактика, воспитание, социальная среда, насилие.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida yoshlar tarbiyasi jamiyat oldidagi eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o‘smirlar orasida agressiv xatti-harakatlarning ortib borayotgani pedagoglar, psixologlar hamda ota-onalarni jiddiy tashvishga solmoqda. O‘smirlik davri psixofiziologik o‘zgarishlar bilan xarakterlanib, emotsional beqarorlik, o‘zini namoyon qilishga intilish va mustaqillik ehtiyoji kuchayadigan davr sanaladi. Shu sababli ushbu davrda noto‘g‘ri tarbiya, oilaviy nizolar, nazoratning sustligi yoki ijtimoiy bosim destruktiv agressiyaning shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Destruktiv agressiya insonning atrofdagilarga jismoniy yoki ruhiy zarar yetkazishga qaratilgan salbiy xulq shaklidir. Bunday holatlar o‘smirning shaxs sifatida rivojlanishiga salbiy ta’sir etibgina qolmay, balki jamiyatdagi ijtimoiy muhitning buzilishiga ham olib keladi. Shu bois agressiv xulqni faqat maktab doirasida emas, balki mahalla va oila hamkorligida bartaraf etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

O‘smirlarda destruktiv agressiyaning shakllanish omillari. O‘smirlar agressiv xulqining yuzaga kelishida biologik, psixologik va ijtimoiy omillar o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Psixologik jihatdan emotsional zo‘riqish, o‘ziga ishonchsizlik, e’tibor yetishmasligi va ichki nizolar agressiv reaksiyalarni kuchaytiradi. Ayrim hollarda o‘smir o‘z muammolarini muloqot orqali emas, balki tajovuz orqali ifodalashga harakat qiladi. Oiladagi nosog‘lom muhit ham destruktiv agressiyaning asosiy sabablaridan biridir. Ota-onalar o‘rtasidagi nizolar, bolaga nisbatan qo‘pollik, mehr va e’tiborning yetishmasligi bolaning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, doimiy tanqid ostida ulg‘aygan bolalarda tajovuzkorlik darajasi yuqori bo‘ladi. Shuningdek, zamonaviy axborot makoni ham agressiv xulqning shakllanishiga ta’sir etmoqda. Zo‘ravonlikni targ‘ib qiluvchi kompyuter o‘yinlari, internet tarmoqlari va ayrim

media mahsulotlari o‘smir ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Natijada yoshlar agressiyani muammolarni hal qilish vositasi sifatida qabul qila boshlaydi. Maktabdagi psixologik muhit ham muhim omil hisoblanadi. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ziddiyatlar, tengdoshlar tomonidan kamsitilish yoki bulling holatlari o‘smirda ichki agressiyani yuzaga chiqaradi. Shu sababli tarbiyaviy ishlarning uzviy tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahalla–oila–maktab hamkorligining ahamiyati. O‘smirlarda destruktiv agressiyani kamaytirishda mahalla, oila va maktabning o‘zaro hamkorligi muhim pedagogik mexanizm hisoblanadi. Chunki bola tarbiyasi faqat bir institut zimmasiga yuklatilganda samaradorlik pasayadi. Ushbu uchlik tizimi yagona maqsad asosida ishlaganda o‘smirning ijtimoiy moslashuvi va ruhiy barqarorligi mustahkamlanadi. Oila bolaning birlamchi ijtimoiylashuv muhiti sifatida uning xarakteri va xulq-atvorini shakllantiradi. Oilada sog‘lom psixologik muhit yaratish, farzand bilan samimiy muloqot qilish va emotsional qo‘llab-quvvatlash agressiyaning oldini olishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biridir. Maktab esa o‘smirning ijtimoiy faolligi rivojlanadigan muhitdir. Pedagoglar o‘quvchilarning psixologik holatini muntazam kuzatib borishi, agressiv belgilarni erta aniqlashi va profilaktik ishlarni tashkil etishi zarur. Sinf rahbari, psixolog va ota-onalar o‘rtasidagi doimiy aloqadorlik o‘smirdagi salbiy holatlarning chuqurlashib ketishining oldini oladi. Mahalla instituti esa yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ijtimoiy nazoratni kuchaytirish va ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirishda muhim o‘rin tutadi. Mahalladagi yoshlar yetakchilari, profilaktika inspektorlari va nuroniylarning hamkorligi o‘smirlar orasida sog‘lom muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Destruktiv agressiyani kamaytirishning psixopedagogik yo‘llari. O‘smirlarda agressiv xulqni kamaytirishda psixologik treninglar, art-terapiya, ijtimoiy-emotsional ta’lim metodlari hamda individual suhbatlar samarali hisoblanadi. Ayniqsa, o‘smirning emotsiyalarini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy-emotsional ta’lim metodlari orqali o‘quvchilarda empatiya, hamkorlik, konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal qilish va hissiyotlarni nazorat qilish ko‘nikmalari shakllantiriladi. Bunday mashg‘ulotlar agressiv reaksiyalarni kamaytirib, o‘smirning ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi.

Psixologik korreksion mashg‘ulotlarda relaksatsiya usullari, rolli o‘yinlar va muloqot texnikalaridan foydalanish yaxshi natija beradi. Shu bilan birga, sport to‘garaklari, ijodiy mashg‘ulotlar va jamoaviy tadbirlar yoshlarning salbiy energiyasini ijobiy faoliyatga yo‘naltirishga yordam beradi. Profilaktik ishlarning samaradorligi doimiy monitoring va tahlil bilan bog‘liq. O‘smirning xulqidagi o‘zgarishlarni vaqtida aniqlash, unga individual yondashish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratish muhimdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o‘smirlarda destruktiv agressiyani kamaytirish murakkab psixopedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu muammoni samarali hal etish uchun mahalla, oila va maktabning uzviy hamkorligi zarur. Oiladagi sog‘lom muhit, maktabdagi ijobiy pedagogik munosabatlar va mahalladagi ma’naviy qo‘llab-quvvatlash yoshlarning ruhiy barqarorligini ta’minlaydi. Shuningdek, agressiv xulqning oldini olishda psixologik profilaktika, ijtimoiy-emotsional ta’lim va korreksion metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘smirlarni ijtimoiy faol, ma’naviy barkamol va ruhiy jihatdan sog‘lom shaxs qilib tarbiyalash orqali jamiyatda zo‘ravonlik va tajovuzkorlik holatlarining kamayishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barkley R.A. Adolescent Development and Behavioral Problems. New York, 2021.
2. Bandura A. Social Learning Theory. New Jersey, 1977.
3. Karimova V.M. O‘smirlar psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
4. G‘oziev E.G‘. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent, 2019.
5. Muxamedov G‘. Yoshlar tarbiyasida mahalla institutining o‘rni. – Toshkent, 2022.
6. Monastra V.J. Parenting Children with Behavioral Disorders. London, 2021.
7. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
8. UNICEF. Adolescent Mental Health and Violence Prevention Report. 2023.

MAHALLA–OILA–MAKTAB HAMKORLIGI ASOSIDA O‘QUVCHI YOSHLARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Niyazbekova Maftuna – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchi yoshlar orasida zo‘ravonlikning oldini olish, ularda salbiy ta’sirlarga qarshi ijtimoiy va psixologik immunitetni shakllantirish masalalari yoritiladi. Mahalla, oila va maktabning hamkorlik mexanizmlari hamda profilaktik yondashuvlarning samaradorligi ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, yoshlar tarbiyasida ijtimoiy institutlarning o‘rni va zo‘ravonlikka qarshi barqaror muhit yaratish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar. Zo‘ravonlik, o‘quvchi yoshlar, mahalla, oila, maktab, tarbiya, profilaktika, psixologik himoya, ijtimoiy muhit, hamkorlik.

Kirish. Globallashuv va axborot texnologiyalarining rivojlanishi yoshlar tarbiyasi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Ayniqsa, zo‘ravonlikning turli ko‘rinishlari yoshlarning ruhiy holati, ta’lim sifati va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.Bu omillar o‘quvchi yoshlarni ta’lim, tarbiya va ularning xulq-atvoriga ham salbiy ta’sir o‘tkazadi.

Shu sababli zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish davlat va jamiyat oldidagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi.Bu holatlarga qarshi turish uchun oila-maktab-mahalla birdek harakat qilib ijobiy natijaga erishadi.

Mahalla, oila va maktab yoshlar tarbiyasiga ta’sir qiluvchi asosiy institutlar sifatida zo‘ravonlikning oldini olishda o‘zaro hamkorlikni kuchaytirishi zarur. Ushbu hamkorlik orqali yoshlarning ijtimoiy mas’uliyati, psixologik barqarorligi va xavfsiz muhitda rivojlanish imkoniyatlari ortadi.

Zo‘ravonlik muammosining dolzarbligi

Zo‘ravonlik jismoniy, ruhiy, iqtisodiy va kiber shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, tengdoshlar orasidagi bosim, internet orqali tahdid va kamsitish holatlari yoshlar ruhiyatiga jiddiy ta’sir qiladi.

Zo‘ravonlikka uchragan bolalarda o‘ziga ishonchning pasayishi, ta’lim natijalarining yomonlashishi, ijtimoiy faollikning kamayishi kabi holatlar kuzatiladi. Shu sababli profilaktik yondashuvlarni kuchaytirish zarur hisoblanadi. Zo‘ravonlik o‘quvchi yoshlarni ruhiy siniq holga keltiribgina qolmay, ruhiy o‘zgarishlarni sodir etadi.

Tadqiqotlar yoshlarning ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi zo‘ravonlik xavfini kamaytirishini ko‘rsatadi. Oila muhiti, ta’lim muassasasidagi munosabatlar va mahalla faoliyati muhim omillardan biri hisoblanadi.

Mahalla–oila–maktab hamkorligining pedagogik ahamiyati

Oila bolaning birlamchi tarbiya maskani hisoblanadi. Oiladagi sog‘lom psixologik muhit farzandlarning hissiy barqarorligi va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maktab esa yoshlarni bilim va tarbiya orqali rivojlantiruvchi muhim institutdir. Maktab psixologlari, sinf rahbarlari va pedagoglar o‘quvchilardagi xavf omillarini erta aniqlash orqali profilaktik faoliyatni kuchaytirishi mumkin.

Mahalla esa yoshlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ota-onalar bilan ishlash va tarbiyaviy muhitni shakllantirish orqali muhim vazifani bajaradi.

Ushbu uch institutning hamkorligi yoshlar orasida zo‘ravonlikning oldini olishda samarali mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish mexanizmlari

Yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish uchun empatiya, bag‘rikenglik va konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.

Psixologik treninglar, muloqot darslari, tarbiyaviy uchrashuvlar va seminarlar profilaktik vosita sifatida muhim hisoblanadi.

Kiberxavfsizlik bo‘yicha bilimlarni oshirish, ota-onalarning raqamli nazorat bo‘yicha savodxonligini rivojlantirish ham dolzarb ahamiyatga ega.

Shuningdek, yoshlarni sport, madaniy va ijtimoiy loyihalarga keng jalb qilish ularning ijobiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Muammolar va yechimlar

Amaliyotda ota-onalarning tarbiyaviy jarayonlardagi ishtirokining yetarli emasligi, psixologik xizmatlarning imkoniyatlari cheklangani va profilaktik tizimning ayrim hududlarda sust ishlashi kuzatiladi.

Muammoni bartaraf etish uchun mahalla–oila–maktab integratsion dasturlarini ishlab chiqish, pedagog va psixologlar malakasini oshirish hamda yoshlar bilan individual ishlash tizimini rivojlantirish muhimdir.

Shuningdek, zo‘ravonlik holatlarini aniqlash va tezkor yordam ko‘rsatish tizimlarini kuchaytirish tavsiya etiladi.

Amaliy tavsiyalar

Maktablarda muntazam profilaktik seminarlar tashkil qilish, ota-onalar uchun psixologik maslahatlar berish, mahalla miqyosida yoshlar bilan ishlash dasturlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardan xavfsiz foydalanish madaniyatini rivojlantirish va sog‘lom kommunikativ muhit yaratish zarur.

Xulosa

O‘quvchi yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish murakkab va tizimli yondashuvni talab qiladi. Mahalla, oila va maktabning hamkorligi yoshlarning ruhiy salomatligi, ijtimoiy himoyasi va ma’naviy rivojlanishini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Hamkorlik asosidagi profilaktik yondashuvlar xavfsiz ta’lim muhitini shakllantirish va yoshlarning ijtimoiy barqarorligini oshirish imkonini beradi.

Zo‘ravonlikka qarshi profilaktik faoliyatda tizimli yondashuv muhim hisoblanadi. Tarbiyaviy faoliyatning uzviyligi, pedagogik monitoring va ijtimoiy institutlarning o‘zaro hamkorligi yoshlar xavfsizligini ta’minlashga xizmat qiladi. Zamonaviy tadqiqotlar ijobiy psixologik muhit mavjud bo‘lgan ta’lim muassasalarida zo‘ravonlik ko‘rsatkichlari nisbatan past bo‘lishini ko‘rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. School Violence and Bullying: Global Status Report.
2. UNICEF. Violence Prevention and Child Protection Studies.
3. WHO. World Report on Violence and Health.
4. O‘zbekiston Respublikasining ta’lim va yoshlar siyosatiga oid normativ hujjatlari.
5. Pedagogika va psixologiya yo‘nalishidagi ilmiy maqolalar.
6. Google Scholar bazasidagi yoshlar tarbiyasi va profilaktika bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar.

VITAGEN YONDASHUV ASOSIDA O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARNING HUQUQIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Namazov Shuxrat – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada vitagen yondashuv asosida o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari, vitagen yondashuv tushunchasining mazmun-mohiyati, o‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari, o‘quvchilarning huquqiy tajribasini boyitish maqsadida maktabdan tashqari ijtimoiy muhit bilan hamkorlikni kuchaytirish masalalari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: vitagen yondashuv, huquqiy ta’lim, huquqiy tarbiya, huquqiy madaniyat, mexanizm, o‘smir yoshdagi o‘quvchilar, o‘smirlik davri, hamkorlik, pedagogika, psixologiya.

O‘smir yoshdagi o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini rivojlantirish samaradorligi ko‘p jihatdan ta’lim-tarbiya jarayonida yaratiladigan pedagogik shart-sharoitlarga bog‘liq bo‘lib, mazkur jarayon kompleks, tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan yondashuvni talab etadi. Pedagogik shart-sharoitlar deganda o‘quvchilarda huquqiy bilim, ong, qadriyat va xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiluvchi tashkiliy, metodik, psixologik va ijtimoiy omillar yig‘indisi tushuniladi. Ushbu omillar o‘zaro uyg‘unlashgan holda faoliyat yuritgandagina kutilgan natijaga erishish mumkin bo‘ladi.

Avvalo, muhim pedagogik shartlardan biri – ta’lim mazmunining ilmiylik, tizimlilik va hayotiylik tamoyillari asosida tashkil etilishidir. O‘quvchilarga berilayotgan huquqiy bilimlar ularning yosh xususiyatlariga mos, sodda va tushunarli bo‘lishi bilan birga, real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘langan bo‘lishi lozim. Nazariy ma’lumotlarning amaliy misollar, muammoli vaziyatlar va kundalik hayot bilan integratsiyasi o‘quvchilarda huquqiy bilimlarning mustahkam o‘zlashtirilishini ta’minlaydi. Shu jihatdan, o‘quv dasturlarini takomillashtirish, ularni zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlar bilan uyg‘unlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi muhim shart – ta’lim jarayonida interfaol va innovatsion pedagogik texnologiyalardan keng foydalanishdir. An’anaviy, biryoqlama axborot berishga asoslangan usullar o‘rniga o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undovchi metodlar – bahs-munozara, rolli o‘yinlar, keys-stadi, loyiha ishlari, simulyatsion mashg‘ulotlar qo‘llanilishi zarur. Bu usullar o‘smirlarning mustaqil fikrlashini, huquqiy vaziyatlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Ayniqsa, hayotiy tajribaga asoslangan yondashuvlar o‘quvchilarning huquqiy ongini chuqurlashtirishda samarali hisoblanadi.

Uchinchi shart – o‘qituvchining kasbiy kompetentligidir. Pedagog nafaqat huquqiy bilimlarga ega bo‘lishi, balki ularni o‘quvchilarga yetkazishning samarali metodlarini ham puxta egallagan bo‘lishi lozim. Shu bilan birga, o‘qituvchi

o‘smirlarning psixologik xususiyatlarini chuqur tushunishi, ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishi zarur. Pedagogning shaxsiy namunasi, huquqiy madaniyati va adolatli munosabati o‘quvchilar uchun muhim tarbiyaviy omil bo‘lib xizmat qiladi.

To‘rtinchi muhim shart – qulay psixologik-pedagogik muhitni yaratishdir. Ta’lim jarayonida o‘quvchilar o‘z fikrini erkin bayon qila oladigan, savol berishdan cho‘chimaydigan, xatolaridan qo‘rqmaydigan muhit shakllantirilishi zarur. Bunday ijobiy muhit o‘quvchilarda o‘ziga ishonchni oshiradi, ularning faolligini kuchaytiradi va huquqiy masalalarga nisbatan qiziqishini rag‘batlantiradi. Ayniqsa, o‘smirlik davrida emotsional qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy e’tirof muhim ahamiyatga ega.

Beshinchi shart – oila, maktab va jamiyat hamkorligini ta’minlashdir. O‘smirlarning huquqiy madaniyati faqat maktabda emas, balki oilada va keng ijtimoiy muhitda ham shakllanadi. Shu sababli, ota-onalar bilan muntazam ishlash, ularni huquqiy tarbiya jarayoniga jalb etish, oilada sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirish muhimdir. Bundan tashqari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, jamoat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlik o‘quvchilarning huquqiy bilimlarini amaliyot bilan bog‘lashga xizmat qiladi.

Oltinchi shart – o‘quvchilarning individual va yosh xususiyatlarini inobatga olishdir. Har bir o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi, ijtimoiy tajribasi turlicha bo‘lganligi sababli, ta’lim jarayonida differensial va individual yondashuvni qo‘llash zarur. Bu esa har bir o‘quvchining huquqiy madaniyatini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi va ularning shaxsiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga yordam beradi.

Yettinchi shart – axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishdir. Zamonaviy raqamli vositalar, interaktiv platformalar, multimedia resurslari orqali huquqiy bilimlarni yanada qiziqarli va tushunarli shaklda yetkazish mumkin. Shu bilan birga, o‘quvchilarda raqamli muhitda huquqiy xulq-atvorni shakllantirish, ya’ni internet madaniyati, axborot xavfsizligi va qonuniylik tamoyillariga amal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish ham muhimdir.

Sakkizinchi shart – uzluksizlik va izchillik tamoyiliga amal qilishdir. Huquqiy madaniyatni shakllantirish bir martalik tadbir emas, balki uzluksiz davom etadigan jarayon bo‘lib, u bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Boshlang‘ich sinflardan boshlab yuqori sinflargacha huquqiy tarbiya tizimli ravishda davom ettirilsa, kutilgan natijaga erishish osonlashadi.

Umuman olganda, o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini rivojlantirish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlar o‘zaro bog‘liq bo‘lgan ko‘plab omillarni o‘z ichiga oladi. Ularni kompleks tarzda amalga oshirish orqali o‘quvchilarda nafaqat huquqiy bilimlar, balki huquqiy ong, qadriyatlar va qonunlarga amal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish mumkin. Natijada esa jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashga hissa qo‘shadigan, mas’uliyatli va faol fuqarolar voyaga yetadi.

O‘smir yoshdagi o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini rivojlantirish jarayoni murakkab, ko‘p omilli va tizimli xarakterga ega bo‘lib, u nafaqat pedagogik, balki psixologik shart-sharoitlarning uyg‘unligini ham talab etadi. Mazkur jarayonning samaradorligi o‘quvchilarning ichki motivatsiyasi, shaxsiy tajribasi, o‘z-o‘zini anglash darajasi hamda ijtimoiy hamkorlik muhitining qay darajada tashkil etilganligiga bevosita bog‘liqdir. Shu bois, ushbu omillarni chuqur o‘rganish va ularni ta’lim-tarbiya jarayoniga ongli ravishda integratsiya qilish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, motivatsiya omili o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirishda hal qiluvchi o‘rin tutadi. O‘smirlik davrida shaxsning qiziqishlari, ehtiyojlari va intilishlari faol shakllanadi, shu sababli huquqiy ta’lim jarayonida ichki motivatsiyani rivojlantirish muhimdir. Agar o‘quvchi huquqiy bilimlarni o‘z hayoti uchun zarur va foydali deb his etsa, ularni ongli ravishda o‘zlashtirishga intiladi. Buning uchun pedagoglar huquqiy mavzularni o‘quvchilarning real ehtiyojlari, kundalik hayoti va ijtimoiy muammolari bilan bog‘lab berishlari lozim. Rag‘batlantirish, qiziqarli metodlardan foydalanish, muvaffaqiyat hissini shakllantirish orqali o‘quvchilarda huquqiy bilimlarga nisbatan barqaror qiziqish uyg‘otish mumkin.

Ikkinchi muhim omil – shaxsiy tajriba hisoblanadi. O‘smirlar o‘z hayotiy tajribasi orqali bilimlarni chuqurroq anglaydi va mustahkam o‘zlashtiradi. Shu sababli, huquqiy madaniyatni rivojlantirishda o‘quvchilarning kundalik hayotda duch keladigan vaziyatlari, ijtimoiy muammolar va real hodisalarni ta’lim jarayoniga jalb etish muhimdir. Masalan, nizoli vaziyatlarni tahlil qilish, turli huquqiy holatlarni muhokama qilish orqali o‘quvchilar o‘z tajribasini qayta ko‘rib chiqadi va undan to‘g‘ri xulosa chiqarishni o‘rganadi. Bu esa ularning huquqiy tafakkurini rivojlantiradi va xulq-atvorini ongli ravishda boshqarishiga yordam beradi.

Uchinchi omil – o‘z-o‘zini anglash jarayonidir. O‘smirlik davrida shaxs o‘z “Men”ini anglashga, o‘z imkoniyatlari, huquq va majburiyatlarini tushunishga intiladi. Bu jarayon huquqiy madaniyatning shakllanishi uchun muhim psixologik asos bo‘lib xizmat qiladi. O‘quvchilarda o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilish, o‘zini baholash, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali ularda huquqiy ongni mustahkamlash mumkin. Refleksiv faoliyat, ya’ni o‘z fikr va xatti-harakatlarini tahlil qilishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar bu borada ayniqsa samarali hisoblanadi. Natijada o‘quvchi nafaqat qonunlarni biladi, balki o‘z xulq-atvorini huquqiy me’yorlar asosida ongli ravishda boshqaradi.

To‘rtinchi muhim shart – hamkorlik muhitining mavjudligidir. O‘smirlar ijtimoiy mavjudot sifatida jamoa ichida rivojlanadi, tengdoshlar bilan muloqot va o‘zaro ta’sir orqali ijtimoiy tajriba orttiradi. Shu sababli, huquqiy madaniyatni shakllantirishda hamkorlikka asoslangan pedagogik texnologiyalar katta ahamiyatga ega. Guruhiy ishlar, jamoaviy muhokamalar, bahs-munozaralar, loyiha faoliyati orqali o‘quvchilar o‘z fikrini asoslash, boshqalarning nuqtai nazarini

hurmat qilish, ijtimoiy murosaga kelish kabi ko‘nikmalarni egallaydi. Bu esa ularning huquqiy munosabatlarda samarali ishtirok etishiga zamin yaratadi.

Shuningdek, pedagog va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlik ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga tayyor bilim beruvchi emas, balki ularning rivojlanishiga yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi subyekt sifatida faoliyat yuritishi lozim. Bunday yondashuv o‘quvchilarda ishonch, hurmat va ochiqlik muhitini shakllantiradi, bu esa huquqiy tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, oila va maktab hamkorligi ham pedagogik-psixologik shart-sharoitlarning ajralmas qismi hisoblanadi. Oila muhitida shakllangan qadriyatlar, xulq-atvor me’yorlari va ijtimoiy tajriba o‘quvchining huquqiy madaniyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, ota-onalarni huquqiy tarbiya jarayoniga jalb etish, ular bilan muntazam muloqot o‘rnatish va hamkorlikni yo‘lga qo‘yish zarur.

Xulosa qilib aytganda, o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan motivatsiya, shaxsiy tajriba, o‘z-o‘zini anglash va hamkorlik omillariga asoslanadi. Ushbu omillarni ta’lim jarayonida kompleks va tizimli ravishda qo‘llash o‘quvchilarda chuqur huquqiy bilimlar, barqaror huquqiy qadriyatlar va ongli xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada esa jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashga qodir bo‘lgan, mas’uliyatli va faol fuqarolarni tarbiyalash imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil. https://lex.uz/docs/-6445145
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6018-sonli farmoni.

MAHALLA, TA’LIM MUASSASALARI VA OTA-ONALAR HAMKORLIGINING PROFILAKTIKASI

D.Xojimetova – Jizzax DPU, f.f.n, dotsent

Bugungi kunda yosh avlodni har tomonlama barkamol, ma’nan yetuk va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalash davlat va jamiyat oldida turgan ustuvor

vazifalardan biri hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda turli ma’naviy tahdidlarning kuchayishi sharoitida yoshlar o‘rtasida huquqbuzarlik, zo‘ravonlik, internet qaramligi, deviant xulq-atvor va boshqa salbiy holatlarning oldini olish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa profilaktik faoliyatni tizimli va samarali tashkil etishni talab qiladi.

Bugungi kunda yoshlarni har tomonlama barkamol inson etib tarbiyalash, ularni turli ma’naviy tahdidlar, huquqbuzarliklar va salbiy ijtimoiy ta’sirlardan muhofaza qilish davlat siyosati darajasidagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu vazifani amalga oshirishda profilaktik chora-tadbirlarning samarali tashkil etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Profilaktika faqat muayyan muammo yuzaga kelgandan keyin emas, balki uning oldini olishga qaratilgan tizimli faoliyat sifatida qaralishi lozim. Mazkur jarayonda mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalarning hamkorligi hal qiluvchi o‘rin tutadi.

Oila bola tarbiyasining birinchi va asosiy muhiti hisoblanadi. Bolaning dunyoqarashi, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarga bo‘lgan yondashuvi avvalo oilada shakllanadi. Ota-onalarning farzand tarbiyasiga mas’uliyat bilan yondashishi, ularning qiziqishlari va muammolariga befarq bo‘lmasligi turli salbiy holatlarning oldini olishda muhim omil hisoblanadi. Shu ma’noda profilaktikaning birinchi bosqichi aynan oilada amalga oshiriladi.

Ta’lim muassasalari profilaktik faoliyatning muhim subyekti sifatida o‘quvchilarning ta’lim olishi bilan birga ularning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi, huquqiy madaniyati va ijtimoiy faolligini rivojlantirish vazifasini ham bajaradi. Maktablarda tashkil etiladigan tarbiyaviy soatlar, psixologik mashg‘ulotlar, huquqiy targ‘ibot ishlari va ijtimoiy loyihalar o‘quvchilarni turli xavf-xatarlardan muhofaza qilishga xizmat qiladi. Ayniqsa, maktab psixologlari va sinf rahbarlarining profilaktik faoliyati o‘quvchilarning muammolarini erta aniqlash imkonini beradi.

Mahalla instituti esa profilaktik ishlar tizimida muhim ijtimoiy mexanizm hisoblanadi. Mahalla fuqarolar yig‘inlari, yoshlar yetakchilari, xotin-qizlar faollari va nuroniylar ishtirokida yoshlar o‘rtasida tarbiyaviy va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar tashkil etiladi. Mahalla aholiga eng yaqin institut sifatida har bir oilaning holatini bilish va ehtimoliy muammolarni erta aniqlash imkoniyatiga ega.

Mahalla, ta’lim muassasasi va ota-onalar hamkorligining asosiy profilaktik ahamiyati shundaki, ularning birgalikdagi faoliyati natijasida bolaning rivojlanish muhiti to‘liq qamrab olinadi. Agar oilada kuzatilgan muammo maktab va mahalla bilan hamkorlikda hal etilsa, uning salbiy oqibatlarining oldini olish imkoniyati ortadi. Shuningdek, hamkorlik orqali xavf guruhiga mansub o‘quvchilar bilan manzilli ishlash, ularga psixologik va ijtimoiy yordam ko‘rsatish samaradorligi ta’minlanadi.

Bugungi raqamli davrda internet va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar hayotiga ta’siri kuchayib bormoqda. Shu sababli kiberbulling, internet qaramligi va axborot

xavfsizligi bilan bog‘liq muammolarning oldini olishda ham mazkur institutlar hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar, pedagoglar va mahalla vakillarining birgalikdagi nazorati hamda tushuntirish ishlari profilaktik samaradorlikni oshiradi. Mazkur masalalar bo‘yicha qu yidagi ilmiy-amaliy tavsiyalarni keltirish o‘rinli bo‘ladi:

1. Mahalla–maktab–oila hamkorligining yagona tizimini shakllantirish;

2. Xavf guruhiga mansub o‘quvchilarni erta aniqlash tizimini takomillashtirish;

3. Ota-onalarning pedagogik va psixologik bilimlarini oshirish;

4. O‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish.

Xulosa. Mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalarning hamkorligi yoshlar o‘rtasida huquqbuzarlik, zo‘ravonlik, deviant xulq-atvor va boshqa salbiy holatlarning oldini olishda muhim profilaktik mexanizm hisoblanadi. Ushbu hamkorlik bolaning shaxsiy rivojlanish muhitini kompleks ravishda nazorat qilish, muammolarni erta aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi. Shuning uchun mazkur institutlar o‘rtasidagi hamkorlikni yanada kuchaytirish va uning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish profilaktik ishlar samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston” – 2017-y. 295 – 297 b.
2. Sh. Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkonyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – T.: O‘qituvchi MU MChJ, 2021. 7 b.
3. Ota-ona – murabbiy [Matn] / X.Ibraimov, M.Quronov, J.Fozilov, F.Zaripov; – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2024. - 220 b.
4. X.Ibraimov va boshqalar. Najot tarbiyada. –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. -2025. – 60 b.
5. X.Ibraimov va boshqalar. Go‘zal hulq modellari. – Toshkent.: “Ilm ziyo zakovat” nashriyoti. –2025-y. 80-b.
6. X.Ibraimov va boshqalar. Ma’naviy-axloqiy tarbiya metodlari. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2025. - 68 b.

BOSHLANG'ICH SINF O‘QUVCHILARIDA IJTIMOIY MAS'ULIYAT VA ZO'RAVONLIKKA QARSHI IMMUNITETNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLA-OILA-MAKTAB HAMKORLIGI

Amirova Maxfirat Muzaffar qizi – Qori Niyoziy nomidagi TPMI tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy mas‘uliyat va zo‘ravonlikka qarshi barqaror immunitetni shakllantirishda mahalla, oila hamda ta‘lim muassasasi integratsiyasining pedagogik tizimi va uning samarali mexanizmlari ilmiy-amaliy jihatdan keng yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy mas‘uliyat, zo‘ravonlikka qarshi immunitet, boshlang‘ich sinf, mahalla-oila-maktab hamkorligi, korreksion pedagogika, tarbiya, ijtimoiy muhit, ma‘naviy immunitet.

Аннотация: В статье научно-практически освещены педагогическая система и эффективные механизмы интеграции махалли, семьи и образовательного учреждения в формировании социальной ответственности и устойчивого иммунитета против насилия у учащихся начальных классов.

Ключевые слова: социальная ответственность, иммунитет против насилия, начальные классы, сотрудничество махалла-семья-школа, коррекционная педагогика, воспитание, социальная среда.

Abstract: The article scientifically and practically highlights the pedagogical system and effective mechanisms of mahalla, family, and educational institution integration in developing social responsibility and sustainable immunity against violence in primary school students.

Keywords: social responsibility, immunity against violence, primary school, mahalla-family-school cooperation, correctional pedagogy, upbringing, social environment.

KIRISH

Zamonaviy global o‘zgarishlar va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi davrida yosh avlodni, xususan, maktab ostonasiga qadam qo‘ygan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijtimoiy hayotga moslashtirish, ularda yuksak ma‘naviy-axloqiy fazilatlarni tarkib toptirish dolzarb pedagogik muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Boshlang‘ich sinf yoshi (7-11 yosh) bolaning shaxs sifatida shakllanishida, uning dunyoqarashi, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlar tizimining poydevori qo‘yilishida eng nozik va mas‘uliyatli davr hisoblanadi. Aynan mana shu davrda bolada atrof-muhitdagi voqea-hodisalarga nisbatan ijtimoiy mas‘uliyat hissini uyg‘otish va jamiyatda uchrab turadigan turli salbiy holatlar, jumladan, tengdoshlar o‘rtasidagi va tashqi muhitdagi agressiya hamda zo‘ravonlikning har qanday ko‘rinishlariga (bulling, kiberbulling, psixologik tazyiq) qarshi mustahkam ma‘naviy-ruhiy immunitetni shakllantirish zarurati tug‘iladi. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli ta‘limiy va ijtimoiy islohotlar sharoitida yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ularni ijtimoiy himoya qilish va har tomonlama sog‘lom muhitda kamol toptirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan bo‘lib, bu jarayonda an‘anaviy ijtimoiy institutlar hisoblangan mahalla, oila va ta‘lim muassasalarining uzviy hamkorligini ta‘minlash masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu uchlik ittifoqi - oilaning hissiy-ma‘naviy tayanchi, maktabning tizimli va maqsadli ta‘lim-tarbiyaviy salohiyati hamda mahallaning ijtimoiy nazorat va milliy qadriyatlarni asrash borasidagi imkoniyatlarini birlashtiruvchi yagona pedagogik platformani tashkil etadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy mas‘uliyatning yetarli darajada rivojlanmasligi kelajakda ularning jamiyat qonun-qoidalariga befarq bo‘lib ulg‘ayishiga, zo‘ravonlik va agressiv xulq-atvorga nisbatan psixologik himoyasizligiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, kichik maktab yoshidagi bolalarda emotsional intellektni oshirish, tolerantlikni rivojlantirish va ma‘naviy immunitetni shakllantirishda mahalla-oila-maktab hamkorligining innovatsion modellarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish ushbu tadqiqot ishining bosh maqsadi va dolzarbligini belgilaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi, shaxsiy rivojlanishi va ularni jamiyatga moslashtirish muammolari jahon va mamlakatimiz pedagogik hamda psixologik fanlarida keng doirada tadqiq etib kelingan. Bolaning ijtimoiy muhit bilan aloqasi va xulq-atvor mezonlarining shakllanishi borasida klassik psixologiya va pedagogika namoyandalari o‘zlarining fundamental fikrlarini bayon etganlar. Shaxs rivojlanishida ijtimoiy omillarning roli va oila muhitining pedagogik funksiyalari o‘zbek olimlari tomonidan milliy mentalitet xususiyatlaridan kelib chiqqan holda chuqur tahlil qilingan. Jumladan, oila muhitida farzand tarbiyasining ijtimoiy-pedagogik asoslari, ota-onalarning pedagogik madaniyatini yuksaltirish masalalari tadqiqotchi pedagog M. Inomova tomonidan atroflicha o‘rganilgan bo‘lib, unda bola shaxsidagi dastlabki axloqiy tushunchalar aynan oilaviy munosabatlar zaminida shakllanishi isbotlangan [1, B. 45]. Pedagogik tizimda hamkorlik tamoyillari va ta‘lim muassasasining tarbiyaviy funksiyalarini muvofiqlashtirish muammolari xususida to‘xtalganda, B.X. Xodjayevning tadqiqotlarida umumiy o‘rta ta‘lim jarayonida o‘quvchilarda tarixiy fikrlash va ijtimoiy tasavvurlarni shakllantirish, shuningdek, shaxsning ijtimoiy mas‘uliyat mezonlarini pedagogik tizim sifatida loyihalash masalalari tizimli tahlil etilgan [2, B. 78].

Shu bilan bir qatorda, yosh avlod tarbiyasida eng muhim bo‘g‘in hisoblangan mahalla institutining pedagogik imkoniyatlari, jamoatchilik nazorati va ma‘naviy muhit barqarorligini ta‘minlashdagi o‘rni O. Musurmonova tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda yorqin aks etgan bo‘lib, unda oilaviy qadriyatlarni shakllantirishda mahallaning o‘rni va tarbiyaviy integratsiya masalalari ilmiy asoslab berilgan [3, B. 112]. Bolalarda axloqiy immunitet, zo‘ravonlik va g‘ayriixtiyoriy harakatlarga qarshi psixologik va pedagogik himoyani shakllantirishning ilmiy-nazariy jihatlari respublikamizning yetakchi psixolog olimi E.G‘. G‘oziyevning ilmiy ishlarida o‘z ifodasini topgan bo‘lib, u kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanish qonuniyatlari va refleksiv ko‘nikmalarini shakllantirish zaruriyatini ko‘rsatib o‘tgan [4, B. 92]. Xorijiy pedagogik amaliyotda ham maktab va oila hamkorligini rivojlantirish orqali

maktablarda xavfsiz muhit yaratish va agressiyaning oldini olish masalalari, xususan, J. Epstein tomonidan taklif etilgan olti bosqichli hamkorlik modeli bugungi kunda ham xalqaro ta‘lim tizimida keng qo‘llanilib kelinmoqda [5, B. 56]. Bolalar o‘rtasidagi zo‘ravonlik va uning oldini olishning ijtimoiy-pedagogik preventiv metodlari esa D. Olweusning fundamental tadqiqotlarida o‘z aksini topgan [6, B. 34].

Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuv, qiyosiy-pedagogik tahlil, pedagogik kuzatish, anketa-so‘rovnoma hamda eksperimental-sinov metodlariga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida Samarqand viloyatidagi umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining boshlang‘ich sinflarida tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Bunda o‘quvchilarning ijtimoiy mas‘uliyat darajasi va zo‘ravonlikka (bullingga) nisbatan sezgirlik hamda qarshilik ko‘rsatish qobiliyatini aniqlash maqsadida maxsus pedagogik diagnostika vositalari va sotsiometrik metodikalardan foydalanildi. Mahalla faollari, ota-onalar va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘rtasida hamkorlik samarasini aniqlashga qaratilgan so‘rovnomalar o‘tkazildi hamda olingan natijalar matematik-statistik usullar yordamida qayta ishlandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Olib borilgan tajriba-sinov tadqiqotlari davomida dastlab boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy mas‘uliyat tushunchasining shakllanganlik darajasi va ularning maktab hamda mahalla muhitida o‘zaro munosabatlarda zo‘ravonlik, tazyiq o‘tkazish kabi salbiy holatlarga bo‘lgan munosabati o‘rganildi. Tajriba guruhlarida (jami 120 nafar o‘quvchi, 60 nafar ota-ona va 12 nafar mahalla mutaxassislari jalb etilgan) maqsadli ravishda "Mahalla-oila-maktab" integratsiyalashgan pedagogik dasturi joriy etildi. Mazkur dastur doirasida mahallalarda "Ota-onalar universiteti", maktablarda esa "Ahil oila - xavfsiz maktab" mavzusida treninglar va ijodiy to‘garaklar tashkil qilindi. Nazorat guruhlarida esa an‘anaviy ta‘lim-tarbiya jarayoni davom ettirildi.

Tadqiqotning boshlang‘ich va yakuniy bosqichlarida o‘quvchilarning ijtimoiy mas‘uliyat mezonlari (o‘z burchini anglash, o‘zgalarga yordam berish, jamoat qoidalariga rioya qilish) va zo‘ravonlikka qarshi immunitet ko‘rsatkichlari (agressiyani inkor etish, do‘stona munosabatlarni qadrlash, muammoli vaziyatlarni muloqot orqali hal etish) dinamikasi tahlil qilindi. Olingan aniq ma‘lumotlar quyidagi jadvallarda o‘z aksini topgan.

1-jadval

Tajriba va nazorat guruhlarida o‘quvchilarning ijtimoiy mas‘uliyat shakllanganlik darajasi dinamikasi (foiz hisobida)

Guruhlar va bosqichlar	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Past daraja
Tajriba guruhi (tajribagacha)	18,3%	51,7%	30,0%
Tajriba guruhi (tajribadan keyin)	42,5%	48,3%	9,2%

Guruhlar va bosqichlar	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Past daraja
Nazorat guruhi (tajribagacha)	19,1%	50,0%	30,9%
Nazorat guruhi (tajribadan keyin)	22,5%	52,5%	25,0%

1-jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, mahalla-oila-maktab hamkorligi tizimli asosda yo‘lga qo‘yilgan tajriba guruhlarida ijtimoiy mas‘uliyatning yuqori darajasi tajribadan keyin 18,3 foizdan 42,5 foizga ko‘tarildi, past daraja esa 30,0 foizdan 9,2 foizgacha kamaydi. Nazorat guruhlarida esa o‘sish ko‘rsatkichlari juda past bo‘lib, sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmadi. Bu esa taklif etilgan hamkorlik modelining amaliy jihatdan samarali ekanligini ko‘rsatadi.

O‘quvchilarda zo‘ravonlik va tajovuzkorlikning har qanday ko‘rinishlariga nisbatan psixologik-pedagogik barqarorlikni, ya‘ni immunitetni shakllantirish jarayoni ham bevosita ota-onalar va mahalla faollarining maktab hayotidagi ishtiroki bilan bog‘liq holda tahlil qilindi. Bolalarda bulling holatlariga duch kelganda o‘zini tutish va unga qarshi turish ko‘nikmalari o‘rganilganda, quyidagi natijalar qayd etildi.

2-jadval

O‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitet shakllanganligi darajasi (foiz hisobida)

Baholash mezonlari (Tajribadan keyingi holat)	Tajriba guruhi (%)	Nazorat guruhi (%)	Farq ko‘rsatkichi (%)
Agressiv vaziyatlarni muloqot bilan hal qilish	68,3%	41,6%	+26,7%
Tengdoshlariga nisbatan tolerantlik (bag‘rikenglik)	75,0%	48,3%	+26,7%
Zo‘ravonlik holatlarida kattalarga va pedagoglarga vaqtida murojaat qilish madaniyati	81,6%	52,5%	+29,1%
Kibermakonda (internetda) xavfsiz axloq qoidalariga rioya etish	59,1%	36,6%	+22,5%

2-jadvalda keltirilgan tahliliy natijalar shuni tasdiqlaydiki, mahalla faollari va ota-onalar bilan hamkorlikda o‘tkazilgan tushuntirish va profilaktika ishlari natijasida tajriba guruhidagi o‘quvchilarning zo‘ravonlik holatlarida to‘g‘ri qaror

qabul qilish va vaqtida pedagog hamda ota-onalarga xabar berish ko‘nikmasi 81,6 foizni tashkil etgan bo‘lsa, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich atigi 52,5 foiz darajasida qolib ketgan. Pedagogik hamkorlik tizimi bolalarda nafaqat jismoniy, balki axborot xurujlari sharoitida ham kiberxavfsizlik va ma‘naviy barqarorlik asoslarini mustahkamlagan. Muhokamalar natijasi shuni ko‘rsatadiki, agar oiladagi tarbiya muhiti maktabdagi ta‘limiy qadriyatlar va mahalladagi jamoatchilik nazorati bilan uyg‘unlashtirilmasa, faqatgina pedagoglarning urinishlari bilan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida zo‘ravonlikka qarshi to‘liq mudofaa tizimini yaratib bo‘lmaydi. Binobarin, mahalla-oila-maktab hamkorligi - integratsiyalashgan pedagogik ta‘sir kuchi sifatida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy mas‘uliyat hissini uyg‘otish va ularda zo‘ravonlikning har qanday ko‘rinishlariga nisbatan mustahkam pedagogik-psixologik immunitetni shakllantirish jarayoni ko‘p qirrali, tizimli va uzluksiz pedagogik yondashuvni talab etadi. Olib borilgan ilmiy-nazariy tahlillar va amaliy tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko‘rsatadiki, bu muammoni an‘anaviy, bir tomonlama yondashuvlar yoki faqatgina maktab ta‘limi doirasida hal etish kutilgan samarani bermaydi. Bola shaxsidagi axloqiy poydevor va jamoatchilik munosabatlariga moslashish ko‘nikmalari uning eng yaqin ijtimoiy doiralari bo‘lgan oila bag‘rida shakllanadi, maktabda ilmiy va tizimli ravishda rivojlantiriladi hamda mahalla ijtimoiy muhitida sinovdan o‘tib, mustahkamlanadi. Shu sababli, mahalla-oila-maktab hamkorligini yangi innovatsion va amaliy platformaga olib chiqish davr talabidir.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, quyidagi muhim pedagogik xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy mas‘uliyatni shakllantirish bolaning o‘z-o‘zini anglashi, o‘z haq-huquqlari va majburiyatlarini bilishi hamda tengdoshlarining huquqlariga hurmat bilan qarashi orqali amalga oshadi. Bu jarayonda mahalla va maktab hamkorligida tashkil etiladigan turli ma‘rifiy tadbirlar, jamoat ishlariga bolalarni jalb etish ularda ijtimoiy sheriklik va birdamlik tuyg‘usini kuchaytiradi.

Ikkinchidan, o‘quvchilarda zo‘ravonlikka (bulling va agressiyaga) qarshi immunitet hosil qilish - nafaqat ularni jismoniy himoya qilish, balki ularning emotsional intellektini, agressiv holatlarda agressiyaga agressiya bilan emas, balki muloqot va huquqiy-axloqiy normalar doirasida javob berish, muammoni bartaraf etish ko‘nikmalarini shakllantirish demakdir. Bunga erishish uchun oiladagi nosog‘lom muhit, ota-onalarning o‘zaro kelishmovchiliklari yoki bolaga nisbatan e‘tiborsizligi zudlik bilan mahalla faollari va maktab psixologlari tomonidan aniqlanishi va profilaktik chora-tadbirlar ko‘rilishi lozim.

Uchinchidan, o‘tkazilgan eksperimentlar mahalla-oila-maktab uzviyligi ta‘minlangan guruhlarda bolalarning nafaqat xulq-atvori ijobiy tomonga o‘zgarganini, balki ularning o‘quv motivatsiyasi va o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari

ham sezilarli darajada ko‘tarilganini tasdiqladi. Demak, xavfsiz va emotsional barqaror muhit ta‘lim samaradorligini oshirishning eng muhim omilidir.

To‘rtinchidan, maktab amaliyotida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, maktab psixologlari, mahalla xotin-qizlar faollari hamda ota-onalardan iborat bo‘lgan "Mobil preventiv guruhlar" faoliyatini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiqdir. Bunday guruhlar bolalar o‘rtasidagi kichik ziddiyatlarni ham boshlang‘ich bosqichda aniqlab, ularning chuqurlashib ketishining va zo‘ravonlik shakliga aylanishining oldini oladi.

Xulosa qilib aytganda, mahalla-oila-maktab hamkorligi shunchaki tashkiliy tadbirlar majmuasi emas, balki jamiyatning ertangi kuni bo‘lgan yosh avlodni ma‘naviy yetuk, jismonan sog‘lom, ijtimoiy mas‘uliyatli va har qanday ma‘naviy hamda jismoniy zo‘ravonlik tendensiyalariga qarshi mustahkam turg‘unlikka ega bo‘lgan shaxs qilib tarbiyalashning eng oqilona va milliy qadriyatlarimizga mos keladigan pedagogik strategiyasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Inomova M. - Oila pedagogikasi - Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2012 - 156 b.
2. Xodjayev B.X. - Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti - Toshkent: Sano-standart, 2017 - 416 b.
3. Musurmonova O. - Oila ma‘naviyati - milliy g‘urur - Toshkent: O‘qituvchi, 2000 - 214 b.
4. G‘oziyev E.G‘. - Yosh davrlari psixologiyasi - Toshkent: O‘qituvchi, 2002 - 288 b.
5. Epstein J. - School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools - Boulder: Westview Press, 2011 - 380 p.
6. Olweus D. - Bullying at School: What We Know and What We Can Do - Oxford: Blackwell Publishing, 1993 - 140 p.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH

Asqarova Shahnozaxon To‘lqinjon qizi – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmlari tadqiq etilgan. Bolalarda mustaqil qaror qabul qilish va “yo‘q” deya olish qobiliyatining yetishmasligi kelajakda ularning maktabda va ko‘chada bulling (zo‘ravonlik) qurboniga aylanishiga zamin yaratishi asoslangan. Muammoning amaliy yechimi sifatida “Maktab – Oila – Mahalla” integratsiyasiga asoslangan hamkorlik modeli hamda dars jarayonida qo‘llaniladigan interaktiv keyslar tizimi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, mas’uliyatli qaror, zo‘ravonlikka qarshi immunitet, bulling, mahalla-oila-maktab integratsiyasi, assertiv xulq-atvor.

Abstract: This article examines the socio-pedagogical mechanisms of developing responsible decision-making skills in primary school children. It establishes that a lack of capacity for independent decision-making and the inability to say "no" lays the groundwork for children to become victims of bullying both at school and on the streets in the future. As a practical solution to the problem, a collaborative model based on the “School – Family – Mahalla” integration and a system of interactive case studies for classroom use are proposed.

Keywords: primary school, responsible decision, immunity against violence, bullying, mahalla-family-school integration, assertive behavior.

Аннотация: В данной статье исследуются социально-педагогические механизмы формирования навыков принятия ответственных решений у учащихся младшего школьного возраста. Обосновано, что отсутствие у детей способности принимать самостоятельные решения и умения говорить «нет» создает предпосылки для того, чтобы в будущем они стали жертвами буллинга (насилия) в школе и на улице. В качестве практического решения проблемы предложены модель сотрудничества на основе интеграции «Школа – Семья – Махалля», а также система интерактивных кейсов, используемых в учебном процессе.

Ключевые слова: начальная школа, ответственное решение, иммунитет против насилия, буллинг, интеграция махалли, семьи и школы, ассертивное поведение.

Zamonaviy pedagogika va sotsiologiyaning eng dolzarb vazifalaridan biri – o‘sib kelayotgan yosh avlodni ijtimoiy xavf-xatarlar, agressiya va zo‘ravonlik illatidan himoya qilish, ularda mustahkam ichki immunitetni shakllantirishdan iborat. O‘zbekistonda uchinchi Renessans poydevorini barpo etish sharoitida shaxs erkinligi, uning huquqiy va ijtimoiy mas’uliyati masalasi ta’lim tizimining tub o‘zagiga aylandi. Biroq, zo‘ravonlikka va salbiy ta’sirlarga qarshi psixologik barqarorlik o‘smirlik davrida to‘satdan paydo bo‘lib qolmaydi. Uning poydevori aynan kichik maktab yoshida – bolaning ilk bor mustaqil ijtimoiy muhitga qadam qo‘yadigan boshlang‘ich sinf davrida, uning “mas’uliyatli qaror qabul qilish” ko‘nikmasi orqali shakllanadi.

Mas’uliyatli qaror qabul qilish – bu shaxsning o‘z xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlari oqibatini anglagan holda, axloqiy me’yorlar va xavfsizlik qoidalariga tayanib to‘g‘ri tanlovni amalga oshira olish qobiliyatidir. Kichik maktab yoshidagi davrda ushbu ko‘nikmaning shakllanishi bolani kelajakdagi ijtimoiy bosimlardan himoya qiluvchi asosiy qalqon hisoblanadi.

Pedagogik va psixologik amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi tizimli muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bola o‘z harakatlari uchun javobgarlikni his qilmasa yoki muqobil

variantlar orasidan to‘g‘risini tanlashga qiynalsa, u atrofdagilarning ta’siriga oson beriluvchan bo‘lib qoladi.

Ushbu muammoning eng xavfli oqibati o‘quvchining yuqori sinflarga o‘tish davrida yaqqol namoyon bo‘ladi. Qaror qabul qilishda irodasi bo‘sh, o‘z fikrini himoya qila olmaydigan bolalar maktab muhitida ko‘p hollarda bulling (ruhiy va jismoniy tazyiq) qurboniga aylanadi. Yoki aksincha, salbiy yetakchilarning bosimi ostida guruhli huquqbuzarliklar, kiber-jinoyatlar va zararli odatlar girdobiga osonlikcha tortilib ketadi. Shu sababli, kichik maktab yoshidanoq bolada har qanday tashqi bosimga chidamlilikni va vaziyatni xolis baholay olishni tarbiyalash kechiktirib bo‘lmas pedagogik zaruriyatdir.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning shaxs sifatida shakllanishi va ularning xulq-atvor korreksiyasi uzoq yillardan buyon mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o‘rganib kelinmoqda. Shaxsning ijtimoiy moslashuvi va faoliyat motivatsiyasini tizimli tadqiq etgan psixolog E.G‘oziyev o‘z ishlarida kichik maktab yoshida bolalarda ixtiyoriylik, rejalashtirish va o‘z-o‘zini nazorat qilish funksiyalari shakllanishini alohida ta’kidlagan.

Shuningdek, zamonaviy o‘zbek pedagog olimlari, xususan, O.Musurmonova va M.Inomova o‘z ilmiy tadqiqotlarida ta’lim muassasalarida ma’naviy-axloqiy muhitni sog‘lomlashtirish hamda maktab va oila hamkorligini tizimli tashkil etish mexanizmlarini yoritib berganlar. Chet el amaliyotida esa ijtimoiy-emosional ta’lim (Social and Emotional Learning - SEL) konsepsiyasi doirasida “mas’uliyatli qaror qabul qilish” (Responsible decision-making) shaxs rivojlanishining 5 ta asosiy komponentidan biri sifatida e’tirof etiladi.

Biroq, bugungi kun talabidan kelib chiqib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ushbu ko‘nikmani aynan zo‘ravonlikka qarshi profilaktik vosita sifatida “Maktab – Oila – Mahalla” zanjirida integratsiyalashgan holda rivojlantirish metodikasi yetarlicha yoritilmagan.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mas’uliyatli qaror qabul qilish kon’nikmasini rivojlantirish va shu orqali ularda zo‘ravonlikka qarshi immunitet hosil qilish uzviy uchlik hamkorligini talab etadi:

1. Maktab muhitidagi pedagogik mexanizmlar. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi dars va darsdan tashqari jarayonlarda tayyor qoliplardan voz kechib, muammoli-situatsion metodlardan foydalanishi zarur. Bolaga darslikdagi quruq matn o‘rniga hayotiy keyslar (Case-study) berilishi kerak.

Amaliy keys namunasi. Sinfda o‘qituvchi o‘quvchilarga quyidagi vaziyatni taqdim etadi: “Siz tanaffusda eng yaqin do‘stingiz boshqa bir kichik sinf o‘quvchisining darsligini berkitib qo‘yganini ko‘rib qoldingiz. Do‘stingiz sizga: “Agar o‘qituvchiga aytsang, sen bilan boshqa gaplashmayman”, dedi. Nima qilasiz?”

Tahlil: Ushbu vaziyatda o‘quvchi o‘zida “do‘stlik majburiyati” va “haqiqat hamda adolat” o‘rtasidagi to‘qnashuvni his qiladi. O‘qituvchi yo‘naltiruvchi savollar orqali bolani yolg‘on gapirish yoki zo‘ravonlikka sherik bo‘lish yomon

oqibatlarga olib kelishini anglashga va eng mas’uliyatli qarorni (masalan, do‘stini xatosini to‘g‘rilashga ko‘ndirish) mustaqil tanlashga o‘rgatadi.

2. Oila muhitidagi psixologik zamin. Oila – bolaning qaror qabul qilish erkinligi sinovdan o‘tadigan ilk poligon. Agar oilada avtoritar muhit bo‘lsa va bolaning o‘rniga hamma qarorni ota-ona qabul qilsa, bola mustaqillikni o‘rganolmaydi. Ota-onalar kichik yoshdanoq bolaga quyidagilar orqali mas’uliyat berishlari lozim:

Kundalik uy yumushlarida doimiy majburiyat yuklash (masalan, uy hayvonlarini parvarishlash, xonani tartiblash);

Shaxsiy tanlov imkoniyatini berish (kitob, kiyim yoki dam olish kunini qanday o‘tkazishni bola bilan birga muhokama qilish). Oila bag‘rida fikri tinglangan va xato qilishdan qo‘rqmaydigan bola ko‘chada va maktabda ham har qanday tazyiqqa nisbatan o‘zining mustaqil “yo‘q” degan pozitsiyasini bildira oladi.

3. Mahalla institutining ijtimoiy-profilaktik ahamiyati. Mahalladagi xotin-qizlar faoli, yoshlar yetakchisi va mahalla psixologlari ta’lim muassasasi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa o‘rnatishi shart. Agar maktabda boshlang‘ich sinf o‘quvchisining xulqida agressiya yoki haddan tashqari tortinchoqlik kuzatilsa, mahalla darhol ushbu oiladagi muhitni o‘rganishi lozim. Mahallalarda tashkil etiladigan “Ota-onalar universiteti” to‘garaklari orqali farzand tarbiyasida zo‘ravonliksiz muloqot madaniyatini targ‘ib qilish, bolalar uchun xavfsiz va sog‘lom ijtimoiy makon yaratish bolaning ijtimoiy mas’uliyat tuyg‘usini yanada yuksaltiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini tizimli rivojlantirish – yoshlar o‘rtasida jinoyatchilik, huquqbuzarlik va maktab bullingining oldini olishning eng birlamchi va samarali profilaktik omilidir. Mazkur jarayon faqatgina pedagogning mehnati bilan cheklanib qolmasdan, Maktab, Oila va Mahalla institutlarining integratsiyalashgan hamkorlik modeli asosida olib borilsagina, kutilgan ijobiy natijani beradi. Erta yoshdan mas’uliyatni his qilgan bola kelajakda har qanday ko‘rinishdagi zo‘ravonlik g‘oyalariga qarshi mustahkam ma’naviy-psixologik immunitetga ega shaxs bo‘lib ulg‘ayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishning nazariy-metodologik va falsafiy asoslari. (2026). Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 4(5).

2. G‘aybullayev, a. (2026). Social-psychological determinants of bullying behavior formation in schoolchildren. Academic spectrum, 4-son (2026-yil, aprel), 13-18.

3. Abrorxonova Kamolaxon Abrorxon qiz, Yo‘ldasheva Nazokat Hamid qizi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlashni rivojlantirish metod va vositalar. Zenodo, 2025, https://doi.org/10.5281/zenodo.18034471.

MAHALLA-OILA-MAKTAB HAMKORLIGI ASOSIDA O‘QUVCHI-YOSHLARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI PSIXOLOGIK BARQARORLIKNI SHAKLLANTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Aminova Xushnoza Baxodir qizi – Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti, 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mahalla-oila-maktab hamkorligi asosida o’quvchi-yoshlarda zo’ravonlikka qarshi psixologik barqarorlikni shakllantirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Zo’ravonlikning yosh avlodga ta’siri va uning ijtimoiy-psixologik oqibatlari ko’rib chiqilgan hamda uchta asosiy ijtimoiy institut – mahalla, oila va maktab – ning birgalikdagi profilaktik faoliyatining samarali mexanizmlari ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijasida o’quvchilarda psixologik chidamlilik, o’z-o’zini himoya qilish ko’nikmalari va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishning integrativ modeli taklif etilgan.

Kalit so’zlar: zo’ravonlik, psixologik barqarorlik, mahalla-oila-maktab hamkorligi, profilaktika, o’quvchi-yoshlar, ijtimoiy immunitet.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы формирования психологической устойчивости учащихся против насилия на основе сотрудничества махалли, семьи и школы. Проанализировано влияние насилия на молодое поколение и его социально-психологические последствия, рассмотрены эффективные механизмы профилактической деятельности трёх институтов. Предложена интегративная модель развития стойкости и социальной ответственности у учащихся.

Ключевые слова: насилие, психологическая устойчивость, сотрудничество махалли-семьи-школы, профилактика, учащаяся молодёжь, социальный иммунитет.

Abstract: This article scientifically examines the issues of forming psychological resilience against violence among students based on the cooperation of mahalla, family and school. The impact of violence on the younger generation and its socio-psychological consequences are analyzed. Effective mechanisms of preventive activities of three key social institutions are considered. An integrative model for developing resilience, self-defense skills and social responsibility in students has been proposed.

Keywords: violence, psychological resilience, mahalla-family-school cooperation, prevention, student youth, social immunity.

KIRISH. Bugungi kunda globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan bir davrda yoshlar tarbiyasiga jiddiy tahdid solayotgan omillardan biri – zo’ravonlik hodisalari tobora keng tarqalmoqda. O’zbekistonda ham maktab muhitida tengdoshlar o’rtasidagi zo’ravonlik (bulling), kiberzo’ravonlik hamda

oilaviy zo’ravonlik holatlari yildan yilga oshib borayotgani kuzatilmoqda. Bunday holat nafaqat ta’sir sifatini pasaytiradi, balki o’quvchilarning ruhiy salomatligi, shaxsiy kamoloti va kelajakdagi ijtimoiy faolligiga ham katta zarar yetkazadi.

Mazkur muammoni hal etishda uchta asosiy ijtimoiy institut – mahalla, oila va maktab – o’rtasidagi hamkorlikning samarali mexanizmlarini yo’lga qo’yish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biriga aylanmoqda. O’zbekiston Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosati to’g’risida» gi qonuni (2020) va bir qator Prezident farmonlari ushbu uch muassasaning hamkorlikda ish yuritishiga mustahkam huquqiy zamin yaratib bergan. Shunga qaramasdan, amaliyotda bu hamkorlik hali ham tizimli va uzluksiz xarakter kasb etmayotganligi ko’plab tadqiqotchilar tomonidan qayd etilmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi – mahalla-oila-maktab hamkorligi asosida o’quvchi-yoshlarda zo’ravonlikka qarshi psixologik barqarorlikni shakllantirish yo’llarini ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularga nisbatan samarali yechimlar taklif etishdan iborat.

ASOSIY QISM

1. Zo’ravonlik tushunchasi va uning o’quvchi-yoshlarga ta’siri

Jahon sog’ligini saqlash tashkilotining (JSST) ta’rifiga ko’ra, zo’ravonlik – kuch, tahdid yoki jismoniy ta’sir orqali boshqa shaxsga jismoniy yoki psixologik zarar yetkazishga qaratilgan qasddan sodir etiladigan harakatdir (WHO, 2002). Maktab muhitida zo’ravonlikning eng keng tarqalgan turi bulling hisoblanib, u tizimli ravishda kuchliroq tomon tomonidan kuchsizroq tengdoshga nisbatan amalga oshiriladi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, bulling qurboniga aylangan o’quvchilar o’quv motivatsiyasining keskin pasayishi, depressiya, ijtimoiy izolyatsiya va hatto suitsidal fikrlar kabi og’ir ruhiy oqibatlarni boshdan kechirishga majbur bo’ladi.

Kiberzo’ravonlik – ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlarda sodir etiladigan zo’ravonlik turi – so’nggi yillarda o’smirlar orasida tobora keng tarqalmoqda. O’smirlar ko’pincha virtual muhitdagi haqorat va tahdidlarni kattalardan yashirishga harakat qiladi, bu esa muammoni o’z vaqtida aniqlash va oldini olishni qiyinlashtiradi. Rus psixologi D. I. Feldshteynning ta’kidlashicha, zo’ravonlikka uchragan bola o’zining ijtimoiy ko’nikmalarini asta-sekin yo’qotib boradi va bu holat uning keyingi hayoti uchun chuqur iz qoldiradi.

2. Mahalla institutining profilaktik roli

Mahalla – O’rta Osiyo, xususan O’zbekiston jamiyatining o’ziga xos ijtimoiy tuzilmasi bo’lib, asrlar davomida tarbiyaviy va ijtimoiy-himoya funksiyalarini muvaffaqiyatli bajarib kelgan. Mahalla faollari, oqsoqollar kengashi va ijtimoiy xodimlar birgalikda muammoli oilalarni erta aniqlash, ota-onalarga maslahat berish hamda yoshlarga to’g’ri yo’llanma berish imkoniyatiga egadirlar. Mahalladagi qo’shnichilik munosabatlar tizimi bolaning xulq-atvori va psixologik holatini doimiy nazoratda ushlab turish imkonini beradi.

Mahalla faoliyatining samaradorligini oshirish uchun, birinchi navbatda, mahalla raislari va ijtimoiy xodimlarni zo’ravonlikni erta aniqlash va unga to’g’ri munosabat bildirish bo’yicha maxsus o’qitish zarur. Bundan tashqari, mahalladagi sport, madaniy va ijodiy to’garaklar yoshlarning bo’sh vaqtini foydali o’tkazishiga xizmat qilishi lozim. Mahalla kengashi maktab rahbariyati va sinf rahbarlari bilan muntazam hamkorlik qilishi orqali erta ogohlantirish tizimini yo’lga qo’yish mumkin.

3. Oilaning asosiy tarbiyaviy vazifalari

Oila – bolaning birinchi va asosiy tarbiya maktabi. Amerikalik psixolog Albert Banduraning ijtimoiy o’rganish nazariyasiga ko’ra, bola xulq-atvorining asosiy andozalarini kuzatish va taqlid qilish orqali avvalo o’z oilasidan o’rganadi. Demak, zo’ravonlikka chidamlilik ham, zo’ravonlikka moyillik ham ko’p jihatdan oila muhitida shakllanadi. Ota-onalar farzandining kun tartibini, do’stlar doirasini va internet faoliyatini e’tibor bilan kuzatib borsa, zo’ravonlik holatlari o’z vaqtida aniqlanishi mumkin.

Muammo shundaki, ayrim oilalarda tarbiyaviy zo’ravonlik – qo’pollik, jismoniy jazo, haqorat – odatiy holga aylanib qolgan. Bunday muhitda o’sgan bola tengdoshlariga nisbatan ham zo’ravon xatti-harakat ko’rsatish ehtimoli yuqori bo’ladi. Shu sababli oilaviy psixologik savodxonlikni oshirish – zo’ravonlik profilaktikasining muhim tarkibiy qismidir. Maktab va mahalla birgalikda «Sog’lom oila» dasturlari, ota-onalar maktabi va psixologik maslahat xizmatlari orqali bu yo’lda faoliyat olib borishi zarur.

4. Maktabning profilaktik va tarbiyaviy vazifalari

Maktab – o’quvchi kunining katta qismini o’tkazadigan va ijtimoiy ko’nikmalarini shakllantiradigan asosiy makon. Maktab psixologi, sinf rahbari va fan o’qituvchilari birgalikda ishlasa, zo’ravonlik belgilarini erta aniqlash va uning oldini olish ancha osonlashadi. Maktabda «Xavfsiz maktab» dasturini joriy etish, o’quvchilar uchun maxfiy murojaat imkoniyatlarini yaratish, nizoli vaziyatlarni tinchlik yo’li bilan hal etishni o’rgatuvchi mediatsiya xizmatlari – bularning barchasi turli mamlakatlarda yuqori samaradorligini isbotlagan.

O’zbekiston maktablarida «Psixologik xavfsizlik muhiti» yaratish bo’yicha bir qator chora-tadbirlar belgilangan. Xususan, maktab psixologlari bilan ta’minlash, tarbiyaviy soatlarda zo’ravonlik mavzularini ochiq va samimiy muhokama qilish hamda tengdoshlar yordami (peer-support) dasturlarini joriy etish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Biroq amalda ushbu tadbirlar ko’pincha rasmiy hujjatlar darajasida qolmoqda, ularning haqiqiy hayotga tatbiqi hali yetarli emas.

5. Uch muassasa hamkorligi: integrativ model

Zo’ravonlikka qarshi kurashning eng samarali yo’li – mahalla, oila va maktab o’rtasida uzluksiz muloqot va muvofiqlashtirish tizimini yo’lga qo’yishdir. Tadqiqotchilar tomonidan taklif etilayotgan integrativ model to’rt asosiy bosqichdan iborat. Birinchi bosqich – erta aniqlash: mahalla faollari, ota-onalar va

o’qituvchilar zo’ravonlik belgilarini o’z vaqtida payqay olishi va tegishli organlarga xabar berishi. Ikkinchi bosqich – birgalikda baholash: psixolog, sinf rahbari va mahalla ijtimoiy xodimi birgalikda holatni to’ligicha o’rganishi. Uchinchi bosqich – muvofiqlashtirilgan yordam: bolaga psixologik, maktab va mahalla darajasida bir vaqtda va izchil yordam ko’rsatilishi. To’rtinchi bosqich – kuzatib borish: holat to’liq yechilgunga qadar barcha tomonlarning bola bilan faol aloqani saqlab turishi.

Finlyandiya tajribasi bu borada e’tiborsiz qoldirib bo’lmaydi: mamlakat maktablarida KiVa (Koulukiusaamista Vastaan – zo’ravonlikka qarshi) dasturi joriy etilganidan so’ng maktabdagi bulling holatlari 40 foizga kamaygan. Ushbu dasturning asosi – o’qituvchilar, ota-onalar va tengdoshlarning umumiy va bir-birini to’ldiruvchi harakatidir. O’zbekiston sharoitida bu xalqaro tajribani mahalla institutini ham jalb etgan holda milliy xususiyatlarga moslashtirib qo’llanilsa, natijalar yanada yuqori bo’ladi.

6. Psixologik barqarorlikni shakllantirish yo’llari

Psixologik barqarorlik (resilience) – shaxsning qiyinchiliklar, stress va og’ir vaziyatlarga bardosh berish hamda ulardan tezda tiklanish qobiliyatidir. Bu xususiyat tug’ma emas, balki tarbiya jarayonida qasddan shakllantiriladi. Maktab psixologlari amaliyotida quyidagi usullar yuqori samaradorligi bilan ajralib turadi: o’z his-tuyg’ularini to’g’ri anglash va boshqarish ko’nikmalarini o’rgatish (emotsional intellekt); muammo yechish va tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirish; o’ziga nisbatan ishonch va ijobiy o’z-o’zini baholashni mustahkamlash; oila, do’stlar va o’qituvchilar bilan mustahkam ijtimoiy bog’lanishni saqlab turish.

Boshlang’ich sinflarda «o’zimni himoya qilaman» mavzusidagi interaktiv mashg’ulotlar, o’rta sinflarda rolli o’yinlar va guruhli psixologik treninglar, yuqori sinflarda esa ko’ngillilik va tengdoshlar yordami dasturlari zo’ravonlikka chidamlilikni oshirishning eng amaliy yo’llari sifatida tavsiya etiladi. Mahalla va oila ushbu jarayonga faol ishtirok etsa, samaradorlik sezilarli darajada ortadi, chunki bola bir xil qadriyatlar va yondashuvni uyda, ko’chada va maktabda ham ko’radi.

XULOSA

O’quvchi-yoshlarda zo’ravonlikka qarshi psixologik barqarorlikni shakllantirish – bu bitta muassasaning emas, balki mahalla, oila va maktabning birgalikdagi, muvofiqlashtirilgan va uzluksiz faoliyatining natijasidir. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi.

Birinchidan, zo’ravonlik o’quvchilarning ruhiy salomatligi, o’quv motivatsiyasi va ijtimoiy rivojlanishiga jiddiy zarar yetkazadi; shuning uchun davolashdan ko’ra profilaktika ustuvor yo’lalish bo’lmog’i lozim.

Ikkinchidan, mahalla institutining an’anaviy kuchi – nazorat va qo’shnichilik munosabatlari – zamonaviy profilaktik dasturlar bilan uyg’unlashtirilganda juda yuqori samara beradi.

Uchinchidan, oilaviy psixologik muhit bolaning zo’ravonlikka chidamliligi yoki moyilligining bosh manbai bo’lganligi sababli, ota-onalar bilan tizimli va izchil ishlash zarurdir.

To’rtinchidan, maktabda psixologik xavfsiz muhit yaratish, zo’ravonlikni erta aniqlash tizimini joriy etish va mediatsiya xizmatlari tashkil qilish – o’ta muhim ustuvor yo’lalishlardir.

Beshinchidan, mahalla, oila va maktab hamkorligiga asoslangan integrativ model xalqaro amaliyotda o’zini to’liq oqlagan bo’lsa-da, O’zbekistonda uni milliy xususiyatlar, an’analar va mahalla institutining o’ziga xosligi inobatga olingan holda moslashtirib tatbiq etish lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mahalla, oila va maktab o’rtasida rasmiy hamkorlik protokollari tuzilishi, barcha tomonlar uchun zo’ravonlik mavzusida muntazam trening va seminarlar o’tkazilishi, mahalla ijtimoiy xodimining maktab psixologi bilan birgalikda ishlashi yo’lga qo’yilishi tavsiya etiladi. Shundagina yoshlarimizda zo’ravonlikka qarshi haqiqiy va barqaror ijtimoiy immunitet shakllanadi hamda jamiyatimiz yanada xavfsiz, sog’lom va barkamol bo’lib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. World Health Organization. World report on violence and health. – Geneva: WHO, 2002. – 346 p.
2. Feldshteyn D. I. Psixologiya razvitiya cheloveka kak lichnosti. – Moskva: MPSI, 2005. – 456 b.
3. Ibrohimov A. I. O’zbekistonda mahalla instituti: tarix va zamonaviylik. – Toshkent: Fan, 2019. – 184 b.
4. Bandura A. Social Learning Theory. – New Jersey: Prentice Hall, 1977. – 247 p.
5. Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. – Oxford: Blackwell, 1993. – 140 p.
6. Salmivalli C. KiVa Anti-bullying Program: Overview, Implementation, and New Developments // Journal of Educational Psychology. – 2010. – Vol. 102. – P. 232–241.
7. Nishonova S. T. Maktab psixologiyasi. – Toshkent: O’qituvchi, 2021. – 312 b.
8. O’zbekiston Respublikasi «Yoshlarga oid davlat siyosati to’g’risida» gi qonuni. 14.09.2020-yil. – Toshkent, 2020.
9. Karimov B. X. Yoshlarda ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – 228 b.
10. Hasanov R. Oilaviy munosabatlar va bola psixologiyasi. – Toshkent: O’zbekiston, 2020. – 196 b.

AXLOQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHDA OILAVIY QADRIYATLAR, TA’LIM VA MAHALLA INSTITUTINING ROLI: O‘ZBEKONA INTEGRATSIYA MODELI

Allayarova Sojida – “International school of finance technology and science” instituti, “Psixologiya va pedagogika” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya Mazkur maqolada globallashuv, raqamli texnologiyalar jadallashgan hamda “ommaviy madaniyat” xurujlari kuchaygan zamonaviy davrda yoshlar o‘rtasida barqaror axloqiy tarbiyani shakllantirish muammolari tadqiq etiladi. O‘zbek xalqining ko‘p asrlik an’analari, sharqona oila me’yorlari va o‘zini o‘zi boshqarishning noyob tizimi bo‘lgan mahalla institutining yoshlar sotsializatsiyasidagi o‘rni tahlil qilinadi. Inson shaxsi kamoloti va ijtimoiy barqarorlikning asosi bo‘lgan “Oila – Mahalla – Ta’lim muassasasi” klasterining o‘zaro tizimli hamkorligi (integratsiyasi)ning ijtimoiy-pedagogik zarurati va uning amaliy mexanizmlari ilmiy asoslab berilgan.

Аннотация В данной статье исследуются проблемы формирования устойчивого нравственного воспитания среди молодежи в современную эпоху стремительной глобализации, развития цифровых технологий и усиления вызовов «массовой культуры». Анализируется роль многовековых традиций узбекского народа, восточных семейных устоев и института махалли, являющегося уникальной системой самоуправления, в социализации молодежи. Научно обоснованы социально-педагогическая необходимость и практические механизмы взаимного системного сотрудничества (интеграции) кластера «Семья – Махалля – Образовательное учреждение», который выступает основой гармоничного развития личности и социальной стабильности.

Abstract This article examines the socio-pedagogical challenges of developing sustainable moral education among youth in the contemporary era of rapid globalization, accelerating digital technologies, and escalating pressures of "mass culture." It analyzes the institutional role of the Uzbek people's centuries-old traditions, Eastern family values, and the *mahalla* (local community) institution—a unique system of self-governance—in the socialization of the younger generation. Furthermore, the study provides a scientific and pedagogical substantiation of the strategic mechanisms and necessity for the functional integration of the "Family – Mahalla – Educational Institution" educational cluster, which serves as the cornerstone for holistic personal development and macro-social stability.

Kalit so‘zlar: barqaror axloqiy tarbiy, oilaviy qadriyatlar, mahalla instituti, ta’lim muassasasi, tizimli integratsiya, ijtimoiy barqarorlik, globallashuv, milliy mentalitet, ijtimoiy immunitet, tarbiyaviy klaster.

Ключевые слова: устойчивое нравственное воспитание, семейные ценности, институт махалли, образовательное учреждение, системная

интеграция, социальная стабильность, глобализация, национальный менталитет, социальный иммунитет, воспитательный кластер.

Keywords: sustainable moral education, family values, mahalla institution, educational institution, systemic integration, social stability, globalization, national mentality, social immunity, educational cluster.

Har qanday jamiyatning taraqqiyoti, uning madaniy-ma’naviy salohiyati, iqtisodiy barqarorligi va istiqboli, eng avvalo, o‘sha jamiyat a’zolarining, xususan, yosh avlodning unib-o‘sishi, bilimi va axloqiy qiyofasiga bog‘liqdir. O‘zbek xalqining tarixiy taraqqiyot yo‘li shuni ko‘rsatadiki, sharqona sivilizatsiyada individualizmdan ko‘ra jamoaviylik, oilaviy va mahalliy jamoatchilik munosabatlari ustuvor o‘rin egallagan. Zamonaviy davrda yosh avlodga nafaqat kognitiv bilim berish, balki ularda mustahkam fuqarolik pozitsiyasini, milliy g‘urur, vatanparvarlik va asriy qadriyatlarga sadoqat tuyg‘usini uyg‘otish davlat siyosatining strategik yo‘nalishiga aylandi. Bugungi texnologik inqilob va ochiq axborot makoni sharoitida ijtimoiy tarmoqlar orqali kirib kelayotgan yot g‘oyalar, ma’naviy nigilizm va milliy o‘zlikka zid bo‘lgan “ommaviy madaniyat”unsurlari yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.Bunday tahdidli sharoitda faqatgina bitta institutning (masalan, faqat maktabning yoki faqat moddiy jihatdan ta’minlangan oilaning) alohida ajralgan holdagi sa’y-harakatlari yoshlarni ma’naviy barkamol shaxs etib tarbiyalashda yetarli bo‘lmay qolmoqda. Shu bois, sharqona tarbiyaning o‘zagini tashkil etuvchi uchlik – oila, mahalla va ta’lim muassasasisining integratsiyalashuvi, ya’ni o‘zaro mas’uliyat asosida tarbiyaviy ishlarni birlashtirishi bugungi kunning ob’yektiv zaruriyatidir. O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan davlat siyosati hamda “Yangi O‘zbekiston – ma’naviy taraqqiyotli jamiyat” g‘oyasi ta’lim-tarbiya tizimini kompleks va klasterli yondashuv asosida tashkil etishni talab qiladi. O‘zbek xalqi an’analari va zamonaviy pedagogik talablar uyg‘unligida yoshlarning barqaror axloqiy tarbiyasini ta’minlashda oila, mahalla va ta’lim institutlarining integratsiyalashuv mexanizmlarini tizimli tahlil qilish hamda amaliy yechimlar ishlab chiqishdan iborat. O‘tkazilgan tizimli sotsiologik va pedagogik tahlillar natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Oila – Mahalla – Ta’lim muassasasi” klasteri barkamol va ijtimoiy faol shaxs kapitalini shakllantirishda bir-birini taqozo etuvchi funksiyalarni bajaradi. O‘zbek jamiyatida mahalla shunchaki ma’muriy hudud emas, balki ijtimoiy nazorat va madaniy kodlarni uzatuvchi asosiy bo‘g‘indir. Quyidagi jadvalda ushbu ijtimoiy institutlarning o‘zbekona qadriyatlar tizimidagi funksional vazifalari va ularning jamiyat barqarorligini ta’minlashdagi roli klassifikatsiyalangan:

Ijtimoiy institutlarning funksional va tarkibiy tasnifi

Ijtimoiy institut	**Pedagogik-tarbiyaviy va sotsializatsiya funksiyalari**	**Jamiyat barqarorligi va makro-ijtimoiy tizimdagi roli**
Oila	Birlamchi sotsializatsiya maskani; shaxsning aksiologik (qadriyatli) yo‘nalishlari, **kattalarga hurmat, andisha, sharm-hayo**, mental-axloqiy me’yorlari, mehnatsevarlik va tolerantlik ko‘nikmalarining fundamentini shakllantirish.	Shaxsning psixologik-ma’naviy poydevorini yaratish, demografik va milliy-madaniy reproduksiyani ta’minlash.
Mahalla	Makro va mikro-muhit o‘rtasidagi ijtimoiy nazorat; “**Bir bolaga yetti mahalla ota-ona”** tamoyili, milliy-madaniy kodlar, urf-odatlar va qadriyatlarni translyatsiya qilish; jamoatchilik refleksiyasini kuchaytirish.	Milliy mentalitetni konseptual xavflardan himoya qilish; ijtimoiy stratifikatsiyada birdamlik, hamjihatlik va **hashar, o‘zaro yordam** an’analarini ta’minlash.
Ta’lim muassasasi	Kognitiv-intellektual rivojlanish; professional kompetensiyalar, zamonaviy dunyoqarash, korporativ mas’uliyat va ijodiy fikrlashni modellashtirish.	Inson kapitalini rivojlantirish; tizimli ijtimoiy-madaniy ko‘nikmalarni kengaytirish va kasbiy mobillikni ta’minlash.

Mazkur institutlarning o‘zaro sinergik hamkorligi ta’minlangan taqdirda jamiyatda jiddiy transformatsion va multiplikativ samaradorlik kuzatiladi:

1. **Intellektual va ma’naviy yuksalish:** Uch tomonlama unifikatsiyalangan (yagona) pedagogik talablar asosida yoshlar ongida yuksak vatanparvarlik, komillikka intilish va ijtimoiy mas’uliyat tuyg‘usi shakllanadi. Oila bergan tarbiya, maktab bergan ilm mahalladagi sog‘lom ijtimoiy muhitda real xulq-atvorga aylanadi.
2. **Ijtimoiy immunitet va korreksion profilaktika:** “Maktab – mahalla – oila” triadasining institutsional nazorati yoshlar o‘rtasida deviant xulq-atvor

(huquqbuzarlik, suitsidallik, yot diniy oqimlar ta’siriga tushish, moddalarga va internetga qaramlik) kabi destruktiv tendensiyalarning oldini olishda preventiv (profilaktik) filtr vazifasini o‘taydi.

Biroq, empirik tahlillar va kuzatuvlar bugungi kunda ushbu konseptual tizimning optimal ishlashiga to‘sqinlik qilayotgan bir qator disfunksiyalar mavjudligini ko‘rsatmoqda.

Asosiy muammolar:

- **G‘arblashuv va individualizm unsurlari:** Ayrim ota-onalarning farzand tarbiyasiga nisbatan indifferent (befarq, loqayd) yondashuvi, tarbiyani faqat moddiy ta’minot deb tushunishi. Natijada, oila o‘zining birlamchi tarbiyaviy funksiyasini to‘liq ta’lim muassasasi zimmasiga yuklab qo‘ymoqda.
- **Institutsional uzilish:** Maktab, mahalla faollari va xotin-qizlar faollari, yoshlar yetakchilari o‘rtasidagi hamkorlikning ko‘p hollarda qog‘ozda (formal) qolib ketayotganligi.
- **Kadrlar masalasi:** Mahallalarda yoshlar bilan tizimli ishlovchi malakali pedagog-psixologlar va sotsiologlar resursining yetishmasligi raqamli globallashuv sharoitida milliy qadriyatlar yemirilishining oldini olish imkoniyatlarini cheklab qo‘ymoqda

Xulosa qilib aytganda, Yangi O‘zbekiston sharoitida yosh avlodning barqaror axloqiy tarbiyasi ko‘p tomonlama va tizimli yondashuvni talab qiladi. Oila – mehr va milliy tarbiyaning bosh manbai, mahalla – ijtimoiy nazorat, an’analar va ma’naviy qadriyatlar markazi, ta’lim muassasasi esa zamonaviy intellektual rivojlanish maskanidir. Ushbu uchta institut o‘zaro uyg‘unlashgandagina, jamiyatda ma’naviy immuniteti mustahkam barkamol avlod shakllanadi.

Mazkur integratsiyani yanada tizimli va o‘zbek xalqi qadriyatlariga mos ravishda tashkil etish uchun quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

- **Koordinatsiyani raqamlashtirish va tizimlashtirish:** Maktab rahbarlari, mahalla faollari, yoshlar yetakchilari va ota-onalar ishtirokida doimiy ishlovchi “Oila – mahalla – maktab” elektron hamkorlik platformasini yaratish va jonli muloqot tizimini yo‘lga qo‘yish.
- **“Mahalla akademiyalari” va psixologik ko‘mak:** Mahallalar qoshida yosh oilalarni hayotga tayyorlash, sharqona oila me’yorlari va farzand tarbiyasining ijtimoiy-psixologik asoslarini o‘rgatuvchi “Ota-onalar universiteti” va maslahat xizmatlarini kengaytirish.
- **Ma’rifiy va preventiv loyihalar:** “Ommaviy madaniyat” va kibertahdidlarga qarshi mahalla va maktab hamkorligida yoshlarning media savodxonligini oshirish, milliy o‘yinlar, kitobxonlik va sport to‘garaklari orqali ularda axborot xurujlariga qarshi ma’naviy immunitet filtrlarini shakllantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomalari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021-2024 yy.
2. “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 2020 y.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oilani qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha 2023-2025 yillarga mo‘ljallangan davlat dasturi""to‘g‘risidagi qarori. – Toshkent, 2023.
4. Valiyev M. Mahalla va qadriyatlar. – Toshkent: Fan, 2018.
5. Sharipov R. Oila va jamiyat sosiologiyasi asoslari. – Toshkent: "Fan", 2020.

INGLIZ VA O‘ZBEK PAREMIOLOGIK BIRLIKLARIDA IJTIMOIY STEREOTIPLARNING TIL VA MADANIYAT ORQALI AKS ETISHI

Abdimurodov Doston Dilmurod o‘g‘li – Shahrisabz davlat pedagogika instituti xorijiy til nazariyasi va amaliyoti kafedrasi katta o‘qituvchisi, (PhD)., dots v.b.

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi paremiologik birliklarda ijtimoiy stereotiplarning shakllanishi, ularning til va madaniyat orqali ifodalanish xususiyatlari lingvokulturologik, pragmatik hamda qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida maqollar va matallarda gender stereotiplari, oilaviy munosabatlar, mehnat, ijtimoiy mavqe, axloqiy me’yorlar va milliy qadriyatlarning ifodalanishi ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, paremiologik birliklarning xalq mentaliteti, ijtimoiy ong va madaniy tafakkurni shakllantirishdagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek xalqlarining dunyoqarashi hamda madaniy qadriyatlari o‘rtasidagi o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: paremiologiya, stereotip, lingvokulturologiya, pragmatika, diskurs, maqol, matal, mentalitet, madaniy kod, ijtimoiy ong, ingliz tili, o‘zbek tili.

Til insoniyatning tarixiy tajribasi, madaniy xotirasi va ijtimoiy ongini saqlovchi eng muhim vositalardan biridir. Har bir xalqning dunyoqarashi, urf-odatlari, axloqiy qadriyatlari hamda ijtimoiy me’yorlari til birliklari orqali namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, paremiologik birliklar – maqollar, matallar, aforizmlar va hikmatli iboralar xalq tafakkurining ko‘p asrlik mahsuli sifatida muhim lingvomadaniy qatlamni tashkil etadi. Paremiologik birliklar xalqning turmush tarzi, tarixiy tajribasi va madaniy qadriyatlarini umumlashgan hamda obrazli shaklda ifodalash xususiyatiga ega.

Bugungi globallashuv va madaniyatlararo kommunikatsiya sharoitida turli xalqlarning til va tafakkurini qiyosiy jihatdan o‘rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, paremiologik birliklarda aks etgan ijtimoiy stereotiplarni

tadqiq qilish xalq mentaliteti va madaniy qarashlarini anglashda muhim nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi[10].

Stereotip tushunchasi ijtimoiy psixologiya, sotsiologiya va lingvistika fanlarining muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Stereotiplar jamiyatda muayyan shaxs, guruh yoki hodisaga nisbatan shakllangan umumlashgan va barqaror tasavvurlardir. Ular xalqning tarixiy taraqqiyoti, diniy qarashlari, urf-odatlari va madaniy qadriyatlari ta’sirida yuzaga keladi. Paremiologik birliklar esa ushbu stereotiplarning til orqali ifodalangan shakli sifatida namoyon bo‘ladi.

Ingliz va o‘zbek paremiologik birliklarini qiyosiy o‘rganish ikki xalqning madaniy tafakkuri, axloqiy qarashlari va ijtimoiy qadriyatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Shu jihatdan mazkur tadqiqot lingvokulturologiya, pragmalingvistika va qiyosiy tilshunoslik uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Lingvokulturologiya til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy munosabatlarni o‘rganuvchi zamonaviy tilshunoslik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu fan XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanib, til birliklarida aks etgan milliy tafakkur, madaniy qadriyatlar va xalqning tarixiy tajribasini tadqiq etishga qaratildi. Lingvokulturologiyaning asosiy vazifasi til orqali xalqning ma’naviy dunyosi, dunyoqarashi va mental xususiyatlarini aniqlashdan iboratdir. Til nafaqat kommunikativ vosita, balki madaniy axborotni saqlovchi, avloddan-avlodga uzatuvchi va milliy o‘zlikni namoyon qiluvchi muhim ijtimoiy hodisa sifatida ham qaraladi[11].

Har bir xalqning madaniyati uning tilida mujassam bo‘ladi. Ayniqsa, paremiologik birliklar – maqollar, matallar, hikmatli iboralar va aforizmlar xalqning ko‘p asrlik tajribasi, axloqiy qarashlari hamda ijtimoiy munosabatlarini o‘zida aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birliklardir. Shu sababli paremiologik birliklar lingvokulturologiyaning eng muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Maqollar xalq tafakkurining mahsuli bo‘lib, ularda xalqning yashash muhiti, tarixiy taraqqiyoti, diniy qarashlari, urf-odatlari va hayot falsafasi umumlashgan holda ifodalanadi.

Paremiologik birliklarning lingvokulturologik tabiati shundan iboratki, ular til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini eng yorqin aks ettiruvchi vositalardan biridir. Maqollar xalqning kundalik turmushi, mehnat faoliyati va ijtimoiy tajribasi asosida yuzaga keladi. Shu bois har bir maqol muayyan xalqning mentaliteti va madaniy qadriyatlari bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi. Paremiologik birliklar orqali xalqning borliqni qanday idrok etishi, ijtimoiy hodisalarga qanday munosabatda bo‘lishi va qanday axloqiy me’yorlarni qadrlashi namoyon bo‘ladi.

Maqollar qisqa, lo‘nda va obrazli shaklda xalqning hayotiy falsafasini ifodalovchi birliklar hisoblanadi. Ular nafaqat kommunikativ vosita, balki xalqning madaniy xotirasini saqlovchi va ma’naviy qadriyatlarini avloddan-avlodga yetkazuvchi lingvomadaniy birlik sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

[10] Safarov Sh. *Lingvokulturologiya asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2019. – 256 b.
[11] Mahmudov N. *Til va madaniyat*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2017. – 224 b.

Paremiologik birliklarda xalqning tarixiy taraqqiyoti, yashash muhiti, mehnat faoliyati va diniy qarashlari o‘z aksini topadi. Shu sababli maqollarni lingvokulturologik jihatdan o‘rganish xalqning ma’naviy olamini, milliy tafakkurini va madaniy qadriyatlarini anglash imkonini beradi[12].

Masalan, o‘zbek tilidagi “Mehmon otangdan ulug‘” maqoli Sharq xalqlariga xos mehmondo‘stlik qadriyatini ifodalaydi. Ushbu maqolda mehmonni ulug‘lash, unga alohida hurmat ko‘rsatish va mehmondo‘stlikni insoniy fazilat sifatida baholash g‘oyasi mujassamlashgan. O‘zbek xalqining tarixiy turmush tarzida mehmondo‘stlik muhim axloqiy mezon hisoblangan. Shu sababli mehmon bilan bog‘liq maqollar xalq ma’naviyatida alohida o‘rin egallaydi. Mazkur maqol orqali o‘zbek xalqining bag‘rikenglik, ochiqko‘ngillik va insonparvarlik kabi madaniy qadriyatlari namoyon bo‘ladi.

Ingliz tilidagi “Time is money”[13] maqoli esa G‘arb madaniyatiga xos pragmatik tafakkur va vaqtni qadrlash tamoyilini ifodalaydi. Ushbu maqolda vaqt iqtisodiy qiymat bilan tenglashtiriladi va inson hayotidagi har bir daqiqaning ahamiyati ta’kidlanadi. Ingliz xalqining tarixiy taraqqiyoti, sanoatlashuv jarayoni va kapitalistik iqtisodiy tizim uning madaniy tafakkuriga kuchli ta’sir ko‘rsatgan. Shu sababli ingliz paremiologik birliklarida vaqt, mehnat va samaradorlik bilan bog‘liq maqollar ko‘p uchraydi. Mazkur maqol ingliz xalqining tartiblilik, pragmatizm va natijaga yo‘naltirilgan tafakkurini aks ettiradi.

Lingvokulturologik tahlil paremiologik birliklarning faqat til hodisasi emasligini, balki xalqning madaniy tafakkuri va mentalitetining mahsuli ekanligini ko‘rsatadi. Mentalitet xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan dunyoqarashi, ruhiyati va ijtimoiy tafakkurini ifodalaydi. Paremiologik birliklar esa ana shu mentalitetning til orqali namoyon bo‘lish shaklidir. Har bir maqolda xalqning hayotga bo‘lgan munosabati, axloqiy qarashlari va ijtimoiy tajribasi mujassamlashadi.

Masalan, o‘zbek xalq maqollarida jamoaviylik, kattaga hurmat, sabr-toqat va mehr-oqibat kabi qadriyatlar ustuvor o‘rin tutadi. “Birlik bor joyda tiriklik bor” maqoli xalqning hamjihatlik va birdamlikni ulug‘lashini ifodalasa, “Sabr tagi sariq oltin” maqoli sabr-toqatning inson hayotidagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Ingliz tilidagi maqollarda esa individualizm, mustaqillik va shaxsiy mas’uliyat g‘oyalari faol aks etadi. Masalan, “Where there is a will, there is a way” maqoli insonning qat’iyati va shaxsiy sa’y-harakati orqali maqsadga erishish mumkinligini ifodalaydi[14].

Paremiologik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilishda ularning obrazlilik darajasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Maqollar ko‘pincha metafora, taqqoslash, allegoriya va ramziy ifodalar asosida quriladi. Bu esa xalqning obrazli tafakkurini va borliqni estetik idrok etish xususiyatlarini ko‘rsatadi. Masalan, o‘zbek tilidagi “Til – qalb tarjimoni” iborasi insonning ichki

[12] Vorkachev S.G. *Lingvokulturologiya nazariyasi*. – Moskva: Gnozis, 2001. – 192 s.
[13] Oxford University Press. *Oxford Dictionary of Proverbs*. – 6th ed. – Oxford: OUP, 2015. – 400 p.
[14] Yusupov U.K. *Qiyosiy tilshunoslik asoslari*. – Toshkent: Fan, 2007. – 272 b.

kechinmalari til orqali namoyon bo‘lishini metaforik tarzda ifodalaydi. Ingliz tilidagi “Don’t judge a book by its cover” maqoli esa inson yoki hodisaga faqat tashqi ko‘rinish asosida baho bermaslik kerakligini obrazli tarzda anglatadi.

Shuningdek, paremiologik birliklar xalqning diniy va ma’naviy qarashlarini ham aks ettiradi. O‘zbek xalq maqollarida islomiy qadriyatlar, halollik, sabr-qanoat va insoniylik g‘oyalari ko‘p uchrasa, ingliz maqollarida protestant etikasi, mehnatsevarlik va shaxsiy muvaffaqiyat g‘oyalari ustuvor hisoblanadi. Bu holat turli xalqlarning tarixiy-madaniy taraqqiyoti ularning paremiologik tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini anglatadi.

Paremiologik birliklarni lingvokulturologik jihatdan o‘rganish qiyosiy tilshunoslik, tarjimashunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Chunki turli xalqlarning maqollarini qiyosiy tahlil qilish orqali ularning mentaliteti, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlari o‘rtasidagi o‘xshash hamda farqli jihatlarni aniqlash mumkin bo‘ladi. Ayniqsa, tarjima jarayonida paremiologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi har bir maqol muayyan xalqning tarixiy va madaniy tajribasi bilan bog‘liq bo‘lganligi uchun ularni boshqa tilga oddiy so‘zma-so‘z tarjima qilish doimo ham mazmunni to‘liq ifodalay olmaydi.

Umuman olganda, paremiologik birliklar xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va milliy mentalitetini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birlik hisoblanadi. Ularni lingvokulturologik jihatdan tahlil qilish til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni chuqurroq anglash, xalq tafakkurining o‘ziga xos jihatlarini aniqlash hamda turli xalqlar madaniyatini qiyosiy o‘rganishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Stereotip tushunchasi dastlab XX asr boshlarida ijtimoiy psixologiya fanida shakllangan bo‘lib, keyinchalik sotsiologiya, lingvistika, madaniyatshunoslik va pragmalingvistika kabi fanlar doirasida ham keng qo‘llanila boshlandi. Ilmiy adabiyotlarda stereotip muayyan jamiyat yoki ijtimoiy guruh ongida shakllangan barqaror, umumlashgan va takrorlanuvchi tasavvurlar tizimi sifatida talqin qilinadi. Stereotiplar insonlarning muayyan hodisa, shaxs, ijtimoiy rol yoki guruhga nisbatan shakllangan an’anaviy qarashlarini ifodalaydi. Ular uzoq tarixiy taraqqiyot, ijtimoiy tajriba, urf-odat va madaniy qadriyatlar asosida yuzaga keladi hamda jamiyat ongida mustahkam o‘rin egallaydi.

Til stereotiplarni shakllantiruvchi, saqlovchi va avloddan-avlodga uzatuvchi eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, paremiologik birliklar – maqollar, matallar va hikmatli iboralar stereotiplarning eng faol ifodachilaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki paremiologik birliklar xalqning ko‘p asrlik tajribasi, ijtimoiy qarashlari va axloqiy me’yorlarini umumlashgan holda aks ettiradi. Har bir maqolda muayyan xalqning hayotiy kuzatuvlari, qadriyatlari va ijtimoiy baholari mujassam bo‘ladi[15].

Paremiologik birliklar stereotiplarni ifodalash bilan birga, ularni jamiyat

[15] O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2013. – 416 b.

ongida mustahkamlash vazifasini ham bajaradi. Maqollar ko‘pincha nasihat, ogohlantirish yoki baholash maqsadida qo‘llanilib, insonlarning muayyan xulq-atvor me’yorlariga amal qilishiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli paremiologik birliklar faqat til hodisasi emas, balki ijtimoiy ong va madaniy tafakkurning mahsuli sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

Stereotiplarning shakllanishida xalqning tarixiy taraqqiyoti, iqtisodiy hayoti, diniy qarashlari va madaniy muhiti muhim rol o‘ynaydi. Har bir xalq o‘zining tarixiy tajribasi asosida ma’lum axloqiy va ijtimoiy me’yorlarni shakllantiradi. Ushbu me’yorlar esa paremiologik birliklar orqali umumlashgan va obrazli shaklda ifodalanadi. Shu jihatdan maqollar xalqning ijtimoiy hayoti va mentalitetining lingvomadaniy ko‘zgusi hisoblanadi.

Masalan, o‘zbek tilidagi “Qiz bola – uy bezagi”[16] maqoli ayolning oiladagi estetik va ma’naviy rolini ifodalaydi. Mazkur maqolda qiz bolaning oiladagi o‘rni go‘zallik, poklik va tarbiya bilan bog‘langan. O‘zbek xalqining an’anaviy dunyoqarashida qiz bola oilaning or-nomusi va ma’naviy qadriyatlarini saqlovchi shaxs sifatida talqin qilinadi. Shu sababli ushbu maqol orqali xalqning ayolga bo‘lgan ijtimoiy munosabati va gender stereotipi ifodalanadi.

“Er yigit elda aziz” maqoli esa erkakning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini ulug‘laydi. Ushbu maqolda erkak jasorat, mehnatsevarlik va jamiyatdagi faollik timsoli sifatida tasvirlanadi. Tarixan o‘zbek jamiyatida erkak oilaning himoyachisi va moddiy ta’minotchisi sifatida baholangan. Shu sababli mazkur paremiologik birlik orqali patriarxal jamiyatga xos ijtimoiy qarashlar namoyon bo‘ladi.

Ingliz tilidagi “A woman’s place is in the home” maqoli esa an’anaviy gender stereotipini aks ettiradi. Ushbu maqolda ayolning asosiy vazifasi uy-ro‘zg‘or va oilaviy muhit bilan bog‘lanadi. Bu maqol ingliz jamiyatining tarixiy davrlaridagi ijtimoiy qarashlarni ifodalab, ayolning ijtimoiy faoliyatiga nisbatan an’anaviy yondashuvni ko‘rsatadi. Garchi zamonaviy jamiyatda gender tengligi tamoyillari rivojlanayotgan bo‘lsa-da, bunday stereotiplar paremiologik birliklarda tarixiy-madaniy qatlam sifatida saqlanib qolgan.

Paremiologik birliklarda stereotiplarning ifodalanishi faqat gender masalalari bilan cheklanmaydi. Ularda mehnat, boylik, oilaviy munosabatlar, do‘stlik, axloqiy fazilatlar va ijtimoiy mavqe bilan bog‘liq stereotiplar ham keng aks etadi. Masalan, o‘zbek tilidagi “Mehnat qilgan – to‘yadi” maqoli mehnatsevarlikni ijobiy qadriyat sifatida talqin qilsa, ingliz tilidagi “Time is money” maqoli vaqtni iqtisodiy qiymat bilan bog‘laydi. Ushbu birliklar orqali har ikki xalqning iqtisodiy va madaniy tafakkuri namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, stereotiplar xalqning ijtimoiy munosabatlarga bo‘lgan qarashlarini ham ifodalaydi. O‘zbek tilidagi “Do‘stingni ayt, kimligingni aytaman” maqoli insonning ijtimoiy muhiti uning shaxsiyatiga ta’sir qilishini anglatadi. Ingliz tilidagi “Birds of a feather flock together” maqoli ham ayni mazmunni ifodalaydi. Ushbu paremiologik birliklar orqali jamiyatda do‘stlik va ijtimoiy

[16] Safarova D. *Pragmalingvistika asoslari*. – Toshkent: Universitet, 2018. – 210 b.

muhitga oid stereotipik qarashlar aks etadi.

Lingvokulturologik nuqtai nazardan qaralganda, stereotiplar xalqning madaniy xotirasini saqlovchi muhim birliklardir. Paremiologik birliklar orqali xalqning tarixiy tajribasi va ijtimoiy qarashlari avloddan-avlodga uzatiladi. Shu sababli maqollarni o‘rganish xalqning mentaliteti, ma’naviy qadriyatlari va madaniy tafakkurini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Paremiologik birliklarda stereotiplarning ifodalanishi qiyosiy tilshunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun ham muhim ahamiyatga ega. Turli xalqlarning maqollarini qiyosiy tahlil qilish orqali ularning ijtimoiy qarashlari va madaniy qadriyatlari o‘rtasidagi umumiy hamda milliy Jhalani aniqlash mumkin bo‘ladi. Bu esa millatlararo muloqotni samarali tashkil etish va turli madaniyat vakillarining tafakkurini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Umuman olganda, stereotiplar paremiologik birliklarning muhim semantik va pragmatik qatlamini tashkil etadi. Maqollar orqali xalqning tarixiy tajribasi, axloqiy me’yorlari va ijtimoiy qarashlari umumlashgan holda ifodalanadi. Shu sababli paremiologik birliklarni lingvokulturologik jihatdan tadqiq qilish xalqning madaniy tafakkuri va ijtimoiy ongini o‘rganishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Paremiologik birliklarda gender stereotiplari alohida va tizimli qatlam sifatida namoyon bo‘ladi. Gender stereotiplari erkak va ayolning jamiyatdagi o‘rni, ijtimoiy vazifalari hamda madaniy-axloqiy funksiyalariga doir tarixan shakllangan an’anaviy qarashlar majmuasini ifodalaydi. Ushbu qarashlar har bir xalqning ijtimoiy tuzilishi, diniy e’tiqodi, iqtisodiy hayoti va madaniy qadriyatlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, til birliklari orqali mustahkamlanadi va avloddan-avlodga uzatiladi. Paremiologik birliklar pragmatik jihatdan kuchli kommunikativ funksiyaga ega bo‘lib, ular nutq jarayonida baholash, nasihat berish, ogohlantirish va ta’sir ko‘rsatish vazifasini bajaradi.

Masalan:

- “Do‘stingni ayt, kimligingni aytaman.”[17]
- “Birds of a feather flock together.”[18]

Ushbu maqollar ijtimoiy muhitning shaxs shakllanishidagi rolini ta’kidlaydi. Shu orqali paremiologik birliklar nafaqat axborot uzatadi, balki ijtimoiy xulq-atvorni ham tartibga soluvchi vosita sifatida ishlaydi.

Paremiologik birliklar ijtimoiy stereotiplarning eng barqaror lingvomadaniy ifodasi bo‘lib, ular xalqning tarixiy tajribasi, axloqiy qarashlari va madaniy qadriyatlarini mujassamlashtiradi. Ingliz va o‘zbek paremiologik tizimlarini qiyosiy o‘rganish gender, mehnat, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy mavqega oid stereotiplarning til orqali qanday ifodalanishini ko‘rsatadi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, til nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki madaniy stereotiplarni shakllantiruvchi va mustahkamlovchi ijtimoiy institut hamdir. Shu sababli paremiologik birliklarni lingvokulturologik va pragmatik

[17] O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2013. – 416 b.
[18] The Oxford Dictionary of English Proverbs. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 512 p.

jihatdan tadqiq qilish xalq mentalitetini chuqur anglashda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Safarov Sh. *Lingvokulturologiya asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2019. – 256 b.
2. Mahmudov N. *Til va madaniyat*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2017. – 224 b.
3. Rahmatullayev Sh. *O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 384 b.
4. Mieder W. *Proverbs: A Handbook*. – Westport: Greenwood Press, 2004. – 305 p.
5. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 524 p.
6. Vorkachev S.G. *Lingvokulturologiya nazariyasi*. – Moskva: Gnozis, 2001. – 192 s.
7. Telia V.N. *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. – Moskva: Shkola “Yazyki russkoy kultury”, 1996. – 288 s.
8. Маслова В.А. *Лингвокультурология*. – Москва: Academia, 2004. – 208 s.
9. Oxford University Press. *Oxford Dictionary of Proverbs*. – 6th ed. – Oxford: OUP, 2015. – 400 p.
10. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 256 p.
11. Yusupov U.K. *Qiyosiy tilshunoslik asoslari*. – Toshkent: Fan, 2007. – 272 b.
12. Safarova D. *Pragmalingvistika asoslari*. – Toshkent: Universitet, 2018. – 210 b.
13. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2013. – 416 b.
14. The Oxford Dictionary of English Proverbs. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 512 p.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA DEONTOLOGIK POZITSIYANI RIVOJLANTIRISHNING O‘QUVCHI-YOSHLARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDAGI PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Shodiyeva Ra’noxon Abdumajid qizi – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada mahalla-oila-maktab hamkorligi sharoitida o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish masalasi bo‘lajak o‘qituvchilarning deontologik pozitsiyasi bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Zo‘ravonlikka qarshi immunitet o‘quvchining zo‘ravon xatti-harakatni anglash, unga nisbatan murosasiz munosabat bildirish, o‘zini himoya qilish, yordam so‘rash

va konstruktiv muloqotga kirishish qobiliyatlari majmui sifatida talqin etiladi. O‘zbekiston Respublikasining “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunida jismoniy, jinsiy, ruhiy zo‘ravonlik, g‘amxo‘rlik ko‘rsatmaslik, ekspluatatsiya va bulling bolalarga nisbatan zo‘ravonlik shakllari sifatida belgilangan hamda ta’lim muassasalarida zo‘ravonlikning har qanday ko‘rinishini oldini olish mexanizmlarini joriy etish nazarda tutilgan [1]. Shu nuqtayi nazardan maqolada bo‘lajak o‘qituvchining deontologik pozitsiyasi huquqiy ong, pedagogik burch, kasbiy mas’uliyat, o‘quvchi sha’nini hurmat qilish, zo‘ravonlik belgilari bo‘yicha erta pedagogik sezgirlik va hamkorlikka tayyorlik orqali ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: deontologik pozitsiya, bo‘lajak o‘qituvchi, zo‘ravonlikka qarshi immunitet, mahalla-oila-maktab hamkorligi, pedagogik etika, bulling, profilaktika, o‘quvchi xavfsizligi, kasbiy mas’uliyat.

Kirish. Innovatsion ta’lim sharoitida o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi faqat fan mazmunini o‘zlashtirish, metodik vositalarni qo‘llash yoki raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan chegaralanmaydi. Hozirgi pedagogik jarayonda o‘qituvchi o‘quvchining psixologik xavfsizligini ta’minlovchi, zo‘ravonlik alomatlarini erta sezuvchi, pedagogik vaziyatni etik-huquqiy mezonlar asosida baholovchi hamda mahalla va oila bilan hamkorlikda profilaktik yechim ishlab chiquvchi kasbiy subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik pozitsiyani rivojlantirish masalasi o‘quvchi-yoshlar orasida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishning muhim pedagogik mexanizmi sifatida qaralishi mumkin.

“Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonunda pedagogik etika qoidalari pedagog kasbiy majburiyatlarini bajarish jarayonida amal qilishi lozim bo‘lgan qoidalar majmui sifatida belgilangan; ushbu qoidalarga rioya qilish pedagog mehnat intizomi va kasbiy majburiyatlarini bajarish sifatining mezoni sifatida ko‘rsatilgan [2]. Mazkur huquqiy norma dissertatsiya mavzusi doirasida deontologik pozitsiyani shunchaki axloqiy fazilat emas, balki pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi kasbiy-me’yoriy pozitsiya sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Asosiy qism. Zo‘ravonlikka qarshi immunitet tushunchasi o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikni normal ijtimoiy munosabat sifatida qabul qilmaslik, uning jismoniy, ruhiy, axborot-kommunikativ va ijtimoiy ko‘rinishlarini farqlash, xavfli vaziyatda yordam so‘rash hamda nizoli holatni zo‘ravonliksiz hal etish malakalarini qamrab oladi. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo miqyosida har uch o‘quvchidan qariyb biri maktabda bullingga uchraydi; bu holat o‘quvchilarning ruhiy salomatligi, ta’lim sifati va maktabga munosabatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi [4]. Demak, zo‘ravonlik profilaktikasi faqat jazolash yoki tartib-intizom chorasi emas, balki o‘quv muhitini xavfsiz, ishonchli va inson qadriga yo‘naltirilgan pedagogik tizim sifatida qayta tashkil etishni talab qiladi.

Mahalla-oila-maktab hamkorligi bu jarayonda uch darajali profilaktik mexanizm vazifasini bajaradi. Mahalla o‘quvchining yashash muhiti, ijtimoiy

nazorat va qo‘llab-quvvatlash maydoni sifatida; oila birlamchi tarbiya, emotsional munosabat va qadriyatlar manbai sifatida; maktab esa pedagogik tashxis, huquqiy-ma’rifiy ishlar, psixologik yordam va tarbiyaviy ta’sirni tizimlashtiruvchi institut sifatida qatnashadi. Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-noyabrdagi 801-son qarori bilan tasdiqlangan “Obod va xavfsiz mahalla” tamoyiliga oid nizomda mahalla raisi, profilaktika inspektori, yoshlar yetakchisi, xotin-qizlar faoli, ijtimoiy xodim va boshqa subyektlar o‘rtasida ijtimoiy profilaktika bo‘yicha hamkorlik mexanizmlari belgilangan [3]. Bu norma maktabdagi zo‘ravonlik profilaktikasini mahalla darajasidagi ijtimoiy profilaktika bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi.

Bo‘lajak o‘qituvchining deontologik pozitsiyasi aynan shu hamkorlikning pedagogik markazida turadi. Deontologik pozitsiya o‘qituvchining kasbiy burchni ichki e’tiqod sifatida qabul qilishi, o‘quvchi qadr-qimmatini himoya qilishi, pedagogik hokimiyatdan ehtiyotkor foydalanishi, zo‘ravonlikka olib keluvchi muloqot shakllarini rad etishi hamda har bir vaziyatda etik-huquqiy mas’uliyat bilan harakat qilishi orqali ifodalanadi. Pedagogik deontologiya bo‘yicha tadqiqotlarda bo‘lajak o‘qituvchini tayyorlashda kasbiy burch, tolerantlik, axloqiy mas’uliyat, pedagogik qaror uchun javobgarlik kabi jihatlar alohida ta’kidlanadi [6].

Mavzu doirasida asosiy muammo shundaki, amaliyotda zo‘ravonlikning oldini olish ishlari ko‘pincha hodisa sodir bo‘lganidan keyingi reaksiya bilan cheklanadi. O‘quvchi xulqidagi xavf signallari, guruh ichidagi yashirin tazyiq, kamsituvchi muloqot, raqamli muhitdagi ta’qib yoki oiladagi emotsional beqarorlik pedagogik jihatdan barvaqt tahlil qilinmaydi. Bunday vaziyatda bo‘lajak o‘qituvchining deontologik pozitsiyasi profilaktik sezgirlik, pedagogik kuzatuv, maxfiylikka rioya qilish, o‘quvchi manfaatini ustuvor qo‘yish va zarur subyektlarga o‘z vaqtida murojaat qilish madaniyati bilan bog‘lanadi.

O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 14-noyabrdagi O‘RQ-996-son Qonunida ta’lim muassasalarida intizomiy jazo sifatida zo‘ravonlik, jismoniy jazo yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala qo‘llashga yo‘l qo‘yilmasligi belgilangan; shuningdek, ta’lim muassasalarida bolalarga nisbatan va bolalar o‘rtasida zo‘ravonlik, jumladan bullingning oldini olish dasturlari va mexanizmlari ichki tartib-qoidalar, ustavlar va ish rejalariga kiritilishi ko‘rsatilgan [1]. Bu talab bo‘lajak o‘qituvchini tayyorlash jarayonida zo‘ravonlik profilaktikasi bo‘yicha alohida deontologik kompetensiyalarni shakllantirish zarurligini asoslaydi.

Shu asosda bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik pozitsiyani rivojlantirish quyidagi mexanizmlar orqali o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishga xizmat qiladi:

1. **Normativ-huquqiy mexanizm.** Bo‘lajak o‘qituvchi bolalar huquqlari, pedagogik etika, zo‘ravonlik shakllari, bulling, himoya orderi va ta’lim muassasasining profilaktik majburiyatlari bo‘yicha aniq bilimga ega bo‘lishi lozim. Bu bilim zo‘ravonlik holatini “oddiy intizom muammosi” emas, balki huquqiy-pedagogik xavf sifatida baholash imkonini beradi.

2. **Aksiologik-tarbiyaviy mexanizm.** O‘quvchi shaxsining qadr-qimmati, daxlsizligi, sha’ni va psixologik xavfsizligi pedagogik qadriyat sifatida o‘qituvchi ongida barqarorlashadi. Bu holat o‘qituvchining muomala uslubida kamsitish, tahdid, kinoya, qo‘rqitish va bosimga asoslangan yondashuvlarning kamayishiga olib keladi.

3. **Kommunikativ-profilaktik mexanizm.** Bo‘lajak o‘qituvchi nizoli vaziyatni zo‘ravonliksiz muloqot, faol tinglash, “men-xabar”, mediativ suhbat, guruhiy kelishuv va refleksiv tahlil orqali boshqarishga o‘rganadi. Natijada o‘quvchi zo‘ravonliksiz munosabat modelini bevosita pedagogik muhitda o‘zlashtiradi.

4. **Tashkiliy-hamkorlik mexanizmi.** O‘qituvchi mahalla, ota-ona, maktab psixologi, sinf rahbari, profilaktika inspektori va yoshlar yetakchisi bilan aniq vazifalar asosida hamkorlik qiladi. Bunda ma’lumot almashish, maxfiylik, o‘quvchi manfaatini himoya qilish va yordam ko‘rsatish algoritmi birinchi o‘ringa chiqadi.

5. **Refleksiv-baholovchi mexanizm.** Bo‘lajak o‘qituvchi o‘z pedagogik qarorlarini etik, huquqiy va tarbiyaviy natija nuqtayi nazaridan baholashga o‘rganadi. Refleksiya o‘qituvchi xatti-harakatining zo‘ravonlikni kuchaytiruvchi yoki uni kamaytiruvchi ta’sirini anglashga xizmat qiladi.

Mazkur mexanizmlar asosida konferensiya mavzusiga mos amaliy yechim sifatida oliy pedagogik ta’limda “Zo‘ravonlik profilaktikasida pedagogik deontologiya” nomli maxsus modulni joriy etish mumkin. Modul mazmuniga bolalar huquqlari, bulling va kiberbullingni aniqlash, pedagogik etika, mahalla-oila-maktab hamkorligi algoritmi, xavf signallarini kuzatish, zo‘ravonliksiz muloqot, pedagogik vaziyatlar tahlili, refleksiv kundalik va keys-metodlarni kiritish maqsadga muvofiq. Bu yondashuv dissertatsiyangizdagi “innovatsion ta’lim sharoitida bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik pozitsiyani rivojlantirish mexanizmlari” mazmunini konferensiya mavzusi bilan ilmiy jihatdan bog‘laydi.

Xulosa. Mahalla-oila-maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy-deontologik tayyorgarligi bilan bevosita bog‘liq. Chunki zo‘ravonlikning oldini olish jarayonida o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchi xavfsizligi, shaxsiy daxlsizligi, huquqiy himoyasi va ijtimoiy moslashuvini ta’minlovchi pedagogik subyekt sifatida qatnashadi. Deontologik pozitsiya esa o‘qituvchining kasbiy burchni anglash, pedagogik etika qoidalariga rioya qilish, zo‘ravonlik belgilarini erta aniqlash, o‘quvchi qadr-qimmatini himoya qilish va hamkorlik subyektlari bilan mas’uliyatli ishlash qobiliyatini birlashtiradi. Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik pozitsiyani rivojlantirish zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishning nazariy-metodologik, tarbiyaviy va amaliy mexanizmi sifatida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘RQ-996-son Qonuni. – 2024-yil 14-noyabr. URL: https://lex.uz/docs/-7219502
2. O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi O‘RQ-901-son Qonuni. – 2024-yil 1-fevral. URL: https://lex.uz/docs/-6786401
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-noyabrdagi 801-son qarori. “Obod va xavfsiz mahalla” tamoyili asosida mahallalarda ijtimoiy profilaktika tadbirlarini amalga oshirish tartibi to‘g‘risidagi nizom. URL: https://lex.uz/acts/-7243832
4. UNESCO. Behind the numbers: ending school violence and bullying. – Paris: UNESCO, 2019. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366483
5. UNESCO. School violence and bullying a major global issue, new UNESCO publication finds. – 2019. URL: https://www.unesco.org/en/articles/school-violence-and-bullying-major-global-issue-new-unesco-publication-finds
6. Esimova D.D. Deontological readiness of future teachers. – 2019. URL: https://tou.edu.kz/images/february2019/esimova_dd/EDD_intj9.pdf

MAKTAB O‘QUVCHILARI O‘RTASIDA ZO‘RAVONLIKNING OLDINI OLISHDA OILA–MAKTAB–MAHALLA HAMKORLIGINING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

Sa’dullayeva Sarvinoz Ubadullo qizi – Qori Niyoziy nomidagi TPMI tayanch doktoranti
Umirova Marxabo Abdimannobovna – Qori Niyoziy nomidagi TPMI tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab o‘quvchilari o‘rtasida uchraydigan zo‘ravonlik holatlarining oldini olishda oila, maktab va mahalla hamkorligining zamonaviy mexanizmlari tahlil qilinadi. O‘quvchilarning ijtimoiylashuvi jarayonida yuzaga keladigan tajovuzkor xatti-harakatlarning sabablari o‘rganilib, ularni bartaraf etishda hamkorlikka asoslangan profilaktik faoliyatning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar, psixologik-pedagogik monitoring, ijtimoiy sheriklik va jamoatchilik nazorati kabi zamonaviy mexanizmlarning samaradorligi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, bullying, maktab muhiti, oila, mahalla, hamkorlik, profilaktika, ijtimoiylashuv, tarbiya, psixologik xizmat.

Abstract. This article examines modern mechanisms of cooperation between the family, school, and local community in preventing violence among school students. The causes of aggressive behavior occurring during the socialization process are analyzed, and the importance of preventive activities based on cooperation is highlighted. The study also reveals the effectiveness of modern approaches such as digital technologies, psychological and pedagogical

monitoring, social partnership, and community involvement in creating a safe educational environment.

Keywords: violence, bullying, school environment, family, local community, cooperation, prevention, socialization, upbringing, psychological service, cyberbullying, social-emotional learning.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные механизмы взаимодействия семьи, школы и махалли в предупреждении насилия среди учащихся. Проанализированы причины агрессивного поведения, возникающего в процессе социализации школьников, а также раскрыта роль профилактической деятельности, основанной на сотрудничестве. Особое внимание уделяется эффективности современных подходов, таких как цифровые технологии, психолого-педагогический мониторинг, социальное партнерство и участие общественности в создании безопасной образовательной среды.

Ключевые слова: насилие, буллинг, школьная среда, семья, махалля, сотрудничество, профилактика, социализация, воспитание, психологическая служба, кибербуллинг, социально-эмоциональное обучение.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida bolalar va o‘smirlar o‘rtasidagi zo‘ravonlik holatlari dunyoning ko‘plab mamlakatlarida dolzarb muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Maktab muhitida sodir bo‘ladigan jismoniy, ruhiy va kiberzo‘ravonlik o‘quvchilarning ta’lim olishiga, ruhiy salomatligiga hamda shaxs sifatida rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli zo‘ravonlikning oldini olish faqat maktab zimmasidagi vazifa emas, balki oila, maktab va mahallaning uzviy hamkorligini talab etadigan ijtimoiy-pedagogik jarayondir. Maktab o‘quvchilari o‘rtasida zo‘ravonlikning kelib chiqishiga oiladagi nosog‘lom psixologik muhit, ota-onalarning farzand tarbiyasiga yetarlicha e’tibor bermasligi, tengdoshlar ta’siri va salbiy guruhlarning mavjudligi, internet va ijtimoiy tarmoqlardagi agressiv kontentlar, maktabdagi nazorat va profilaktik ishlarning yetarli emasligi, emotsional boshqaruv ko‘nikmalarining sust rivojlanganligi sabab bo‘lishi mumkin. Mazkur omillar bolaning xulq-atvoriga ta’sir etib, tajovuzkorlik va zo‘ravonlikka moyillikni kuchaytirishi mumkin.

Zo‘ravonlikning oldini olishda oila, maktab va mahalla yagona tarbiyaviy makon sifatida faoliyat yuritishi lozim. Ushbu institutlarning hamkorligi huquqiy va ma’naviy tarbiyani kuchaytirish imkonini beradi. Hamkorlikning samaradorligi barcha subyektlarning mas’uliyatli va tizimli faoliyatiga bog‘liq. Maktab, ota-onalar va mahalla vakillari o‘rtasida elektron aloqa platformalarini yo‘lga qo‘yish zo‘ravonlik holatlarini tezkor aniqlash imkonini beradi. Elektron kundaliklar, mobil ilovalar va onlayn so‘rovnomalar orqali o‘quvchilarning ijtimoiy-psixologik holati monitoring qilinadi. Xavf guruhiga mansub o‘quvchilarni aniqlash maqsadida sinf rahbari, maktab psixologi, ota-onalar va mahalla faollaridan iborat ishchi guruh tashkil etiladi. Ular muntazam ravishda ma’lumot almashib, profilaktik choralarni ishlab chiqadilar. Murakkab tarbiyaviy vaziyatlarga ega

bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlashda maktab psixologi, pedagoglar, ota-onalar va mahalla mutaxassislari ishtirokida konsiliumlar o‘tkaziladi. Bu muammoni har tomonlama tahlil qilish va individual yondashuvni ta’minlaydi.

Kiberzo‘ravonlikning oldini olish maqsadida o‘quvchilar, ota-onalar va pedagoglar uchun media savodxonlik hamda internet xavfsizligi bo‘yicha treninglar tashkil etiladi. Faol va namunali o‘quvchilar orqali tengdoshlarni qo‘llab-quvvatlash tizimi yaratiladi. Bu usul o‘quvchilar orasida do‘stona muhit va o‘zaro hurmatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Mahalladagi nuroniylar, yoshlar yetakchilari, xotin-qizlar faollari va mutaxassislar ishtirokida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, davra suhbatlari va profilaktik uchrashuvlar tashkil etiladi.

Zo‘ravonlikning oldini olish uchun ota-onalar uchun pedagogik va psixologik seminarlar o‘tkazish, maktablarda “Bullyingga qarshi maktab” dasturlarini joriy etish, o‘quvchilarda empatiya va muloqot madaniyatini rivojlantirish, psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish, mahalla va ta’lim muassasalari o‘rtasida doimiy axborot almashinuvini yo‘lga qo‘yish, kiberzo‘ravonlikka qarshi profilaktik tadbirlarni muntazam tashkil etish, ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL) elementlarini dars va tarbiyaviy ishlarga integratsiya qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Xulosa. Maktab o‘quvchilari o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olish oila, maktab va mahallaning uzviy hamkorligini talab qiladigan murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayondir. Zamonaviy mexanizmlar – raqamli monitoring, erta ogohlantirish tizimi, psixologik-pedagogik konsiliumlar, media savodxonlik va ijtimoiy sheriklik asosida tashkil etilgan faoliyat zo‘ravonlikning oldini olish samaradorligini oshiradi. Ushbu hamkorlik modeli o‘quvchilarning xavfsiz, sog‘lom va ijobiy rivojlanish muhitini yaratishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Musurmonova O. *Oila ma’naviyati – milliy g‘urur*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
2. Hasanboyeva O., To‘raqulov X. *Pedagogika*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Mavlonova R., Rahmonqulova N. *Tarbiyaviy ishlar metodikasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
4. Nishonova Z.T. *Yosh davrlari va pedagogik psixologiya*. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2018.
5. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar tarbiyasi va ta’lim sohasiga oid farmon va qarorlari to‘plami. – Toshkent, 2023.
7. UNICEF. *Maktablarda zo‘ravonlikning oldini olish bo‘yicha tavsiyalar*. – Toshkent, 2022.

MAKTAB O‘QUVCHILARIDA AXLOQIY QADRIYATLARNI RIVOJLANTIRISHDA OILA, MAKTAB VA MAHALLA IMKONIYATLARINI INTEGRATSIYALASH

Maxmudov Abdulxalim Xamidovich – p.f.d., professor,
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti,
Milliy tarbiyaning raqamli pedagogik ta’minoti ilmiy-tadqiqot bo‘limi mudiri

Saydaliyev Abbosxon Ibroximxon o‘g‘li
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti, Milliy tarbiyaning raqamli pedagogik ta’minoti ilmiy tadqiqot bo‘limi Katta ilmiy xodimi.

Annotatsiya. Maqolada maktab o‘quvchilarining barqaror axloqiy qadriyatlarini shakllantirish jarayonida oila, maktab va mahalla tarbiyaviy salohiyatini integratsiyalashning nazariy va amaliy jihatlari ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar sharoitida tarbiyaning asosiy ijtimoiy institutlari sa’y-harakatlarini birlashtirish zarurati asoslangan. O‘quvchilarning axloqiy madaniyatini rivojlantirishda oila, maktab va mahallaning funksiyalari ochib berilgan hamda ularning o‘zaro hamkorligini takomillashtirish yo‘nalishlari taklif etilgan. Ushbu institutlarning tizimli hamkorligi axloqiy yetuk, ijtimoiy mas’uliyatli va ma’naviy rivojlangan shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi, degan xulosaga kelindi.

Tayanch iboralar: axloqiy tarbiya, axloqiy qadriyatlar, oila, maktab, mahalla, integratsiya, ijtimoiy sheriklik, tarbiyaviy salohiyat.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты интеграции воспитательного потенциала семьи, школы и махалли в процессе формирования устойчивых нравственных ценностей школьников. Обоснована необходимость объединения усилий основных социальных институтов воспитания в условиях современных социокультурных изменений. Раскрыты функции семьи, школы и махалли в развитии нравственной культуры учащихся, а также предложены направления совершенствования их взаимодействия. Сделан вывод о том, что системное сотрудничество данных институтов способствует формированию нравственно зрелой, социально ответственной и духовно развитой личности.

Ключевые слова: нравственное воспитание, нравственные ценности, семья, школа, махалля, интеграция, социальное партнерство, воспитательный потенциал**.**

Abstract. The article examines the theoretical and practical aspects of integrating the educational potential of family, school, and mahalla in the process of forming stable moral values in schoolchildren. The necessity of uniting the efforts of the main social institutions of upbringing in the context of modern socio-cultural changes has been substantiated. The functions of the family, school, and mahalla in developing students' moral culture have been revealed, and directions

for improving their interaction have been proposed. It was concluded that the systemic cooperation of these institutions contributes to the formation of a morally mature, socially responsible, and spiritually developed individual.

Keywords: moral education, moral values, family, school, mahalla, integration, social partnership, educational potential.

Globallashuv, raqamlashtirish va ijtimoiy munosabatlarning transformatsiyasi sharoitida o‘sib kelayotgan avlodning axloqiy tarbiyasi masalalari ta’lim siyosati hamda jamiyat ijtimoiy rivojlanishining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Maktab o‘quvchilarida axloqiy qadriyatlarni shakllantirishni faqatgina maktab sa’y-harakatlari bilan ta’minlab bo‘lmaydi, chunki bu jarayon shaxs ijtimoiylashuvining asosiy subyektlari bo‘lgan oila, maktab va mahallaning tarbiyaviy imkoniyatlarini integratsiyalashni talab etadi.

Ta’kidlash joizki, mazkur integratsiyaning samaradorligi ko‘p jihatdan tarbiya jarayoni ishtirokchilarining o‘zaro hamkorligi va faoliyatlarining muvofiqlashtirilganligiga bog‘liq. Shu bois, oila, maktab va mahalla salohiyatini integratsiyalash imkoniyatlarini tadqiq etish muhim ilmiy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

“Axloqiy qadriyatlar” tushunchasining klassik talqiniga murojaat qiladigan bo‘lsak, ular shaxsning jamiyatga, atrofdagi insonlarga va o‘ziga bo‘lgan munosabatini belgilovchi axloqiy me’yorlar, tamoyillar hamda ideallar majmuasini ifodalaydi [1, 2]. Axloqiy qadriyatlar ijtimoiylashuv jarayonida shakllanib, insonning ma’naviy rivojlanish darajasini aks ettiradi.

Pedagogika fanida axloqiy tarbiya ta’lim oluvchilarda axloqiy ong, axloqiy his-tuyg‘ular, e’tiqodlar hamda xulq-atvor me’yorlarini maqsadli ravishda shakllantirish jarayoni sifatida talqin etiladi. Axloqiy qadriyatlarning barqarorligi esa shaxsning tashqi sharoitlar va ijtimoiy ta’sirlardan qat’i nazar, axloqiy tamoyillarga sodiq qolish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

Maktab o‘quvchilarida axloqiy sifatlarni shakllantirish insonparvarlik, ijtimoiy mas’uliyat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, avlodlar vorisiyligi hamda tarbiyaviy ta’sirlarning birligi tamoyillariga asoslanadi.

Oila bolaning ijtimoiylashuvidagi dastlabki va eng muhim institut hisoblanadi. Aynan oilada shaxsning dunyoqarashi, axloqiy ongi hamda qadriyatlar tizimining asoslari shakllanadi. Ota-onalar bolalar uchun axloqiy me’yorlarning ilk tashuvchilari va xulq-atvor namunalari sifatida namoyon bo‘ladilar.

Oilaning tarbiyaviy salohiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

madaniy va milliy an’analarni avloddan avlodga yetkazishda;

kattalarga hurmat ruhini shakllantirishda;

mas’uliyat va mehnatsevarlik sifatlarini rivojlantirishda;

halollik, mehr-oqibat va adolatlilik fazilatlarini tarbiyalashda;

qulay ma’naviy-axloqiy hamda hissiy muhitni yaratishda.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, o‘zaro hurmat, ishonch va mas’uliyat muhitida tarbiyalanayotgan bolalar axloqiy barqarorlik hamda ijtimoiy moslashuvning yuqori darajasini namoyon etadilar.

Maktab o‘quvchilarning maqsadli axloqiy tarbiyasini ta’minlovchi eng muhim ijtimoiy institutlardan biri hisoblanadi. Ta’lim-tarbiya jarayonida axloqiy me’yorlar, fuqarolik mas’uliyati, vatanparvarlik hamda shaxslararo munosabatlar madaniyati to‘g‘risidagi tasavvurlar shakllantiriladi.

Maktabning tarbiyaviy salohiyati quyidagi yo‘nalishlar orqali amalga oshiriladi:

o‘quv fanlari mazmuni orqali;

tarbiyaviy tadbirlar vositasida;

sinf rahbarlari faoliyati orqali;

o‘quvchilarning o‘zini o‘zi boshqarish tizimi orqali;

ijtimoiy loyihalar va volontyorlik tashabbuslari orqali.

Pedagogning shaxsiy namunasi alohida ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki axloqiy qadriyatlarning tashuvchisi sifatida ham namoyon bo‘lib, o‘quvchilar shaxsining shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Mahalla o‘zaro yordam, hurmat va ijtimoiy mas’uliyat an’analari asosida aholini birlashtiruvchi o‘ziga xos jamoat instituti hisoblanadi. Yoshlar tarbiyasi tizimida mahalla jamoatchilik nazorati, oilani qo‘llab-quvvatlash hamda bolalar va o‘smirlarning ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatlarini tashkil etish funksiyalarini bajaradi.

Mahallaning tarbiyaviy salohiyati quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

milliy an’ana va urf-odatlarni asrab-avaylash hamda davom ettirishni;

madaniy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etishni;

yoshlarning fuqarolik faolligini rivojlantirishni;

salbiy ijtimoiy hodisalarning oldini olishni;

oilaviy tarbiyani qo‘llab-quvvatlashni.

Mahalla jamoat hayotida ishtirok etish orqali o‘quvchilar ijtimoiy hamkorlik tajribasini orttiradilar, jamoat xulq-atvori me’yorlarini o‘zlashtiradilar hamda o‘z mahallasi va jamiyatiga mansublik hissini mustahkamlaydilar.

Oila, maktab va mahallaning o‘zaro hamkorligi hamda faoliyatining muvofiqlashtirilganligi sharoitida axloqiy tarbiyaning samaradorligi sezilarli darajada ortadi. Integratsiya tarbiyaviy resurslarni birlashtirish, faoliyatlarni muvofiqlashtirish va tarbiyaning umumiy maqsadlariga erishishni nazarda tutadi.

Integratsiyaning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

tarbiyaviy ishlarni birgalikda rejalashtirish;

ota-onalar yig‘ilishlari va jamoatchilik forumlarini tashkil etish;

ijtimoiy hamda madaniy loyihalarni amalga oshirish;

ma’naviy-axloqiy yo‘nalishdagi tadbirlarni o‘tkazish;

tarbiyaviy natijalarni monitoring qilish va axborot almashish.

O‘zaro hamkorlik modeli quyidagicha ifodalanishi mumkin:

Oila → shaxsda asosiy axloqiy qadriyatlar va ma’naviy-axloqiy qarashlarni shakllantirish;

Maktab → axloqiy qadriyatlarni pedagogik jihatdan rivojlantirish va mustahkamlash;

Mahalla → axloqiy xulq-atvorni ijtimoiy amaliyot orqali qo‘llab-quvvatlash hamda jamoatchilik tomonidan e’tirof etilishini ta’minlash.

Bunday hamkorlik tarbiya jarayonining uzviyligi va uzluksizligini ta’minlab, o‘quvchining kamol topishi uchun yagona ma’naviy-axloqiy makonni yaratadi.

Maktab o‘quvchilarida barqaror axloqiy qadriyatlarni shakllantirish zamonaviy ta’lim tizimi va jamiyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Mazkur vazifani samarali hal etish shaxs ijtimoiylashuvining asosiy institutlari bo‘lgan oila, maktab va mahallaning tarbiyaviy salohiyatini integratsiyalashni talab etadi. Oila dastlabki axloqiy yo‘nalishlar va qadriyatlarni shakllantirsa, maktab ularning pedagogik rivojlanishini ta’minlaydi, mahalla esa axloqiy me’yorlarning ijtimoiy hayotda amaliy qo‘llanilishi va mustahkamlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Mazkur institutlarning tizimli o‘zaro hamkorligi ma’naviy yetuk, ijtimoiy mas’uliyatli va axloqan barqaror shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi. Bunday shaxs jamiyat rivojiga faol hissa qo‘shish hamda milliy qadriyatlarni asrab-avaylash qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Рубцов В. В., Марголис А. А., Гуружапов В. А. О деятельностном содержании психолого-педагогической подготовки современного учителя для новой школы // Культурно-историческая психология. 2010. № 4. С. 62–68.

2. Гизатулина Ольга Ивановна. (2024). Методологический подход к формированию цифровой грамотности будущих педагогов. https://doi.org/10.5281/zenodo.1424458

3. Махмудов А.Х., Фефелов В.С., Камилова А.Б. Инновационные пути педагогического прорыва.-Ташкент, 2019. -№6. - С.3-9.

4. Махмудов А.Х., Сайдалиев А.И. Рақамли дунё ва бола тарбияси [Матн]: методик қўлланма / А.Х.Махмудов, А.И.Сайдалиев. – Тошкент: Bookmany print, 2025. – 100 Б.

5. Махмудов А.Х. Таълимни рақамлаштиришнинг дидактик тамойиллари.

PEDAGOGIK JAMOANING KASBIY-MA’NAVIY SOG‘LOM MUHIT SHAROITIDA O‘QUVCHI-YOSHLARNING PSIXOLOGIK BARQARORLIGINI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI

Karaboyeva Mahliyo Kodirjonovna – Qori Niyoziy nomidagi TPMI doktoranti

Annotatsiya. Maqolada Ta’lim muassasasida ijobiy ma’naviy-psixologik muhitni yaratish, pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlik va kasbiy madaniyatning o‘quvchilarning emotsional barqarorligi hamda stressga chidamliligiga ta’siri ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, psixologik barqarorlikni rivojlantirishda pedagogik jamoa faoliyatining samarali mexanizmlari va amaliy yondashuvlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: pedagogik jamoa, kasbiy-ma’naviy muhit, psixologik barqarorlik, o‘quvchi-yoshlar, ijtimoiy-psixologik moslashuv, ta’lim muhiti, stressga chidamlilik, pedagogik hamkorlik, emotsional barqarorlik**.**

Jahonda ta’lim tizimi o‘quvchi-yoshlarning psixologik barqarorligini ta’minlash masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biriga aylangan. Zamonaviy jamiyatda yuzaga kelayotgan ijtimoiy o‘zgarishlar, axborot oqimining tezlashuvi hamda turli stress omillari o‘quvchilarning emotsional holati va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu jihatdan pedagogik jamoaning kasbiy-ma’naviy sog‘lom muhiti o‘quvchi shaxsining psixologik barqarorligini shakllantirishda muhim omil sifatida qaraladi. Pedagoglarning kasbiy madaniyati, o‘zaro hamkorligi va ma’naviy qadriyatlari asosida shakllanib, ta’lim jarayonining samaradorligini bevosita bog‘liqdir. Shuningdek, ta’lim muassasasida sog‘lom psixologik muhitni yaratish orqali o‘quvchilarda o‘ziga ishonch, stressga chidamlilik va ijtimoiy faollikni rivojlantirishga uchun pedagogik jamoaning birgalikdagi faoliyati, tarbiyaviy yondashuvlari hamda ijobiy kommunikativ munosabatlari o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishida muhim pedagogik asos hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida o‘quvchilarning psixologik salomatligi va xavfsiz ta’lim muhitini yaratishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida “Ta’lim to‘g‘risida”gi 637-sonli Qonuni, “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun hamda “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonunda yoshlarning har tomonlama rivojlanishi, ularning ruhiy-ijtimoiy himoyasi va xavfsiz ta’lim muhitini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari sifatida belgilangan.

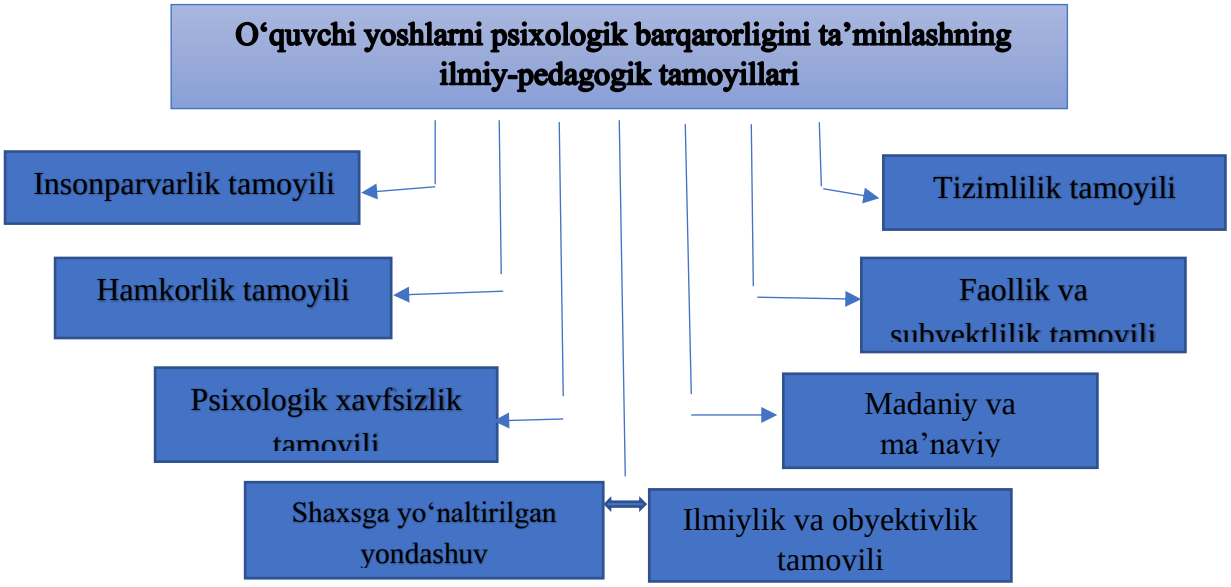
Mazkur normativ-huquqiy hujjatlarni amaliyotga tatbiq etish maqsadida ta’lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyati tizimli yo‘lga qo‘yilmoqda, pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish bo‘yicha malaka oshirish kurslari tashkil etilmoqda hamda sog‘lom ma’naviy-psixologik muhitni shakllantirishga qaratilgan davlat dasturlari va kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki maktab sharoitida o‘qituvchilarning o‘quvchilarni shaxs sifatida hurmat qilishi, ular bilan do‘stona va ishonchli munosabat o‘rnatishi ta’lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi muhim pedagogik omillardan biridir. O‘quvchilarning xato va kamchiliklari ustida ishlash jarayonida o‘qituvchi ularni tanqidiy emas, balki qo‘llab-quvvatlovchi va rag‘batlantiruvchi pozitsiyada

bo‘lishi zarur. Bunday yondashuv o‘quvchilarda o‘ziga ishonch, ichki motivatsiya hamda psixologik barqarorlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, zamonaviy pedagogikada o‘qituvchining empatiya darajasi va psixologik bilimlari uning kasbiy kompetentligining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda. Shuningdek, O‘zbekiston ta’lim tizimida so‘nggi yillarda o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan SEL (Social and Emotional Learning) metodikasini joriy etish bo‘yicha amaliy ishlar olib borilmoqda. Mazkur yondashuv doirasida o‘quvchilarda o‘zini anglash, emotsiyalarni boshqarish, ijtimoiy mas’uliyat va samarali muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. SEL tamoyillarining ta’lim jarayoniga integratsiya qilinishi o‘qituvchilardan nafaqat akademik bilim berish, balki o‘quvchilarning psixologik holatini qo‘llab-quvvatlash va ijobiy sinf muhitini yaratish bo‘yicha yuqori darajadagi pedagogik-psixologik kompetensiyani talab etadi.

Pedagogik psixologiya yo‘nalishida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda, xususan, K. Rogersning gumanistik yondashuvi va “shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim” konsepsiyasida o‘qituvchining empatiyasi, samimiyligi va qabul qiluvchi munosabati o‘quvchi shaxsining rivojlanishida hal qiluvchi omil ekani ta’kidlanadi. Shuningdek, L. Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasida ham ta’lim jarayoni ijtimoiy o‘zaro ta’sir orqali amalga oshishi, o‘qituvchi esa o‘quvchi rivojlanishining “yaqin rivojlanish zonasi”ni qo‘llab-quvvatlovchi shaxs sifatida qaraladi. Bu masala mahalliy olimlar tomonidan ham keng tadqiq etilgan. Jumladan, pedagog olima Nishonova Zulfiya Tursunovna o‘z tadqiqotlarida o‘quvchi shaxsining rivojlanishida pedagog va o‘quvchi o‘rtasidagi ijobiy psixologik munosabatlarning ahamiyatini asoslab bergan. Shuningdek, Davletshin Mavlon G‘aniyevich yosh davrlari va pedagogik psixologiyaga oid ilmiy ishlarida ta’lim muhitining shaxs kamolotiga ta’siri, o‘quvchilarning emotsional holati hamda pedagogik muloqotning rivojlantiruvchi ahamiyatini yoritgan. Azizxo‘jayeva, Nadejda Nikolaevna esa pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar bo‘yicha tadqiqotlarida o‘qituvchining kommunikativ kompetensiyasi, pedagogik takt va insonparvarlik tamoyillarini samarali ta’limning muhim sharti sifatida e’tirof etadi.

Pedagogik jamoda kasbiy-manaviy muhitni rivojlantirish orqali o‘quvchi yoshlarni psixologik barqarorligini ta’minlash muayyan ilmiy-pedagogik tamoyillarga tayanish maqsadga muvofiqdir. Bunga quyidagilarni kiritishimiz mumkin.

1. Insonparvarlik (gumanistik) tamoyili. O‘quvchini noyob shaxs sifatida qabul qilish, uning qadr-qimmati, huquqlari va individual xususiyatlarini hurmat qilishga asoslanadi. Ushbu tamoyil pedagogik jamoada sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirishning asosiy negizi hisoblanadi.
2. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv tamoyili. Har bir o‘quvchining psixologik, yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Bu tamoyil o‘quvchilarning psixologik barqarorligini rivojlantirishga xizmat qiladi.
3. Tizimlilik tamoyili. Pedagogik jamoa muhiti, o‘qituvchi shaxsi, o‘quvchi psixologiyasi, oila va ijtimoiy omillarni o‘zaro bog‘liq tizim sifatida o‘rganishni talab etadi.
4. Hamkorlik tamoyili. Pedagog, o‘quvchi, ota-ona va maktab ma’muriyati o‘rtasidagi samarali hamkorlik psixologik barqarorlikni shakllantirishning muhim sharti ekanligini e’tirof etadi.
5. Psixologik xavfsizlik tamoyili. Ta’lim muassasasida o‘quvchilarning fikrini erkin bildira olishi, xatolaridan qo‘rqmasligi va o‘zini himoyalangan his qilishi uchun qulay muhit yaratishni nazarda tutadi.
6. Faollik va subyektlilik tamoyili. O‘quvchini pedagogik ta’sir obyekti emas, balki ta’lim jarayonining faol subyekti sifatida qarashga asoslanadi. Bu tamoyil o‘quvchilarning mustaqilligi va mas’uliyatini rivojlantiradi.
7. Madaniy va ma’naviy qadriyatlarga tayanish tamoyili. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirish orqali o‘quvchilarda ijobiy xulq-atvor va barqaror dunyoqarashni rivojlantirishni nazarda tutadi.
8. Ilmiylik va obyektivlik tamoyili. Tadqiqot jarayonida pedagogika, psixologiya va sotsiologiya fanlarining ilmiy yutuqlariga tayangan holda xulosalar chiqarishni talab qiladi.

Ushbu tamoyillarning natijasidagi o‘zgarishlar o‘quvchi-yoshlarning nafaqat ta’lim jarayonidagi faolligini oshiradi, balki ularning kelgusidagi hayotiy faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, psixologik barqarorlikka ega bo‘lgan o‘quvchilar turli ijtimoiy bosimlar, nizoli vaziyatlar va salbiy tashqi ta’sirlarga nisbatan ongli va muvozanatli munosabat bildira oladilar. Ularda muammolarni konstruktiv hal etish, mustaqil qaror qabul qilish hamda o‘z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni his etish kabi muhim hayotiy kompetensiyalar shakllanadi. Shu bilan birga, sog‘lom kasbiy-ma’naviy muhitda tarbiyalangan o‘quvchilarda jamiyat va davlat oldidagi fuqarolik mas’uliyati, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, ijtimoiy hamjihatlik va bag‘rikenglik kabi sifatlar rivojlanadi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim muassasalarida zo‘ravonlik, kamsitish va boshqa salbiy holatlarning oldini olishga, o‘quvchilar o‘rtasida sog‘lom ijtimoiy munosabatlarni qaror toptirishga hamda barkamol avlodni voyaga yetkazishga xizmat qiladi. Demak, pedagogik jamoaning kasbiy-ma’naviy sog‘lom muhiti o‘quvchi-yoshlarning psixologik farovonligi va shaxsiy rivojlanishini ta’minlovchi strategik pedagogik resurs sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa. Olib borilgan ilmiy tahlillar natijalari pedagogik jamoada kasbiy-ma’naviy sog‘lom muhitni shakllantirish o‘quvchi-yoshlarning psixologik barqarorligini rivojlantirishning muhim pedagogik shartlaridan biri ekanligini ko‘rsatdi. Zamonaviy ta’lim sharoitida o‘quvchilarning ruhiy salomatligini ta’minlash, ularni turli stress omillari va salbiy ijtimoiy ta’sirlardan himoya qilish ko‘p jihatdan ta’lim muassasasidagi ma’naviy-psixologik muhitning holatiga bog‘liqdir. Pedagoglarning kasbiy madaniyati, empatiyasi, kommunikativ kompetensiyasi va o‘zaro hamkorligi asosida shakllangan sog‘lom muhit o‘quvchilarning emotsional farovonligi hamda shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. ilmiy manbalar, xorijiy va mahalliy olimlarning qarashlari, shuningdek, ta’lim tizimida joriy etilayotgan zamonaviy yondashuvlar pedagogik jamoa faoliyatining o‘quvchi shaxsini shakllantirishdagi o‘rni beqiyos ekanligini tasdiqladi. Ayniqsa, insonparvarlik, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, hamkorlik, psixologik xavfsizlik va subyektlilik tamoyillariga asoslangan faoliyat o‘quvchilarda o‘ziga ishonch, ijtimoiy mas’uliyat, emotsional intellekt va stressga chidamlilik kabi muhim sifatlarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, ta’lim jarayoniga SEL (Social and Emotional Learning) yondashuvining integratsiya qilinishi o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini rivojlantirish, sog‘lom sinf muhitini yaratish hamda zo‘ravonlik, tajovuzkorlik va nizoli vaziyatlarning oldini olishda samarali vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Bu esa pedagogik jamoaning nafaqat ta’lim beruvchi, balki o‘quvchilarning psixologik farovonligini ta’minlovchi muhim ijtimoiy institut sifatidagi rolini yanada kuchaytiradi. Demak, pedagogik jamoada kasbiy-ma’naviy sog‘lom muhitni rivojlantirish o‘quvchi-yoshlarning psixologik barqarorligini ta’minlash, ularning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish hamda barkamol avlodni tarbiyalashning muhim omili hisoblanadi.

Shu sababli ta’lim muassasalarida pedagoglarning psixologik-pedagogik kompetentligini oshirish, sog‘lom ma’naviy muhit monitoringini yo‘lga qo‘yish, oila-maktab hamkorligini mustahkamlash hamda ijtimoiy-emotsional ta’lim texnologiyalarini keng joriy etish mazkur yo‘nalishdagi ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–406-son, 2016-yil 14-sentabr.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–139-son, 2008-yil 7-yanvar.
4. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
5. Nishonova Z.T. Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2018.
6. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2006.
7. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
8. Rogers C.R. Freedom to Learn for the 80s. – Columbus, Ohio: Charles E. Merrill Publishing Company, 1983.
9. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 1995.
10. CASEL. What is Social and Emotional Learning? Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL). – Chicago, 2023.
11. Shodmonov E., Nishonova Z. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.

IJTIMOIY XAVFSIZ MUHIT YARATISHDA MAHALLA, TA’LIM MUASSASALARI VA OTA-ONALAR HAMKORLIGINING PROFILAKTIK AHAMIYATI

Xudayberdiyev Mirolim Iskandar o‘g‘li – Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti katta ilmi xodimi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy xavfsiz muhitni shakllantirishda mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalar hamkorligining profilaktik ahamiyati ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Yoshlarni turli salbiy ta’sirlardan himoya qilish, huquqbuzarliklarning oldini olish, ma’naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish hamda sog‘lom ijtimoiy muhitni yaratishda ushbu institutlarning o‘zaro hamkorligi muhim omil sifatida yoritilgan. Shuningdek, hamkorlikning mavjud holati, muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari bo‘yicha ilmiy xulosalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy xavfsiz muhit, mahalla, ta’lim muassasasi, ota-onalar, profilaktika, hamkorlik, yoshlar tarbiyasi, huquqbuzarliklarning oldini olish, ma’naviy tarbiya, ijtimoiy nazorat.

Abstract. This article analyzes the preventive importance of cooperation between the neighborhood, educational institutions and parents in the formation of a socially safe environment from a scientific and pedagogical perspective. The cooperation of these institutions is highlighted as an important factor in protecting young people from various negative influences, preventing crimes, strengthening spiritual and moral education, and creating a healthy social environment. Scientific conclusions are also presented on the current state of cooperation, problems and ways to overcome them.

Keywords: socially safe environment, neighborhood, educational institution, parents, prevention, cooperation, youth education, crime prevention, spiritual education, social control.

Аннотация. В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируется профилактическое значение сотрудничества между соседями, образовательными учреждениями и родителями в формировании социально безопасной среды. Подчеркивается важность сотрудничества этих учреждений как важного фактора защиты молодежи от различных негативных влияний, предотвращения преступлений, укрепления духовно-нравственного воспитания и создания здоровой социальной среды. Также представлены научные выводы о текущем состоянии сотрудничества, проблемах и путях их преодоления.

Ключевые слова: социально безопасная среда, соседи, образовательные учреждения, родители, профилактика, сотрудничество, воспитание молодежи, профилактика преступности, духовное воспитание, социальный контроль.

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlod tarbiyasi, ularning ijtimoiy faolligi va ma’naviy kamolotini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Jamiyatda sodir bo‘layotgan murakkab ijtimoiy jarayonlar, axborot oqimining keskin ortishi, virtual makonning kengayishi yoshlar ongiga turli ta’sirlarning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Bunday sharoitda yoshlarni salbiy oqimlardan himoya qilish, ularda mustahkam hayotiy pozitsiyani shakllantirish va ijtimoiy xavfsiz muhit yaratish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy xavfsiz muhitni shakllantirishda mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalar hamkorligi muhim o‘rin tutadi. Chunki mazkur uch subyekt bolaning tarbiyasi, ijtimoiylashuvi va shaxs sifatida shakllanishida bevosita ishtirok etadi. Ularning o‘zaro hamkorligi tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshiradi va profilaktik faoliyatning yaxlit tizimini yaratishga xizmat qiladi.

Pedagogika va sotsiologiya fanlarida shaxs tarbiyasi ko‘p omilli jarayon sifatida talqin etiladi. Ushbu jarayonda oila birlamchi tarbiya muhiti bo‘lsa, ta’lim muassasasi maqsadli pedagogik ta’sirni amalga oshiradi. Mahalla esa ijtimoiy nazorat va jamoatchilik ta’sirining muhim instituti hisoblanadi. Mahalla azaldan xalqimiz hayotida tarbiyaviy va ma’naviy institut sifatida faoliyat yuritib kelgan. U yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, oilalarni qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy muammolarni hal etish va jamoatchilik nazoratini amalga oshirish vazifalarini bajaradi. Ta’lim muassasalari esa yoshlarning bilim olishi, ma’naviy rivojlanishi va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ota-onalar bolaning shaxs sifatida kamol topishida eng yaqin va eng ta’sirchan tarbiyaviy subyekt hisoblanadi. Shu sababli ta’lim muassasasi va mahalla tomonidan olib borilayotgan tarbiyaviy ishlar oiladagi tarbiya bilan uyg‘unlashgandagina yuqori natijalar beradi.

Profilaktika – salbiy holatlarning kelib chiqish sabablarini oldindan aniqlash va ularning oldini olishga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Yoshlar orasida huquqbuzarliklar, zo‘ravonlik, giyohvandlik, internetga qaramlik va boshqa salbiy holatlarning oldini olishda profilaktik ishlar alohida ahamiyat kasb etadi. Mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalar hamkorligining profilaktik ahamiyati quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi: Birinchidan, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish imkoniyati kengayadi. Mahalla tomonidan tashkil etiladigan sport musobaqalari, madaniy tadbirlar va to‘garaklar yoshlarning salbiy muhitga tushib qolish xavfini kamaytiradi. Ikkinchidan, muammoli oilalar va tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan individual ishlash samaradorligi ortadi. Ta’lim muassasasi, mahalla faollari va ota-onalar birgalikda harakat qilganda mavjud muammolarni erta aniqlash va bartaraf etish imkoniyati paydo bo‘ladi. Uchinchidan, yoshlar o‘rtasida huquqiy madaniyat va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish kuchayadi. Hamkorlik asosida o‘tkaziladigan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar yoshlarning huquqiy bilimlarini oshiradi va ularni jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lishga undaydi. To‘rtinchidan, ijtimoiy nazorat mexanizmi takomillashadi. Mahalla, oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi axborot almashinuvi yoshlarning xulq-atvoridagi salbiy o‘zgarishlarni o‘z vaqtida aniqlashga yordam beradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, hamkorlik samaradorligi bir qator omillarga bog‘liq. Avvalo, hamkorlikning maqsad va vazifalari aniq belgilanishi zarur. Tarbiyaviy faoliyatda subyektlar o‘rtasida vazifalarning taqsimlanmaganligi ayrim hollarda ishlarning takrorlanishiga yoki mas’uliyatning susayishiga olib keladi. Ikkinchi muhim omil – axborot almashinuvi tizimining yo‘lga qo‘yilganligidir. O‘quvchi bilan bog‘liq muammolar haqida ota-onalar, mahalla va pedagoglar muntazam ma’lumot almashib borsalar, profilaktik ishlarning samarasi ortadi. Uchinchi omil – pedagogik va psixologik savodxonlikdir. Ota-onalar va mahalla faollarining tarbiyaviy bilimlarini oshirish yoshlar bilan ishlash sifatini yaxshilaydi. Shu sababli seminar-treninglar, davra suhbatlari va ma’rifiy uchrashuvlarni muntazam tashkil etish muhimdir. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra,

ota-onalar bilan tizimli hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning davomat ko‘rsatkichlari yuqori, huquqbuzarlik holatlari esa nisbatan kam uchraydi. Bu esa hamkorlikning profilaktik jihatdan muhim ekanligini tasdiqlaydi.

Amaliyotda mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalar hamkorligini tashkil etishda ayrim muammolar kuzatilmoqda. Jumladan: ota-onalarning tarbiyaviy jarayonlarga yetarli darajada jalb etilmasligi;

hamkorlik tadbirlarining epizodik xarakterga ega bo‘lishi;

axborot almashinuvi mexanizmlarining sustligi;

ayrim mahallalarda profilaktik ishlar tizimining yetarli rivojlanmaganligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq: mahalla – maktab – oila hamkorligining yagona dasturini ishlab chiqish;

profilaktik faoliyat bo‘yicha qo‘shma reja va monitoring tizimini joriy etish;

ota-onalar universitetlari va ma’naviy-ma’rifiy seminarlarni muntazam tashkil etish;

raqamli kommunikatsiya vositalari orqali tezkor axborot almashinuvini yo‘lga qo‘yish;

yoshlar bilan individual ishlash mexanizmlarini takomillashtirish.

Ijtimoiy xavfsiz muhitni yaratishda mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalar hamkorligi muhim profilaktik omil hisoblanadi. Ushbu hamkorlik yoshlarni salbiy ta’sirlardan himoya qilish, huquqbuzarliklarning oldini olish, ma’naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish va sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mahalla – maktab –oila hamkorligining tizimli yo‘lga qo‘yilishi profilaktik ishlar samaradorligini oshiradi va yoshlarning barkamol shaxs sifatida shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Yoshlar siyosati sohasini tubdan takomillashtirish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmon. – Toshkent, 2020.

2. Musurmonova O. Oila ma’naviyati va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

3. To‘xtaxodjayeva M.X. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

RAQAMLI MAKON VA TA’LIM MUHITIDA O‘QUVCHI QIZLAR ORASIDA ZO‘RAVONLIKNING OLDINI OLISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Choriyeva Dildora Ismat qizi – Qori Niyoziy nomidagi TPMI katta ilmiy xodimi

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim muhitida o‘quvchi qizlar orasida uchrayotgan zo‘ravonlik holatlarining mohiyati, turlari va kelib chiqish omillari tahlil qilingan. Zo‘ravonlikning qizlarning psixologik holati, ijtimoiy faolligi va ta’lim jarayoniga ta’siri yoritilgan. Oila, maktab va mahalla hamkorligining profilaktik imkoniyatlari hamda qizlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari ochib berilgan. Shuningdek, kiberzo‘ravonlikning oldini olishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: o‘quvchi qizlar, zo‘ravonlik, kiberzo‘ravonlik, pedagogik profilaktika, gender tenglik, psixologik xavfsizlik, media savodxonlik, oila-maktab hamkorligi.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv davrida yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o‘quvchi qizlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularni tazyiq va zo‘ravonlikning turli ko‘rinishlaridan asrash, sog‘lom ijtimoiy va ma’naviy muhitni yaratish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.

So‘nggi yillarda dunyo miqyosida bolalar va ayollarga nisbatan zo‘ravonlik holatlarining ortib borayotgani xalqaro tashkilotlar tomonidan ham jiddiy muammo sifatida e’tirof etilmoqda. Ta’lim muassasalari, oilaviy muhit va internet tarmoqlarida uchrayotgan zo‘ravonlik holatlari yoshlarning ruhiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, o‘smirlik davridagi qizlar psixologik jihatdan ta’sirchan bo‘lgani sababli zo‘ravonlikning har qanday shakli ularning shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta’sir etadi.

Yangi O‘zbekiston sharoitida xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilish, gender tenglikni ta’minlash va yoshlarni ma’naviy tahdidlardan asrash bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bois o‘quvchi qizlar orasida zo‘ravonlikning oldini olishning samarali pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid ilmiy-nazariy qarashlar

Pedagogika, psixologiya va sotsiologiya fanlarida zo‘ravonlik shaxsga jismoniy yoki ruhiy zarar yetkazuvchi harakatlar majmui sifatida talqin etiladi. Olimlarning fikricha, zo‘ravonlik nafaqat jismoniy tajovuz, balki tahqirlash, qo‘rqitish, kamsitish, tazyiq o‘tkazish va manipulyatsiya qilish kabi ko‘rinishlarda ham namoyon bo‘ladi.

Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, bolalar zo‘ravon xatti-harakatlarni kuzatish va takrorlash orqali o‘zlashtiradilar. Shu sababli oiladagi salbiy muhit, tengdoshlar ta’siri va ommaviy axborot vositalaridagi agressiv kontent yoshlar xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda zo‘ravonlik quyidagi turlarga ajratiladi:

Jismoniy zo‘ravonlik

Urish, turtish, tan jarohati yetkazish kabi harakatlarni o‘z ichiga oladi. Bu turdagi zo‘ravonlik qizlarning sog‘ligiga bevosita zarar yetkazadi.

Psixologik zo‘ravonlik

Tahqirlash, kamsitish, qo‘rqitish, masxara qilish va ruhiy bosim o‘tkazish bilan bog‘liq harakatlardir. Ushbu zo‘ravonlik turi ko‘pincha yashirin shaklda kechadi.

Iqtisodiy zo‘ravonlik

Shaxsning moddiy ehtiyojlarini qondirishga to‘sqinlik qilish yoki iqtisodiy qaramlikni kuchaytirish bilan bog‘liq holatlardir.

Jinsiy zo‘ravonlik

Shaxsning daxlsizligiga qarshi qaratilgan noqonuniy xatti-harakatlarni qamrab oladi.

Kiberzo‘ravonlik

Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali haqorat qilish, shantaj qilish, yolg‘on ma’lumot tarqatish yoki obro‘siga putur yetkazishga qaratilgan harakatlardir.

O‘quvchi qizlar orasida zo‘ravonlikning kelib chiqish omillari

Zo‘ravonlikning yuzaga kelishida bir qator omillar muhim rol o‘ynaydi.

Oilaviy omillar

Oiladagi nosog‘lom muhit, ota-onalar o‘rtasidagi nizolar, farzand tarbiyasiga yetarlicha e’tibor qaratilmasligi hamda pedagogik madaniyatning pastligi bolalarda agressivlik va zo‘ravonlikka moyillikni shakllantiradi.

Oilada doimiy ziddiyatlarni kuzatib ulg‘aygan qizlar zo‘ravonlikni oddiy holat sifatida qabul qilishi mumkin. Bu esa kelajakda salbiy ijtimoiy munosabatlarning shakllanishiga sabab bo‘ladi.

Ijtimoiy omillar

Tengdoshlar bosimi, salbiy guruhlarga qo‘shilish, ijtimoiy tarmoqlardagi zararli axborotlar va stereotiplar zo‘ravonlikning kuchayishiga olib keladi.

Ayrim hollarda qizlar tengdoshlari tomonidan tashqi ko‘rinishi, o‘zlashtirishi yoki oilaviy holati sababli kamsitilish holatlariga duch keladilar.

Psixologik omillar

Past o‘zini baholash, stress, emotsional beqarorlik va kommunikativ ko‘nikmalarning yetarlicha rivojlanmaganligi qizlarni zo‘ravonlik qurboniga aylantirishi mumkin.

Axborot-kommunikatsion omillar

Bugungi kunda smartfon va internetdan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi bilan kiberzo‘ravonlik holatlari ham ortib bormoqda. Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha bilimlarning yetarli emasligi qizlarni turli xavflarga duchor qilmoqda.

Zo‘ravonlikning o‘quvchi qizlar rivojlanishiga salbiy ta’siri

Zo‘ravonlikning oqibatlari ko‘p qirrali bo‘lib, shaxs rivojlanishining barcha jihatlariga ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchidan, zo‘ravonlik qizlarning ruhiy salomatligini izdan chiqaradi. Qo‘rquv, xavotir, tushkunlik, yolg‘izlik hissi va depressiv holatlar yuzaga keladi.

Ikkinchidan, ta’lim faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Darslarga qiziqish kamayadi, o‘zlashtirish darajasi pasayadi, maktabga moslashish qiyinlashadi.

Uchinchidan, ijtimoiy munosabatlar yomonlashadi. Qizlar jamoa bilan muloqot qilishdan qochadi, o‘z fikrini erkin ifoda etishda qiynaladi.

To‘rtinchidan, zo‘ravonlik uzoq muddatli oqibatlarga ega bo‘lib, kelajakdagi oilaviy munosabatlar va kasbiy faoliyatga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Zo‘ravonlikning oldini olishning pedagogik-psixologik mexanizmlari

Pedagogik profilaktika

Ta’lim muassasalarida zo‘ravonlikning oldini olishga qaratilgan maxsus dasturlarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Sinf soatlari, seminar-treninglar va davra suhbatlari orqali o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini oshirish mumkin.

“Xavfsiz maktab”, “Qizlar klubi”, “Yoshlar liderlari” kabi loyihalar o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantiradi hamda zo‘ravonlikka qarshi murosasiz munosabatni shakllantiradi.

Psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish

Maktab psixologlari tomonidan muntazam diagnostika, monitoring va profilaktik suhbatlar tashkil etilishi zarur. Ayniqsa, xavf guruhiga mansub o‘quvchilar bilan individual ishlash samarali natija beradi.

Psixologik treninglar orqali qizlarda stressga chidamlilik, konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal qilish va emotsiyalarni boshqarish ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Oila–maktab–mahalla hamkorligi

O‘quvchi qizlar tarbiyasida oila, maktab va mahalla hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Mazkur hamkorlik quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

- ota-onalar universitetlarini tashkil etish;
- tarbiyaviy seminar va treninglar o‘tkazish;
- profilaktik suhbatlar uyushtirish;
- xavf guruhidagi oilalar bilan individual ishlash.

Hamkorlik natijasida qizlarning muammolari o‘z vaqtida aniqlanadi va ularga amaliy yordam ko‘rsatiladi.

Media savodxonlik va raqamli xavfsizlik

Bugungi kunda kiberzo‘ravonlikning oldini olish uchun media savodxonlikni rivojlantirish zarur. O‘quvchilarga:

- internet etikasi;
- shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish;
- soxta axborotlarni aniqlash;
- ijtimoiy tarmoqlardan xavfsiz foydalanish

bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar berilishi lozim.

Gender madaniyatini rivojlantirish

Gender tenglik tamoyillarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish qizlarning huquqiy ongini rivojlantiradi va kamsitish holatlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Innovatsion yondashuvlar

Zo‘ravonlik profilaktikasida innovatsion metodlardan foydalanish samaradorlikni oshiradi.

Jumladan:

- interaktiv treninglar;
- psixologik forum-teatr usullari;
- keys-stadi texnologiyasi;
- onlayn maslahat platformalari;
- anonim murojaat tizimlari;
- sun’iy intellekt asosidagi monitoring vositalari.

Mazkur texnologiyalar qizlarning muammolarini erta aniqlash va ularga tezkor yordam ko‘rsatish imkonini yaratadi.

Taklif va tavsiyalar

Tadqiqot asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Har bir maktabda zo‘ravonlikning oldini olish bo‘yicha kompleks dastur ishlab chiqish.
2. O‘quvchi qizlar uchun psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish.
3. Ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish bo‘yicha muntazam treninglar tashkil etish.
4. Media savodxonlik va kiberxavfsizlik darslarini joriy etish.
5. Mahalla, maktab va huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamkorligini mustahkamlash.
6. Zo‘ravonlik holatlari bo‘yicha anonim murojaat tizimini yo‘lga qo‘yish.
7. Qizlarning liderlik va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan loyihalarni kengaytirish.

Xulosa. O‘quvchi qizlar orasida zo‘ravonlikning oldini olish bugungi ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Zo‘ravonlikning har qanday shakli qizlarning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli mazkur muammoni bartaraf etishda pedagogik, psixologik va ijtimoiy mexanizmlarning o‘zaro uyg‘unligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Oila, maktab va mahalla hamkorligi asosida tashkil etilgan profilaktik faoliyat, media savodxonlikni rivojlantirish hamda gender madaniyatini shakllantirish orqali o‘quvchi qizlarni zo‘ravonlikning turli ko‘rinishlaridan himoya qilish mumkin. Bu esa kelajakda ma’naviy barkamol, ijtimoiy faol va raqobatbardosh avlodni voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlashga oid farmon va qarorlari.
5. Bandura A. Social Learning Theory. – New York: General Learning Press, 1977.

6. Berk L. Child Development. – Boston: Pearson Education, 2018.
7. Santrock J. Educational Psychology. – New York: McGraw-Hill, 2020.
8. UNESCO. School Violence and Bullying: Global Status Report. – Paris, 2024.
9. OECD. Education and Well-being Report. – Paris, 2023.
10. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent, 2021.
11. Nishonova Z.T. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2022.
12. Musurmonova O. Oila ma’naviyati. – Toshkent, 2020.
13. Xolmatov P. Pedagogik konfliktologiya asoslari. – Toshkent, 2021.

TARBIYA EKOTIZIMI: OILA, MAKTAB VA MAHALLA INTEGRATSIYASINING IJTIMOIY AHAMIYATI

Musurmonkulov Oybek Urolovich – Qori Niyoziy nomidagim tarbiya pedagogikasi milliy instituti Yetakchi ilmiy xodimi,p.f.b.f.d.(PhD), dotsent.

Annotatsiya.

Maqolada mahalla institutining jamiyat taraqqiyoti va yoshlar tarbiyasidagi o‘rni, oila–maktab–mahalla hamkorligining ahamiyati hamda mahalla yettiligi faoliyatining tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, «Nihol parvarishi»ning to‘rt modelli yondashuvi asosida yoshlarda ma’naviy immunitetni shakllantirish, raqamli muhit ta’siridan himoya qilish va barqaror ijtimoiy muhitni ta’minlash masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *mahalla instituti, oila–maktab–mahalla hamkorligi, mahalla yettiligi, yoshlar tarbiyasi, ijtimoiy kapital, ma’naviy immunitet, raqamli muhit, barqaror jamiyat.*

Annotatsiya.

V state proanalizirovanы rol instituta maxalli v razvitii obщestva i vospitanii molodeji, znachenie vzaimodeystviya semi, shkolы i maxalli, a takje vospitatelnыe vozmojnosti deyatelnosti «Semyorki maxalli». Osoboe vnimanie udeleno chetыrexmodelnomu podxodu «Teorii vыrashchivaniya sajensa», voprosam formirovaniya duxovnogo immuniteta molodeji, zashchitы ot negativnogo vliyaniya sifrovoy sredы i obespecheniya ustoychivoy sotsialnoy sredы.

Klyuchevыe slova: *institut maxalli, vzaimodeystvie semi, shkolы i maxalli, «Semyorka maxalli», vospitanie molodeji, sotsialnыy kapital, duxovnыy immunitet, sifrovaya sreda, ustoychivoe obщestvo.*

Abstract.

This article analyzes the role of the mahalla institution in social development and youth education, the importance of family-school-mahalla cooperation, and the educational potential of the “Mahalla Seven” structure. Particular attention is paid to the four-model approach of the “Sapling Cultivation Theory”, strengthening the

spiritual immunity of young people, protecting them from the negative impact of the digital environment, and ensuring a sustainable social environment.

Keywords: *mahalla institution, family-school-mahalla cooperation, Mahalla Seven, youth education, social capital, spiritual immunity, digital environment, sustainable society.*

Bugungi kunda Prezidentimiz tomonidan mustaqil O‘zbekistonni jahondagi iqtisodi va madaniyati yuksak davlatlar qatoriga qo‘shish uchun ulkan islohotlar amalga oshirilmoqda. Yangi O‘zbekiston davlatining va Uchinchi Renessans davrining asoschisi sifatida bu ishlarning ahamiyati beqiyos.

2026 yilni Prezidentimiz bejizga **"Mahalla rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish"** deb atamadilar. Bu — strategik maqsad bo‘lib, mahallaning jamiyatdagi rolini yangi bosqichga olib chiqishni ko‘zda tutadi.

Prezidentimiz Murojaatnomasida oila-maktab-mahalla hamkorligiga alohida urg‘u berilgan. Jumladan:

"Hech shubhasiz, iste’dodli o‘g‘il-qizlarimiz ta’lim, ilm-fan, madaniyat, san’at, sport va boshqa sohalarda erishayotgan katta yutuqlari bilan ham Yangi O‘zbekistonimiz ravnaqiga munosib hissa qo‘shmoqda."

O‘quvchi va talabalarimiz joriy yilda xalqaro fan olimpiadalarida 51 ta oltin, 101 ta kumush, 126 ta bronza medalini qo‘lga kiritdi. Bu natijalar biz barchamizni ruhlantiradi.

Bolalarning motivatsiyasi atrofidagilar (mahalla, oila, maktab) ning ijobiy namunasiga bevosita bog‘liq. Mahalla muhitidagi muvaffaqiyat namunalari yoshlarning o‘z-o‘ziga ishonchini ikki barobarga oshiradi.

"Albatta, hech bir natija o‘z-o‘zidan bo‘lmaydi. Buning zamirida uzoq yillik tinimsiz mehnat, bolalikdan orttirilgan tajriba, qat’iy iroda, temir intizom, va, albatta, ustoz va murabbiylarning sabog‘i, ota-ona, bobo va buvijonlarning duosi mujassam."

Prezidentimizning bu so‘zlari biz uchun chuqur ma’no kasb etadi: mahalla — bu yoshlarning asosiy tarbiya muhiti va maskanidir.

"Biz – bugun 38 milliondan ziyod katta xalqmiz. Biz o‘zgarishlarni kutib yashamaymiz, aksincha, ularni o‘zimiz, o‘z aql-zakovatimiz va mas’uliyatli mehnatimiz bilan yaratamiz."

Donishmand bobolarimizning: **"Birlashgan – o‘zar, birlashmagan – to‘zar"** degan hikmatli maqoli bor. Prezidentimiz buni ikki marta alohida ta’kidladilar. Tarix davomida qanday og‘ir sinovlarga duch kelmaylik, biz avvalo birdamlikdan kuch oldik.

mahalladagi o‘zaro ishonch va hamkorlik (social capital) jamiyatning iqtisodiy o‘sishiga va jinoyatchilikni pasaytirishga bevosita ta’sir qiladi. Yuqori ijtimoiy kapitalga ega mahallalarda jinoyatchilik 40% kamroq kuzatilgan.

Mahalla tinch va ahil bo‘lsa, jamiyatimiz tinch va hamjihat bo‘ladi. Mahalla rivojlansa, butun mamlakatimiz yuksaladi — bu nafaqat axloqiy, balki ilmiy jihatdan ham tasdiqlangan haqiqatdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 21 dekabrdagi PF-209-son Farmoni bilan «Mahalla yettiligi» tashkil etildi. Tarkibiga quyidagilar kiradi:

Mahalla raisi

Hokim yordamchisi

Yoshlar yetakchisi

Xotin-qizlar faoli

Profilaktika inspektori

Ijtimoiy xodim

Soliq inspektori

Samarali mahalliy boshqaruv ko‘p tarmoqli yondashuvni (multi-stakeholder approach) talab qiladi. Mahalla yettiligi tuzilmasi aynan mana shu prinsipni amaliyotga joriy etadi.

Mahalla raisining asosiy vazifalari

Mahalla raisiga muhim vakolatlar berilgan:

Mahalla obodligini ta’minlash, «Obod mahalla», «Obod ko‘cha», «Obod xonadon» mezonlarini joriy etish va aholini faol ishtirokga jalb qilish.

Milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an’analarni targ‘ib qilish, sog‘lom ijtimoiy-ma’naviy muhitni saqlash.

Mahallaga biriktirilgan davlat organlari vakillarini aholi muammolarini hal etishga safarbar etish.

Mahalla hududida qonunchilik hujjatlari ijrosi ustidan jamoatchilik nazoratini o‘rnatish.

Har haftada «yettilik» a’zolarining hisobotini eshitish va kamida 10 ta muammoli masalani hal etishni nazoratga olish.

Yoshlar yetakchisining ta’lim sohasidagi vazifalari

Yoshlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish, iqtidor va iste’dodini ro‘yobga chiqarishga qaratilgan tadbirlarni tashkil etish.

Mehnat bozoriga kirib kelayotgan yoshlarning tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish.

«Besh tashabbus olimpiadasi»ni yoshlar o‘rtasida keng targ‘ib qilish.

Maktab bilan mahallaning birgalikdagi ishlari o‘quvchilarning akademik ko‘rsatkichlarini 30% ga oshiradi. Mahalla — maktabning kengaytirilgan sinfxonasidir.

Xotin-qizlar faolining ta’lim sohasidagi vazifalari

Xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish.

Ta’lim imkoniyatlarini kengaytirishga ko‘maklashish.

Har oyda bir marotaba maktabdagi o‘quvchi qizlar bilan uchrashib, ularning ta’lim olishga qiziqishini oshirish.

«TO‘RT MODEL» — NIHOL parvarishi nazariyasi

Yoshlar tarbiyasini tushuntirishda «To‘rt model» — Nihol parvarishi yondashuvini qo‘llash mumkin:

Ildiz — Ota-ona va mahalla

Daraxtning kuchi uning ildizida. Yoshlarning ma’naviy asosi — oila va mahallada shakllanadi. Mahalla raisi bu ildizni mustahkamlaydi.

Tana — Maktab va ta’lim muassasasi

Maktab yoshni bilim va ko‘nikmalar bilan qurollanitiradi. Ammo maktab yolg‘iz kuchsiz — mahalla bilan hamkorlikda kuch topadi.

Shox va barg — Ijtimoiy media vositalar

Raqamli dunyoda ijtimoiy media — yoshlarning asosiy ma’lumot manbai. Buni nazorat qilish uchun mahalla, maktab va oilaning hamkorligi zarur.

Bugungi kunda biz raqamli muhitda raqamli avlodlarni tarbiyalamoqdamiz. Bu yangi imkoniyat — ammo yangi mas’uliyat ham degani.

Prezidentimiz Murojaatnomasida shunday dedi:

Narkotik savdolari transchegaraviy va virtual xarakterga ega bo‘lib bormoqda."

"Yurtimizdagi har bir bola, har bir yosh – bizning farzandimiz, ularni giyohvandlik changaliga tashlab qo‘yishga aslo yo‘l qo‘ymaymiz. Giyohvandlikni tag-tomiri bilan butkul yo‘qotish, yoshlarimizda kuchli ma’naviy-ruhiy immunitetni shakllantirish bo‘yicha barcha kuch va imkoniyatlarimizni safarbar qilamiz. Bu – Prezidentning topshirig‘i, bu – ota-onalarning xohish-istagi, bu – jamiyatning talabi!"

Bunda mahalla, maktab va oilani birlashtirgan kompleks tadbirlar giyohvandlik xavfini 60% gacha kamaytiradi.

Mahalla yettiligining profilaktika inspektori alohida mas’uliyatga ega:

Mahalladagi xavfli guruhlarni erta aniqlash.

Maktab psixologi bilan hamkorlikda profilaktika tadbirlari tashkil etish.

Ota-onalarni ogohlantirish va yordam ko‘rsatish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, zamonaviy jamiyat sharoitida mahalla instituti nafaqat fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi, balki yosh avlodni tarbiyalash, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘lmoqda. Oila–maktab–mahalla hamkorligining tizimli yo‘lga qo‘yilishi yoshlarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish, ularni turli tahdidlardan muhofaza qilish va ijtimoiy faol shaxs sifatida kamol topishida muhim omil hisoblanadi.

«Nihol parvarishi»ning to‘rt modelli yondashuvi yoshlar tarbiyasiga kompleks yondashish imkonini beradi. Mahalla yettiligi faoliyatini oila va ta’lim muassasalari bilan integratsiyalash orqali barqaror tarbiyaviy muhitni yaratish, yoshlarning intellektual va ma’naviy salohiyatini rivojlantirish hamda Yangi O‘zbekistonning Uchinchi Renessans poydevorini mustahkamlashga erishish mumkin.

Shu bois, mahalla institutini «kengaytirilgan sinfxona» sifatida rivojlantirish va oila–maktab–mahalla hamkorligining innovatsion modellarini amaliyotga keng joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

O‘QUVCHILAR O‘RTASIDA HUQUQBUZARLIKNING OLDINI OLISHDA MAHALLA VA MAKTABNING O‘RNI HAMDA USHBU MAVZUDAGI KO‘RSATUVLARNING ROLI

Mengliqulova Malohat Abdimalikovna – Mahalla telekanali Bosh mutaassis maslahatchisi
O‘zbekiston Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar Universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchilar o‘rtasida huquqbuzarliklarning kelib chiqish sabablari, ularning oldini olishda maktab va mahalla institutlarining o‘rni, hamkorlik mexanizmlari hamda ommaviy axborot vositalari, xususan, teleko‘rsatuvlarning tarbiyaviy ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, yoshlar huquqiy madaniyatini shakllantirish, huquqbuzarliklarning profilaktikasini kuchaytirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: huquqbuzarlik, o‘quvchi-yoshlar, mahalla, maktab, profilaktika, huquqiy madaniyat, tarbiya, teleko‘rsatuvlar, ijtimoiy nazorat, hamkorlik.

Yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash har qanday jamiyatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Mamlakat taraqqiyoti, ijtimoiy barqarorlik va fuqarolik jamiyatining rivojlanishi yoshlarning ma’naviy-axloqiy kamoloti bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli o‘quvchilar o‘rtasida sodir etilayotgan huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

So‘nggi yillarda globallashuv, internet tarmog‘ining kengayishi, axborot oqimining ortishi va ayrim salbiy ijtimoiy omillar yoshlar xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada ayrim o‘quvchilarda huquqiy ong va huquqiy madaniyatning yetarli darajada shakllanmagani turli huquqbuzarliklarga sabab bo‘lmoqda.

Huquqbuzarliklarning oldini olishda eng muhim ijtimoiy institutlar sifatida maktab va mahalla faoliyat yuritadi. Ularning o‘zaro hamkorligi yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, huquqiy tarbiya berish va salbiy holatlarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘quvchilar o‘rtasida huquqbuzarliklarning kelib chiqish sabablari:

Huquqbuzarlik – qonun hujjatlarida belgilangan qoidalarning buzilishi natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy xavfli xatti-harakatdir. O‘quvchilar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklarning yuzaga kelishida bir qator omillar mavjud.

Oiladagi nosog‘lom muhit, ota-onalar nazoratining sustligi, oilaviy nizolar va tarbiyadagi kamchiliklar bolaning shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Statistik ma’lumotlar ko‘rsatishicha, huquqbuzarlik sodir etgan voyaga yetmaganlarning aksariyati tarbiyaviy muammolar mavjud bo‘lgan oilalarda voyaga yetgan bolalar huquqbuzarlik qilishga moyil bo‘lib o‘sadi. Yoshlarning salbiy guruhlarga qo‘shilishi, ko‘cha ta’siri, internet orqali zararli axborotlarning tarqalishi huquqbuzarliklarga moyillikni kuchaytiradi. O‘smirlik davrida shaxsning ruhiy holati tez o‘zgaradi. O‘zini namoyon qilishga intilish, mustaqillik hissining ortishi ayrim hollarda noto‘g‘ri qarorlar qabul qilishga olib keladi. Maktabdagi o‘zlashtirishning pastligi, dars qoldirish, pedagoglar bilan munosabatlarning yomonligi ham huquqbuzarliklar sodir etilishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Huquqbuzarliklarning oldini olishda maktabning o‘rni muhim sanaladi. Maktab yosh avlodni tarbiyalovchi va ijtimoiylashtiruvchi muhim institut hisoblanadi. O‘quvchilarning huquqiy ongini shakllantirishda maktabning vazifasi beqiyosdir. Huquqiy ta’limni kuchaytirish, maktablarda huquqiy bilimlarni oshirishga qaratilgan darslar va tadbirlar muntazam tashkil etilishi lozim. Konstitutsiya, bolalar huquqlari, fuqarolik mas’uliyati kabi mavzular o‘quvchilarga sodda va tushunarli tarzda yetkazilishi kerak, tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish yaxshi samara beradi. Sinf rahbarlari va maktab psixologlari o‘quvchilarning xulq-atvorini muntazam o‘rganib borishlari zarur. Muammoli o‘quvchilar bilan individual ishlash huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim vosita hisoblanadi.

O‘quvchilarning bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish, sport to‘garaklari, fan olimpiadalari, ijodiy mashg‘ulotlar va turli tanlovlar yoshlarni salbiy ta’sirlardan himoya qiladi. Maktab psixologlari tomonidan o‘quvchilarning ruhiy holatini o‘rganish, stress va agressiya holatlarini aniqlash hamda profilaktik suhbatlar o‘tkazish muhim ahamiyatga ega.

Mahalla institutining huquqbuzarliklar profilaktikasidagi ahamiyati

Mahalla o‘zbek jamiyatining noyob ijtimoiy instituti bo‘lib, aholining kundalik hayoti bilan chambarchas bog‘langan.

Ijtimoiy nazorat mexanizmi – mahalla fuqarolar yig‘ini yoshlarning xulq-atvori va bo‘sh vaqtini nazorat qilishda muhim rol o‘ynaydi. Mahalla faollari tomonidan muammoli oilalar bilan ishlash samarali natijalar beradi. Mahallalarda sport musobaqalari, ma’naviy-ma’rifiy uchrashuvlar va kasb-hunarga yo‘naltirish tadbirlarini o‘tkazish yoshlarning ijtimoiy faolligini oshiradi. Mahalla tomonidan ota-onalar yig‘ilishlari va profilaktik suhbatlarning tashkil etilishi oiladagi tarbiya sifatini yaxshilaydi. Profilaktika inspektorlari, yoshlar yetakchilari va mahalla faollarining hamkorligi huquqbuzarliklarning erta oldini olish imkonini beradi.

Maktab va mahalla hamkorligining samarali mexanizmlari – O‘quvchilar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish faqat bitta tashkilot faoliyati bilan

cheklanib qolmasligi kerak. Maktab, mahalla va oila hamkorligi eng samarali model hisoblanadi.

Hamkorlikning asosiy yo‘nalishlari:

Muammoli o‘quvchilar bo‘yicha yagona monitoring tizimini yuritish;
Ota-onalar bilan muntazam uchrashuvlar tashkil etish;
Yoshlar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil qilish;
Huquqiy targ‘ibot tadbirlarini o‘tkazish;
Ijtimoiy xavf guruhidagi o‘quvchilar bilan individual ishlash.

Mazkur hamkorlik tizimi o‘quvchilarda mas’uliyat hissini shakllantiradi va salbiy xatti-harakatlarning oldini oladi.

Bugungi axborotlashgan jamiyatda ommaviy axborot vositalari yoshlar dunyoqarashini shakllantirishda katta ta’sir kuchiga ega.

Bu o‘rinda ommaviy axborot vositalarining vazifalari quyidagilardan iborat:

– huquqiy bilimlarni targ‘ib qilish;
– yoshlarni jinoyatchilik oqibatlari haqida xabardor qilish;
– ijobiy hayotiy misollarni targ‘ib etish;
– fuqarolik mas’uliyatini oshirish.

Ayniqsa, televideniye orqali namoyish etiladigan ko‘rsatuvlar keng auditoriyani qamrab olishi bilan ajralib turadi. Teleko‘rsatuvlar yoshlarning huquqiy ongini shakllantirishda muhim tarbiyaviy vosita hisoblanadi. Ko‘rsatuvlar orqali qonunlarning mazmun-mohiyati, fuqarolarning huquq va majburiyatlari haqida ma’lumotlar beriladi. Profilaktik ta’siri – huquqbuzarlik oqibatlari haqida real hayotiy voqealar asosida tayyorlangan ko‘rsatuvlar yoshlarni noto‘g‘ri yo‘ldan qaytarishga xizmat qiladi, ijtimoiy mas’uliyatni shakllantiradi, ko‘rsatuvlar yoshlarni qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalaydi hamda jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglashga yordam beradi.

Ota-onalar va pedagoglar uchun metodik ahamiyati –bunday ko‘rsatuvlar ota-onalar va o‘qituvchilarga ham tarbiyaviy jarayonni to‘g‘ri tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar beradi.

Huquqbuzarliklar profilaktikasida innovatsion yondashuvlar nuqtai nazaridan zamonaviy sharoitda profilaktika ishlarini yangi usullar asosida tashkil etish muhim hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar:

onlayn huquqiy kurslar;
mobil ilovalar;
virtual seminarlar;
ijtimoiy tarmoqlar orqali targ‘ibot ishlari.

Psixologik treninglar: kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish, konfliktlarni hal etish va stressni boshqarish bo‘yicha treninglar yoshlar orasida samarali natijalar bermoqda.

Mentorlik tizimi: Yetuk mutaxassislar va faol yoshlarni o‘quvchilarga biriktirish orqali ularda ijobiy motivatsiya shakllantiriladi.

Tadqiqot natijalari va tahlil: O‘quvchilar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki:

Maktab va mahalla hamkorligi kuchli bo‘lgan hududlarda huquqbuzarliklar darajasi pastroq bo‘ladi.

Huquqiy targ‘ibot tadbirlarida muntazam qatnashgan o‘quvchilarning huquqiy madaniyati yuqori bo‘ladi.

Teleko‘rsatuvlar va ommaviy axborot vositalari orqali olib borilgan profilaktik ishlar yoshlarning qonunga hurmatini oshiradi.

Ota-onalar bilan tizimli ishlash profilaktikaning eng samarali yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Huquqbuzarliklarning oldini olish samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

Maktablarda huquqiy ta’lim soatlarini ko‘paytirish.

Mahalla va maktab o‘rtasida elektron monitoring tizimini yaratish.

Yoshlar uchun bepul sport va ijodiy to‘garaklar sonini oshirish.

Televideniye va internet platformalarida huquqiy-ma’rifiy ko‘rsatuvlarni ko‘paytirish.

Ota-onalarning pedagogik va huquqiy savodxonligini oshirish.

Profilaktika inspektorlari, psixologlar va yoshlar yetakchilarining hamkorligini kuchaytirish.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘quvchilar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish davlat va jamiyat oldidagi dolzarb vazifalardan biridir. Bu jarayonda maktab va mahalla asosiy tarbiyaviy institutlar sifatida muhim rol o‘ynaydi. Ularning o‘zaro hamkorligi, ota-onalar bilan tizimli ishlashi hamda huquqiy targ‘ibot tadbirlarini samarali tashkil etishi yoshlar orasida huquqbuzarliklarning kamayishiga xizmat qiladi. Shuningdek, ommaviy axborot vositalari va teleko‘rsatuvlar yoshlarning huquqiy madaniyatini oshirish, qonunlarga hurmat ruhini shakllantirish va salbiy holatlarning oldini olishda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Maktab, mahalla, oila va OAVning uzviy hamkorligi asosida tashkil etilgan profilaktika tizimi barkamol va qonunga hurmat ruhida tarbiyalangan avlodni voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi. 2004.

HARBIY MADANIYAT KOMPETENSIYASI DIALEKTIK YAXLITLIKDA QAROR TOPUVCHI FENOMEN SIFATIDA

Kaxxarov Siyavush Xudoyor o‘g‘li – Namangan Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada harbiy madaniyatning pedagogik va ijtimoiy-falsafiy mohiyati dialektik yaxlitlik nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Yoshlarda vatanparvarlik, fuqarolik mas’uliyati hamda harbiy-kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari yoritilgan. Kompetensiyaviy va aksiologik yondashuvlar asosida harbiy madaniyatni qaror toptirishga xizmat qiluvchi pedagogik mexanizmlar ochib berilgan. Harbiy madaniyatning shaxs kamoloti, ijtimoiy faollik va Vatan himoyasiga daxldorlik hissini mustahkamlashdagi ahamiyati asoslangan.

Kalit so‘zlar: harbiy madaniyat, dialektik yaxlitlik, aksiologik yondashuv, vatanparvarlik tarbiyasi, fuqarolik mas’uliyati, harbiy-kasbiy tayyorgarlik, pedagogik mexanizmlar, integrativ fenomen.

Аннотация. В статье военно-педагогическая и социально-философская сущность военной культуры рассматривается с позиции диалектической целостности. Освещены теоретико-методологические основы развития патриотизма, гражданской ответственности и военно-профессиональной подготовки молодежи. На основе компетентностного и аксиологического подходов раскрыты педагогические механизмы формирования военной культуры. Обосновано её значение в развитии личности, повышении социальной активности и укреплении чувства сопричастности к защите Отечества.

Ключевые слова: военная культура, диалектическая целостность, аксиологический подход, патриотическое воспитание, гражданская ответственность, военно-профессиональная подготовка, педагогические механизмы, интегративный феномен.

Abstract. The article examines the pedagogical and socio-philosophical essence of military culture from the perspective of dialectical integrity. It highlights the theoretical and methodological foundations for developing patriotism, civic responsibility, and military-professional training among youth. Based on competency-based and axiological approaches, the pedagogical mechanisms for the formation of military culture are revealed. The significance of military culture in personal development, social engagement, and strengthening commitment to national defense is substantiated.

Keywords: military culture, dialectical integrity, axiological approach, patriotic education, civic responsibility, military-professional training, pedagogical mechanisms, integrative phenomenon.

Bugungi kunda jahonda kechayotgan murakkab harbiy-siyosiy jarayonlar, o‘ta tahlikali davr barchadan birdek ogohlikni, daxldorlik va xushyorlikni talab etibgina qolmay, balki harbiy madaniyat kompetensiyalariga ega jamiyat muhitini taqazo etmoqda. Darhaqiqat, dunyodagi murakkab geosiyosiy vaziyat shaxsning jismoniy-irodaviy, ma’naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirishga nisbatan yangi talablar qo‘ymoqda. Shu bois harbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantiruvchi ta’lim infratuzilmasi va amaliyoti mamlakat uchun o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Harbiy madaniyat davlat suvereniteti va milliy xavfsizligini kafolatlovchi maxsus ijtimoiy institut bo‘lib, ekstremal vaziyatlarda butun jamiyat barqarorligini ta’minlovchi hayotiy kuchga aylanadi. U sivilizatsion taraqqiyot omili sifatida harbiy mahorat va an’analarni avloddan-avlodga yetkazish bilan birga, selektiv-integratsiyalash, standartlashtirish, ijtimoiy moslashtirish va regulyativ-epistemologik funksiyalarni bajaradi. Mohiyatan, harbiy madaniyat jamiyatning yaxlitligini saqlash va harbiy ijtimoiylashuv jarayonini boshqarishda markaziy o‘rin tutadi.

Harbiy madaniyat yosh avlodni harbiy faoliyatga rag‘batlantiruvchi qadriyatlar tizimi, ma’naviy-axloqiy tamoyillar, g‘oyaviy yo‘nalishlar va ramziy belgilarning yaxlit tizimidan tashkil topar ekan, bular bo‘lajak harbiy xizmatchining xizmat burchiga nisbatan ichki e’tiqodi va mafkuraviy barqarorligini ta’minlovchi asosiy omillar bo‘lib xizmat qiladi. Ijtimoiy miqyosda esa bu jarayon shaxsning harbiy-professional muhitga samarali integratsiyalashuvini ta’minlovchi pedagogik-psixologik usullar yig‘indisi sifatida namoyon bo‘ladi.

Pedagogik strategiya doirasida harbiy madaniyatni qaror toptirish ikki muhim yo‘nalishni qamrab oladi. Birinchidan, u yoshlarda vatanparvarlik va ijtimoiy-siyosiy barqarorlik uchun fuqarolik mas’uliyatini yuksaltiradi. Ikkinchidan, shaxsda qat’iy intizom, psixofiziologik chidamlilik hamda ekstremal sharoitlarda tezkor qaror qabul qilish mahoratini tarbiyalaydi. Mazkur fazilatlar majmuasi barkamol shaxsni shakllantirishning fundamental ma’naviy-pedagogik omili bo‘lib xizmat qiladi. Hozirgi kunda O‘zbekistonda harbiy madaniyatni shakllantirishga qaratilgan keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz rahbarligida amalga oshirilayotgan harbiy islohotlar, harbiy ta’lim tizimidagi yangilanishlar va kadrlar tayyorlashdagi ilmiy yondashuvlar buning yorqin namunasidir.

Prezident Sh.Mirziyoyev yoshlarni harbiy-vatanparvarlik, yuksak ma’naviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash haqida “... mamlakatimiz bo‘ylab “Vatan tayanchi” bolalar va o‘smirlar harakatini tashkil etilgani hamda barcha umumta’lim maktablarida mazkur harakatning 20 mingdan ziyod yoshlarni qamrab olgan

guruhlari tuzilgani farzandlarimiz qalbida Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg‘ularini yuksaltirishga hissa qo‘shayotganligiga” [8.251-252] urg‘u berar ekan yoshlardan umummadaniy ko‘nikmalar bilan birga harbiy madaniyatga oid malakalarni shakllantirishning ahamiyatini ko‘rsatib bergan. Ushbu tashabbus yosh avlod ongida harbiy madaniyat, vatanparvarlik va fuqarolik mas’uliyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. “Vatan tayanchi” harakati orqali bolalarda faol hayotiy pozitsiya, milliy g‘urur va sadoqat tuyg‘usi mustahkamlanib, harbiy madaniyat asoslarini yoshligidan singdirilishi ijtimoiy voqelik sifatida qaror topganligini ko‘rsatadi.

Vatanni himoya qilish, uni asrash to‘g‘risidagi zamonaviy tushunchalarni, dunyoqarashni, mazkur masala bo‘yicha shaxsiy e’tiqodni shakllantirish va mustahkamlab borish, yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlash, ularning ma’naviy-ruhiy tayyorgarliklarini oshirishga yordam beruvchi ta’lim-tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish amalga oshiriladi. Shu bilan birga, yoshlarda Vatanga daxldorlik hissini kuchaytirish maqsadida qabul qilingan “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasi“ning strategik yo‘nalishlarida yosh avlodni milliy mafkura va davlatga sodiqlik tamoyillari asosida kamol toptirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur hujjatga muvofiq, yoshlar ongiga yurt mudofaasini sharafli va oliy mas’uliyat sifatida singdirish, ularda ajdodlarimizning ozodlik yo‘lidagi qahramonliklaridan g‘ururlanish hamda tarixiy merosimizga munosib voris bo‘lish hissini qaror toptirish lozim. Shuningdek, milliy qurolli kuchlarimizning jangovar salohiyati va qudratiga bo‘lgan qat’iy ishonchni mustahkamlash orqali har bir yigit-qizda vatanparvarlikning amaliy ifodasini shakllantirish ko‘zda tutilgani [2] kabi harbiy madaniyatning ta’lim tizimi orqali shakllantiriluvchi maqsadlari belgilab berilgan. Vaholanki, ta’lim tizimining mas’uliyatli vazifalaridan biri bu chaqiriqqacha harbiy tayyorgarlik orqali har bir yosh avlodni davlat mustaqilligini, millat xavfsizligini, yurtimiz hududini yaxlitligi, sarhadlarimizning daxlsizligini, fuqarolarni osoyishta hayoti va xavfsizligini bir so‘z bilan aytganda Vatan tinchligini ta’minlash uchun ham ma’nan, ham jismonan tayyor, dunyoqarashi keng saviyasi kuchli intelektual salohiyatga ega yoshlar qilib tarbiyalashdir.

“Harbiy madaniyatni pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish, eng avvalo, uning shakllanish manbalari va ta’lim tizimi bilan uzviy bog‘liqligini tushunishni talab qiladi. Bu madaniyat turi nafaqat maxsus harbiy muassasalarda, balki umumiy o‘rta va oliy ta’lim muassasalarida ham maqsadli ravishda shakllantirilishi lozim” [12]. Chunki harbiy madaniyat umummilliy g‘oya Vatanga muhabbat, uni himoya qilishga tayyorlikni o‘z ichiga olgan axloqiy-tarbiyaviy qadriyatdir.

Harbiy madaniyatni rivojlantirishda ta’lim tashkilotlarining o‘rni katta. Bu jarayonda faqatgina nazariya emas, balki amaliy mashg‘ulotlar, simulyatsiya va rolli o‘yinlar, harbiy-amaliy tadbirlar, faol metodik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, fuqarolik mudofaasi, hayot faoliyati xavfsizligi, umumiy jismoniy tayyorgarlik darslari orqali talabalarda harbiy madaniyatga oid

ko‘nikmalar shakllanadi. Ta’lim jarayonidagi tarbiyaviy tadbirlar, tarixiy qahramonlar hayotini o‘rganish, milliy armiya faoliyati bilan tanishish yoshlarda harbiy iftixorni uyg‘otadi.

Pedagogik jihatdan harbiy madaniyat yosh avlod ongida Vatanga muhabbat va fidoyilik tuyg‘usini shakllantirishda asosiy vosita sifatida qaraladi. U shaxsni nafaqat bilimli va malakasi yuqori, balki yuksak ma’naviy qadriyatlarga ega inson qilib tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, harbiy madaniyatni ta’limga integratsiya qilish nafaqat harbiy tayyorgarlikning, balki umumiy tarbiyaning ham uzviy qismidir.

Oliy ta’lim muassasalari bosqichidagi harbiy madaniyatni shakllantirish jarayoni faqat axloqiy tarbiya bilan cheklanib qolmasdan, intellektual va falsafiy yondashuvlar orqali yuritiladi. Masalan, “Milliy g‘oya”, “O‘zbekiston tarixi”, huquq va siyosatshunoslik fanlari orqali davlat va jamiyat xavfsizligi, Vatan himoyasining huquqiy asoslari, tinchlik va barqarorlikning qadri kabi masalalar keng yoritiladi. Talabalarning o‘z tashabbuslari bilan amalga oshiriladigan loyihalar, volontyorlik faoliyati, harbiy qismlardagi amaliyotlar hamda harbiy madaniyatni yaxshiroq o‘zlashtirish imkonini yaratadi. “Ta’limning har bir bosqichida harbiy madaniyatning tarkibiy jihatlari mos ravishda va izchil tarbiyalanishi talab etiladi. Maktabda – asos solish, kollejda – mustahkamlash, universitetda – chuqur idrok va faol hayotiy pozitsiya shakllantirish yo‘lida harbiy madaniyatni ta’lim jarayoniga maqsadli integratsiya qilish milliy va ma’naviy barkamollik sari xizmat qiladi” [3]. Zamonaviy ta’lim tizimida harbiy madaniyat fundamental bilimlardan boshlab, qat’iy irodaviy tayyorgarlik hamda yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarni integral qamrab oladi. Mohiyatan, bu tizim individual mahoratni strategik salohiyat bilan uyg‘unlashtiruvchi kompleks pedagogik model sanaladi.

Ilmiy-pedagogik kuzatuvlar va empirik tadqiqot natijalari yoshlarni chaqiriqqacha tayyorlashning amaldagi holati zamonaviy professional talablarga, xususan, kompetentlik darajasiga to‘liq mos kelmasligini tasdiqlamoqda. Mazkur muammoning aniq manzarasi va chegaralarini belgilab olish maqsadida amalga oshirilgan harbiy madaniyat kompetensiyalari shakllantirishga oid o‘tkazilgan tajriba-sinov ishlarimizda harbiy madaniyat kompetensiyasi shunchaki axborot uzatish mahsuli emas, balki shaxsning ichki motivatsion omillari, operativ faoliyatga shayligi va ma’naviy-qadriyatlar tizimi bilan dialektik yaxlitlikda qaror topuvchi fenomen hisoblanishi asoslandi. Harbiy madaniyat kompetensiyalari shakllantirish jarayonida kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, faoliyatli va integrativ yondashuvlar asos qilib olinib, ishning bosh maqsadi qilib loyihalashtirilgan innovatsion pedagogik model, metodik tizim va didaktik instrumentariy vositasida yoshlarda harbiy madaniyat kompetensiyasini qaror toptirish samaradorligini ilmiy-pedagogik jihatdan dalillash hamda mazkur modelni amaliyotga tatbiq etish orqali uning natijadorlik ko‘rsatkichlarini verifikatsiya qilish belgilandi. Ish harbiy madaniyat kompetensiyalarini yaxlit

tizim sifatida talqin qilish; kompetensiyalarni shakllantirishda ta’lim va tarbiya birligini ta’minlash; yoshlarning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olish; nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiyalash kabi ilmiy-pedagogik qarorlar asosida amalga oshirildi.

Tajriba-sinov ishlari uchta asosiy bosqichda diagnostik (aniqlovchi), shakllantiruvchi (tajriba-amaliy), nazorat-tahlil (yakuniy baholash) amalga oshirildi. Har bir bosqich o‘zining aniq maqsadi, vazifalari, metodlari va kutilayotgan natijalari bilan tavsiflanadi.

Diagnostik bosqichda talabalarning harbiy madaniyat kompetensiyalari shakllanganlik darajasi aniqlashtirildi. Bunda: 30 ta savoldan iborat test sinovlari (bilim darajasini aniqlash), motivatsion so‘rovnomalar, pedagogik kuzatuv metodlari, individual (axloqiy-psixologik holatni) aniqlash suhbatlar o‘tkazildi. Natijalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, talabalarning aksariyatida nazariy bilimlar yuzaki, motivatsiya esa barqaror emas edi. Mazkur bosqichda yoshlarda amaliy ko‘nikmalar yetarli darajada shakllanmaganligi aniqlandi, ularning katta qismida harbiy madaniyat kompetensiyalari fragmentar xarakterga ega, tizimli shakllanmagan.

Shakllantiruvchi bosqich tajriba-sinov ishlarining asosiy bosqichi bo‘lib, unda ishlab chiqilgan pedagogik model amaliyotga joriy etildi. Ushbu bosqichda quyidagi pedagogik qarorlar amalga oshirildi: harbiy madaniyat mazmunini fanlararo integratsiya asosida berish; mashg‘ulotlarda muammoli vaziyatlar yaratish; jamoaviy va individual faoliyatni uyg‘unlashtirish; milliy harbiy an’analar va zamonaviy harbiy talablardan foydalanish. Mazkur bosqichda ishlab chiqilgan pedagogik model asosida maxsus o‘quv dasturi joriy etildi. Dastur quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oldi: Harbiy-vatanparvarlik qadriyatlari, harbiy nizom asoslari, saf tayyorgarligi mashg‘ulotlari, favqulodda vaziyatlarda birinchi yordam ko‘rsatish, jamoaviy liderlik va kommunikativ ko‘nikmalar. Mashg‘ulotlarda interaktiv metodlar, amaliy treninglar, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlarni hal etish usullari qo‘llanildi. Harbiy qismlarga ekskursiyalar tashkil etilib, amaliy harbiy muhit bilan tanishtirish ishlari olib borildi.

Yakuniy bosqichda tajriba va nazorat guruhlarida qayta diagnostika o‘tkazildi hamda natijalar qiyosiy-statistik tahlil qilindi. Talabalarda harbiy madaniyat kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan tajriba-sinov ishlari izchil, tizimli va ilmiy asoslangan bosqichlarda tashkil etildi. Ushbu bosqichlar pedagogik tajriba metodologiyasiga, kompetensiyaviy yondashuv tamoyillariga hamda amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarga tayangan holda ishlab chiqildi. Xususan, tajriba jarayonini tashkil etishda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konseptual hujjatlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi me’yoriy tavsiyalari metodik asos bo‘lib xizmat qildi.

Tajriba-sinov ishlarining bosqichma-bosqich, ilmiy asosda tashkil etilishi harbiy madaniyat kompetensiyalarini shakllantirish jarayonining samaradorligini ta’minladi.

Yoshlarda harbiy madaniyat kompetensiyalarini shakllantirish mavzusi bo‘yicha tajriba-sinov ishlarida ishtirok etgan respondentlarning tajriba va nazorat guruhlariga taqsimlanishi

№	OTM nomi	Ta’lim yo‘nalishi	Respondent talabalar	Guruhlar	
				Tajriba guruhi	Nazorat guruhi
1.	Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti	ChHBT	152	80	72
2.	Farg‘ona davlat universiteti	ChHBT	123	70	53
3.	Buxoro davlat pedagogika instituti	ChHBT	102	60	42
4.	**Jami**	**3**	**377**	**210**	**167**

Harbiy madaniyat kompetensiyalarining shakllanganlik darajasi bo‘yicha tajriba-sinov ishlarining statistik ko‘rsatkichlari

Mezonlar	Tajriba guruhi (210 respondent)						Nazorat guruhi (167 та)					
	Yuqori		O‘rta		Quyi		Yuqori		O‘rta		Quyi	
	T.a	T.s	T.a	T.s	T.a	T.s	T.a	T.s	T.a	T.s	T.a	T.s
Kognitiv	17	37	121	122	72	51	12	16	71	70	84	81
Qadriyat-motivatsion	17	34	123	124	70	52	12	16	69	69	86	82
Faoliyatli-xulqiy	19	35	119	123	72	52	14	16	69	70	84	81
Ijtimoiy-psixologik	17	36	121	122	72	52	13	17	71	69	83	81
Integrativ-kompetensiyaviy natija	18	35	121	124	71	51	13	15	69	69	85	83
O‘rtacha	18	35	120	123	72	52	14	15	69	69	84	83

Darajasi bo‘yicha tajriba-sinov ishlarining tajriba avvalidagi (T.a.) va tajriba so‘ngidagi (T.s.) umumlashgan natijalari

Muassasalar nomi	Tajriba avval						Tajriba so‘nggi					
	Tajriba guruh			Nazorat guruh			Tajriba guruh			Nazorat guruh		
	yuqori	o‘rta	quyi	yuqori	o‘rta	quyi	yuqori	o‘rta	quyi	yuqori	o‘rta	quyi
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti	6	40	34	5	20	47	15	40	25	5	20	47
Farg‘ona davlat universiteti	6	40	24	5	29	19	10	40	20	5	20	28
Buxoro davlat pedagogika instituti	6	40	14	4	20	18	10	43	7	5	29	8
Jami	**18**	**120**	**72**	**14**	**69**	**84**	**35**	**123**	**52**	**15**	**69**	**83**

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023. URL: https://lex.uz/docs/6445145.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 23-fevraldagi «Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 140-son Qarori // «Vatanparvar» gazetasi. – 2018. – 2 mart. – № 9 (2760).
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 22-oktyabrdagi “Oliy harbiylashtirilgan ta’lim muassasalari to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 655-son Qarori // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/5688550.
4. “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-iyundagi 267-son Qarori. https://lex.uz/docs/6513476.
5. “Ta’lim muassasalarida chaqiriqqa qadar boshlang‘ich tayyorgarlikni tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 8-noyabrdagi 591-son Qarori.https://lex.uz/docs/6656753.
6. Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston. – T.: O‘zbekiston, 2024.
7. Mirziyoyev Sh.M. Bir bo‘lsak – yagona xalqmiz, birlashsak – Vatanmiz. T. 8. – T.: O‘zbekiston, 2024.
8. Mirziyoyev Sh.M. Xalqchil islohotlar xalqimiz manfaatlariga xizmat qiladi. T. 7. – T.: O‘zbekiston, 2023.
9. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. T.: O‘zbekiston, 2022.

10. Abdug‘aniyeva G. O‘zbekiston respublikasi mudofaa siyosati tarixi (1991 - 2024).Tarix fanlari bo‘yicha (PhD) diss. - T.: O‘zFA, 2026. – B.40.
11. Alimardonov Z.Sh. Oliy harbiy ta’lim muassasalarida bo‘lajak ofitserlarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish: ped. fan. bo‘yicha (PhD) diss. avtoref. – Samarqand, 2019.
12. Рукавицын И.М., Алехин И.А., Саханский Н.Б. Альбом схем по истории военной педагогики. М., 1997.

MUNDARIJA

1.	**Kirish so‘zi. Kamalov Azamat Jamalovich**	4
2.	**Ibraimov X.** O‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish:nazariy va amaliy yondashuvlar	6
3.	**Djurayev R.X.** Yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olishda oila-maktab-mahalla hamkorligi	10
4.	**Tojiboyeva H.M.** O‘quvchilarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishda mahalla-oila-maktab hamkorligi mexanizmlarining pedagogic imkoniyatlari	13
5.	**Mardonov Sh.K., Mardonova M.B.** Didaktikada qonun va qonuniyat tushunchalari to‘g‘risida	20
6.	**Ibragimova F.** Barqaror axloqiy tarbiyani shakllantirishda oilaviy qadriyatlar, ta’lim va mahalla institutining integratsiyasi	27
7.	**L.M.Qaraxonova.** Mahalla-oila-maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish	29
8.	**Медетова Р. М., Азимов К. Э.** Формирование иммунитета к стойкости и самообладанию у учащихся в процессе изучения предмета «начальная допризывная подготовка» На основе сотрудничества семьи-школы-махалли	33
9.	**Abduraxmonov R.M.** Tyutorlik faoliyati asosida tarbiya jarayonini takomillashtirish metodikasi	36
10.	**Dehqanova M.G‘.** Maktabdan keyingi ta’limda zaif eshituvchi bolalar kasbiy malakalarni shakllantirishda shaxslararo munosabat o‘rnatish	40
11.	**Abduraimova Ch.F.** Ota-ona va maktab hamkorligi — mahalla hamkorligining poydevori: bo‘lajak o‘qituvchilarni muammoli ta’lim orqali tayyorlash	43
12.	**Gulyamova A.O.** Ijtimoiy xavfsiz muhitni shakllantirishda ota-onalar, pedagoglar va mahalla faollarining hamkorlik faoliyati	47
13.	**Turabova L.X., Ahmadova K.A.** O‘quvchi yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi psixologik immunitetni shakllantirishning mahalla–oila–maktab hamkorlik modeli	51
14.	**Abdug‘aniyev Sh.B.** Mehnat bozori talablariga mos ravishda bitiruvchilar karyerasi monitoringi asosida ta’lim sifatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish	55
15.	**Bazarova G.Z.** O‘smirlarda madaniy qadriyatlar asosida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish muammolari	58

16.	**Begmatova D.M.** Talaba-yoshlar madaniy immunitetini rivojlantirishning individual yondashuvga asoslangan ijtimoiy-pedagogik strategiyalari	63
17.	**Ziyotova U.O.** Bo‘lajak tasviriy sanat o‘qituvchilarining kasbiy-estetik tayyorgarligiga qo‘yiladigan zamonaviy paradigmalarning tahlili	67
18.	**Bobomukhamedova Sh.A.** The effects of generative ai technologies on cybersecurity systems	71
19.	**Yusupova G.** Kreativ tafakkurning avlodlararo transformatsiyasi rivojlanishiga ta’sir etuvchi tendensiyalar va psixologik omillar	74
20.	**Salimova K.B.** Professional ta’limda amaliy ko‘nikmalarni mehnat bozori talablariga integratsiyalashning samarali boshqaruv mexanizmlari	78
21.	**Kamoljonova D.X.** O‘quvchilar o‘rtasida huquqbuzarlikning oldini olishda mutolaaning o‘rni	80
22.	**Karimov K.A.** Yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi psixologik barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishning mahalla-oila-maktab hamkorlik modeli	84
23.	**Tayirova M.A.** Yoshlar o‘rtasida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishda ijtimoiy hamkorlik mexanizmlari	91
24.	**Umaraliyeva M.A.** Raqamli makonda o‘quvchilar xavfsizligini ta’minlashda mahalla, maktab va ota-onalar hamkorligi	95
25.	**Alimov M.S.** Mahallada tarbiya jarayonini tashkil etish	101
26.	**Mutallibjonov M.** O‘quvchilarning kasbiy-ma’naviy tarbiyasida oila–maktab–mahalla hamkorligining o‘rni	104
27.	**Yusupova S.D.** Mahalla–oila–maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirish va ekologik muammolarni bartaraf etish yo‘llari	108
28.	**Masharipova N.R.** O‘quvchi-yoshlarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish orqali zo‘ravonlikka qarshi tajribalarni mustahkamlashning tarbiyaviy asoslari	114
29.	**Mo‘minov E.E.** Inson hayotida musiqaning o‘rni va uning ahamiyati	117
30.	**To‘xtamatova N.A.** O‘qituvchining professional burnout holati va uni oldini olish	119
31.	**Rasulova H.S.** Zamonaviy ta’lim paradigmasida vitagen texnologiyalarning o‘rni	123
32.	**Sulaymanova U.K.** Oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etishning nazariy va amaliy asoslari	127

33.	**Yunusova D.X., Qalandarova Sh.O.** Kitob mutolaasi vositasida agressiv xulq-atvorning oldini olish	130
34.	**Jumamuratova G.** Mahalla–oila–maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish: muammo va yechimlar	132
35.	**Xaydarova N.V., Rayimova G.B.** O‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishda mahalla–oila–maktab hamkorligi va elektron ta’lim resurslarining o‘rni	137
36.	**Yuldashev G‘.N.** Boshlang‘ich maktabda o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasidagi samarali o‘zaro hamkorlikning qonuniyatlari, tamoyillari, psixologik va pedagogik shartlari	142
37.	**Наджмиддинова Д. С.** Роль директора в развитии лидерских компетенций у старшеклассниц как эффективное средство формирования иммунитета против насилия	149
38.	**Маджитова С.С.** Механизмы подготовки будущих воспитателей к развитию социального интеллекта у воспитанников с особыми образовательными потребностями	153
39.	**Тлеумуратов И.М.** Формирование иммунитета против насилия у учащейся молодежи: проблемы и решения (На основе сотрудничества «махалля-семья-школа»)	160
40.	**Хакимова Б.М.** Модель межинституционального сотрудничества по развитию психологической устойчивости к насилию и социальной ответственности молодежи	165
41.	**А.Т.Тилегенов, Т.А. Азизова, Г.Т.Жумамуратова** Махалля–семья–школа как модель сотрудничества в развитии психологической устойчивости и социальной ответственности молодежи против насилия	170
42.	**Ахунова У. О.** Потенциал музыкального искусства в профилактике насилия среди учащейся молодёжи: взаимодействие махалли, семьи и школы	175
43.	**Abdullayeva M.Z., Abdullayeva I.I.** Axloqiy tarbiyani shakllantirishda oilaviy qadriyatlar, ta’lim va mahalla institutining integratsiyasi	177
44.	**To‘xtamatova N.A.** Zamonaviy yoshlar psixologiyasi va pedagogik yondashuvlar	181
45.	**To‘xtamatova N.A.** XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda pedagogning roli	186
46.	**Maxmudov A.X., Xodiyeva G.H.** Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida liderlik sifatlarini tarbiyalashning pedagogik zarurati	189

47.	**Usmanova Z.B.** Barqaror axloqiy tarbiyani shakllantirishda oilaviy qadriyatlar, ta’lim va media mahsulotlarining roli	192
48.	**Abdurazoqova M. M.** Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida qizlar tarbiyasi va zo‘ravonlik profilaktikasini tashkil etishda oila–maktab–mahalla hamkorligining zamonaviy mexanizmlari	195
49.	**Azizova T.** Ijtimoiy xavfsiz muhit yaratishda mahalla, ta’lim ssasalari va ota-onalar hamkorligining profilaktik ahamiyati	201
50.	**Tilegenov A., Jumamuratova G., Azizova T.** Yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olishda oila–maktab–mahalla hamkorligining zamonaviy mexanizmlari	205
51.	**Ruziboyeva N.N.** Mahala-oila-maktab hamkorligi asosida o‘smir qizalrda sog‘lom turmush tarzi va zo‘ravonlikkaqarshi immunitetni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari	209
52.	**Raxmatova M.M.** Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etish mazmuni va uni takomillashtirish prinsiplari	216
53.	**Raximbayeva F.R.** Raqamli intellekt va ma’naviy poydevor: pedagogik faoliyatda sun’iy intellektni qadriyatli boshqarish	220
54.	**Turg‘unboyeva N.R.** Bolalar tarbiyasiga oid maqollarning axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi ijtimoiy-pedagogik ahamiyati	224
55.	**Botirova N.R.** O‘quvchilarda sog‘lom ijtimoiy muhitni yaratishda tarixiy me’morlik obidalaridan foydalanishning pedagogik asoslari	228
56.	**Samiyeva Sh.A.** Mahalla–oila–maktab uchligi asosida o‘smirlarda destruktiv agressiyani kamaytirishning psixopedagogik omillari	231
57.	**Niyazbekova M.** Mahalla–oila–maktab hamkorligi asosida o‘quvchi yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish: muammo va yechimlar	234
58.	**Namazov Sh.** Vitagen yondashuv asosida o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini rivojlantirish-ning pedagogik shart-sharoitlari	237
59.	**Xojimetova D.** Mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalar hamkorligining profilaktikasi	240
60.	**Amirova M.M.** Boshlang'ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy mas'uliyat va zo'ravonlikka qarshi immunitetni rivojlantirishda mahalla-oila-maktab hamkorligi	242
61.	**Asqarova Sh.T.** Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish	248
62.	**Aminova X.B.** Mahalla-oila-maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi psixologik barqarorlikni shakllantirish: muammo va yechimlar	252

63.	**Allayarova S.** Axloqiy tarbiyani shakllantirishda oilaviy qadriyatlar, ta’lim va mahalla institutining roli: o‘zbekona integratsiya modeli	257
64.	**Abdimurodov D.D.** Ingliz va o‘zbek paremiologik birliklarida ijtimoiy stereotiplarning til va madaniyat orqali aks etishi	261
65.	**Shodiyeva R.A.** Bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik pozitsiyani rivojlantirishning o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlari	267
66.	**Sa’dullayeva S.U., Umirova M.A.** Maktab o‘quvchilari o‘rtasida zo‘ravonlikning oldini olishda oila–maktab–mahalla hamkorligining zamonaviy mexanizmlari	271
67.	**Mahmudov A.X., Saydaliyev A.I.** Maktab o‘quvchilarida axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishda oila, maktab va mahalla imkoniyatlarini integratsiyalash	274
68.	**Karaboyeva M.K.** Pedagogik jamoaning kasbiy-ma’naviy sog‘lom muhit sharoitida o‘quvchi-yoshlarning psixologik barqarorligini shakllantirish imkoniyatlari	277
69.	**Xudayberdiyev M.I.** Ijtimoiy xavfsiz muhit yaratishda mahalla, ta’lim muassasalari va ota-onalar hamkorligining profilaktik ahamiyati	282
70.	**Choriyeva D.I.** Raqamli makon va ta’lim muhitida o‘quvchi qizlar orasida zo‘ravonlikning oldini olishning pedagogik-psixologik mexanizmlari	285
71.	**Musurmonkulov O.U.** Tarbiya ekotizimi: oila, maktab va mahalla integratsiyasining ijtimoiy ahamiyati	290
72.	**Mengliqulova M.A.** O‘quvchilar o‘rtasida huquqbuzarlikning oldini olishda mahalla va maktabning o‘rni hamda ushbu mavzudagi ko‘rsatuvlarning roli	294
73.	**Kaxxarov S.X.** Harbiy madaniyat kompetensiyasi dialektik yaxlitlikda qaror topuvchi fenomen sifatida	298

2026-yil 10-iyun kuni Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tomonidan o‘tkazilgan “Mahalla-oila-maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-yoshlarda zo‘ravonlikka qarshi immunitetni shakllantirish: muammo va yechimlar” mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman MATERIALLARI TO‘PLAMI

Nashr etilgan sana: 15.06.2026.
“Times New Roman” garniturasi. Adadi: 50 dona.